

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Intézet
Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti
Kutatócsoport

MOSZT Könyvek 18.

LDSZ Vagyonvédelmi Kft.

Nyomdai munkálatok: Kontraszt Plusz Kft.

ISSN 1788-4810
ISBN 978-963-429-568-6

MOSZT Könyvek 18.

Schrek Katalin

**A keleti kérdés válságainak
kezelése az angol–orosz
kapcsolatok viszonyrendszerében
Konceptiók, mechanizmusok
és azok színterei
(1821–1841)**

PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport –
DE BTK Történelmi Intézet – SYZ Hungary Bt.

Pécs, 2020

Szerkesztőbizottság

Elnök:

Sashalmi Endre

Tagok:

Bárdonicsek Dominika, Bebesi György, Bene Krisztián,
Hornyák Árpád, Katona Csaba, Kolontári Attila,
Igor Krjucskov, Norbert Spannenberger, Végh Ferenc.

Tanácsadó testület

Elnök:

Majoros István

Tagok:

Bodnár Erzsébet, Gennagyij Borgyugov, Szergej Filippov, Halász
Iván, Olga Havanova, Székely Gábor, Alekszandr Sztikalin,
Varga Beáta.

Szerkesztőség

Sorozatszerkesztő:

Bebesi György

Olvasószerkesztő:

Bene Krisztián

Társszerkesztő:

Kolontári Attila

Technikai szerkesztő:

Csurgai Zoltán

Nyelvi korrektor:

Schnellbach László

Az elő- és hátlapot tervezte:
Huszár Mihály, Matucza Ferenc

Ez a mű doktori (PhD) értekezésként a Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Karán,
a Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
Történelem Doktori Programjának
Nemzetközi kapcsolatok alprogramjának keretében készült.

Az értekezés eredeti címe:

A keleti kérdés válságainak kezelése az angol–orosz kapcsolatok
viszonyrendszerében: koncepciók, mechanizmusok és azok színterei,
1821–1838

Az értekezés bírálói:

Dr. habil. Bebesi György PhD, egyetemi docens (PTE)
Dr. Majoros István DSc, professor emeritus (ELTE)

Témavezető:

Dr. Bodnár Erzsébet PhD, ny. egyetemi docens (DE)

A borítón látható kép és forrása:

Carte réduite du cours du Danube de la Mer Noire
et de la Méditerranée

(Forrás: Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Képtára, jelzet: B IX b 137)

A térképeket készítette:

Szilágyi Zsolt

A kötet kiadása a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében működő
NKFI K 120197-es számú „*A magyar arisztokrácia kapcsolatrendszere a
16–20. században*” című OTKA pályázat, valamint a Debreceni
Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola támogatásával
valósult meg.

Szeretettel és köszönettel Bodnár Erzsébetnek a fáradhatatlanságáért, a szakmai iránymutatásáért és az inspirációért, valamint Családomnak a sok-sok türelemért.

Tartalomjegyzék

Előszó	9
Bevezetés	13
A témaválasztás indoklása.....	13
A kutatás forrásbázisai.....	14
Módszertan és hipotézisek.....	21
Historiográfiai áttekintés	25
Nagy-Britannia és Oroszország viszonyrendszerének megjelenítése az angolszász történetírásban.....	26
A brit–orosz diplomáciai kapcsolatok jellege és problematikája az orosz és a szovjet historiográfiában.....	32
Kitekintés a keleti kérdésre és az angol–orosz viszonyrendszerre vonatkozó magyar és egyéb releváns történetírói munkákra.....	37
Az angol–orosz kapcsolatok jellegének alakulása 1815–1821 között	41
Válságkezelési mechanizmusok és azok módozatai	55
Az angol–orosz együttműködés és vetélkedés geopolitikai színtere: a Balkán és a görög ügy (1821–1830)	73
Az elhatárolódás kérdésének vizsgálata London és Szentpétervár külpolitikai magatartásában.....	73
Elvek és elképzelések: angol–orosz válságkezelési koncepciók	88
<i>A szentpétervári konferencia megszervezése és a kollektív intervenció, mint a válságkezelés orosz alternatívája</i>	93
<i>Az orosz alternatíva kudarca – illúzióvesztés és nagyhatalmi érdektelenség 1824–1825-ben</i>	101
A koncepcióváltás folyamata és a pétervári protokoll létrejöttének körülményei a brit–orosz diplomáciában (1825–1826)...	116
Az érdekérvényesítés lehetőségei a pétervári találkozón: Wellington herceg és a brit–orosz konzultációk.....	130
Párhuzamos konfliktusok és az intervenció problematikája. A beavatkozás és benemavatkozás elméleti és gyakorlati lehetőségei	151
Az angol–orosz ellentétek geopolitikai színtereinek változásai 1829 után: a Fekete-tenger	169

Oroszország helye és szerepe a Fekete-tenger térségében – történeti áttekintés.....	169
<i>A dunai régió és a Kaukázus térsége az 1830-as években..</i>	179
A brit ruszofób irányzat térnyerése az 1830-as években: az orosz ellenségkép konstruálása és az orosz–török viszonyrendszer bírálata David Urquhart, John McNeill és Alison Archibald publicisztikáiban (1833–1839).....	187
A Vixen konfliktus diplomáciai háttere.....	202
<i>Az angol kabinet reakciója.....</i>	204
<i>Az orosz álláspont és 1831-es körlevél problematikája.....</i>	207
<i>A brit sajtóvélemény és közvetlen hatása az angol–orosz kapcsolatokra.....</i>	209
<i>A konfliktus lezárása és az orosz diplomácia mértéktartása...</i>	210
A geopolitikai színterek változásai 1829 után: a Közel-Kelet – az egyiptomi válságok és a Dardanella-egyezmény.....	213
Kitekintés a brit–orosz érdekellentétek közép-ázsiai régiójára	235
Konklúzió.....	239
Summary.....	245
Térképek.....	247
Levéltári források.....	255
Felhasznált irodalom.....	263
Név- és tárgymutató.....	275

Előszó – bevezetés a kötethez

A szerző a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának egykori hallgatója, ma már az egyetem adjunktusa, 2018-ban védte meg bölcsészdoktori értekezését, jelen kötet lényegében a disszertáció könyv formájú, kibővített és szerkesztett változata.

Előljáróban érdemes néhány mondatban a munkát *tágabb tudománytörténeti aspektusba* helyezni. A rendszerváltás után a *történeti ruszisztika* szalonképtelen, kihálásra ítélt történeti műfaj volt Magyarországon, és csak néhány elkötelezett kutató, mint *Niederhauser Emil*, és talán egyetlen szerző, az *ELTE Ruszisztikai Intézete* volt az, amely szembemenve az aktuális tudománypolitikai áramlatokkal, tovább művelte, újjászervezte és korszerűsítette a Magyarországon egyébként is mostohagyerekként kezelt egyetemes történetírás ezen területét. A 21. század elején már láthatóvá váltak azok a műhelyek, amelyek köré felépültek az új tudományos erőterek, illetve érződött az egyes kutatók munkásságának hatása, például Debrecenben *Bodnár Erzsébeté*, Pécsen a Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti kutatócsoporté, Szombathelyen a Szláv Filológiai Társaságé.

Másrészről a *nemzetközi kapcsolatok története, a diplomáciatörténet*, innen Kelet-Közép-Európából a szintén nagyon nehezen művelhető területek közé tartozik, hiszen magas szintű idegen nyelvtudás szükséges hozzá, és nem vagyunk forrásközelben, mint az érintett országok saját kutatói, még ha a digitális adatbázisok létrehozása sokat is segít ebben a kérdésben. A *Diószegi István* által kitaposott úton aránylag kevesen haladnak, jó példa az ezt a területet művelő kevés számú kutatóra *Majoros István*, aki 2018-ban az értekezés másik bírálója volt.

A harmadik aspektus, amely szintén ígéretes új momentum, az *Univerzitasok között kibontakozó kooperáció*. Örvedetes, hogy miközben az egyes egyetemek folyamatos versenyhelyzetben vannak egymással, a kutatók, a műhelyek, az OTDK, a doktori eljárások, a konferenciák stb. kapcsán kitűnő szakmai-kollegiális kooperációt valósítanak meg, így például a kötet alapjául szolgáló debreceni szerző által írt disszertációt egy pécsi és egy ELTE professzor bírálta. Érdemes hozzátennünk, hogy megkönnyíti e tekintetben a ruszisták helyzetét, hogy van egy ernyőszervezetük, az *Orosz–magyar Akadémiai Vegyesbizottság*, amely országos szinten összefogja a szakma minősített hazai művelőit, s amelynek időközben a szerző is tagja lett.

Ebben az összefüggésrendszerben többszörösen is üdvözlendő *Schrek Katalin* kötete, hiszen a diplomáciatörténet és a történeti ruszisztika terén egyaránt jelentős alkotást hozott létre, és bebizonyította, hogy az egyetemes történelem ma jelentkező fiatal művelői *teljesen modern történetírói teljesítményre képesek*, levéltárak primer forrásanyagából magabiztos nyelvtu-

dással hoznak létre olyan új értéket, amely hosszabb távon fogja meghatározni az adott terület további kutatását. A jelölt munkássága tudománytörténetileg pedig kitűnő folytatása Niederhauser Emil Kelet-Európa és Bodnár Erzsébet keleti kérdés kutatásainak is.

A könyv témája első ránézésre talán ismertnek gondolt, *de kutatói szempontból teljesen releváns* terület, és ezt sikerült Schrek Katalinnak *eddig nem vizsgált aspektusból, új tudományos eredményeket hozó módszertan* alapján feldolgoznia. Külön kiemelendő a hatalmas mennyiségű, a munkába beépített *primer forrásanyag*, az angol, orosz, valamint francia és német anyagok felkutatása és feldolgozása. A bevezető írója, történeti ruszistaként elsősorban az orosz levéltárak anyagát ismeri, de imponáló a feltűnően nagy mennyiségű angol levéltári anyag, ezért ennek kapcsán érdemes idézni *Bárány Attila* professzor megállapítását, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy nemcsak a feldogozott anyag mennyisége jelentős, és az szinte valamennyi angol forrásörző intézményre kiterjed, hanem „*a feltárt források jó része még az angliai történettudomány látókörébe sem került*”. Ez a tény, hogy egy külföldi kutató olyan dokumentumokat hoz felszínre, amelyet még az adott ország történészei sem tártak fel, önmagáért beszél. A másik külön kiemelendő momentum, hogy egy kis ország történészeként, a jelölt megvizsgálta az érintett felek iratanyagát, ugyanakkor nehezen képzelhető el, hogy egy angol kutató átnézi az orosz–francia–német anyagokat (már csak a nyelvtudás hiánya miatt sem), így *olyan tudományos eredmény született, amely nemcsak komplex, hanem még a tárgyalt országok történészei számára is új eredményeket hozhat*. Értékes a további kutatás szempontjából a forrásoknak a kötet elején bemutatott tipizálása is.

A jelölt munkája átgondolt *szerkesztési koncepciót és logikus felépítési rendszert* követ. Forráshasználatában a primer forrásokon túl *a feldolgozott szakirodalom* mennyisége is imponáló, a *historiográfiai áttekintés* alapos, a szerzón látszik, hogy a téma mindkét szereplőjének tudománytörténetében járatos, sőt áttekintésében német és francia munkák is említésre kerülnek, becsülendő, hogy más értekezésekkel ellentétben *a magyar történetírás* e területen elért eredményeiről sem feledkezik meg.

Módszertani szempontból a legnagyobb kihívás az volt a szerző számára, hogy hogyan oldja meg az eltérő külügyi mechanizmusok összevetését, amelyek mögött teljesen más állami és politikai struktúra áll. Felismerte, hogy ez az eredetileg tervezett komparatív módszerrel, mint objektív szempontrendszerrel nem lehetséges, ugyanakkor a krízishelyzetekben tanúsított problémamegoldási mechanizmusok és koncepciók, az azokat befolyásoló tényezők már összevethetőek, ahogy a jelölt fogalmaz, „*a párhuzamos konfliktuskezelés módszertanát alkalmaztam*”. Így az általa kidolgozott

komplex szempontrendszer a kontaktológiára, a geostratégiára és a diplomáciatörténeti aspektusra koncentrál, figyelemreméltó módon.

A módszertan másik kérdése, amely nem kevésbé problematikus, hogy egy olyan témában kellett jól megfogalmaznia újszerűen a kutatói kérdést, amelyet már más összefüggéseiben feldolgoztak, elemeztek. *A szerző problémamegközelítése nagyon jó*, meggyőzően indokolja, hogy a válságkezelési koncepciók és mechanizmusok oldaláról angol–oroszlációban még senki nem vizsgálta ezt a témát.

A monográfia egyik különlegessége, hogy egyes kérdések vizsgálatakor egyedi terminológiát alkalmaz, és ilyen esetekben lábjegyzetben közli, hogy azt melyik kutató, melyik munkájában használta először, vagy ki alkotta meg a kifejezést (pl. problémahalmaz, konfliktus értelmezési keretei stb.). Szintén még a módszertan kérdéskörébe tartozik, hogy Schrek Katalin dőlttel emeli ki a forrásokat, idézeteket, és tartalmilag fontosnak gondolt dolgokat, így a kötet didaktikusabb, jobban súlypontoszott, követhetőbb.

Munkájának formai felépítése kapcsán túl azon, hogy maximálisan tartja az akadémiai munkák szerkesztési, formai, hivatkozási követelményeit, a szerkesztő külön értéknek tartja *a latin és a cirill írásrendszer együttes használatát*, ami szakmailag lényegesen igényesebb, mint a latin transzkripció megoldás.

A munka első részében *tartalmilag* a korábbinál szélesebb spektrumba helyezi az angol–oroszl viszonyrendszert az 1815–1821 közötti részben. Bár jelzi, hogy nem szeretne az előzmények tekintetében a részletekbe bonyolódni, de nagyon jól kiemelte, hogy *a napóleoni háborúk alatti orosz magatartás megértéséhez I. Pál Máltai Lovagrend iránti rajongása* által determinált viselkedése nagymértékben hozzájárul. Kitérő a bécsi kongresszuson az angol és orosz álláspontok motivációinak egy jól felépített logikai rendszerben történő elemzése és annak bemutatása, hogy ez mennyire két különböző válságkezelési alternatívát kínál.

A kötet tulajdonképpen témájára az első félszáz oldal után tér rá, ahol a szerző megkezdi a geopolitikai konfliktusok válságkezelési módszereinek elemzését. A probléma rendezőelvével az *elvekben és érdekekben* találja meg, angol részről *korlátozott befolyásgyakorlásról* ír, amelyet a szigetország elsősorban *a kereskedelem* révén valósít meg: világosan tagolva olvashatjuk, hogy ennek eszközei *a gazdasági intervenció*, konfliktusok esetén a békés úton történő rendezés, *mediáció*, és csak ha nincs más, akkor *a fegyveres intervenció*.

A görög ügy (1821–1830) kapcsán hasonlóan következetesen építi fel az I. Sándor által erősen befolyásolt orosz külügyi apparátus szempontrendszerét, amelyek alapja: *I. Sándor Európa koncepciója, a balkáni ortodox keresztények fölött protektori jog, valamint a szövetséges nagyhatalmakhoz való*

viszony. Értékes eleme a gondolatmenetnek *Kapodisztriász* és *Ypszilanti* szerepének és orosz udvarhoz fűződő viszonyának alapos megvilágítása.

A mű tartalmi értékei közé tartozik, hogy például „*A koncepcióváltás folyamata és a pétervári protokoll*” című alfejezetben bátran bemutatja, hogy *a személyes kapcsolatoknak, az egyes személyeknek, adott esetben Lieven grófnénak* milyen szerepe volt az események alakulásában, a vélemények és koncepciók formálásában. Nyilván nem azért került ez a rész a munkába, mert a szerző meg akart felelni a ma divatos gender tendenciáknak, amelyek erőteljesen fókuszálnak a nőkre, a nők szerepére, hanem valós kutatási eredményei alapján, amihez persze fel kellett tárnia a megfelelő iratanyagot.

Szintén helyes történetírói-felfogásbeli kérdés, hogy *a külpolitikai koncepciók formálódásánál bemutatja azok belpolitikai determináltságát*, mint „*Az érdekérvényesítés lehetőségei a pétervári találkozáson*” című alfejezetben azt a tényt, hogy I. Miklós helyzetét mennyire meghatározta adott szituációban a dekabrista felkelés következtében előállott belpolitikai krízis. A munka eredményei közé sorolható, hogy *rávilágít az egyes apparátusokon belüli belső törésvonalakra, feszültségekre* is, például amikor ugyancsak az említett fejezetben felvázolja a pétervári angol követ és Canning konfliktusát vagy a másik oldalról I. Miklós és Nesselrode eltérő koncepcióját a görög kérdésben.

Kitűnő történetírói megközelítés, hogy amikor lehetősége van rá, például „*Az angol–orosz ellentétek geopolitikai színtereinek változásai 1829 után: a Fekete-tenger*” című részben, *a témát történeti kontextusban tárgyalja*, adott konkrét esetben orosz nézőpontból tekintve át az előzményeket, és vázolja fel a kérdés geostratégiai jelentőségét, emellett szemléletes, beszédes táblázatokkal támasztja alá mondanivalóját. Hasonlóképpen jár el a dunai régió és a Kaukázus viszonyát taglaló fejezetben, itt is történeti összefüggéseibe ágyazva és táblázattal kiegészítve kapunk képet a problémáról.

A könyv utolsó előtti részében a Vixen konfliktusnál említi *az angol közvélemény szerepét a politikai döntéshozatalban*, ezt elsősorban sajtóidézetekkel támasztja alá. A zárófejezetben a Közel-Kelet és az egyiptomi válságok című részben jól vázolja fel, hogy bár angol–orosz vonatkozásban a kérdésben nincs interakció, ugyanakkor érdemes áttekinteni a két állam e kérdésben tanúsított álláspontját külön-külön is, hangsúlyozva azok belpolitikai determináltságát. A szerző árnyaltan és megfelelő terjedelemben mutatja be a nemzetközi összefüggéseket és Franciaország konfliktusban játszott szerepére egyaránt kitér.

A konklúzióban összefoglalt kutatói állásponttal minden lényeges megállapításában egyetérthetünk. A szerző az adott államok válságkezelési mechanizmusát és külpolitikai elképzeléseit három fő tényezőre vezeti vizs-

sza, *belpolitikára, gazdaságra és a politikaformáló egyéniségek személyi attitűdjére*. Angliának Oroszországgal szembeni magatartását pedig két alapvető tényezőtől, *a kapcsolatokat kooperatív alapon elképzelő és az ellensúly szerepét hangsúlyozó elméletekből* vezeti le.

A szöveg *stilárisan* jól olvasható, annak ellenére, hogy három idegen nyelv forrásanyaga alapján került megfogalmazásra. Külön említést érdemelnek a nívós, a térbeli eligazodást és az egyes események folyamatainak nyomon követését nagyszerűen elősegítő színes *térképek*.

A kötet egészét tekintve a tévedés különösebb kockázata nélkül kijelenthetjük, hogy egy nemzetközi mércével mérve is színvonalas, értékes, eredeti kutatásokon és hatalmas szakirodalmi bázison alapuló, egy problémakört újszerű nézőpontból megvilágító és eredeti módszertannal feldolgozó, valódi új tudományos eredményeket hozó, nagyszabású munka született, amely nagyon sokáig mértékadó módon hivatkozási alapja lesz a korszak kutatóinak.

Bebesi György
Pécs, 2020. augusztus 15.

Bevezetés

A témaválasztás indoklása

Az Oszmán Birodalom hanyatlásához kapcsolódó keleti kérdés vizsgálatának több perspektívája létezik. A 18–19. századon átívelő problémahalmazról és annak részterületeiről társadalom-, gazdaság-, politika- és diplomáciatörténeti megközelítésben egyaránt számos tanulmány és monográfia született már. A keleti kérdéson belül, annak rendkívül összetett, sokrétű jellegénél fogva, azonban még mindig vannak olyan pontok, kutatási irányvonalak, amelyeknek tanulmányozása ma is aktuális. Ilyen terület Nagy-Britanniának és Oroszországnak az Oszmán Birodalomhoz fűződő konfliktuskezelése. A 19. század első felében a két nagyhatalom aktív résztvevője és formálója volt a Balkánon és a Közel-Keleten jelentkező válsághelyzeteknek. Külpolitikai stratégiájukat tekintve ugyan komoly eltérések voltak közöttük, azonban közös volt bennük a Porta fölötti politikai befolyás érvényesítésének igénye, amelyre az 1820–1830-as évek krízisei kínáltak lehetőséget.

Az angol–orosz külpolitika paralel vizsgálata a keleti kérdéson belül eddig nem kapott kiemelt figyelmet. A történettudományi kutatások a keleti kérdés kapcsán általában komplex és nem partikuláris megközelítést alkalmaznak. Ennek egyik nyilvánvaló oka az, hogy az Oszmán Birodalomhoz kötődő problémahalmaz összetettsége révén ezer szálon kapcsolódik az európai diplomácia történetéhez, nevezetesen a keleti, majd pedig balkáni kérdésben szerepet vállaló államok külpolitikájához, ezáltal nehéz egy szeletet kiragadni és vizsgálat tárgyává tenni. Mégis úgy gondoljuk, hogy a keleti kérdés feltárásában új színfoltot jelenthet egy-egy állam önálló szerepének tanulmányozása, amely közvetlenebbül képes hozzájárulni a nagyobb tendenciák megértéséhez. A kiválasztott brit és orosz nézőpont tanulmányozása még nem került a hazai egyetemes történeti kutatások homlokterébe, ennél fogva nem áll rendelkezésünkre olyan szakirodalom, amely foglalkozott volna az érintett témával. A nemzetközi történettudomány esetében szintén kevés olyan szakirodalom van, amely a két nagyhatalom közötti közvetlen viszony 19. század első felére jellemző aspektusait tanulmányozza. A rendelkezésre álló munkák többsége inkább tekinthető átfogó diplomáciatörténeti megközelítésnek, mint angol–orosz kapcsolattörténeti feldolgozásnak. A Nagy-Britannia és Oroszország közötti vetélkedést taglaló monográfiák egy jelentős része már a 19. század második felének „nagy játszmáját” (*Great Game*) és az afgán területek birtoklásáért zajló diplomáciai küzdelmet állítja középpontba, míg mások a 20. századi angol–orosz/szovjet kapcsolatok relevanciáját tárgyalják.

Vannak történészek, akik komoly alapkutatásokat végeztek az 1820–1830-as évek tekintetében is, azonban ezen munkák közül egyik sem foglalkozott az általunk kijelölt válságkezelési mechanizmusok elemzésével, sem azok geopolitika színterénként történő értelmezésével. Jelen mű – mindezen szempontok előtérbe helyezésével – plusz adalékokat és új szemléletet nyújthat a keleti kérdés átfogóbb ismeretéhez.

Az elkészült könyv a 2018-ban megvédett PhD disszertáció publikált változata, azonban az eredeti dolgozathoz képest az új verzió időkerete (1821–1838) kitolódott, és a záró dátum végül a Dardanella–egyezmény megkötésének éve (1841) lett, ezzel mind tartalmilag, mind pedig kronológiailag egységesebbé téve a tárgyalt témát.

Külön köszönettel tartozom Dr. Bodnár Erzsébetnek, aki témavezetőként, mentoromként és a keleti kérdés, valamint az orosz külpolitika jeles kutatójaként segítette munkámat. Továbbá hálámat szeretném kifejezni Dr. Bebesi Györgynek és Prof. Dr. Majoros Istvánnak, akik értékes észrevételeikkel és szakmai iránymutatásukkal járultak hozzá az eredeti disszertáció, s így a könyv elkészüléséhez.

A kutatás forrásbázisai

A kutatási téma feldolgozása során az egyik legneuralgikusabb pont a szükséges források megszerzése és feldolgozása volt. Annak ellenére, hogy az értekezés tematikailag jól körülhatárolható, konkrét problémakört(köröket) vizsgál, a hozzá kapcsolódó források nagyon sokrétűek és szerteágazóak. A külügyminisztériumok országonként csoportosított diplomáciai gyűjteményei jó kiindulási pontot nyújthatnak, azonban a külügyi szolgálat egyes személyeire lebontva is számos értékes és rendkívül informatív dokumentummal találkozhatunk, amelyek sok esetben kimaradtak a hivatali iratmegőrzés folyamatából és az adott diplomata vagy politikus személyes hagyatékában fordulnak elő. A kutatási folyamat során a források komplexitása és a levéltári kutatás kiterjesztésének meghatározása bizonyult a legnagyobb nehézségnek. Az anyaggyűjtés során a dokumentumok kategorizálásánál három nagyobb csoportot különítettünk el:

1. külföldi levéltári anyagok,
2. külföldi és hazai kutatási intézményekben hozzáférhető publikált források,
3. az internetes adatbázisokon keresztül hozzáférhető online forrásanyagok.

Az első és egyben legrelevánsabb kategóriát az eredeti, primer levéltári anyagok alkotják, amelyek az angol–orosz kapcsolatok és válságkezelési mechanizmusok feltárásához, valamint az adott problémahalmazok vizsgálatához elengedhetetlen eszközként szolgálnak. A külföldi kutatómunka során angol, orosz és osztrák intézményekben gyűjtöttünk a téma szempontjából kulcsfontosságú forrásanyagokat. Az első ilyen anyaggyűjtési periódusban a *The National Archives/Public Record Office (London) Foreign Office* részlegének (továbbiakban TNA/PRO/FO) Oroszországra vonatkozó anyagait tekintettük át az 1821–1841-es időszakra vonatkozóan. Az anyaggyűjtés kiterjedt a Nagy-Britannia és Oroszország közötti diplomáciai iratokra, amelyek a két kormányzat hivatalos kapcsolattartásának részeként jöttek létre:

1. Szentpétervári brit nagyköveti jelentések,
2. Londoni orosz nagyköveti jelentések; a diplomata és saját kormánya közötti levélváltások,
3. Foreign Office és a londoni orosz nagykövet közötti levelezések,
4. Foreign Office és az oroszországi brit nagykövet közötti információcserék.

A dokumentumok jellegét tekintve pedig instrukciók, jelentések, memorandumok, szerződéstervezetek és a már végleges formába öltött szerződések szövegei találhatóak meg. Utóbbiak esetében nem csupán a Nagy-Britannia és az Oroszország által kötött egyezmények, hanem sok esetben az Orosz Birodalom és a Porta közötti megállapodások szintén fellelhetők az adott fondokban. Mindemellett az Oroszországról gyűjtött angol levéltári anyagok egy jelentős része az orosz kabinet által kibocsátott dokumentumokat is tartalmazza, vagy eredeti változatban vagy átiratban, de sokszor a londoni orosz nagykövet tolmácsolásában – mintegy kivonatolva – érhető el a Minyisztyersztva Inosztan-nih Gyel (továbbiakban MID) hivatalos állásfoglalása.

A kutatási folyamat kezdetén a Foreign Office anyagaiban való eligazodást nagymértékben segítették a külügyminisztérium anyagainak összesített listáját és tárgymutatóját magában foglaló *List of Foreign Office Records to 1878*¹ sorozat kötetei. Az angol nemzeti levéltárban folytatott anyaggyűjtés során az elsődleges célkitűzés az angol–orosz diplomáciai kapcsolatok legfontosabb és legalapvetőbb dokumentációjának áttekintése volt. A kiindulási pontot éppen ezért a TNA/PRO/FO 65-ös jelzet alatt található iratanyagok képezték, amelyek a Nagy-Britannia és az Orosz Birodalom külügyi képviselői által lebonyolított hivatalos levezéseket tartalmazzák az 1906 előtti időszakra

¹ List of Foreign Office Records to 1878 Preserved in the Public Record Office.

vonatkozóan.² Az említett fond 121–278. számú dokumentumegyüttese érdemelnek említést, mivel a kronológiát tekintve ezen kötetek tartalmazzák az 1821–1841 közötti levélváltásokat. Mindezen források értékes kiegészítő elemeként használtuk a TNA/PRO/FO 181-es jelzetű gyűjteményt, amely az orosz külügyminisztériumból a Foreign Office-hoz érkező, illetve a Foreign Office-ból Szentpétervárra küldött jegyzékváltásokba engedett betekintést az 1820–1837-ig tartó periódusban.³ A harmadik nagyobb levéltári forrásjegységet a TNA/PRO/FO 352-es fond alá rendezett *Stratford Canning Papers – Correspondence and Papersek* alkották.⁴ A konstantinápolyi brit nagykövet személyes hagyatéka a vizsgált kérdések tematikájához illeszkedő nemzetközi-diplomáciai vonatkozású anyagot tartalmaz, például Stratford Canning orosz és török kiküldetéseinek részleteiről. Canning személyes iratanyagainak áttekintése azért is bírt kiemelt szereppel, mert nem csupán a saját diplomáciai tevékenységéhez kötődő anyagokat, hanem részben más követségekről és konzulátusokról érkező jelentéseket is megőrzött.

Mindezekon túl külön figyelmet fordítottunk Krisztof Andrejevics Lieven londoni orosz nagykövet (1812–1834) anyagaira. Az 1825 utáni angol–orosz tárgyalási folyamatok lebonyolításában nagy jelentőséggel bírt Lieven herceg, valamint felesége, Dorothea Lieven (korábban Dorothea von Benckendorff); működésüknek és összeköttetéseknek feltárásával képet kaptunk az angol arisztokrácia nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt impressziójának egyes szegmenseiről. A velük kapcsolatos kutatási folyamat a The National Archives mellett a *British Library Additional Manuscript Collection* gyűjteményében zajlott, ahol rendelkezésre állt a *The Papers of Lieven Family* kollekción és azon belül K. A. Lieven hagyatéka.⁵ A londoni kutatóintézmények mellett a University of Oxford Balliol College Manuscript Collection Centre intézményének anyagaira támaszkodtunk, amelyek segítségével a korszakhoz szorosan kötődő és a konstantinápolyi brit követség munkájában, valamint a kaukázusi régió

² TNA/PRO/FO 65 – Foreign Office and Predecessor. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire.

³ TNA/PRO/FO/181. – Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Embassy and Consulates, Union of Soviet Socialist Republics (formerly Russian Empire): General Correspondence. 40. Notes to Russian Ministers.1820–1828.; 41. Notes from Russian Ministers.1820–1825.; 65. To Lord Strangford.1825 Oct. 12 – Dec.; 68. To Lord Strangford.1826 Jan. – June 9.; 71. Notes from Russian Ministers.1826–1834.; 80. Notes to Russian Ministers.1829–1837.

⁴ TNA/PRO/FO 352 – Stratford Canning Papers. Correspondence and Papers. 9/A, 9/B, 9/C, 10B, 11, 13A, 19 B, 21B, 61/3–5.

⁵ Ezen a ponton érdemes megjegyeznünk, hogy az itt található iratok elsősorban magánjellegű, a családhoz szorosan köthető témákat érintenek. A kutatás során a külügyek vonatkozásában kevés jól használható anyagot találtunk.

kapcsán az 1830-as években kialakult angol–orosz konfliktusban meghatározó háttérszerepet játszó diplomata, David Urquhart hagyatékát néztük át.

További primer források kerültek összegyűjtésre és feldolgozásra a bécsi Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchivban folytatott kutatás során. Az osztrák külügyi anyag három célterületen került feldolgozásra. Az első a *Diplomatie und Außenpolitik vor 1848 – Staatenabteilungen/Außerdeutsche Staaten, Großbritannien – Diplomatischen Korrespondenz: K 185–196*. Ez a fondeggyűttes elsősorban Esterházy Pál Antal londoni osztrák nagykövét 1828–1832 közötti tevékenységének dokumentációját és a Metternichtől Esterházy felé küldött tájékoztatásokat, instrukciókat tartalmazza. Az osztrák iratok és azon belül Esterházy munkásságának áttekintése azért bizonyult mérvadónak, mert a bécsi kabinet kívülálló félként ugyan, de mégis kiemelt szereppel bírt a görög ügyben először elótárgyalásokat, majd pedig nemzetközi konferenciát összehívó három társult nagyhatalom – Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország – viszonyrendszerének fenntartásában. Esterházy személyében – az angol, valamint a nemzetközi politikai körökkel való összeköttetésein keresztül – egy kiválóan informált és a brit, francia és orosz külpolitikai magatartást jól ismerő diplomatát ismerhetünk meg, aki részletes jelentéseket küldött haza az angol–orosz együttműködés felbomlásáról és a két állam kapcsolatának jellegéről az 1828–1829-es orosz–török háborút követően. Az Esterházy-anyag vizsgálatunkba való bevonása tehát érdekes kiegészítésekkel szolgált Nagy-Britannia és Oroszország helyzetének 1820-as évek végén és 1830-as évek elején történő értékeléséhez. Az osztrák anyag egy másik együttesét alkották a *Türkei VI – Diplomatischen Akten (1635–1848)* K 17 és K 47-es számú gyűjteményei, amelyek a keleti kérdés konfliktusaihoz szolgáltak forrásokkal. A dokumentumok elsősorban a görög ügyre vonatkoznak az 1822–1828/1829 közötti időszakban. A témához köthető szakirodalmi bázist az *Universität Wien Fachbereichsbibliothek Osteuropäische Geschichte und Slawistik* könyvtárában és az *Österreichische Nationalbibliothek* intézményében gyarapítottuk.

A harmadik kategóriát az orosz levéltári anyagok képezik. Az anyaggyűjtés során fontosnak tartottuk, hogy Nagy-Britannia és Oroszország kapcsolatrendszerének vizsgálatakor mindkét oldal részéről megvizsgáljuk a kutatási téma vonatkozó elsődleges forrásait. Moszkvában a *Goszudarsztvennaja publicsnaja isztorijcseszka biblioteka Rossziban* volt alkalmunk kutatni. Az *Archiv vnyesnej polityiki Rossziszkoj Imperii* állománya 2014 év végétől az intézmény költözése miatt zárva volt, a helyszíni levéltári kutatás kizárólag az államközi kutatócsoportok tagjai számára külön engedéllyel lett volna lehetséges. Szerencsére azonban az Orosz Birodalom Külügyi Levéltárának 1820–

1830-as évekre vonatkozó anyagainak jelentős része forráskötetekbe rendezve megjelent a *Vnyesnyaja Polityika Rosszii 19 i nacsala 20 veka Dokumenti Rosszjiszakava Minyisztyersztva Inosztrannih Gyel* sorozat (továbbiakban VPR) révén, így a szükséges levéltári dokumentumok publikált formában elérhetőek voltak számunkra. A kiadványsorozat második szériájának kötetei egybeesnek az általunk vizsgált történeti korszak egy jelentős részével: 1815-től egészen 1832-ig tartalmazzák az orosz külügyminisztérium széles körű dokumentációját. A forráskötetek részben a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárából* és az *Országos Széchenyi Könyvtárból*, részben pedig a *Central European University Könyvtárából*, valamint a *Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának* állományaiból kerültek beszerzésre.

A könyv forrásbázisainak tekintetében fontos kiemelnünk továbbá, hogy a téma egyetemes történeti jellegének ellenére a hazai kutatási intézményekben közvetlenül is fellelhetőek hozzá anyagok. Ide sorolhatjuk az *Országgyűlési Könyvtár* törzsgyűjteményének részét képező *Parliamentary Debateseket* (továbbiakban PD-k), amelyek 1803-tól kezdve az angol törvényhozás jegyzőkönyveinek teljes anyagát tartalmazzák. A PD-k a brit kormány külpolitikai stratégiájának átfogó értelmezéséhez biztosítanak primer forrásokat, hiszen a Foreign Office és a kormányzat munkája nagymértékben függött a parlamenti politika alakulásától és a parlament által biztosított felhatalmazástól, amely a brit külügy munkájának törvényes keretét adta.

A szakirodalom és a publikált forrásanyagok esetében nagy segítséget nyújtottak az internetes források és adatbázisok. A digitalizált anyagokat rendelkezésre bocsátó adatbázisok közül elsősorban az észak-amerikai egyetemek kooperációjában működő *Internet Archive-ot* kell kiemelnünk, amely a 18–19. századi művek és forráskiadványok, levelezések, memoárok elérhetőségét biztosítja. Hasonló funkcióval bír a *Hathi Trust Digital Library*. Utóbbi a Committee on Institutional Cooperation (az Egyesült Államok legnagyobb egyetemait összefogó szervezet) és a University of California közös együttműködéséből létrejött online felület, amely szintén szabad hozzáférést biztosít a korabeli naplók és memoárok egy részéhez. Továbbá itt érhető el a *British Foreign Policy* címet viselő sokkötetes kiadványsorozat, amely a Foreign Office fontosabb ügyekkel kapcsolatos nyilvánosan közreadott iratanyagait tartalmazza. Orosz részről a *Runivers* online gyűjteményét fontos megemlítenünk. Az oldal történeti térképekhez, a 19. században és 20. század elején megjelent szakirodalmakhoz és korabeli anyagokhoz (törvénytárak, forrásgyűjtemények) biztosít szabad és kötöttségektől mentes hozzáférést. Hasonló jellegű oldalként és egyre bővülő digitális tartalommal kiválóan használható még a

Prezidentszkaja Bibliotyeka internetes könyvtára és a *Bibliothèque nationale de France Gallica* adatbázisa.

Módszertan és hipotézisek

Az angol–orosz kapcsolatok, illetve válságkezelési mechanizmusok vizsgálata összetett feladat. A munka megírásakor figyelembe kellett venni a téma komplexitásából adódó nehézségeket és módszertani követelményeket. Az általunk felállított eredeti elképzelés a komparatív elemzést kívánta megvalósítani. A kutatás elején kialakított preconcepció azonban a levéltári anyaggyűjtést és a rendelkezésre álló források alapos áttekintését követően megváltozott. Ennek oka részben a szóban forgó két állam társadalmi-politikai struktúrájának eltéréseiből fakadt, amely lehetetlenné tette ugyanazon típusú forráscsoportok mindkét oldalon történő teljes körű vizsgálatát. A keleti kérdés angol és orosz vonatkozásban megjelenő válságkezelési mechanizmusainak feltárása során ugyanis különböző szinteken szeretttük volna tanulmányozni a külügyi döntéshozatali folyamatok alakulásának módját és az azt befolyásoló tényezőket. A brit oldalon három ilyen kategóriát határoztunk meg: 1. az első a Parlament, amely a külpolitikai koncepciók vonatkozásában felmerülő véleménynyilvánítások fórumát képezte. A brit külpolitika tanulmányozásának 2. szintjét a diplomáciai testület munkájának, a 3. területét pedig az angol közvélemény külpolitikát formáló erejének tanulmányozása alkotta volna.

Azonban ez a hármas felosztás több szempontból problémát okozott a kutatómunka során. Egyrészt Oroszország esetében a hármas tagoltság nyilvánvalóan nem tartható fenn, mivel Oroszországban ebben az időben nincs olyan kormányzati szerv, amely kontroll alatt tartotta vagy esetleg véleményezésével befolyásolta volna a külügyi döntéshozatalt, ezért evidens módon nincs lehetőségünk a brit parlamenti szintérhez hasonló vizsgálatot lefolytatni. Ez az akadály azonban még kiküszöbölhető lett volna a mindenkori orosz uralkodók külpolitikára gyakorolt hatásainak elemzésével. A brit színterekkel való közvetlen összehasonlítás másik fontos szakasza, a közvélemény és a sajtó politikaformáló erejének górcső alá vétele Oroszország vonatkozásában ugyancsak aggályos. A cári kormányzattól független polgári sajtó működéséről a tárgyalt időintervallumban nem beszélhetünk, és ha vannak is erre irányuló kezdeményezések, azok többségükben a birodalom fejlődésének tendenciáival, az oroszországi és a nyugat-európai viszonyok összehasonlításával és a belső társadalmi-gazdasági problémákkal foglalkoznak. A mindennapi politikai eseményekről és Oroszország nemzetközi ügyekben való fellépéséről többnyire a cári kormányzat hivatalos lapja, a *Journal de St.-Pétersbourg* tudósított.⁶

⁶ Természetesen a korszakban voltak más sajtóorgánumok is, mint például a *Vedomosztyi*,

Bár ezen sajtóorgánum közléseit be lehetett volna vonni a vizsgálatba – amely egyes konkrét ügyek terén, mint például a Vixen konfliktus esetén, meg is történt – összességében kevésnek és rendkívül egyoldalúnak bizonyult volna összehasonlítva a brit újságok nyújtotta képpel. A felvázolt struktúra ilyen formában történő megvalósítása tehát nehézségekbe ütközött, mivel nem voltak meg azok a pontok, amelyek alapján az elemzést közös nevezőre lehetett volna hozni. Szintén akadálynak bizonyult, hogy a megjelölt szinterek mindegyikének elemzése és az 1821–1841 közötti korszakon való átívelése már önmagában egy-egy önálló témát alkothatna, illetve a mű diplomáciatörténeti jellegét szintén csorbította volna az intézmény- és sajtótörténeti elemek ilyen mélységű tanulmányozása.

Mindezen tényezők a téma alapvető átstrukturálását igényelték, azonban fontos hangsúlyozni, hogy a fentebb részletezett szempontok figyelembe vétele nem maradt ki teljesen a téma feldolgozásából, csupán adekvát módon, a konkrét esetekhez igazodva épültek be a könyvbe. A diplomáciai dokumentumok körének ismeretében és a címben megadott válságkezelési mechanizmusok elemzéséhez igazodva a könyv szerkezetét a keleti kérdéshez 1821–1841 között kapcsolódó ügyek, diplomáciai konfliktusok középpontba állításával alakítottuk ki. A Nagy-Britannia és Oroszország által ugyanazon esetekben való problémakezelési koncepciók párhuzamos bemutatása egyrészt biztosította a brit és az orosz külügyi magatartás azonos feltételeken alapuló vizsgálatát, másrészt pedig hatékonyabbá tette a politikai felek attitűdjének és eljárás-módjának megismerését, a mögöttük húzódó motivációk feltárását. A válságkezelés módszertanának vizsgálata mellett fontos szempont volt az adott ügyek regionális jellegének figyelembe vétele, ezért a brit–orosz diplomácia vonatkozásában felmerülő konfliktusgócokat földrajzilag elkülönítve, pontosabban geopolitikai szinterekre bontva tárgyaltuk. A keleti kérdés halmazán belüli regionális felosztás gondolata része a kifejtteni kívánt egyik fő hipotézisemnek, miszerint térségenként különbség figyelhető meg abban, hogy a brit és az orosz diplomácia milyen módszerekkel közelített egy adott ügy megoldásához. Ez egyben azt is jelenti, hogy véleményünk szerint az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt álló területek ebben a vonatkozásban nem tekinthetők egyenrangúnak, mivel London és Szentpétervár részéről egyaránt felmerültek olyan prioritások, amelyek meghatározták a politikai eszközök területenként változó alkalmazhatóságát.

A másik fő kérdésfelvetést az alkotja, hogy Nagy-Britannia és Oroszország esetében a geostratégiai szempontok hogyan határozták meg a diplomáci-

Szankt–Petyerburgszkije Vedomosztyi és Moszkovszkije Vedomosztyi, azonban a napi politikai kérdéseiben a legmérvadóbb a kormányzati álláspontot közlő *Journal de St.-Petersburg* volt.

ai aktivitás volumenét. Mely területeken figyelhető meg London és Szentpétervár fokozottabb mértékű szerepvállalása, és azok milyen formában valósultak meg: a mediátor vagy a közvetlenül résztvevő fél pozíciójába helyezkedve? Illetve, hogy a geopolitikai és geostratégiai (védelmi) tényezők mellett hogyan befolyásolta a nemzetközi ügyek alakítását a balkáni és a közel-keleti térségre irányuló brit és orosz gazdasági expanzió. Utóbbi egyben azt is jelenti, hogy a könyv nem csupán a keleti kérdés diplomácia- és politikátörténeti aspektusaira fókuszál, hanem szükséges mértékben annak gazdaságtörténeti összefüggéseit szintén érinti. Természetesen ebben a kontextusban csakúgy, mint a geopolitikai/geostratégiai perspektívánál, elengedhetetlen a *konfliktus értelmezési kereteinek*⁷ meghatározása. A keleti kérdés mint az Oszmán Birodalomhoz kapcsolódó történeti fogalom eleve determinálja a szóban forgó konfliktusok térbeli kereteit. E fölött, a nemzetközi politikai síkon helyezkedik el az a szféra, amely az Oszmán Birodalom helyi viszonyain túllépve, átfogóan és a nemzetközi szisztémával összhangban értelmezi a keleti kérdés válsághelyzeteit. Ebbe illeszkedik bele az angol és az orosz külpolitika, amelyek formálói és egyben generálói az oszmán ügyeknek. Éppen ezért a két állam politikai tevékenységének hatásköre a Portán kívül az európai erőegyensúlyi rendszerre egyaránt kiterjed. Szintén utalni szeretnénk arra, hogy az Oszmán Birodalom relációjában hogyan értékelhetőek ezek a folyamatok – az adott időszak eseményeinek tükrében a Porta objektuma vagy szubjektuma volt-e a keleti kérdés problémakörének?

A könyv lényegében két évtizednyi periódust (1821–1841) ölel fel. A téma kezdőpontját a görög szabadságharc, zárószakaszát pedig a második egyiptomi válság és az azt lezáró Dardanella–egyezmény jelképezi. A választás azért esett erre az időszakra, mert a megjelölt intervallum az angol–orosz kapcsolatok szempontjából rendkívül intenzív időszak volt. Az 1820-as évek Nagy-Britannia és Oroszország formálódó szövetségét, közös együttműködését, míg az 1830-as évek már London és Szentpétervár partnerségének felbomlását, valamint a két nagyhatalom rivalizálását tükrözték vissza. A fentebb említett konfliktusok ezeknek a folyamatoknak a kezdő- és végpontját alkotják. Az első szakaszban fontosnak tartottuk bemutatni az angol–orosz kapcsolatok alakulását a napóleoni háborúk lezárását követő években (1815–1821). Ezután került sor először a balkáni, majd a fekete-tengeri és végül a közel-keleti régiókhoz köthető problémahalmazok elemzésére. A geopolitikai színterek sorrendje a hozzájuk köthető konfliktusok tematikus és kronologikus rendjét követi, vala-

⁷ Demeter Gábor által használt kifejezés. Lásd: Demeter Gábor: Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején (1912–1913). Budapest, Hungarovox Kiadó, 2006. 22.

mint a regionális válságkezelések kontextusában vizsgálja a problémamegoldás angol és orosz módszereit, azon belül is a beavatkozás/intervenció típusait. A diplomáciai eszközökkel való közbeavatkozástól a fegyveres fellépésig terjedő variációk bemutatása mellett Nagy-Britannia és Oroszország válsághelyzetekben alkalmazott külpolitikai koncepciói és az adott ügyek nemzetközi háttérének vázolásai egyaránt hangsúlyt kaptak.

A téma teret adott egy-egy személy – így például K. A. Lieven és Dorothea Lieven, valamint Arthur Wellesley, Wellington herceg – tevékenységének részletesebb bemutatására, amelyek szorosan kötődnek az 1826 tavaszán folytatott brit–orosz tárgyalásokhoz. A görög ügyet és az 1820-as évek diplomáciai afféraitaglaló fejezetben külön kitérünk az említett személyek szerepvállalására. Ennek azért éreztük szükségét, mert a pétervári protokoll megkötésének előtörténete speciális helyet foglal el az általunk vizsgált időszak brit–orosz viszonyrendszerében. Ekkor jött létre Nagy-Britannia és Oroszország között az az átmeneti, ámde szükségszerű koalíció, amelynek működése vagy éppen működésképtelensége és hosszú távú következményei alapjaiban határozták meg a két állam viszonyát az 1830-as évek első felében. Az 1825 ősztől 1826 áprilisáig tartó konzultációk lezajlása a korszakon belül az egyetlen eset, amikor a rendelkezésre álló források alapján betekintést kaphatunk az informális diplomácia szegmensébe. Az angol–orosz szövetségi szerződéshez vezető út inkább beleillik a titkos diplomácia kategóriájába, mint a hivatalos kapcsolattartás kereteibe. Mindezen folyamat pedig a korabeli levelezések alapján – ha nem is teljesen egészében, de – nagy részben rekonstruálható.

Az angol–orosz reláció vizsgálatában szintén új elemként jelenik meg a ruszofóbiának mint eszmei irányzatnak, valamint közvetlen hatásainak bemutatása. Leszűkítve ezt a tág témát a könyv vonatkozó alfejezete a brit közvélemény körében az 1830-as években kialakult orosz-ellenes hangulatról, illetve annak megjelenési formáiról számol be. Az Orosz Birodalommal szembeni polgári magatartásnak és hangulatkeltésnek két szempontból van relevanciája: egyrészt a ruszofób írásokat publikáló szerzők többségében a hivatalos diplomácia szférájából kerültek ki, ami részben arra utal, hogy munkáik mögött konkrét politikai tartalom és ismeretanyag van; másrészt pedig az orosz-ellenes agitálás konkrét esetekben (mint például az 1836–1837-es kaukázusi blokád ügye) direkt módon hatott a London és Szentpétervár között éppen nyugvóponton lévő kapcsolat negatív irányba történő elmozdítására. Ebben a kontextusban jelenik meg David Urquhart, Alison Archibald vagy éppen John McNeill munkássága.

Historiográfiai áttekintés

A kutatási téma historiográfiai összefoglalása – annak szerteágazósága miatt – nehéz feladat. A történeti munkák áttekintésének szükségessége, illetve igénye mindkét állam részéről jelentkezik. Mindehhez társul még továbbá a „történeti keleti kérdés”⁸ nagy mennyiségű szakirodalma, amely adott korszakoknak és történetírói irányzatoknak megfelelően a *problémahalmaz*⁹ kapcsolatos elemzések rendkívül széles spektrumát vonultatja fel. Ennek a problémának az áthidalása érdekében jelen historiográfiai fejezet, a fenti szempontok figyelembe vétele mellett, arra törekszik, hogy felvázolja az értekezés témájához kronológiailag, tematikusan és elméleti módszertanában közvetlenül kapcsolódó fontosabb szakirodalmakat. A szakirodalmi háttér bemutatása során ugyan utalás történik a keleti kérdéshöz kötődő hazai és nemzetközi szakirodalom releváns munkáira, de csak addig a pontig, amíg az érdemben kapcsolódhat az angol–orosz kapcsolatok válságkezelési mechanizmusainak témaköréhez.

A vizsgált kérdéskör historiográfiájának bemutatására hármas felosztásban kerül sor. Véleményünk szerint ez a fajta bontás megfelelő keretet adhat a historiográfiai háttér felvázolásának, miközben gátat szab az általános és túlzottan terjedelmes formát öltő történetírói felsorolásnak. Az egyes kategóriákhoz tartozó szakirodalmak kronológiai sorrendben, a megfelelő történetírói korszakokhoz igazodva kerülnek ismertetésre, egyúttal azonban arra is törekszünk, hogy ezen belül a tematikailag hasonló munkák logikailag egy egységben kerüljenek megemlíítésre. A téma historiográfiájának felosztása a következő:

1. Nagy-Britannia és Oroszország viszonyrendszerének megjelenítése az angolszász történetírásban;
2. A brit–orosz diplomáciai kapcsolatok jellege és problematikája az orosz és a szovjet historiográfiában;
3. Kitekintés a keleti kérdésre és az angol–orosz viszonyrendszerre vonatkozó egyéb releváns (magyar, francia, német és román) történetírói munkákra.

⁸ Bodnár Erzsébet által megalkotott és használt kifejezés. Lásd: Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés és az orosz Balkán-politika 1815-ig. in: Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. Budapest, Pannonica, 2003. 47–51.

⁹ Barbara Jelavich szóhasználata. Lásd: Jelavich, Barbara: A Balkán története. I. kötet. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 171.

Nagy-Britannia és Oroszország viszonyrendszerének megjelenítése az angolszász történetírásban

Az angolszász historiográfiára vonatkozó elemzés a 19. században megjelent történetírói munkáktól egészen a modern kori monográfiákig tekinti át az 1820–1830-as évek angol–oros kapcsolataival (és általában a 19. századi angol–oros kapcsolatokkal) foglalkozó szakmunkákat. Az angol történetírás hagyományos korszakai mentén haladva első helyen a 19. századi romantikus történetírás munkáira helyeződik a hangsúly. Ezek a monográfiák elsősorban az adott korszak egy-egy prominens személyiségéhez kapcsolódó biográfiai műveket és sokszor forráskiadási tevékenységet takarnak. A politikusportrékat középpontba állító munkák kiváló példái Stanley Lane-Poole Stratford Canningról,¹⁰ A. G. Stapleton George Canningról,¹¹ valamint H. L. Bulwer Lord Palmerstonról¹² szóló művei. A biográfiaírás azonban számos esetben együtt járt az adott politikus vagy közéleti személyiség hagyatékának, személyes iratanyagának szerkesztett formában történő közreadásával. Több alkalommal találkozhatunk olyan esettel, amikor egy-egy monográfia megírásához használt primer források egy jó részét az életrajzi műbe beleépítve, mégis önálló szövegközlésként prezentálja a szerző, aminek eredményeképpen az adott történetírói munka egyben forrásközlésként is megállja a helyét. Bár a brit történetírásban jó néhány precedenst találhatunk erre, érdemes megjegyeznünk, hogy ez nem volt szokatlan jelenség a 19. századi Európa más országaiban sem.¹³

A politikus portrék kutatásához és a forrásközléshez kapcsolódó másik tendencia a szóban forgó személyhez köthető politikai- és magánlevelezések szerkesztett kötetekben való közreadása. Ebben a vonatkozásban Ph. H. Stanhope, Edward Stapleton, valamint Guy le Strange és Wellington hercegének kiadványait érdemes megemlítenünk.¹⁴ A személyekhez köthető levelezések

¹⁰ Lane-Poole, Stanley: *The Life of The Right Honourable Stratford Canning Viscount Startford de Redcliffe*. Vol. I. London, Longman, Green and Co., 1888.

¹¹ Stapleton, A. G.: *George Canning and His Times*. London, John W. Parker and Son, 1859.

¹² *The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston with Selections from his Diaries and Correspondence*. Vol. II. (Ed.) Bulwer, H. L. London, New Burlington Street, 1871.

¹³ A keleti kérdés és jelen doktori disszertáció kutatási témájához igazodva jó példaként hozható fel erre Theodor Schiemann *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I.*, valamint Anton Freiherrn von Prokesch-Osten *Geschichte des abfalls der Griechen* című többkötetes műve.

¹⁴ *Notes of Conversations with the Duke of Wellington, 1831–1851*. (Ed.) Stanhope, Phillip Henry. London, John Murray, 1889.; *Some Official Correspondence of George Canning*. Vol. I. (Ed.) Stapleton, Edward J. London, Longman, Green and Co., 1887.; *Correspondence of Princess Lieven and Earl Grey*. Vol. I. 1824 to 1830. (Ed.) Strange, Guy Le. London, Richard Bentley and Son, 1890.; *Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington*. Vol. I–III. (Ed.) The Duke of Wellington. London, Albemarle Street, 1871.

és életrajzi monográfiák egyaránt kiindulási pontként szolgálhatnak a korszak helyi, illetve nemzetközi viszonyainak vizsgálatához. Azonban szükségesnek tartjuk kiemelni, hogy az egyénekhez köthető irodalmak és publikált forrásadványok elsősorban az adott személyiség szubjektív természetéhez, látásmódjához, valamint gondolkodásmódjának értelmezéséhez nyújtanak értékes támpontokat, és inkább egy-egy nagyobb történeti probléma elemzésének kiegészítésére szolgálhatnak segédanyagaként.

Szintén a 19. századi angol történetírás jellegzetessége a történeti-politikai vonatkozású elmélgedések, publicisztikák nagyszámú megjelenítése. Az adott eseményekről való állásfoglalás és az angol közvélemény rendkívül nyílt és informatív jellege a szemléletformálás, valamint a véleménykinyilatkoztatás egy olyan alternatívájának biztosított teret, amelyben a politikához és a közülethez szorosan kötődő személyek érveltek, vitakoztak a bel- és a külügyeket egyaránt érintő kérdésekről. A vizsgált periódus egyik legmeghatározóbb publicistája David Urquhart volt, aki az 1830-as években kifejtett írói tevékenysége révén sokszor vált az Orosz Birodalom külpolitikai tevékenységének és ambícióinak egyik fő kritikusává és a diplomáciailag kulcsfontosságú események elemzőjévé. Hasonló funkcióval bírtak Alison Archibald és John McNeill művei, amelyek Urquhartéhoz hasonlóan szintén az éppen kibontakozóban lévő ruszofób vagy orosz-ellenes politikai irányvonalat erősítették.¹⁵ A jóval kisebb létszámú ellentábor képviselői között mindössze egy prominens nevet tudunk említeni, Richard Cobdent, aki pozitív irányba szerette volna terelni Oroszország megítélését.¹⁶

A 19. század utolsó harmadában kibontakozó professzionális történetírás változást hozott a történeti munkák jellegében. Ekkor láttak napvilágot a komolyabb diplomáciatörténeti értekezések, nagy összefoglaló monográfiák, valamint forrásfeltáráson alapuló művek és tanulmányok. Ezek között R. B. Mowat,¹⁷ J. A. R. Marriott munkái, az A. W. Ward és G. P. Gooch közös szerkesztésében megjelent *Cambridge History of British Foreign Policy* sorozat,¹⁸ továbbá a William Miller által megírt *Oszmán Birodalom története*¹⁹

¹⁵ Archibald, Alison: *The Decline of Turkey*. In: *Essays, Political, Historical and Miscellaneous*. Vol. II. London, Blackwood and Sons, 1850.; McNeill, John: *Progress and Present Position of Russia in the East*. London, Abermarle Street, 1836.

¹⁶ Cobden, Richard: *Russia*. In: *The Political Writing of Richard Cobden*. Vol. I. London, William Ridgway, 1867. 155–354.

¹⁷ Mowat, R. B.: *The History of European Diplomacy, 1815–1914*. London, Edward Arnold, 1922.

¹⁸ *Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919*. Vol. II. (Eds.) Ward, A. W. – Gooch, G. P. Cambridge, University Press, 1923.

¹⁹ Miller, William: *The Ottoman Empire, 1801–1913*. Cambridge Historical Series. Cambridge, University Press, 1913.

voltak a legmeghatározóbbak. Az angolszász történetírásban a századfordulótól kezdve hagyománya volt a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozását célzó történettudományi munkáknak. A diplomáciatörténet ennek megfelelően az angol történetírás erős vonalát képezte a 20. század első felében, különösen az 1910–1940-es években. Ezen időszak jeles képviselői közé sorolhatjuk J. A. R. Marriottot, Harold Temperleyt, Charles K. Webstert és C. W. Crawleyt, akik a keleti kérdés részproblémái mellett már a Nagy-Britannia és Oroszország közötti diplomáciai kapcsolatrendszer vizsgálatára is figyelmet fordítottak, valamint S. F. Rodkeyt, aki az Oszmán Birodalom és Egyiptom helyzetét tanulmányozta az európai nagyhatalmakkal – így Angliával és az Orosz Birodalommal – való összefüggésben a 19. század első felében.²⁰

A keleti kérdés problémakörének első részletes és átfogó bemutatása J. A. R. Marriott *The Eastern Question. A Historical Study in European Diplomacy* című monográfiájához kötődik. A szerző az Oszmán Birodalom hanyatlásával kapcsolatban és azzal párhuzamosan kialakuló konfliktusokat a nemzetközi kapcsolatok összetett rendszerében elhelyezve mutatta be. Marriott felfogása szerint a keleti kérdés a történeti korokon átívelő jelenség, amely az ókortól az újkorig mindig más-más hatalmak összecsapásában manifesztálódott, és amely lényegében – kisebb-nagyobb eltéréssel ugyan, de – ugyanarra a régióra irányult.²¹ Másik fontos műve az angol–orosz kapcsolatok vizsgálatára koncentrál 1689–1943 között.²² Oroszországnak a Szent Ligához való csatlakozása képezte elemzésének kiindulási pontját, míg az *Anglo–Russian Relations* című munka zárószakasza a II. világháborúban formálódott angolszász–szovjet együttműködés létrejöttének dátuma. Az események, a nemzetközi kapcsolatok, a politikai-gazdasági és társadalmi viszonyok, valamint az egyes folyamatok szimplán a kronológiai rend figyelembevételével a hagyományos politika-történetírás eszközeinek alkalmazásával megy végbe. Mind ezen tényezők mellett azonban Marriott munkája az angol–orosz kapcsolatok történetének első és kiválóan hasznosítható összefoglalója, amely az *Eastern Question*-höz hasonlóan jelen téma kutatásának egyik fontos kiindulópontja volt. Szintén ebbe az irányvonalba illeszkedik bele Charles Websternek a keleti kérdéshez és a brit diplomáciatörténethez egyaránt kapcsolódó történetírói munkássága,²³ valamint George Henry Bolsover kutatási témaköre, amely

²⁰ Rodkey, Frederick Stanley: *Conversations on Anglo–Russian Relations in 1838*. The English Historical Review. 1935. No.197. 120–123.

²¹ Marriott, J. A. R.: *The Eastern Question. A Historical Study in European Diplomacy*. Oxford, Clarendon Press, 1917. 2-3.

²² Marriott, J. A. R.: *Anglo–Russian Relations 1689–1943*. London, Methuen and Co. Ltd. 1944.

²³ Webster, C. K. – Temperley, H. W. V: *British Policy in the Publication of Diplomatic*

David Urquhart és Lord Palmerston keleti ügyekben való állásfoglalását és szerepvállalását vizsgálta az 1830-as években.²⁴

A korszak történészei közül Harold Temperleyt mindenképpen fontos kiemelnünk. A szerző elsősorban az 1820-as évek brit külpolitikájára összpontosított.²⁵ Temperley igen nagy alaposággal dolgozta fel a pétervári protokoll megkötésének – elsősorban brit – körülményeit tanulmányában.²⁶ Vizsgálódásának fókuszában pedig Dorothea Lieven diplomáciai szerepvállalása állt. Az angol–orosz diplomácia formális és informális kapcsolatteremtési lehetőségeinek tanulmányozásához ugyancsak releváns információkat biztosított a hercegnő magánlevelezéseinek gyűjteményes kötetbe való szerkesztése és publikálása.²⁷ Ezt a tendenciát követte C. W. Crawley, aki már közvetlenül Nagy-Britannia és Oroszország diplomáciai és politikai viszonyrendszerét illetően folytatott vizsgálatokat. Robert Castlereagh, George Canning és Lord Palmerston külpolitikájának elemzésén keresztül mutatta be az angol–orosz kapcsolatok alakulásának folyamatát 1815–1840 között.²⁸ A szerző másik fontos kutatási területe a görög önállóság kérdésköre, valamint Joánnész Kapodisztriásznak a görög ügyben való politikai szerepvállalása. Ehhez a kutatási irányvonalhoz kötődően Crawley szöveggyűjteményt adott közre, amely diplomáciai forrásanyagokkal szolgál az 1820-as évek angol–orosz kapcsolatainak jellegét alapjaiban átformáló nemzetközi konfliktusról.²⁹

Documents under Castlereagh and Canning. *Cambridge Historical Journal*. 1924. No. 2. 158–169.; Webster, Charles: Urquhart, Ponsonby and Palmerston. *The English Historical Review*. 1947. No. 244. 327–351.

²⁴ Bolsover, G. H.: David Urquhart and the Eastern Question, 1833–37. A Study in Publicity and Diplomacy. *The Journal of Modern History*. 1936. No. 4. 444–467.; Bolsover, G. H.: Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834. *The English Historical Review*. 1936. No. 202. 237–256.

²⁵ Temperley, Harold: The Foreign Policy of Canning, 1820–1827. In: *The Cambridge History of British Foreign Policy*. Vol. II. (Eds.) Ward, A. W. – Gooch, G. P. Cambridge, University Press, 1923. 51–119.; Érdemes továbbá megemlíteni a nagyobb történeti kronológiát átfogó tanulmányát, amely az 1822-től 1914-ig tartó időszakig tekinti át a brit kormányzat titkos diplomácia terén folytatott tevékenységét és politikai irányultságainak hátterét. Erre vonatkozóan lásd: Temperley, Harold: *British Secret Diplomacy From Canning to Grey*. *Cambridge Historical Journal*. 1938. No. 1. 1–32.

²⁶ Temperley, Harold: Princess Lieven and the Protocol of 4 April 1826. *The English Historical Review*. 1924. No. 153. 55–78.

²⁷ *The Unpublished Diary and political Sketches of Princess Lieven. Together with Some of Her Letters*. (Ed.) Temperley, Harold. London, Johnathan Cape Ltd., 1925.

²⁸ Crawley, C. W.: *Anglo–Russian Relations 1815–1840*. *Cambridge Historical Journal*. 1929. No. 1. 47–73.

²⁹ Crawley, W. C.: *The Question of the Greek Independence. A Study of British Policy in the Near East, 1821–1833*. Cambridge, University Press, 1930.; Crawley, C. W.: *John Capodistrias and the Greeks before 1821*. *Cambridge Historical Journal*. 1957. No. 2. 162–182.; *John Capodistrias. Some unpublished documents*. (Ed.) Crawley, C. W. Thessaloniki, Institute for

Az 1950–1960-as években némiképpen háttérbe szorult az angol–orosz kapcsolatok 19. századi történetének feldolgozása. Bár továbbra is születtek ugyan a két állam múltját és kapcsolatrendszerét vizsgáló értekezések, azok többségében az 1945 utáni modern kori történeti értelmezésekre fókuszálnak. Ezért az angol–orosz kapcsolatok³⁰ és általában a keleti kérdés vizsgálatában a II. világháborút követő időszak új változást jelentett. Ebből a periódusból Matthew Smith Anderson, Vernon Puryear és Harold Ingle műveire kell elsősorban kitérnünk. A brit–orosz kapcsolatok történetének kutatásában Puryear *England, Russia and the Straits Question*, valamint az *International Economics and Diplomacy in the Near East* című könyve új – többnyire gazdaságtörténeti szempontú – megközelítést alkalmazott és az 1830–1840-es évek közel-keleti válságait tette elemzése tárgyává.³¹

Vele állítható párhuzamba Harold Ingle, aki szintén ugyanezen időszakot tanulmányozta, azzal a különbséggel, hogy utóbbi jellemzően megmaradt a diplomáciatörténet-írásnál, mindazonáltal pozitívként említhető, hogy Puryearrel és a korábban említett angolszász történetírókkal ellentétben nála háttérbe szorult az angol központú látásmód és a tárgyalások menetét a szentpétervári kabinet oldaláról – egészen pontosan Karl Robert Nesselrode szemszögéből – közelítette meg.³² Munkájára azonban alapvetően hatott saját korának nemzetközi politikai hangulata. Az 1960-as évek végén közzétett monográfiájában sok esetben a hidegháború érájára jellemző attitűdök figyelhetőek meg és az angolszász hatalmak, valamint a Szovjetunió között fennálló ellentétek mintája tükröződik vissza, amely befolyásolta a szerző fogalomalkotását, illetve -használatát. Nagy-Britannia és Oroszország szempontjából az 1830-as éveket a „*hatalom bipoláris átalakulásának*”³³ tekintette és ebben a

Balkan Studies, 1970. Egy másik fontos szöveggyűjtemény, amely kiváló adalékokat nyújt a görög állam létrejöttét tárgyaló londoni konferencia időszakáról és a nagyhatalmak – többek között Nagy-Britannia és Oroszország – álláspontjáról, D. C. Felming közreadásában jelent meg *John Capodistrias and The Conference of London 1828–1831* címmel 1970-ben.

³⁰ Nagy-Britannia és Oroszország kontaktológia-történetéhez érdekes kiegészítést nyújt az Anthony Cross válogatott tanulmányait tartalmazó kötet, amely azonban teljesen mellőzi a politikatörténeti megközelítést, és kizárólag a két állam közötti társadalmi és kulturális összeköttetések szegmenseit vizsgálja. Lásd: *Anglo-Russica: Aspects of Cultural Relations between Great Britain and Russia in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries. Selected Essays* by Anthony Cross. Oxford, Berg, 1993.

³¹ Puryear, Vernon: *International Economics and Diplomacy in the Near East. A Study in British Commercial Policy in the Levant 1834–1853*. [S. l.], Archon Books, 1969.; Puryear, Vernon: *England, Russia and the Straits Question*. Berkely, University of California Press, 1931.

³² Ingle, Harlod N.: *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain, 1836–1844*. Berkeley, University of California Press, 1976.

³³ Uo. 57.

kontextusban elemezte a brit–orosz nexus jellegét. A fent említett szerzőkkel ellentétben Anderson *Eastern Question* című monográfiája egy jóval átfogóbb és tágabb értelemben vett diplomáciatörténeti szintézis.³⁴

A keleti kérdés és a Balkán szakirodalmának áttekintésében a Jelavich házaspár által írt művek szintén alapművekként számítanak.³⁵ Ezek többsége közvetlenül a Balkán térségre, az Oszmán Birodalom uralma alatt álló nemzetek függetlenedési törekvéseire, a 19. század során kialakuló nemzetállamokra és a Habsburg Monarchia, valamint Oroszország befolyásszerzési törekvéseire fókuszál. A keleti kérdés és a nemzetközi kapcsolatok összefüggéseiben meg kell még említenünk Douglas Dakin³⁶ és Paul Schroeder munkáit.³⁷ Előbbiek a görög szabadságharc diplomáciai kontextusainak értelmezéséhez nyújtanak segítséget, míg Schroeder *Transformation of European Politics 1763–1848* című monográfiája az európai diplomáciatörténeti feldolgozások egyik alapköve, csakúgy mint Henry Kissinger klasszikusnak számító műve.³⁸

Fontos még kiemelnünk a nemzetközi ruszisztikai kutatások képviselőinek munkásságát. Elsők között kell említenünk Patricia Kennedy Grimstead művét,³⁹ amely az I. Sándor uralkodása alatt hivatalban lévő külügyminiszterek politikai gondolkodásmódja mentén vázolja fel az 1801–1825 közötti orosz külpolitika tendenciáit. Hasonlóképpen Grimsteadhez szintén ezen időszakot tette vizsgálatá tárgyává Janet M. Hartley, aki I. Sándor cár portréját írta meg, miközben párhuzamosan kitért az Orosz Birodalom belpolitikájára és nemzetközi szerepvállásának jellegzetességeire.⁴⁰ A politika- és diplomáciatörténeti munkákon túl születtek modern hadtörténeti szempontú meg-

³⁴ Anderson, M. S.: *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations*, London, Macmillan, 1966.

³⁵ Jelavich, Barbara – Jelavich, Charles: *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*. Washington, University of Washington Press, 1977.; Jelavich, Barbara: *Russia's Balkan Entanglements. 1806–1914*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.; Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. I. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.; Jelavich, Barbara: *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821–1878*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

³⁶ Dakin, Douglas: *The Greek Struggle for Independence, 1821–1833*. Berkely, University of California Press, 1973.

³⁷ Schroeder, Paul: *Transformation of European Politics 1763–1848*. Oxford, Clarendon Press, 1994.

³⁸ Kissinger, Henry Alfred: *Diplomácia*. Budapest, Panem, 2008.

³⁹ Grimsted, Patricia Kennedy: *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitudes and The Conduct of Russian Diplomacy, 1801–1825*. Berkely, University of California Press, 1969.

⁴⁰ Hartley, Janet M.: *Alexander I*. New York, Longman, 1994. Továbbá Oroszország Európában elfoglalt helyéről és az európai nagyhatalmi viszonyokban betöltött szerepéről Hartley az alábbi tanulmányában foglalkozik: Hartley, J. M.: *Is Russia Part of Europe? Russian Perceptions of Europe in the Reign of Alexander I*. *Cahiers du Monde russe et soviétique*. 1992. No. 4. 369–385.

közelítések is. Alexander Bitis *Russia and the Eastern Question. Army, Government and Society 1815–1833* című értekezése⁴¹ egy egészen frissnek mondható új szemléletű munka, amely az orosz kormányzatnak a keleti kérdés ügyeiben való fellépéseit a hadügy és a társadalom nézőpontjából mutatta be, és amely különösen értékes információkat nyújt az orosz hadsereg és a flotta korabeli helyzetéről. Szintén utóbbi jelentőségét hangsúlyozza John C. K. Daly könyve,⁴² ami a navarinói ütközettől a Dardanella-egyezményig tárgyalja az orosz flotta történetét és a közel-keleti, valamint a balkáni régióban alkalmazott orosz katonai fellépéseket.

A brit–orosz diplomáciai kapcsolatok jellege és problematikája az orosz és a szovjet historiográfiában

A keleti kérdést és az Orosz Birodalom helyzetét számos orosz és szovjet történetírói munka tárgyalja. Ebben a tekintetben az angol (illetve angolszász) historiográfiával összevetésben sokkal színesebb szakirodalmi palettával találkozunk. Már a 19. századi orosz történetírásból is kiemelt figyelmet kapott az Oszmán Birodalom helyzete, valamint Oroszországgal való relációja. Nyilvánvalóan az állam balkáni és közel-keleti ügyekben való közvetlen és tartós érintettsége eredményezte azt, hogy a keleti kérdés szervesen összekapcsolódott magával az orosz történelemmel. Másrészt pedig az 1870–1880-as években kialakult új balkáni konfliktusok mindenképpen aktualitást adtak a téma feldolgozásának. Az orosz historiográfia megírásában a legnagyobb nehézséget a szóba jöhető művek nagy száma mellett azok tartalma jelentette, mivel a 19. századhoz köthető történetírók elsősorban átfogó értékeléseket és elemzéseket készítettek, nem pedig a keleti kérdés konkrét konfliktusaira fókuszáltak. Ezen általános szemlélet miatt azt a koncepciót alkalmaztuk, hogy a teljesség igénye nélkül azon munkák kerüljenek be jelen historiográfiai fejezetbe, amelyek közvetlen vagy akár közvetett módon, de felhasználhatóak az 1820–1830-as évek konfliktusainak – illetve azok előzményeinek – értelmezéséhez.

Első helyen a korszak két emblematikus történészének Sz. M. Szolovjovnak és Sz. Sz. Tatyiscsevnek a munkásságát szükséges megemlíteni. Több évtizedes történetírói tevékenységük alatt számos monográfia látott napvilágot, amelyek Oroszország átfogó történetével és a saját koruk jelentette kihívásokkal, így tehát a keleti kérdéssel egyaránt foglalkoznak. Szolovjov egyik

⁴¹ Bitis, Alexander: *Russia and the Eastern Question. Army, Government and Society 1815–1833*. Oxford, University Press, 2006.

⁴² Daly, John C. K.: *Russian Seapower and the Eastern Question 1827–1841*. Annapolis, Naval Institute Press, 1991.

műve I. Sándor uralkodásáról és a diplomata cár külügyi tevékenységéről, valamint az Orosz Birodalom 1801–1825 közötti külpolitikájáról értekezett. Ebben részletesen bemutatja a nemzetközi kapcsolatok alakulását, az európai rend helyreállításának folyamatát és a kongresszusi rendszer működését. Az általunk vizsgált időszak szempontjából ez utóbbi, második szakasz bizonyult értékesnek, hiszen a veronai kongresszus és az 1824-es szentpétervári konferencia mellett külön fejezetet szentel a görög kérdés orosz szempontú megközelítésének.⁴³ Mindemellett Szolovjov másik értekezése, a *Keleti kérdéstről* című esszéje, ugyancsak támpontot nyújthat az orosz geopolitika értelmezéséhez. Tatyiscsev kortársához hasonlóan szintén Oroszország külkapcsolatait állította középpontba, de immáron I. Miklós uralkodásának időszakában.⁴⁴ A két diplomáciatörténeti feldolgozás tehát ebből a szempontból egymás kiegészítésének tekinthető, annak ellenére, hogy időrendben Tatyiscsev munkája került korábban kiadásra. Tematikájukban hasonlóak, elvi megközelítéseikben azonban nagy differenciáltságot mutatnak: Szolovjov és Tatyiscsev munkái nem hagyományos politikatörténeti feldolgozások, hanem a keleti kérdés eltérő elméleti szintű megközelítéseit adják.

Az 1870-es évek elején jelentek meg M. I. Bogdanovics hadtörténeti jellegű munkái, amelyek fókuszában elsősorban az orosz hadsereg története áll, mégis feldolgozásai több ponton kapcsolódnak Oroszország keleti politikájának bemutatásához. Az orosz haderő II. Katalin uralkodása alatti helyzetét, valamint az első és a második orosz–török háborúban való részvételét taglalta 1873-as esszéjében.⁴⁵ De hasonlóképpen fontos megemlítenünk a pár évvel korábban megjelent I. Sándor cár koráról írt művét és a keleti (krími) háborúról szóló nagymonográfiáját, amelynek bevezető szakasza a 19. század első felének keleti ügyeit tárgyalta.⁴⁶ Szintén az Oszmán Birodalom és Oroszország közötti háborús konfliktusokra és a keleti kérdés 18. századi aspektusaira fókuszált I. Péter török politikájától kezdve egészen a kücsük-kajnardzszai békéig V. A. Uljanyickij *A Dardanellák, a Boszporusz és a Fekete-tenger* című műve, amely már kitért Oroszországnak a nyugati hatalmakkal – Angliával, Franciaországgal, Ausztriával és Poroszországgal – való kapcsolataira.⁴⁷

⁴³ Соловьёв, Сергей Михайлович: Император Александр Первый. Политика – Дипломатия. Санкт-Петербург, [S. n.], 1877.

⁴⁴ Татищев С. С.: Император Николай и иностранные дворы. Санкт-Петербург, Тип. И. Н. Скороходова, 1889.

⁴⁵ Богданович, М. И.: Русская армия в век Императрицы Екатерины II. Санкт-Петербург, Департамента уделов, 1873.

⁴⁶ Уб: История царствования императора Александра I и России в его время. Том I–VI. Санкт-Петербург, Тип. Ф. Сушинского, 1869–1871.; Уб: Восточная война 1853–1856 гг. Том I. Санкт-Петербург, Тип. Ф. Сушинского, 1908.

⁴⁷ Уляницкий, Владимир Антонович: Дарданеллы, Босфор и Черное море в XVIII веке.

A hadtörténeti aspektust előtérbe helyező történetírók sorát R. A. Fagyjev zárja le, akinek az orosz fegyveres erőkről szóló nagy ívű hadtörténeti összefoglalójában külön fejezetet szentelt a keleti kérdés tanulmányozásának. A mű 1889-ben került publikálásra, ami egyben azt jelenti, hogy a szerző elsősorban aktuálpolitikai nézőpontot alkalmazott, azonban ugyanebben a művében került közlésre a *Gondolatok a keleti kérdéstről* című értekezése is. Ez utóbbiban a szerző a 18. századtól kezdve vezeti végig a probléma elemzését, írásában pedig a geopolitikai szemlélet meghatározó elemként jelenik meg.⁴⁸ Oroszország és Törökország 18–19. századon átívelő viszonyát, kölcsönös kapcsolatrendszerét vizsgálta D. Ny. Buharov 1878-as művében,⁴⁹ F. Uspenszkij pedig a keleti kérdés orosz fejlődésének ívét mutatta be.⁵⁰

Bár a fent említett történetírók munkái a keleti kérdés történeti megközelítésének alapjait alkotják, mégis az orosz historiográfiával foglalkozó tanulmányok⁵¹ ebben a témakörben Ny. Ja. Danyilevszkij *Oroszország és Európa* című értekezését tekintik origónak.⁵² Gondolatmenetében a szerző a pánszláv eszme köre építette fel Oroszország nagyhatalmi érdekeit és az Oszmán Birodalom irányában alkalmazandó politikai magtartásának szükséges irányvonalát. Konceptiójában Danyilevszkij a szláv – és egyben ortodox vallású népeknek – az idegen uralom alól történő felszabadítását tette a szentpétervári kormányzat kötelező érvényű feladatává. A századfordulón publikált művek közül A. A. Medarovics,⁵³ Ny. K. Silder⁵⁴ és Ny. M. Romanov⁵⁵ művei érdemelnek még említést.

Москва, Тип. А. Гатцули, 1883.

⁴⁸ Фадеев, Ростислав Андреевич: Вооруженные силы России: Том II. Наш военный вопрос. Восточный вопрос. Санкт-Петербург, Тип. В.В. Комарова, 1889.

⁴⁹ Бухаров, Д. Н.: Россия и Турция. Санкт-Петербург, Тип. Ф.Сущинского, 1878.

⁵⁰ Успенский, Ф. И.: Как возник и развивался на руси восточный вопрос. Санкт-Петербург, 1878. http://www.odinblago.ru/uspensky_vost_vopros. (Letöltve 2017. július 25.).

⁵¹ Bitis, Alexander: Historiographical Trends in English and Russian. The Eastern Question in International Relations. In: Уó: Russia and the Eastern Question. 4–14.; Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés és a Balkán kutatás az orosz történetírásban. In: (Szerk.) Уó: A keleti kérdés és a Balkán az orosz külpolitikában a 19. század első felében. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2008. 11–21.

⁵² Данилевский, Н. Я.: Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому. Санкт-Петербург, Тип. братьев Пантелеевых, 1895.

⁵³ Медарович, А. А.: Восточная война 1853–1856 гг. Том I. Восточная война 1853–1856 гг. Санкт-Петербург, Экспедиция изготовления государственных бумаг, 1908.

⁵⁴ Шильдер, Николай Карлович: Император Александр Первый. Его жизнь и царствование. Том IV. Санкт-Петербург, Тип. А.С. Суворина, 1897.

⁵⁵ Романов, Николай Михайлович: Император Александр I. Опыт исторического исследования. Том I–II. Санкт-Петербург, Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1912.

Ahogy az angol történetírás esetében fontos momentum volt, úgy a 19–20. század fordulójának orosz történetírásában szintén kiemelt szerepet kapott a forráskiadványok megjelentetése: a legjelentősebb tevékenység ezen a téren F. F. Martensz végezte. A Szentpétervári Egyetem professzora külön országonként csoportosítva jelentette meg Oroszországnak az európai nagyhatalmakkal – többek között Nagy-Britanniával – való államközi szerződéseit, megállapodásait és egyéb nemzetközi jogi dokumentumait. Ezen kiadványok nagy segítséget nyújtanak a diplomáciatörténeti kutatásokban, és lehetővé teszik Oroszország és egy másik állam – esetünkben Nagy-Britannia – közötti diplomáciai kapcsolat dokumentumszintű vizsgálatát.⁵⁶ Továbbá említést érdemel még ugyanezen szerző Oroszország és a keleti kérdés témakörében publikált tanulmánya.⁵⁷

Az 1920-as évektől kezdve az orosz történetírói szemlélet megváltozik. A marxista történetírás időszakának egyik legfontosabb diplomáciatörténeti munkája M. Ny. Pokrovskij *A cári Oroszország diplomáciája és háborúi a 19. században*⁵⁸ című műve, amelyre alapvetően a marxista szemléletmód volt jellemző, azonban magát a keleti kérdést egy rendkívül összetett, komplex kérdésként kezelte. Szintén ehhez az irányvonalhoz köthetők a Szovjetunió történetét összefoglaló munkák, melyek az orosz/szovjet történelem korábbi szakaszait is átfogóan mutatják be. Ezen monográfiák közé sorolhatjuk az M. V. Nyekcsina szerkesztésében megjelent Szovjetunió történetének második kötetét,⁵⁹ valamint a Szovjet Tudományos Akadémia gondozásában megjelent *A Szovjetunió története az őskortól napjainkig* sorozatot, amelynek vonatkozó kötetei a keleti kérdés témakörének alapos áttekintését nyújtják.⁶⁰

A szakirodalmi szempontból klasszikusnak tekinthető diplomáciatörténeti munkák között találjuk a V. P. Potyemkin szerkesztésében kiadott *Isztorija Diplomatyii-t*⁶¹ 1941-ből vagy Antonyin Debidurnak a komplett európai diplomáciát bemutató könyvét.⁶² A könyv témájához már szorosabban kötő-

⁵⁶ Мартенс, Ф. Ф.: Россия и Англия в Средней Азии. Санкт-Петербург, Книгопродавец Эмиля Гарте, 1880.; Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. По поручению Министерства Иностранных Дел составил Мартенс, Ф. Ф. Санкт-Петербург, А. Бенке, 1895.

⁵⁷ Uő: Étude historique sur la politique Russe dans la question d'orient. Revue de droit international et de législation comparée. IX. 1877. 49–77.

⁵⁸ Покровский, М. Н.: Дипломатия и войны царской России в XIX столетии. Москва, Красная новь, 1923.

⁵⁹ A Szovjetunió története. Oroszország a XIX. században. II. Kötet. (Szerk.) Nyekcsina, M. V. Budapest, Szikra Kiadó, 1956.

⁶⁰ История СССР с древнейших времен до наших дней. Москва, Наука, 1967–1968.

⁶¹ История дипломатии. Том 1. Библиотека внешней политики. (Отв. Ред.) Потемкин, В. П., Москва, Государственное социально-экономическое издательство, 1941.

⁶² Дебидур, Антонин: Дипломатическая история Европы от Венского конгресса до

dik A. V. Fagyjev monográfiája, amely az orosz külpolitika egy szűkebb intervallumát és sajátos nézőpontját mutatta be az 1820-as évek keleti válságai tükrében.⁶³ Illetve ugyancsak Fagyjev volt az a szerző, aki – részben a keleti kérdéson belül – alaposabban vizsgálta Oroszország kaukázusi terjeszkedésének folyamatát a 19. század első évtizedeiben.⁶⁴

A Balkán 19. századi viszonyait és az oszmán uralom alatt élő népek függetlenségi törekvéseit, valamint Oroszország külpolitikáját elemzi munkáiban I. Sz. Dosztyjan.⁶⁵ Kimondottan az angol–orosz kapcsolatokra és Oroszország brit megítélésére koncentrálny. A. Jerofejev munkája,⁶⁶ valamint A. A. Orlov nemrégiben megjelent könyve, amely azonban az angol–orosz együttműködés egy korábbi időszakával foglalkozik a napóleoni háborúk idején.⁶⁷

Oroszország nemzetközi kapcsolatainak modern és új szempontú feldolgozásai közül Ny. Sz. Kinyapina *Oroszország külpolitikája a 19. század első felében* című klasszikus munkája mellett⁶⁸ V. I. Seremet az Oszmán Birodalom és Oroszország viszonyát, valamint az 1828–1829-es háborút elemző művét szükséges megemlítenünk.⁶⁹ Végül az orosz nyelvű szakirodalmak sorából O. V. Orlik monográfiáját szeretném kiemelni, amelyben a szerző a 19. századi orosz külpolitika egy szűkebb időszakának vizsgálatára vállalkozott az Oroszország külkapcsolatait 1815–1829 között feldolgozó munkájában. Az orosz külpolitika átfogó elemzése során Orlik külön-külön tárgyalta a szentpétervári kormányzat Közép-Európában, a Balkánon, Közép-Keleten,

Берлинского конгресса, 1814–1878. Том 1. Москва, Государственное издательство иностранной литературы, 1947.

⁶³ Фадеев, А. В.: Россия и Восточный кризис 20-х годов XIX века. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1958.

⁶⁴ Уб: Россия и Кавказ первой трети XIX в. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1960.

⁶⁵ Достян, И.С.: Россия и балканский вопрос. Из истории русско–балканских политических связей в первой трети XIX в. Москва, Наука, 1972.; Уб: Формирование национальных независимых государств на Балканах: конец XVIII–70-е годы XIX в. Москва, Наука 1986.; Достян, И. С. – Карасев, А. В. – Чуркина, И. В.: Национально-освободительная борьба балканский народов как проявление кризиса Османской империи в 19 в. Революции и реформы на Балканах. Балканские исследования, 12. Москва, Наука, 1994.

⁶⁶ Ерофеев, Н. А.: Туманный Альбион. Англия и англичане глазами русских. 1825–1853. гг. Москва, Наука, 1982.

⁶⁷ Орлов, А. А.: Союз Петербурга и Лондона. Российско–британские отношения в эпоху наполеоновских войн. Москва, Прогресс-Традиция, 2013.

⁶⁸ Киняпина, Н.С.: Внешняя политика России первой половины XIX века. Москва, Государственное издательство, 1963.

⁶⁹ Щермет, В. И.: Турция и Адрианополюсский мир 1829 г. Из истории восточного вопроса, Москва, Издательство наука главная редакция восточной литературы, 1975.

Közép-Ázsiában, a Távol-Keleten és Amerikában alkalmazott politikájának irányelveit.⁷⁰

Kitekintés a keleti kérdésre és az angol–orosz viszonyrendszerre vonatkozó magyar és egyéb releváns történetírói munkákra

A magyar történetíráson belül az 1820–1830-as évek angol–orosz kapcsolatrendszerének és a keleti kérdés általunk vizsgálat alá vont aspektusainak kevésbé volt relevanciája. Bár a 19. század második felében végbement balkáni átrendeződési folyamat, amelynek az Osztrák-Magyar Monarchia aktív nagyhatalmi szereplője volt, számos történetírói munka tárgyát képezte, a 19. század első felének válságai sokkal kevesebb érdeklődésre tartottak számot. Ez a tendencia pedig a 20. században is fennmaradt. A keleti kérdés elsősorban mint balkán kérdés jelent meg a magyar történészek munkáiban, és kronológiai tekintetben a dualizmus korához és a századfordulóhoz, valamint a világháború időszakához való ragaszkodás, az Oszmán Birodalom utolsó évtizedeire és az önálló balkáni nemzetállamok politikájára való összpontosítás jellemző. Az angol–orosz viszonyrendszerrel és a hozzájuk köthető válságkezelési mechanizmusok feltárásával eddig a hazai egyetemes történettudomány egyetlen kutatója sem foglalkozott, történetírói munka ebben a konkrét témakörben még nem született. Fontos azonban kiemelni, hogy a modern kori magyar történetíráson belül már komoly hangsúlyt kapott nem csupán a balkán kérdésnek, hanem a tágabb értelemben vett keleti kérdésnek a kutatása. A 19. század és a 20. század első feléből Pulszky Ferenc, Türr István és Kállay Béni értekezései, valamint Lajtor László monográfiái képezik a kiindulási pontot.⁷¹ Ehhez kiegészítésként még hozzákapcsolhatjuk a korabeli egyetemes történeti összefoglalókat, mint Marczali Henrik és Wertheimer Ede újkortörténeti műveit.⁷² A keleti kérdés témaspecifikusabb szakirodalmi

⁷⁰ Орлик, О. В.: История внешней политики России. т. 1. Москва: Международные отношения, 1999.; История внешней политики России. Первая половина XIX века. От войн Росии против Наполеона до Парижского мира 1856 г. (Отв. Ред.) Уő. Москва, Международные отношения, 1995.; Уő: Россия в международных отношениях 1815–1829. От Венского конгресса до Адрианопольского мира, Москва, Наука, 1998.

⁷¹ Pulszky Ferenc: Töredékes észrevételek a Dunaszabályozás's keleti kérdés iránt. Pozsony, Belnay, 1840.; Türr István: Keleti kérdés. Budapest, Fanda Nyomda, 1878.; Kállay Béni: Oroszország keleti törekvései. [S.l.], [S.n.], 1878.; A Lajtor László: A keleti kérdés története. Budapest, Faust Imre Kiadó, 1940.

⁷² Marczali Henrik: Az újkor története. III. kötet. A demokratikus mozgalmak és a francia forradalom kora. 1774–1830. Budapest, 1885.; Wertheimer Ede: Békekongresszusok és békeszerződések a XIX–XX. században. Budapest, 1918. Továbbá említést érdemel még: Iványi-Grünwald Béla: A legújabb kor története. Esméktől a forradalmakig. Irányelvek az európai diplomáciában. In: Egyetemes történet. IV. kötet. (Szerk.) Hóman Bálint – Szekfű Gyula – Kerényi Károly. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1937.

ugyanakkor az 1970-es évektől jelentek meg. Ebben a vonatkozásban kell megemlítenünk Niederhauser Emilnek a balkáni nemzeti mozgalmakra irányuló kutatásait, Palotás Emil balkáni ügyekre koncentráló diplomáciatörténeti munkásságát,⁷³ valamint az európai diplomáciatörténet részletes tanulmányozása tekintetében Diószegi István 19. századi nemzetközi kapcsolatokat elemző monográfiáit.⁷⁴

A keleti kérdés és a 19. századi első felének vizsgálatában a magyar történetírás terén mélyreható kutatásokat Bodnár Erzsébet végez, aki monográfiájában⁷⁵ és számos tanulmányában⁷⁶ dolgozta már fel a keleti kérdés korai – 18. századhoz és a 19. század első feléhez köthető – problémáit. A nemzetközi események diplomáciatörténeti feltárásán túl Bodnár Erzsébet új fogalomként vezette be a már fentebb is idézett *történeti keleti kérdés* kifejezést, amellyel a krími háború előtti időszak balkáni és közel-keleti konfliktusainak összességét illeti. Bondár Erzsébet értekezései a keleti kérdéshez kötődő hazai szakirodalom alapmunkái közé tartoznak. A nemzetközi kapcsolatok és a keleti kérdés vonatkozásában hasonlóképpen fontos kiemelnünk Majoros István műveit,⁷⁷ amelyek a görög ügy és a 19. századi európai diplomáciatör-

⁷³ Niederhauser Emil: Forrongó félsziget: A Balkán a XIX–XX. században. Budapest, Kossuth Kiadó, 1972.; Palotás Emil: A balkán-kérdés az osztrák–magyar és az orosz diplomáciában a XIX. század végén. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.; Palotás Emil: A nemzetállamiság alternatívái a Balkánon a 19. század végén – 20. század elején. Budapest, História–MTA Történettudományi Intézet, 1999.

⁷⁴ Diószegi István: Klasszikus diplomácia - modern hatalmi politika. Budapest, Gondolat Kiadó, 1967.; Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada. Budapest, História, 1994.

⁷⁵ Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés és a Balkán az orosz külpolitikában a 19. század első felében. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2008.; A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. (Szerk.) Árvay Viktor – Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2005.

⁷⁶ A teljesség igénye nélkül lásd: Bodnár Erzsébet: A fekete-tengeri szorosok problémája az orosz külpolitikában, 1799–1833. In: Európa perifériáján. MOSZT Könyvek 8. (Szerk.) Bene Krisztián. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2015. 75–93.; Uő: Régi és új vonások az orosz külpolitikában 1801–1825. In: „A francia história hazai nagykövete”. Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. (Szerk.) Bárány Attila – Györkös Attila – Pallai László. Debrecen, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet, 2013. 175–188.; Uő: A keleti kérdés és az orosz Balkán-politika 1815-ig. In: Életünk Kelet-Európa: Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. (Szerk.) Krausz Tamás – Szvák Gyula. Budapest, Pannonica Kiadó, 2003. 47–52.

⁷⁷ Majoros István: Függetlenség, modernizáció és a nagyhatalmak a 19. századi Balkánon. In: (Szerk.) J. Nagy László: A modernizáció határai: Tradíció és integráció Kelet-Európa (hazánk) és a Mediterráneum történetében, 19–20. század. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, 2002. 69–74.; Uő: A keleti kérdés kezdetei. Nagyhatalmi politika és a görög felkelés. Világtörténet. 1997. No. 19. 59–70.; Uő: Politikai modernizáció az Oszmán Birodalomban, 1774–1914. Közép-európai közlemények. 2013. No. 1–2. 28–38. 2013.; Ormos Mária – Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőterén. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1914. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

ténet tanulmányozásához nyújtanak biztos hátteret. Továbbá szólnunk kell a hazai ruszisztika kutatás pécsi műhelyében zajló történettudományi kutatások képviselőiről: az Orosz Birodalom 18–19. századi történetének modern szempontú tanulmányozásával Bebesi György munkái,⁷⁸ az orosz balkán-politika vallási gyökereinek és politikai kultúrájának elemzésével pedig Sashalmi Endre foglalkozott.⁷⁹ Az Oszmán Birodalom történetéhez Matuz József,⁸⁰ az oszmán reformok/reformtörekvések társadalmi-gazdasági összefüggéseihez pedig Demeter Gábor háromkötetes nagymonográfiája nyújt részletes és adatgazdag elemzést.⁸¹

A következő pár mondatban azokat a szakirodalmakat szeretnénk röviden bemutatni, amelyek nem illeszkednek az általam meghatározott angol(szász) – orosz/szovjet – magyar historiográfiai felosztás egyik kategóriájába sem, mégis a téma szempontjából fontos és értékes alpanyagként szolgáltak. Elsőként azokat a történetírói munkákat emelnénk ki, amelyek egyben forráskötékként is kiválóan használhatóak. A német történetírás képviselői közül ebbe a kategóriába tartozik Theodor Schiemann *Oroszország története*,⁸² Karl Struppnak a keleti kérdés tematikájához összeállított dokumentumgyűjteménye,⁸³ Anton von Prokesch-Ostennek a görög szabadságharcot és annak diplomáciai vonatkozásait feldolgozó műve,⁸⁴ valamint Gaston Isam-

⁷⁸ Bebesi György: A roskatag kolosszus bukása: Oroszország története a 19. században (1801–1914). MOSZT Könyvek 5. Pécs, Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport, 2011.; Uő: Az orosz gyarmatosítás néhány elméleti kérdéséhez, és az orosz kolonizáció korai szakasza. In: (Szerk.) Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István (et. al.): Nemzetek és birodalmak: Diószegi István 80 éves. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010. 27–40.; Uő: Az Orosz Birodalom 1725–1801. In: (Szerk.) Sashalmi Endre: Kelet-Európa és a Balkán, 1000–1800: Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Kelet-Európa és Balkán Tanulmányok 4. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, 2007. 261–267.; Bebesi György – Spannenberger Norbert: A cári Oroszország balkáni törekvései és a pánszláv eszme a 19. században. In: (Szerk.) Schuller Balázs: Ablak a Balkánra Pécs: Apolló Kulturális Egyesület, 2003. 15–31.

⁷⁹ Sashalmi Endre: Az orosz Balkán-politika vallási gyökereinek kérdéséhez: a nyikoni reformoktól a kücsük-kajnardzsi békéig (1774). In: (Szerk.) Bodnár Erzsébet: A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. Debrecen, 2005. 39–49.

⁸⁰ Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.

⁸¹ Demeter Gábor: A Balkán és az Oszmán Birodalom: társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig. I–III. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014–2016.

⁸² Schiemann, Theodor: Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I. Bd. I. Berlin, Druck und Verlag von Georg Reimer, 1904.

⁸³ Ausgewählte diplomatische Aktenstücke zur orientalischen Frage. (Zg.) Strupp, Karl. Gotha, F. A. Pethes A.-G., 1916.

⁸⁴ Prokesch-Osten, Anton von: Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung der Hellenischen Königreiches, aus diplomatischen standpunkte. B. IV. Wien, Carl Gerold's Sohn, 1861.

bertnek a szintén a görög önállóság kérdését elemző munkája.⁸⁵ Utalnunk kell továbbá a kortárs román történetírás néhány képviselőjének diplomáciatörténeti munkásságára is, amelyek a Dunai Fejedelemségek érintettsége ügyén közvetlenül kapcsolódnak a 1820–1830-as évek angol–orosz vetélkedésének időszakához. Az Orosz Birodalom Dunai Fejedelemségekkel szemben, vagy éppen azok irányában alkalmazott politikai stratégiáját tette vizsgálata tárgyává Viktor Taki, aki több tanulmányában vette górcső alá a kérdés bizonyos részproblémáit, mint például Besszarábia orosz annektálásának ügyét.⁸⁶ Míg Taki megközelítése az orosz külpolitikai szemléletmódra koncentrált, addig Constantin Ardeleanu munkáiban már az angol–orosz viszony tükrében elemzi a Fekete-tenger térségében kialakult konfliktusforrások kezelésének módjait és a dunai hajózás, valamint a Szulina-csatorna orosz birtoklásából származó diplomáciai vitákat.⁸⁷ Végül R. R. Florescu *The Struggle Against Russia in the Roman Principalities* című munkája érdemel említést, amely a Dunai Fejedelemségekben zajló közvetlen brit és orosz érdekszféra ellentétek értelmezéséhez, valamint a tartományok gazdasági-politikai befolyásáért zajló nagyhatalmi vetélkedéshez és a londoni kormányzat Oroszország politikájával szemben alkalmazott stratégiájához biztosít támpontot.⁸⁸

⁸⁵ Isambert, Gaston: *L'indépendance Grécque et l'Europe*. Paris, Ouvrage Couronné par l'Académie Française, 1900.

⁸⁶ Taki, Viktor: 1812 and the Emergence of the Bessarabian Region: Province-Building under Russian Imperial Rule. *Euxeinos*. 2014. No. 15/16. 9–19.; Uő: Russian Protectorate in the Danubian Principalities: Legacies of the Eastern Question in Contemporary Russo–Romanian Relations. In: *The Russian–Ottoman Borderlands. The Eastern Question Reconsidered*. (Eds.) Fray, Luicen J. – Kozelsky, Mara. Madison, The University of Wisconsin Press, 2014.

⁸⁷ Ardeleanu, Constantin: Russian–British Rivalry Regarding Danube Navigation and the Origins of the Crimean War (1846–1853). *Journal of Mediterranean Studies*. 2010. No. 2. 165–186.; Uő: The Opening and Development of the Black Sea for International Trade and Shipping (1774–1853). *Euxeios. Governance and Culture in the Black Sea Region. Nations, Nation-States and Politics in the Black Sea*. 2014. No. 14. 30–52.; Uő: British Military Mission to the Near East, Russia and the Danubian Principalities. *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, t. XLVIII, 2011. 101–116.

⁸⁸ Florescu, Radu R.: *The Struggle Against Russia in the Roman Principalities. A Problem in Anglo–Turkish Diplomacy, 1821–1854*. Iași, The Center for Romanian Studies, 1997.

Az angol–oroszl kapcsolatok jellegének alakulása 1815–1821 között

Nagy-Britannia és Oroszlország kapcsolatában az 1814–1815-ös év több szempontból is fordulópontot jelentett. A kontinentális egyensúly felbomlásának két évtizedet átölelő periódusában mindkét állam sajátos és egyben meghatározó szerepet töltött be. Nagy-Britannia a forradalmi és a napóleoni háborúk tevékeny, állandó katonai résztvevőjeként, valamint a Franciaország ellen szervezett koalíciók pénzügyi támogatójaként jelent meg az európai nemzetközi színtéren 1792–1814 között. A londoni kabinet külpolitikájában ennek megfelelően kontinuitás tapasztalható, mely során sem elveiben, sem konfliktuskezelési módszereiben nem figyelhető meg markáns eltérés. Alapvetően elmondható, hogy Nagy-Britannia nagyhatalmi magatartása és az európai – jelen időszakban általánosan fogalmazva a francia – ügyek tekintetében következetes attitűdöt alkalmazott, ez a külpolitikai stratégia pedig illeszkedett a 18. századon átívelő irányvonalhoz, amely az egyensúlyrendszer fenntartására, valamint a brit gazdasági érdekek prioritásának megőrzésére összpontosított. Ezzel ellentétben Oroszlország külpolitikájában számos alkalommal történt változás a francia forradalmi háborúk kezdete óta. E fejezetnek azonban nem célja ezek részletekig menő ismertetése, csupán arra törekszik, hogy meghatározza azokat a pontokat, amelyek érdemi változást hoztak a szentpétervári kabinet Európa-politikájában, és amelyek alapjaiban határozták meg Oroszlország 1814–1815-ben betöltött nemzetközi szerepét.

Az Oroszl Birodalom a franciaországi eseményeket és azok nemzetközi összefüggéseit illetően 1792–1798 között inaktív magtartást tanúsított, amely a második koalícióba való belépéssel szűnt meg. Az európai ügyekben való részvétel azonban ekkor még átmeneti jellegű volt és nagymértékben függött az Oroszlország számára kínálkozó előnyöktől, illetve a franciákkal szembeni hadjáratok során elszenvedett veszteségek mértékétől. Attól a ponttól kezdve, amikor az utóbbi tényezők száma az előbbiekről rovasára növekedett, az I. Pál által diktált orosz külpolitika váratlan fordulatot vett. A külügyi irányvonal módosulásában az Oroszlország által elszenvedett presztízsveszteségek mellett a cár személyes sérelme is meghatározó momentum volt. A második koalíción belüli brit–oszlák ellenpólus ugyanis arra törekedett, hogy az A. V. Szuvorov vezette haderő túlzottan eredményes észak-itáliai fellépése után Oroszlország már ne vegyen részt intenzíven az európai hadszíntereken, valamint a nemzetközi események alakításában. Ezt tetézte Málta brit megszállása, mely helyzet fenntartásával a londoni kabinet hoszl-

szű távon tervezett, hiszen a sziget stratégiai jelentőséggel bírt a földközi-tengeri ellenőrzés tekintetében. Ez utóbbi pont azért volt aggályos I. Pál számára, mert a Máltai Lovagrend nagymestereként kifogásolta a sziget szuverenitásának – és az 1798. augusztus 30-án deklarált orosz protektorátusának – megszüntetését.⁸⁹ Málta nem csupán racionális, politikai okokból volt fontos az uralkodónak, hanem érzelmi szálak is kötötték hozzá. Pál már gyermekkorától rajongott a Máltai Lovagrendért, jól ismerte annak történetét, idővel pedig fő támogatójává vált.⁹⁰ A sziget angol kézre kerülését a cár elfogadhatatlannak tartotta, ebből adódó ellenszenvé pedig erőteljesen hatott külpolitikájára és a Szentpétervár által képviselt irányvonalra, amely a századfordulótól kezdve a Franciaországhoz való közeledést preferálta. Ebben a tendenciában hozott változást I. Sándor trónra lépése 1801-ben.

A birodalom külpolitikájában a semlegesség koncepciója nyert teret, ami összességében azt jelentette, hogy Oroszország háttérbe vonult és saját belső problémáira koncentrált,⁹¹ nemzetközi kapcsolatait tekintve pedig egyfajta önizolációt hajtott végre,⁹² melynek célja a birodalom társadalmi-politikai és gazdasági fejlődésének elősegítése volt. Az I. Sándor cár és fiatal politikai tanácsadói által kijelölt irányvonal azonban hosszú távon nem volt tartható, a Francia Császárság hatalmának fokozatos kiterjesztése a közép-kelet-európai régióra idővel már Oroszország érdekeit is komolyan sértette.⁹³ 1804–1805 tehát változást hozott a korábban visszafogott orosz külpolitikai magatartásban, és ettől kezdve Oroszország állandó, aktív

⁸⁹ Heller, Mihail: *Az Orosz Birodalom története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 394.

⁹⁰ Uo. 390.

⁹¹ I. Sándor cár trónra lépését követően az Orosz Birodalom belső politikai, társadalmi és gazdasági struktúrájának megreformálását szerette volna végrehajtani, ezért uralkodása korai szakaszát egy rendkívül intenzív törvénykezési és reformelőkészítési tevékenység jellemezte. A belügyek kezelésének módja pedig alapjaiban határozta meg az orosz külpolitika profilját, amely mellőzte a nemzetközi ügyekben való aktív jelenlétet, és a belső átalakítás végrehajtásának szükségét szem előtt tartva alakította Oroszország külkapcsolatait. Részletesebben lásd: Bodnár Erzsébet: *Orosz kormányzati reformtörekvések és a reformpolitika eredményei (1801–1811)*. In: (Szerk.) Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István (et. al.): *Nemzetek és birodalmak*. Diószegi István 80 éves. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010. 69–80.; Uő: *Elmaradottság és haladás. Az orosz állam átalakításának programja és a reformpolitika eredményei a 19. század első évtizedében*. Történeti Tanulmányok XVIII. 2010. 67–83.; Uő: *I. Sándor és az európai egység eszméje (Elképzelés és valóság. A „Szent Szövetés”)*. Történeti Tanulmányok VII. 1999. 183–196.; Filippov Szergej: *Az orosz autokrácia és a reformok*. In: (Szerk.) Frank Tibor: *Az orosz birodalom születési. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. 100–101.; Bebesi György: *A roskatag kolosszus bukása. Oroszország története a 19. században, 1801–1914*. Pécs, PTE BTK MOSZT, 2011. 6–10.

⁹² Bodnár Erzsébet által használt kifejezés.

⁹³ Példa erre a badeni fejedelemség és az enghieni herceg elfogatásának, valamint kivégzésének ügye 1804-ben.

résztevője lett az európai ügyeknek, és ugyanezen időszak lett a fordulópontja a brit–orosz koalíciós kapcsolatok újraéledésének.⁹⁴ A cselekvésre és a francia-ellenes európai nagyhatalmakkal való együttműködésre építő orosz stratégia a tiltsiti békekötést követően átmenetileg ugyan kényszerpályára került (1807–1811), de a hosszú távú külpolitikai cél 1804-től kezdve alapvetően nem változott: I. Sándor cár egy új alapokra fektetett, stabil európai nagyhatalmi szisztéma kiépítésére és a hosszú távú béke fenntartására törekedett, amelyhez a Napóleon elleni orosz fellépés megszervezésének korai szakaszától kezdve konzekvens módon ragaszkodott.⁹⁵ Ezeket az elképzeléseket tartalmazta a cár nevéhez fűződő *Titkos Utasítás* című tervezet. Bár a dokumentum elsősorban a harmadik koalíció létrehozása érdekében megindult angol–orosz szövetségesi tárgyalások kiindulási pontját képezte, az abban megfogalmazott orosz elképzelések, alapelvek később a bécsi kongresszus időszakában szintén iránymutatónak bizonyultak. Ilyen fontos tényező volt a legitim hatalom helyreállítása, az alkotmányos-monarchikus politikai struktúrák támogatása és Közép-Európa egységességének, integritásának, ezáltal pedig a térség hatékonyabb védelmének garantálása. Ezekben a pontokon összhang figyelhető meg a két ország véleményében, a fenti koncepcióknak a gyakorlatban történő megvalósulása elé elméletben Nagy-Britannia sem gördített akadályokat. A rendezési elvek és a béke garantálásának gondolata tehát azonos volt, annak megvalósítását azonban mind London, mind Szentpétervár más módszerekkel szerette volna véghezvinni. Az angol–orosz kapcsolatok viszonylatában pedig ez lesz az a fő töréspont, ami mentén Nagy-Britannia és Oroszország viszonyrendszere 1815 után fokozatosan átalakul.⁹⁶

A Bécsben meghozott intézkedések – mint a régi és új államok határvonalának kijelölése, a korábban francia befolyás vagy megszállás alatt állt államok törvényes politikai berendezkedésének helyreállítása, normalizált kontinentális egyensúlyi szisztéma – megtartása érdekében mindkét nagyhatalom további biztosítékok garantálását tartotta szükségesnek. A bécsi rendelkezések és az új európai rend védelmének brit és orosz teóriája alapvető-

⁹⁴ Schrek Katalin: Az angol– orosz szövetségekötés diplomáciai háttere (1804–1805). In: (Szerk.) Bene Krisztián: Európa perifériáján. Jubileumi kötet. MOSZT Könyvek 8. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2015. 45–58.

⁹⁵ Ez az elv érvényesült a cár által kidolgozott ún. Titkos Utasítás című tervezetben, amely az angol–orosz együttműködés alapjait és a háború utáni rendezés orosz koncepcióját vetítette előre. Lásd: Док. 50. Секретная инструкция. In: Внешняя политика России 19 и начало 20 века (továbbiakban: ВПП). Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. I. т. 2. 1961. 146–151.

⁹⁶ Részletesebben lásd: Schrek, 53–57.

en a konfliktuskezelés kérdésében mutatott eltérést, a Nagy-Britannia és Oroszország közötti ellentétek pedig részben ezen heterogén problémakezelési mechanizmusok alkalmazása miatt kristályosodtak ki. Bár – bizonyos szempontból tekintve – Nagy-Britannia és Oroszország ugyanazon franciaellenes politika mentén haladt, mégis merőben más utat jártak be, és más célok ösztönözték őket a koalíciós háborúkban való részvételre. A londoni kormányzat számára mindvégig európai gazdasági preferenciáinak visszaszerzése és földközi-tengeri pozícióinak stabilan tartása, a Közel- és Távoll-Kelettel való kereskedelem akadálytalan fenntartása volt a fő cél. Az európai kontinentális egyensúly megteremtése pedig a gazdasági célkitűzések realizálásának eszköze volt. Oroszország esetében azonban más a kiindulási helyzet. A gazdasági érdekek nem hatottak olyan súllyal a külpolitikai irányelvek meghatározására, mint Nagy-Britannia esetében. A fő motiváció egyrészt a közép-kelet-európai orosz politikai befolyás helyreállítása, később pedig az I. Sándor által megfogalmazott európai békekoncepció megvalósítása volt. Ezen a ponton le kell szögeznünk, hogy az orosz külpolitika tendenciáinak alakítója maga a cár volt, amely tény még inkább elkülönítette egymástól az angol és az orosz diplomáciai habitust. A motivációk differenciáltsága és az együttműködés mögött húzódó eltérő ambíciók a bécsi kongresszuson egyértelmű formát öltöttek.

A két ország 1815 utáni viszonyának kereteit a fenti logika mentén kialakuló két garanciális alapstruktúra és ideológia határozta meg: a Szent Szövetség és a Négyes Szövetség gondolata. A bécsi rendszer hosszú távú fenntartásának problematikájára adott brit és orosz válaszreakció pedig két különböző válságkezelési alternatívát kínált. A Foreign Office álláspontját a Robert Castlereagh-féle négyes nagyhatalmi együttműködés tervezete fejezte ki, amely – az osztrák kabinet teljes támogatása mellett – a kongresszusi rendszerrel kiegészülve a győztes szövetséges nagyhatalmak európai ügyek fölötti kontrollgyakorlását és a nemzetközi konfliktusok diplomáciai eszközökkel való feloldásának lehetőségét teremtette meg. Ez a szisztéma mindössze egy nagyhatalmi tényező mellőzését, illetve visszaszorítását célozta meg és kizárólag Franciaország ellen irányult. Az ellenpólust jelképező orosz koncepció azonban már sokkal tágabb teret adott az európai ügyekbe való beavatkozásnak, a francia veszély abban csupán egyik eleme volt a kontinentális biztonságot fenyegető bizonytalansági tényezőknek. I. Sándor cár elgondolása sokkal inkább tekintette a nemzeti-forradalmi eszmét potenciális rizikófaktornak, mint a francia nagyhatalmi ambíciók újjáéledését, ebből adódóan az európai szintű ellenőrzés kiterjesztését szorgalmazta a törvényes rend felbomlásának megelőzése érdekében. A két tervezet kiindu-

lasi pontja tehát teljesen más felvetéseken alapult: a korábbi agresszor kizárolagos féken tartásának elméletével szemben a konkrétumokat nélkülöző és a jövőben valószínűsíthető, az adott államok törvényes hatalmát veszélyeztethető társadalmi mozgalmak nagyhatalmi eszközökkel való feltartóztatásának teóriája állt.

A Négyes Szövetség realizálódása 1815 szeptemberében a szövetséges államok korábbi együttműködő politikájára épített és kontinuitást jelentett a bécsi rendezést megelőző időszakokkal. A kongresszus lezárulása a négy nagyhatalom partnerségében nem jelentett volna cezúrát, mivel az angol tervezet az 1814 márciusában realizálódott politikai koalíció megőrzésére irányult. Ezzel szemben az orosz udvar által kínált alternatíva a nemzetközi ügyek kezelésének egy új megközelítést nyújtotta. A Négyes Szövetség formális létrejöttét az 1815. november 20-án aláírt II. párizsi béke kiegészítő rendelkezései deklarálták. A nagyhatalmi együttműködés tényét pedig az Ausztria, Nagy-Britannia, Poroszország és Oroszország közötti szerződés VI. cikkelye⁹⁷ rögzítette.

I. Sándor szintén ugyanebben az időszakban, a II. párizsi békét előkészítő tárgyalások idején dolgozta ki a keresztény alapokon nyugvó nagyhatalmi együttműködést szorgalmazó elképzelését, miközben tisztában volt a négyhatalmi tervezet részleteivel.⁹⁸ A cár által kidolgozott koncepció alapvető és egyben meghatározó célja az országok közötti béke megóvása volt. A Szent Szövetség gyakorlati értelemben véve a francia forradalomra és annak következményeire adott válaszlépésnek tekinthető, amely kísérletet tett a kontinensnek a nemzeti mozgalmaktól való megóvására.⁹⁹ Az elképzelés alapját a részt vevő államok népeinek egy nagy kollektív, egységes, keresztény nemzet és hadsereg tagjaivá válása képezte. A cár komoly hangsúlyt fektetett a szövetség szakrális jellegére.¹⁰⁰ „*A keresztény vallás, mint a*

⁹⁷ Traité d'alliance entre les Cours d'Autriche, de la Grande-Bretagne, de la Prusse et de la Russie, singé à Paris le 20 novembre 1815. In: [Chodźko, Leonard Jakob Borejko] Comte D'Angeberg: Le Congrès de Vienne et les traités de 1815. Tome IV. Paris, Amyot Éditeur des Archives Diplomatiques, 1864. 1638.

⁹⁸ Az alapgondolat megszületésének pillanata nem egyértelmű. I. Sándor több alkalommal is ellentmondásba keveredett arra vonatkozóan, hogy mely eseményt tekintette a szövetség genezisének. Korábban utaltunk rá, hogy a cárban már 1802-ben, a Frigyes Vilmos porosz királlyal történő közös tárgyalás alkalmával, felmerült egy szorosabb nagyhatalmi együttműködés gondolata, azonban I. Sándor későbbi visszaemlékezéseiben az 1813-as lipcei csatát követő porosz–oros–osztrák találkozára, illetve a bécsi kongresszusra vezette vissza a társulás alapgondolatának megszületését. Erre vonatkozóan lásd: Hartley, Janet M.: Alexander I. New York, Adison Wesley Longman, 1994. 125.

⁹⁹ Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Romanovok. Budapest, Pannonica, 2002. 196.

¹⁰⁰ Ennek háttérében az áll, hogy I. Sándor politikai gondolkodásmódját 1812–1815 között befolyásoló tényezők között meghatározó szerepe volt vallásosságának és a keresztény elvek-

társadalmi és politikai rend egyetlen alapja (...)”¹⁰¹ jelent meg a cár gondolatmenetében.¹⁰² Az 1815. szeptember 26-án I. Sándor, I. Ferenc és III. Frigyes Vilmos által aláírt alapokmány a keresztény összetartozás jegyében új szintre kívánta emelni az államok és államfők közötti nagyhatalmi együttműködést, melynek értelmében „(...) a három szerződő uralkodó egy igaz és felbonthatatlan testvériesség kötelekeivel lesznek összekötve, és egymást mintegy honfitársnak tekintve, egymásnak minden alkalommal és mindenhol támogatást, segítséget és segélyezést fognak nyújtani, alattvalóikat és hadseregüket mint családfejek, ugyanazon testvériség szellemében lelkesen fogják nevelni a vallás, a béke és az igazságosság védelmezésére.”¹⁰³

hez való fokozottabb ragaszkodásának. Ebben a folyamatban két, az uralkodó bizalmas köréhez tartozó személyt kell kiemelnünk: a Szent Szinódust vezető Alekszandr Golicint, valamint Barbara Julianna von Krüdener bárónőt. A szövetségesek Napóleon felett aratott győzelmet követően a cár hozzáállott a nagyhatalmi együttműködést szorgalmazó koncepciójának kidolgozásához. A Szent Szövetség alapgondolatának eredetével kapcsolatban azonban komoly ellentmondásokba ütközünk. Madame Krüdener állítása szerint ugyanis meghatározó szerepe volt az I. Sándor nevével fémjelzett tervezet kidolgozásában. Álláspontját több alkalommal nyilvánosan is hangoztatta (Gribble, Francis: *Emperor and Mystic: The Life of Alexander I of Russia*. New York, Literary Licensing, 2009. 184.). Az ambiciózus bárónőnek a kérdéssel kapcsolatban tanúsított arroganciája I. Sándor haragját vonta maga után. Egy Madame Krüdenerhez intézett markáns hangnemű levelében önmérsékletre szólította fel a bárónőt, aki ezt követően tett nyilatkozatában elismerte, hogy a tervezet Isten és a császár műve volt. (Hartley, 1994. 134.). Bár való igaz, hogy a cár életének ezen szakaszában a figyelemre méltó, karizmatikus Krüdener bárónő szignifikáns szerepet töltött be, azonban az általa gyakorolt befolyás mértékét nem szabad túlbecsülnünk. I. Sándor vallásos elkötelezettségének hátterében ugyanis alapvetően sokkal komplexebb folyamatok álltak. Az 1812-es francia invázió jelentette sokk és az annak következtében végbemenő spirituális ébredés, valamint az Európában tett tanulmányutak mellett a kortárs keresztény gondolkodók, mint Franz Xaver von Baader és Adam Müller, művei is nagy hatással voltak az orosz uralkodó ideológiai látásmódjának alakulására. (Hartley, 1994. 135.) A Szent Szövetség alapokmányának eredeti szövege tehát, nagy bizonyossággal, kizárólag a cár munkájának érdeme volt. Megírásában a bárónő feltehetően nem vett részt, csupán a már kész dokumentum tartalmi megfogalmazásaiban alkalmazott néhány minimális szintű változtatást. Erre az álláspontonra helyezkedett az I. Sándor uralkodását mélyrehatóan tanulmányozó Nyikolaj Mihajlovics Romanov nagyherceg is. (Sementowski-Kurilo, Nikolai: *Alexander I.: Rausch und Einkehr einer Seele*. Zürich, Scientia, 1939. 293.)

¹⁰¹ Kosáry Domokos: *A történelem veszedelmei: Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987. 202.

¹⁰² I. Ferenc és III. Frigyes Vilmos is megkapta a tervezet eredeti változatát, azonban még a dokumentum aláírása előtt jelentős változtatásokat eszközöltek annak szövegében. A munkafolyamat oroszlátnárszét Mettermich végezte. A kancellár erőteljes kritikával illette a szándéknyilatkozat autentikus formuláját és határozott lépéseket tett annak módosítására. I. Sándor túlbuzgó vallási elkötelezettségének korlátozása érdekében a tervezet klerikális jellegének méréséklésére törekedett. A cár által megfogalmazott, a múltbeli eseményekre utaló elmarasztaló bírálatot például egy az egyben cenzúrázta. A változtatás másik fontos eleme, hogy a Szent Szövetségben egyesülő három keleti udvar egy család három ágaként, nem pedig egy nemzetként, jelenik meg az alapokmány szövegében. Uo. 394.

¹⁰³ *Traité de la sainte Alliance entre les Empereurs de Russie et d’Autriche et le Roi de Prusse*

Az alapokmány mind formai, mind tartalmi jellegét illetően nem tekinthető hagyományos értelemben vett, klasszikus nemzetek közötti szerződésnek, inkább egy morális, erkölcsi irányelveket meghatározó, ideológiai kinyilatkoztatásnak. A konkrét kötelezettségvállalások teljes mértékű hiánya révén a Szent Szövetség csupán egy szándéknyilatkozatként értelmezhető. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy nem lett volna hatással a korabeli Európa politikai viszonyrendszerére. A Szent Szövetség tárt kapukkal fogadta a hozzá csatlakozni kívánó keresztény államokat: *„Mindazon hatalmak, amelyek ünnepélyesen el kívánnák ismerni a jelen okmányban lefektetett szent elveket, és amelyek felismernék, hogy mennyire fontos a túlságosan hosszú ideje nyugtalan nemzetek boldogsága miatt, hogy ezen igazságok a jövőben befolyást gyakoroljanak minden ember sorsára (...)”* szívesen lesznek fogadva a társult hatalmak összefogásának új tagjaiként.¹⁰⁴ A felhívás eredményeképpen 1817-re valamennyi európai ország bekapcsolódott a kezdeményezésbe. A teljes egység azonban mégsem jöhetett létre. A kívülállók táborába tartozott Nagy-Britannia, az Oszmán Birodalom, valamint a Pápai Állam. Mindhárom esetben nyomós okokra hivatkozva utasították el a szövetségbe való belépést. A Pápai Állam és az Oszmán Birodalom vallási indíttatásból maradt távol az egyezménytől. VII. Pius azért utasította el az aláírást, mert a Szent Szövetség tagjai közül egyedül Ausztria volt katolikus állam, így nem tudott közösséget vállalni a protestáns porosz és az ortodox orosz uralkodóval. A Porta pedig mint muzulmán állam eleve ki volt zárva a keresztényi együttműködés lehetőségéből.¹⁰⁵ Esetünkben azonban az angol álláspont vizsgálatának van nagyobb relevanciája. Amellett, hogy Anglia részéről alkotmányos akadályok merültek fel,¹⁰⁶ a Foreign Office vezetése, a Lord Liverpool vezette kormány és maga az uralkodó is irreálisnak tekintette az orosz kezdeményezést: *„Előre látjuk, mennyire kínos a fennkölt miszticizmus és zagyvaság eme irománya, különösen egy brit uralkodó*

signé à Paris le 14/26 septembre 1815. In: Chodzko, 1548.

¹⁰⁴ Uo. 1548–1549.

¹⁰⁵ Ormos – Majoros, 30. Mindazonáltal a Szent Szövetség, a cár erőfeszítései ellenére, komoly nagyhatalmi fenyegetettségként nyilvánult meg a Porta számára. Lásd: Delfiner, Henry: Alexander I, The Holy Alliance and Clemens Metternich. East European Quarterly. 2003. No. 2. 137.

¹⁰⁶ Az angol uralkodónak ugyanis a parlament hozzájárulása nélkül nem állt módjában eleget tenni a felhívásnak. A brit parlament érdemben foglalkozott a kérdéssel, annak ellenére, hogy a nyilatkozat aláírása a vezető brit politikai erők részéről egyáltalán nem nyert támogatást. Castlereagh azonban diplomatikus módon a szerződéstől való távolmaradást alkotmányos problémákkal magyarázta szövetségesei irányában, amelyek nem teszik lehetővé Nagy-Britannia uralkodója számára, hogy személyes szövetségre lépjen más államok vezetőivel. Részletesebben lásd: 39-es lábjegyzet. In: БИП. Cep. II. т. 1 (8). Москва, 1974. 688.

számára, ezért Metternich herceggel minden lehetséges kiutat megvizsgáltunk (...) de amikor a szerződés eljutott hozzám, már alá volt írva, így nincs más választásom, mint tisztelettel adózni az érzelmeik előtt, melyeken alapul és azon előnyök előtt, amelyeket Európa remélhetőleg megtapasztal majd annak nyomán, hogy három ily nagyhatalmú uralkodó minden befolyását latba veti a béke megőrzése érdekében.”¹⁰⁷ Szintén érdekes Robert Castlereagh összegzése a kialakult helyzettel és a cár magatartásával kapcsolatban. A külügyminiszter értékelésében egyértelműen elutasítja és kritikusan szemléli az orosz uralkodó tervezetét: „(...) az én kötelezettségem kell, hogy legyen ellenezni egy olyan magatartást, amely – bár jogtalan – bizalmatlanságot és elidegenedést eredményezhet azon két udvar között, amelyek szándékainak összhangban léte talán még fontosabb, mint bármely más körülmény, amely az európai kapcsolatok állapotának megőrzéséhez megállapítható, amely a leginkább számításba veszi a béke bármilyen komoly megszegésének meggátolását.”¹⁰⁸ A külügyminiszter bírálatában egyértelművé tette azon véleményét, miszerint a szentpétervári kabinet magatartása és jelenlegi politikája olyan irányt vett, amely érdemben befolyásolhatja a Nagy-Britannia és Oroszország között fennálló szövetségi együttműködést; Castlereagh pedig ezáltal mintegy predestinálta a következő évek negatív tendenciáit.

Nagy-Britannia és Oroszország háború alatt kialakult együttműködése 1815 után fennmaradt, a kooperáció jellegében és mértékében azonban alapvető változások következtek be. A Négyes Szövetség és a Szent Szövetség formailag egyaránt megvalósult – bár ezt az állítást utóbbi tekintetében idézőjelben használjuk¹⁰⁹ – ami egyben azt jelentette, hogy két egymás mellett, sőt mind inkább egymással párhuzamosan – de semmiképpen sem

¹⁰⁷ Idézi Adam Zamojski In: *Uő: Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814–1815)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016. 531.

¹⁰⁸ Castlereagh to Mr. Rose, Blickling, 28 december, 1815. In: *Correspondence, Despatches and other Papers of Viscount Castlereagh Second Marquess of Londonderry*. Vol. 11. (Ed.) Vane, Charles William. London, John Murray, Albemarle Street, 1853. 104.

¹⁰⁹ A Szent Szövetséget a maga formájában nem tekinthetjük ugyanis hagyományos értelemben vett államközi együttműködésnek. A Szent Szövetség számunkra elsősorban az orosz külpolitikai elvek meghatározásának szempontjából releváns, amelyre alapozva aztán létrejött 1815 év végén Oroszország, Ausztria és Poroszország szövetsége. A Szent Szövetséget azonban sokkal inkább nevezhetjük a három közép- és kelet-európai monarcha társulásának, mint az I. Sándor cár által eredetileg elképzelt keresztény alapokon nyugvó szövetségi rendszer megvalósulásának. Ennek egyik fő oka, hogy maga a dokumentum nem lépett túl az elvi kinyilatkoztatások keretein, ennél fogva az nem minősült hivatalosan nemzetközi jogi megállapodásnak. Az 1815. szeptember 26-án aláírt szándéknyilatkozat ekkor még csak elvi síkon kötötte össze az orosz, az osztrák és a porosz udvart, és véleményem szerint úgy értékelhető, mint a Szentpétervár, Bécs és Berlin közötti politikai szövetség kialakításának első teoretikus jellegű lépcsőfoka.

egymással szemben – létező és egymást részben átfedő szövetségi rendszer alakult ki. Ez a fajta kettős hatalmi szisztéma, valamint az annak keretein belül felmerülő válságkezelési eljárások – mint például az intervenció alkalmazása – képezték a nézeteltérések kiváltó okait. Másrészt fontos leszögeznünk, hogy a politikai elvek mentén történő eltávolodás már 1818 után, de igazán markánsan majd 1820-tól indult meg, amikor a folyamat már a gyakorlati diplomácia szintjén is kétségtelenül láthatóvá vált. Az ellentétek legegyszerűbb formában a kongresszusi rendszeren belül mutatkoztak meg. Az aacheni kongresszus ugyan még a nagyhatalmi konszenzus jegyében telt, de az azt követő egyeztetések nyíltan jelezték, hogy a szövetségek között nincs többé teljes egyetértés.

A st. james-i kabinet elhatárolódó magatartását kívánta jelezni az is, hogy Troppauba már csak megfigyelőket, nem pedig hivatalos delegációt küldött.¹¹⁰ A tárgyalásokban tehát érdemben nem vettek részt, csupán az adott politikai ügyekben képviselt brit álláspontot deklarálták. A két ország közötti eltávolodás felgyorsulását azonban az 1820. november 19-i jegyzőkönyv aláírása indukálta. Az Oroszország, Ausztria és Poroszország által megkötött háromhatalmi megállapodás immáron nem csupán az európai rend fenntartásának igényét fogalmazta meg, hanem konkrét elképzelést vázolt a legitim kormányzati rendszereket fenyegető megmozdulások felszámolására: ez pedig nem más, mint a fegyveres intervenció alkalmazása. A Szent Szövetség szándéknyilatkozata önmagában vizsgálva, az elvi keretek determinálásán túl, nem tartalmazott a politikai cselekvőképességet érdemben befolyásoló vagy módosító elemeket, és csupán szándéknyilatkozatként értékelhető. Az abban megfogalmazott ideák valamivel később, a troppai egyezmény formájában váltak egy közös osztrák–porosz–orosz politika alappilléreivé. A protokoll jóval nagyobb súllyal bírt, mivel az elvek kinyilatkoztatásán túl már konkrét tényeket tartalmazott és konkrét katonai-politikai eszközöket adott a szerződő felek kezébe. Abban is megmutatkozik a két dokumentum közötti különbség, hogy míg a szándéknyilatkozat nem, addig a jegyzőkönyv immáron hivatalos nemzetközi szerződésnek minősült, amely tartalmát és a létrejött kelet-európai koalíció jövőbeli fellépésének lehetőségét tekintve Nagy-Britannia tiltakozását váltotta ki.¹¹¹ A jegyzőkönyv értelmében a három nagyhatalom: *„Így akarván fenntartani a szerződések által a szent jogokat és megóvni a népeiket és Európát a bűn ragályától és nyomorúságos következményeitől;*

¹¹⁰ Ormos – Majoros, 36.

¹¹¹ Tsygankov, Andrei P.: *Russia and the West from Alexander to Putin. Honour in International Relations.* Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 64–65.

végül biztosítani óhajtja a civilizáció boldog és békés fejlődését, az igazság és a törvények uralmát a keresztény erkölcs védelme alatt (...).¹¹² A forradalmi állapotából adódóan más nemzetek biztonságérzetét fenyegető államokkal szemben a társult nagyhatalmak „(...) először barátságos, másodsor a kényszerítő erőn alapuló lépéseket fognak alkalmazni, amennyiben ezen erő alkalmazása elengedhetetlenné válna.”¹¹³

A szövetségi rendszertől való látványos elhatárolódásában ugyan volt szerepe a brit és az orosz kabinet elvi-politikai nézeteltéréseinek, azonban emellett más tényezők is közrejátszottak a Foreign Office magatartásában. A Franciaország ellen viselt több évtizedes háború katonailag és gazdaságilag kimerítette Angliát, amely ezzel párhuzamosan komoly társadalmi és szociális problémákkal küzdött. A nemzetközi ügyekben való részvétel támogatottsága mind a közvélemény, mind pedig az angol parlament képviselői részéről jelentősen csökkent. A Castlereagh által kidolgozott biztonsági rendszer, amely Nagy-Britannia, Ausztria, Poroszország és Oroszország kooperációjával és a kongresszusokon történő problémamegoldással tenné tartóssá a rekonstruált európai viszonyokat, a nemzetközi ügyekben való tartós és intenzív jelenlétet, valamint a *splendid isolation* elvről való lemondást várta el Nagy-Britanniától. Jelen körülmények között – Castlereagh véleménye szerint – Anglia nem engedhette meg magának a szelektív részvételt és a kizárólag az egyéni brit érdekeken alapuló befolyás-, illetve kontrollgyakorlást. A *splendid isolation* elv ugyanis eredendően arra alapozott, hogy Nagy-Britannia kizárólag akkor avatkozik be nemzetközi konfliktusokba, amikor közvetlen gazdasági vagy politikai érdekei sérülnek.

A Castlereagh-féle koncepció ellenben nem kötötte hasonló feltételhez a nagyhatalmi kérdésekbe való brit beavatkozást, hanem evidenciaként kezelte London cselekvőkészségét egy-egy magasabb szintű ügy megoldásában függetlenül attól, hogy van-e abban közvetlen érintettsége Angliának vagy nincs. A külügyminiszter elmélete összességében tehát arra épített, hogy európai kérdésekben Nagy-Britannia mint vezető nagyhatalom megkerülhetetlen és kontinentális befolyásának, valamint a béke állapotának megőrzése érdekében nem zárkozhat el az általánosabb európai ügyekben való szerepvállalástól. Ezt az új szerepkört azonban a brit politikai és gazdasági elit nagy része elutasította; ők elsősorban a belső problémák megoldását,

¹¹² No. 122. 1820, 7 (19) novembre. Deux protocoles du Congrès de Troppau qui déterminent le droit d'intervention des grandes puissances. Protocol préliminaire. In: Мартенс, Ф. Ф.: Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Трактаты с Австрией. Том. IV. Часть 1. Санкт-Петербург, Типография Министерства Путей Сообщения, 1878. 281–282.

¹¹³ Uo. 283.

valamint a gazdaság stabilizálásának szükségességét tartották szem előtt, a nemzetközi kérdésekben való részvételt felesleges dolognak vélték, amely plusz kötelezettségeket és terheket ró az államra. A formális, ámde problémákkal terhelt szövetség és az európai koncert fenntartása mellett lassan körvonalezódtak a Nagy-Britannia és Oroszország között kibontakozó, nagyhatalmi rivalizálást indukáló egyéb ügyek is, amelyek komolyan befolyásolhatták az angol–orosz kapcsolatok jövőbeli alakulását: ilyen volt a nagyhatalmi intervenció kérdése az 1820-as évek forradalmainak esetében; az európai befolyásszerzés, a gazdasági érdekszférák kérdése; az Oszmán Birodalom ügye.

A nagyhatalmak fegyveres beavatkozásról szóló diskurzusának a Mediterráneumban kialakult forradalmi hangulat adott időszínteret. A Spanyolországot, Nápolyt és Piemontot érintő forradalmak, valamint alkotmányos mozgalmak az említett monarchiák politikai rendszerének instabilitásával és a regnáló uralkodók hatalmának megrendülésével fenyegettek. Az események tükrében azonban nem volt minden nagyhatalom számára egyértelmű, vajon az érintett államokban kialakult helyzet szükségesszerűen maga után vonja-e a nemzetközi szintű beavatkozást. Hol húzódik az a jelképes határvonal, amely elválasztja egy adott ország belügyeit/illetve belső problémáit az európai diplomáciai szintre való emelkedéstől és a kívülről érkező konfliktuskezelési módszerektől? Ezekre a kérdésekre kellett (volna) konszenzuson alapuló válaszokat adnia a troppai, laibachi és veronai kongresszusoknak. Az 1818-ban pentarchiává bővült európai hatalmi szövetség azonban képtelen volt egységes és minden résztvevő számára azonos módon elfogadható választ adni az 1820-as évek forradalmi hullámára és az abban rejlő kihívásokra. A szövetségeseink közötti elvbeli konfrontáció két ellentétes pólusának megtestesítője/képviselője ugyancsak Oroszország és Nagy-Britannia volt. Szentpétervár mind jobban ragaszkodott a (katonai) intervenciók politikai megoldások alkalmazásához, amelyben a bécsi kabinet részben partnerként állt mellette; az európai nagyhatalmi rendszerbe visszaintegrált Franciaország kezdetben kivárt, majd a lényegi döntések alkalmával Párizs is a beavatkozás mellett foglalt állást, Poroszország pedig szinte súlytalan államként vett részt a döntéshozatalban. A körülmények összjátéka azt eredményezte, hogy Nagy-Britannia egyedül maradt az állami szuverenitás sértetlenségét prioritásként kezelő felfogásával.

Az 1815. év diplomáciai sikerei és az azt megelőző évek katonai eredményei együttesen vezettek Oroszország nagyhatalmi szerepének kiteljesedéséhez. Az angol–orosz kapcsolatokat befolyásoló tényezők között mindenképpen meg kell említeni a londoni kabinet nagyon letisztult és egyér-

telmü szándékát arra vonatkozóan, hogy ellensúlyozza Oroszország kontinentális vezető szerepre irányuló ambícióit. Az angol elképzelés nem volt új keletű, már ifjabb William Pitt megfogalmazta a harmadik koalíció előfutárának tekintett 1805-ös angol–orosz szövetségesi szerződés megkötésekor azt a princípiumot, miszerint Nagy-Britanniának szüksége van Oroszországra a francia túlsúly visszaszorítása érdekében, arra azonban mindenképpen ügyelnie kell az angol diplomáciának, hogy Párizs hegemoniájának megszüntetését követően Oroszország ne kerülhessen olyan helyzetbe, hogy vezető kontinentális hatalomként a francia agresszor helyébe lépjen.¹¹⁴ Ennek az elvnek az érvényesítése pedig 1815 után különösen fontos volt, hiszen míg 1804-ben egy fiatal, valamint a kül- és hadügyekben tapasztalatlan, ámde idealista és az európai rend újrateremtéséért tenni kívánó orosz uralkodó volt a brit kormány tárgyalópartnere, egy évtizeddel később már merőben más feltételek között zajlottak a diplomáciai egyeztetések. Az Orosz Birodalom és maga I. Sándor a Francia Császárság legyőzőjeként, az európai béke (egyik) megteremtőjeként jelent meg a nagyhatalmi szintéren, miközben a háborús viszonyok között több mint nyolcszázezer főre duzzasztott orosz hadsereg létszámát a cár békeidőben sem volt hajlandó csökkenteni. Továbbá ebbe az irányvonalba illeszkedett bele az orosz részről felvetett közös európai hadsereg létrehozásának gondolata, valamint a fegyveres intervenció eszközének alkalmazása az európai szisztéma biztonságát veszélyeztető ügyek rendezésére. Utóbbi elképzelés pedig valós formát öltött a korábban említett 1820-as protokoll létrejöttében. Amennyiben az Orosz Birodalom európai befolyását megteremtő és egyben előkészítő folyamatokat áttekintjük, úgy válik igazolhatóvá a st. james-i kabinet állásfoglalása és Oroszország ellensúlyozására irányuló törekvése.

Szintén az Orosz Birodalom féken tartásának gondolatmenete érvényesült a keleti kérdés ügyeiben. Az 1815-ös bécsi rendezés kizárólag az európai ügyekre és a kontinentális viszonyok konszolidálására fókuszált. Az Oszmán Birodalom sorsa, valamint balkáni tartományainak aktuális és jövőbeli helyzete nem képezte tárgyát nagyhatalmi egyeztetésnek. A keleti kérdés – amelyet a francia forradalmi és a napóleoni háborúk időszaka egyaránt érintett Egyiptom, a Jón-szigetek, az orosz–török háború és közvetett módon a szerb ügy révén – teljes negligálása azt a helyzetet teremtette, hogy ebben a részben Európához tartozó, de mégis Európán és az európai ügyeken kívül kezelt geopolitikai térben Oroszországnak szabad mozgástere volt, amelyet elvben semmilyen módon nem kontrollált az egységes európai

¹¹⁴ Kissinger, 66.

együttműködést biztosító szövetségi rendszer.¹¹⁵ Bár ugyanezen megállapítás alapvetően Nagy-Britanniára is igaz, amely a Kelet-Mediteráneumban birtokolt politikai és gazdasági pozícióit és a Portával meglévő hagyományosan jó viszonyát szilárdan tartotta, mégis földrajzi közelsége, új területi szerzeményei és megerősödött nagyhatalmi státusza miatt Oroszország kedvezőbb feltételek mellett alakíthatta közel-keleti és balkáni politikáját, amire pedig 1821-től a görög ügy kínált alternatívát.

Az 1815–1821-ig tartó periódusban Nagy-Britannia és Oroszország között kibontakozó viszonyrendszer hosszú távon határozta meg a két állam európai nagyhatalmi szisztémában betöltött szerepét és egymással való kapcsolatát. Az eltérő szövetségi rendszerek és az európai ügyek problémamegoldási módozataiban fellelhető eltérő látásmód véleményünk szerint determinálta a Nagy-Britannia és Oroszország között kibontakozó rivalizálást, amely közel negyven éven át formálta a keleti kérdést. A brit–orosz vetélkedés teljes periódusa a könyv időkereténél jóval messzebbre nyúlik, a nagyhatalmi szembenállás feloldására majd csak 1856-ban, a krími háború lezárását követően került sor. Az általunk vizsgált 1821–1841 közötti intervallum az angol–orosz vetélkedés azon évtizedeit foglalja magában, amikor a két állam egymással való kapcsolatát nem csupán az érdekellentétek, hanem adott pontokon az érdekezések határozzák meg, ez a tendencia pedig a keleti kérdés ügyeiben átmeneti szövetséget s egyben kooperációt teremtett London és Szentpétervár között. A következő fejezetekben arra teszünk kísérletet, hogy a kronológiai idősíkon haladva – a földrajzi és a nagyhatalmi tényezőket szem előtt tartva –, geopolitikai szinterekre taglalva tárgyaljuk a keleti kérdés egyes konfliktusainak angol és orosz válságkezelési módszereit.

¹¹⁵ A gyakorlatban I. Sándor arra törekedett, hogy összhangba hozza a két politikai szintéren alkalmazott irányelveket.

Válságkezelési mechanizmusok és azok módozatai

A fejezet legfontosabb célkitűzés az angol–orosz válságkezelési mechanizmusok elméleti és gyakorlati hátterének bemutatása. Az egyes problémakörök – mint a görög ügy, a párhuzamos konfliktusok, a közel-keleti válságok, valamint a Vixen affér – diplomáciatörténeti szempontból ebben a szakaszban nem kerülnek kifejtésre, hanem egy tágabb kontextusban értelmezve, Nagy-Britannia és Oroszország konfliktuskezelésének példáiként kerülnek bemutatásra. A keleti kérdés részproblémáinak feloldása során a két érintett állam változó külpolitikai eljárást alkalmazott. Bizonyos esetekben az elvek és a módszerek összekapcsolásával Nagy-Britannia és Oroszország képes volt a keleti kérdéssel kapcsolatos politikáját az érdekezonságok figyelembe vételével, illetve azok mentén alakítani. Mind angol, mind pedig orosz részről ez a koncepció nyert teret az 1820-as évek második felében, majd pedig ez a metódus alakult át markánsan 1829–1830 fordulójától. Az elemzés továbbá arra is kitér, hogy a válságócok kezelésében és a módszertan kialakításában milyen szerepet játszottak a külső és belső faktorok, valamint a személyi tényezők.

A mindenkori brit külpolitikai magatartás egyszerű és jól körülhatárolható elvekre és érdekekre épült: gazdasági előnyszerzés; privilégiumok, koncessziók és kapitulációk megtartása; valamint a távolsági kereskedelem akadálytalan biztosítása. Mind olyan kulcsszavak, amelyek az erőegyensúly általános fogalma alá tartozó, de Anglia nemzetközi szinten képviselt attitűdjét magyarázó tényezők. Az erőegyensúly ugyan megmarad autentikus értelmében a nagyhatalmi szisztéma aránytalanságait kiküszöbölő fogalomként, azonban a brit diplomácia esetében plusz jelentéstartalommal bír, és magában foglalja a gazdasági és kereskedelmi feltételek stabilitásának megőrzését, mi több, azok Nagy-Britannia számára kedvező irányba történő módosítását. A brit külpolitikai és geopolitikai stratégia tehát egyszerre épített a *korlátozott befolyásgyakorlás* elvére, amely egyik nagyhatalom számára sem engedi kontinentális hatalmának túlzott megerősödését; valamint a *szabad kereskedelem* teóriájára¹¹⁶ és a kettő közötti szimmetria meg-

¹¹⁶ A szabadkereskedelemmel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy bár a brit külpolitika elveiben érvényesül a szabadkereskedelem biztosításának igénye, a gyakorlatban ez még az az átmeneti időszak, amikor maga Nagy-Britannia sem folytatott szabadkereskedelmi politikát. A kifejezés mindazonáltal használatos a korai brit imperializmus értelmezésének összefüggéseiben. Robert Johnson *British Imperialism* című munkájában már a 18. századtól hivatkozik a szabadkereskedelem védelmének stratégiájára, abban az értelemben, hogy a brit politika egyik fontos alaptétele gyarmataival való kereskedelmi útvonalainak fenntartása, a kereskedelem

tartására. Ilyen ideális eset – amikor azok teljes összhangban álltak egymással – kevés volt a 19. század első felében. A századelő háborús évei a fent vázolt politikai és gazdasági feltételek tekintetében egyaránt negatívumokat hoztak, a békerendezést követő periódusban azonban hosszú távon érvényesülni látszottak. Ezt a pozitív trendet szakította meg a keleti kérdés első nagyobb válsága, a görög ügy, amely a Kelet-Mediterráneum és a Fekete-tenger kereskedelmi volumenét jelentős mértékben visszafogta. A gazdasági alapon történő intervenció a Foreign Office tekintetében elfogadható és gyakran alkalmazott módszer volt, amely alapjaiban határozta meg a válságkezelés mechanizmusát is. A beavatkozás eszközeinek két fő típusát különíthetjük el: a *békés úton történő rendezést*, amikor a részt vevő felek két- vagy – a konfliktus jellegétől függően – többoldalú tárgyalások segítségével igyekeznek konszenzust teremteni. Ezen belül beszélhetünk *közvetlen érintettségéről* vagy a szemben álló hatalmak közötti *mediációról*. Utóbbiakat különösen fontos szétválasztani, lévén, hogy a Foreign Office szintén nagy figyelmet fordított a két fogalom szeparálására. A mediációt vagy közvetítést ugyanis a külügyi vezetés kisebb szintű, ámde annál fontosabb eljárás módoként ítélte meg, amely megadja London számára a nemzetközi ügyek formálásának lehetőségét, anélkül, hogy a Foreign Office-nak nyíltan fel kellene vállalnia az adott konfliktusba való külső beavatkozó szerepét. Az általunk vizsgált két évtizedes periódusban bevett technikaként alkalmazták ezt a folyamatot, amely az 1820-as évek keleti válságában szintén domináns szerepet kapott. Az elsősorban George Canning külügyministerségéhez (1822–1827) köthető beavatkozási típust két irányban szerették volna foganatosítani: a görög–török szembenállás feloldására és az orosz–török nézeteltérések rendezésére. Az már más kérdés, hogy az érintettek elfogadták-e vagy elutasították Nagy-Britannia ilyen jellegű közbenjárását. Ennek részleteire az adott ügyeket tárgyaló fejezetekben térünk ki. A békés beavatkozás másik alternatívája, amikor a közbenjáró fél egyéni érdekeinek sérelme miatt önmagát ugyancsak a probléma szerves résztvevőjének tekinti, ezért érvényesíti jogát az ügyben való eljárásra – jelen esetben konzultációra. Erre hozható fel példaként az 1826-os pétervári protokoll és az azt követő időszak brit–orosz–török tárgyalássorozata.

A beavatkozás másik fő típusa a *fegyveres intervenció*, amely a brit válságkezelési koncepciók közül kizárólag már csak akkor volt bevethető, ha minden más diplomáciai úton történő megoldáskeresés kudarcba fulladt. A fegyveres beavatkozástól való tartózkodás lényegében azzal magyarázható,

biztonságának és akadálytalanságának szavatolása. Lásd: Robert Johnson: *British Imperialism*. New York, Palgrave MacMillan, 2003. 19.

hogya a katonai fellépés a legritkább esetben valósulhatott meg csak önállóan, sőt, a keleti kérdés vonatkozásában az ilyen jellegű egyéni cselekvés Oroszország, Franciaország és Ausztria szinte azonos mértékű érintettsége okán gyakorlatilag lehetetlennek bizonyult. A fegyveres és szükségszerűen társult intervenció pedig a Foreign Office részéről több kockázattal járt, mint amekkorára eredményt a kényszerítő erő igénybe vétele várhatóan hozhatott. A fő rizikófaktor az érvényben lévő status quo megbontása, a szövetségesek részéről egy sikeres és kollektív katonai hadjárat során felmerülő terület- vagy előnyszerzési igények révén. Ebben a vonatkozásban a legnagyobb potenciális veszélyforrást az Orosz Birodalom jelentette, amely állam létének és külpolitikájának alappillére hagyományosan az expanzió és a kolonizáció volt (és közelsége miatt fokozottan érvényesült).¹¹⁷ Az angol diplomácia keleti kérdésben tapasztalható racionalitását tehát a gazdasági, valamint geopolitikai veszteségek minimalizálása és a konfliktusrendezés kevésbé radikális megoldásai ösztönözték, amelyek a legcsekélyebb változással járnának az Oszmán Birodalomban. A Porta hatalmának rezerválása a levantei brit tengeri kereskedelem szinten tartásának alapkőve volt. A hagyományosan jó brit–török viszony erre a kölcsönös egymásrautaltságra épült: Nagy-Britanniának szüksége volt egy jól irányítható, regionálisan stabil középhatalomra, amely integritásának védelméért és hatalmának megőrzéséért cserébe számos gazdasági előnyt, de mindenekelőtt összeköttetést nyújtott Közép-Ázsiával és az indiai tartománnyal. A gyengülő Oszmán Birodalom pedig olyan állandó szövetségesre talált a londoni kormányzatban, amely minden helyzetben kiáll annak fenntartása mellett és ellensúlyozni képes a Konstantinápoly ellen irányuló orosz ambíciókat. Az Oszmán Birodalom mindennek tükrében az angol külpolitika egyik fontos szereplője és a keleti kérdés válságainak fő alanya volt. Utóbbi ponttal kapcsolatban azonban szükséges néhány kitétel tenni. Érdemes ugyanis megvizsgálni azt a szempontot, hogy 1821–1841 között a keleti kérdésben jelentkező konfliktusgócok esetében Nagy-Britannia és Oroszország – mint válságkezelő nagyhatalmak – milyen szerepet tulajdonítottak magának a Török Birodalomnak, amely minden egyes krízisnek közvetlen érintettje volt.

Ennek hátterében az állt, hogy az oszmán központi hatalom gyengülésének jelei – amelyek a 17. század végétől kezdve tapasztalhatóak voltak – a tartományok szintjén öltöttek valós formát. A szultáni uralom tekintélyének csökkenésével arányosan terjesztették ki a völgyfejedelmek befolyásu-

¹¹⁷ Kljucsevskij, V. O.: Előadások az orosz történelemről. In: (Szerk.) Krausz Tamás – Szvák Gyula – Béládi László: Az orosz történelem egyetemessége és különlegessége. Fejlődéstanulmányok. Budapest, ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék, 1982. 73–74.

kat egy-egy térség fölé. A Porta ugyan törekedett az ajánok és a derebejjik uralmának felszámolására, a rendkívül korrupt közigazgatási rendszer és a reformok ellenzőiként fellépő janicsárság rendre megakadályozta a konstantinápolyi kormányzat modernizációs törekvéseit.¹¹⁸ A 18–19. század fordulóján III. Szelim (1789–1807) próbált újításokat bevezetni, amelyek elsősorban a hadsereg átalakítására összpontosítottak. Az 1793-ban kiadott szultáni rendelet célja az oszmán haderő nyugat-európai mintára történő átalakítása és kiképzése volt (Nizám-i Dzsedíd).¹¹⁹ A változások azonban nem bizonyultak tartósak, mivel a reformok fő ellenzékét képező janicsárság, valamint a helyi fejedelmek ellenszegülése és a szultáni hatalom elleni felkelése a reformok megtorpanását, majd III. Szelim lemondatását eredményezték 1807-ben.¹²⁰ A bonyolult belpolitikai küzdelmek¹²¹ révén 1808-ban hatalomra került II. Mahmud (1808–1839) személyében egy újabb felvilágosult szultán került az Oszmán Birodalom élére. Első intézkedései között visszatért a III. Szelim által megkezdett hadseregreformhoz, még ugyanebben az évben újjászervezte a janicsár csapatokat (Szezbán-i Dzsedíd) és a központi kormányzat megegyezésre jutott a völgyfejedelmekkel, amelyet az egyetértési okmányban (Szened-i Ittifák) rögzítettek.¹²² A reformok többsége a Mahmud-korszakban elődjéhez hasonlóan a hadseregre és a birodalom külső, valamint belső veszélyektől való megvédelmezésére koncentrált.

Az érdemi társadalmi-gazdasági-politikai átalakulások elindításának elengedhetetlen feltétele volt a modern oszmán haderő felállítása és a reform-ellenzék fő bázisát adó gyalogsági haderő felszámolása. Mindezen lépések megtétele nélkül a szultáni reformtervezetek végrehajtása reménytelen próbálkozásnak tűnt. Ezért volt különösen nagy jelentősége 1826-ban az ún. eskindzsi alakulatok felállításának.¹²³ Tagjainak egy részét a janicsárokból toborozták, és őket is megillette a „*harcos*” megnevezés.¹²⁴ Az intézkedés azonban janicsárlázadást váltott ki, amire a szultán katonai erővel válaszott és június 26-i rendeletében végérvényesen felszámolta az oszmán

¹¹⁸ Jelavich, 115–117.; Matuz, 168–173.

¹¹⁹ Matuz, 168.; Bailey, Frank Edgar: *British Policy and the Turkish Reform Movement. A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826–1853.* Cambridge, Harvard University Press, 1942. 27.

¹²⁰ Matuz, 171.

¹²¹ Bailey, 29.

¹²² Matuz, 171–172.; Ortaylı, İlber: *Az Oszmán Birodalom leghosszabb évszázada. Máriabesenyő – Gödöllő, Attraktor, 2004.* 28.

¹²³ Az alakulat megszervezésének részletes feltételire vonatkozóan lásd: Клейман, Г. А.: *Армия и реформы. Османский опыт модернизации.* Москва, Наука, 1989. 61–65.

¹²⁴ Bailey, 33–34.

haderő janicsár alakulatait.¹²⁵ A központi hatalom megszilárdítására tett lépéseket a szultán csak ezt követően tehette meg. Az 1830-as évek lassú, mégis fontos változásokat hoztak a birodalom kormányzásában: II. Mahmud az 1826–1829 közötti kül- és belpolitikai nehézségeken túljutva hozzálátott a szultáni uralom megszilárdításához: lefoglalta a szpáhi britkokokat, felszámolta a derebejik uralmát, megrendszabályozta a dervisek működését és hatékonyabbá kívánta tenni az államigazgatás működését.¹²⁶ Ugyanakkor a II. Mahmud által bevezetett intézkedések inkább a Tanzimát – a nagy reformkorszak – előfutárának tekinthetőek, amely lényegében majd az 1839-es Gülhánei Hatt-i Seriffel veszi kezdetét. Az 1820–1830-as évek rendelkezései még nem idéztek elő mélyebb társadalmi-strukturális átalakulást. Az Oszmán Birodalom soknemzetiségűségéből adódó alapvető problémák továbbra is megoldatlanok maradtak. Mindehhez társult még a felvilágosult korszellem balkáni népekre gyakorolt hatása, amely hozzájárult a nemzeti öntudat megerősödéséhez és a függetlenségi mozgalmak kialakulásához.¹²⁷ Az Oszmán Birodalmon belül tehát már jóval a vizsgált időszakot megelőzően mutatkoztak a belső válság jelei, amelyek a felvilágosult szellemű uralkodók – III. Szelim és II. Mahmud – tevékenysége ellenére sem mérséklődtek. Bár az első konfliktusok (az 1804–1813-as első és az 1815–1816-os második szerb felkelés) még nem kaptak komolyabb nemzetközi figyelmet, tény, hogy a Porta már a 18–19. század fordulójától kezdve súlyos gondként tekintett a balkáni területeinek etnikai heterogenitásából és nemzetiségi törekvéseiből származó hosszú távú konzekvenciákra.

Nagy-Britannia és a Porta kapcsolatának jellegére fentebb már történt utalás. A kölcsönös egymásrataltságon alapuló nexusra építve a Foreign Office egy olyan viselkedési modellt használt, amelyben a szultáni kormányzatra és a Dívánra egyenlő rangú tárgyalópartnerként, a konfliktusok rendezésében megkerülhetetlen tényezőként tekintett. A brit külpolitika ilyen szempontú felfogása tehát arra apellált, hogy az Oszmán Birodalmat a balkáni és a közel-keleti térség viszonyait alakító szereplőként kezelje, és a Foreign Office ennek az elvnek megfelelően alakította válságkezelési koncepcióját a keleti kérdés ügyeit illetően. Ez a tendencia érvényesül Robert Castlereagh, George Canning, Arthur Wellesley Wellington, Lord Aberdeen és Lord Palmerston külügyminisztersége alatt. A török-orientált problémameg-

¹²⁵ Uo. 35.

¹²⁶ Uo. 36–37. Ugyanakkor a II. Mahmud által bevezetett reformok egy része csupán az európai mintákhoz való külsőségbeli felzárkózást szorgalmazta.

¹²⁷ Jelavich, 159–162.

oldási törekvések pedig összhangban álltak a beavatkozás/közbeavatkozás terén vallott brit elvekkel, amelyeket korábban említettünk.

Az orosz diplomácia ellenben más stílusjegyeket viselt magán, ha a Portáról volt szó. Oroszország és az Oszmán Birodalom alapszituációja merőben eltért a brit–török relációtól. Földrajzi elhelyezkedésük és geopolitikai helyzetük önmagában predesztinálta az ellentétéktől terhes és háborúkkal tarkított rivális viszonyt, hiszen Oroszország déli irányú előny-és/vagy területszerzői ambícióit az oszmán állam rovására valósíthatta meg. A szentpétervári diplomácia ebből adódóan más módon tekintett a Portára. Ez az egyik markáns különbség Nagy-Britannia és Oroszország keleti kérdésben tanúsított válságkezelési módszerei között. Oroszország szemszögéből a konstantinápolyi kormányzat más megítélés alá esett az 1820-as évek görög válsága idején, amelynek során Szentpétervár a probléma részeként, de a megoldáskeresésen kívül álló félként kezelte magát a Portát. A kezdeti éveket leszámítva ugyanis Szentpétervár rendre olyan koncepciókban gondolkodott, amelyek először az európai pentarchia államaira, majd 1825 után Nagy-Britannia és Oroszország kooperációjára bízták a balkáni helyzet megoldását; a megbékéltetésre irányuló orosz tervezet(ek) kidolgozásába és a javaslatok megtárgyalásába pedig az Oszmán Birodalmat érdemben nem vonta be.

A brit külpolitika elemzésében és geopolitikai színterekre való bontásában figyelembe kell venni a Foreign Office vezetését végző személyek politikai gondolkodásmódját és habitusát. Ezen tényezők ugyanis nem csupán a külpolitika irányát, hanem a külpolitikai vezetésnek a Parlamenttel való kapcsolatát is befolyásolták. Tökéletes példa erre Robert Castlereagh, az 1814–1815-ben Bécsben megalkotott európai szisztéma egyik fő kidolgozója, aki a kongresszusi rendszer életre keltésével egy olyan tartós rendszert kívánt bevezetni, amely a nagyhatalmi konszenzusteremtésre alapozva nemzetközi szinten tette volna egységessé a válságkezelés módszertanát. Castlereagh erősen Európa-centrikus külpolitikai vonalvezetése azonban a Parlament ellenállása és a brit uralkodó támogatásának hiányában nem kapott bizalmat, a külügyminiszter pedig 1822-ben öngyilkosságot követett el.¹²⁸ Precedens értékű példája volt ez annak, hogyan volt képes a Parlament kontroll alatt tartani Nagy-Britannia külpolitikáját. Érdekes momentum azonban, hogy 1822 után egyetlen példát sem találunk arra, hogy a brit törvényhozás ilyen szinten megvonta volna a bizalmat a hivatalban lévő

¹²⁸ A politikai nyomás, a személyét érő vádak, valamint az egészségügyi állapotának romlása együttesen vezettek Robert Castlereagh 1822-ben bekövetkezett tragikus halálához. Bew, John: Castlereagh. Enlightenment, War and Tyranny. London, Quercus, 2011. 556.

külügyminiszterétől. A Parliamentary Debatesek napirendi pontjai és felszólalásai alapján azt a konzekvenciát vonhatjuk le, hogy a Parlementre az 1822 és 1841 közötti időszakban a látszólagos kontrollgyakorlás jellemző. Bár jelen munka vizsgálati köre a keleti kérdés ügyeihez kapcsolódó felszólalásokra fókuszált, a napirendek tematikája alapján úgy tűnik, hogy a törvényhozás a brit érintettségű ügyekben a számonkérési és véleménynyilvánítási hatáskörét nem lépte túl, a House of Commons és a House of Lords tagjai megfogalmazták kritikájukat¹²⁹ az aktuális külügyminiszter munkásságát illetően, de annak politikai következménye nem volt sem a Foreign Office vezetésében, sem a nemzetközi kapcsolatok formálásának jellegében. Ennek oka két dologgal magyarázható. Egyrészt, hogy a napóleoni háborúk után egy speciális helyzet állt elő, az 1792-től 1814-ig tartó intenzív háborús periódust követően a brit kormányfő feladata az ország gazdasági és politikai helyzetének újjárendezése volt: a hadjáratok okozta anyagi veszteségek kezelése, a háborús konjunktúra lecsengése és a gazdasági folyamatok békeidőkhöz való igazítása kihívások elé állította Nagy-Britanniát. Az új európai szisztéma első éveiben pedig nem volt olyan konkrét ügy – a dél-amerikai gyarmatok kivételével –, amely gazdasági vonatkozásában súlyosan érintené Angliát és a brit tőkeérdekeltségeket, ezért nincs elköteleződés és közbeavatkozás sem. Illetve ez a magatartás a *splendid isolation* szemléletén alapuló hagyományos brit külpolitikai vonalvezetéshez történő visszatérést jelezte. Ez a fajta passzivitás teremtett olyan légkört, amelyben a Castle-reagh-féle elvi alapú politizálás a parlamenti politika érdekközpontúságával konfrontálódhatott. A második magyarázat pedig az, hogy az 1822 utáni külpolitika (Canning, Wellington, Palmerston) a hagyományos brit érdekek mentén haladt, a fő irányelvek változatlansága, a gazdasági-politikai érdekek arányosságának megtartása pedig nem keltett a brit törvényhozásban bizalmatlanságot a Foreign Office iránt.

A brit és orosz válságkezelés aspektusait tekintve három főbb szintér különíthető el:

1. Balkán régió,
2. Fekete-tengeri régió,
3. Közel-keleti (és kiegészítésként közép-ázsiai) régió.

¹²⁹ Leginkább Lord Palmerston külügyministerségének időszaka alatt voltak jellemzőek a Nagy-Britannia külpolitikájának irányát bíráló felszólalások. Valószínűleg ez azzal magyarázható, hogy Palmerston két miniszterségi ciklusa (1830–1834; 1835–1841) egybeesett az angol–orosz kapcsolatok megromlásával és az Orosz Birodalom pozíciójának megerősödésével a Balkán és a Közel-Kelet térségében egyaránt.

A keleti kérdés krízisei az 1821–1841 közötti időszakban ezen három nagy földrajzi területre összpontosultak. Időrendben haladva a Balkán volt az első olyan geopolitikai színtér, amely a nagyhatalmi politizálás gócpontjává vált az 1820-as években. A görög ügy brit kezelése George Canning tevékenységéhez kötődött intenzívebben. Canning esetében a kríziskezelés nem ad hoc jelleggel, hanem egy hosszú távú koncepcióra alapozva ment végbe. Az elmélet kivitelezése azonban nem egyfajta eszköz konzekvens módon alkalmazott sémájára épült, hanem eltérő politikai eszközök adott körülményektől függő, alkalmyszerű használatának sorozata volt. Ez a fajta változottság adta meg a brit keleti politika esszenciáját 1822–1827 között. A Canning-féle módszertan első eleme a passzív attitűd, amelynek két altípusa határozható meg: *a teljes és a részleges izoláció*. A stratégia első szakaszában Canning a görög kérdés rendezésétől és az európai szövetségi rendszertől való teljes elzárkózásra törekedett; 1825-től azonban már tárgyalási hajlandóságát mutatta az Orosz Birodalom irányában tett diplomáciai lépéseivel. Az izoláció azonban nem Nagy-Britannia aktivitásának visszafogására irányult, hanem a négy kontinentális hatalom cselekvőképességének korlátozására. A balkáni konfliktuskezelés második lépcsőfoka a szövetségteremtés és a párhuzamos diplomáciai tárgyalások időszaka volt. Az izoláció által megteremtett nemzetközi helyzetben London a Szentpétervárral és Konstantinápolyval való szimultán konzultációk fenntartása révén mindkét állam külpolitikájára igyekezett befolyást gyakorolni, miközben átmenetileg az Oroszország és az Oszmán Birodalom közötti fegyveres konfliktus háritó szerepét ugyancsak magára vállalta. Ez utóbbi azonban nem bizonyult tartósnak, mert a Foreign Office által szorgalmazott mediáció török–görög részről ugyan még elfogadható volt, a Dunai Fejedelemségek ügyében kialakult orosz–török viták esetében azonban már nem, lévén, hogy Szentpétervár a Portával fennálló nézeteltéréseket a két állam belső ügyének tekintette. A közvetett és békés beavatkozás módszertana tehát sikertelennek bizonyult, helyét pedig 1827-ben felváltotta a harmadik eszköz: a kényszerű katonai intervenció. A Canning-féle külpolitikai koncepció valójában ezen a ponton kudarcot vallott, hiszen a balkáni válság kezelésére tett lépései hatástalannak bizonyultak: a görögök és a Porta közötti háború tovább folytatódott; a fegyveres intervenció pedig, amely a Foreign Office számára a kontinentális ügyekben a legszélsőségesebb fellépéssel volt egyenértékű, szintén nem segítette a Peloponnészoszon való békekötést, hanem az orosz–török viszony kiélezésével még inkább eszkalálta a válságot. George Canning politikájának fő hiányosságaként az róható fel, hogy a problémamegoldás folyamatában a már meglévő szövetségesi mellett is ragaszkodott

ahhoz, hogy önállóan alakítsa a megbékélés irányába ható folyamatokat, a kizárólagosság azonban pontosan ellentétes hatást ért el.

A balkáni válságkezelés második felvonása az 1828–1830-ig tartó szakasz volt. A periódus alatt a Foreign Office külpolitikájának irányítása és a Wellington herceg nevével fémjelzett kormányzati éra olyannyira összefonódott egymással, hogy a miniszterelnök vált – bár hivatalosan Lord Aberdeent bízta meg a külügyi hivatal vezetésével – az állam nemzetközi kapcsolatainak formálójává.¹³⁰ Mivel Aberdeen súlya e tekintetben jóval kisebb volt, inkább tekinthetjük a minisztert a herceg politikájának végrehajtójaként. Ennélfogva hitelesebbnek tűnik az adott korszakban wellingtoni külpolitikáról, mintsem Aberdeen-féle koncepcióról beszélünk.

Az 1828–1830 közötti külpolitikai irányvonalat jelentős mértékben meghatározta az a tény, hogy milyen örökséget hagyott utódaira a canningi adminisztráció. Az a különös helyzet állt elő, hogy a még mindig változatlanul meglévő keleti válság (görög ügy) mellett a Wellington-kormány részben az orosz külpolitika változásai, részben a canningi problémakezelési mechanizmus következményeképpen kialakult új válsághelyzetet, az orosz–török háborút is kezelnie kellett. Ez azt jelentette, hogy az eredeti problémán kívül a Foreign Office egy még súlyosabb krízissel nézett szembe a Kelet-Balkánon, a Fekete-tengeren és a Kaukázusban¹³¹ egyszerre zajló orosz–török háború miatt, amely a rendezetlen balkáni status quo mellett a Földközi-tenger és a Fekete-tenger keleti medencéjében szintén komoly változásokat eredményezhetett. A brit külpolitikában mindezen tényezők hatására végbement egy váltás: a konzervatív külpolitikai szemlélet már nem a konfliktus kiindulási pontjára, vagyis a görög kérdés megoldására fókuszált, hanem az előre predesztinált orosz győzelem ellensúlyozására. Ebből a szempontból a Wellington-kormányánál nem beszélhetünk hagyományos értelemben vett válságkezelésről, mert minden egyes diplomáciai lépés az orosz külpolitikára adott válaszreakcióként értelmezhető. A balkáni válság megoldásában London elveszítette irányító szerepét, az orosz–török háború, valamint a szentpétervári kabinet és a Porta által aláírt drinápolyi béke pedig alapjaiban befolyásolta a görög–török küzdelmek további kimenetelét és megnyitotta az utat az évtizedes konfliktus diplomáciai úton történő lezáráshoz (London 1830).

¹³⁰ Korábban volt már rá példa, hogy a miniszterelnök Nagy-Britannia külügyeinek irányítását is a saját kezében összpontosítsa. A 19. század első felében – rövid ideig ugyan, de – Ifj. William Pitt és George Canning is egyszerre birtokolta mindkét pozíciót.

¹³¹ Шеремет, В. И.: Турция и Адрианопольский мир 1829 г. Из истории восточного вопроса, Москва, Наука, 1975. 47–49.

Az 1830-as években megváltozott Nagy-Britannia és Oroszország nemzetközi helyzete és egymáshoz való viszonya. Az 1830–1834, valamint 1835–1841 közötti Palmerston-korszak nemcsak módszertanában, hanem a diplomáciai érintkezés tónusában is újat hozott. A külpolitikai direktíva mellett az angol–orosz együttműködés/vetélkedés új geopolitikai színterekkel bővült. A Fekete-tenger térsége és a Közel-Kelet ügye gyakorlatilag egymással párhuzamosan jelent meg a két ország közötti diplomáciai diskurzusban. Azonban az 1820-as évekkkel ellentétben a konfliktusforrások közül nem mindegyik került a nemzetközi figyelem középpontjába. A Dunai Fejedelemségek, a Kaukázus és a kitekintésképpen ide sorolt afgán térségben alkalmazott válságkezelés brit és orosz részről a kizárólagosság megtartására törekedett, ami arra irányult, hogy abban harmadik fél (esetként talán a Porta kivételével) nem került bevonásra. Az ütközési pontokat képező ügyek jellegében úgyszintén módosulás volt tapasztalható, nagyobb nemzetközi fórumra emelkedő konfliktusok helyett kisebb volumenű és a kétoldalú diplomáciai kapcsolatok szintjén maradó viták bontakoztak ki, ebből adódóan a válságkezelés mértéke szintén ehhez igazodott.

Lord Palmerston külpolitikájában tovább vitte a wellingtoni szemléletet és az Oroszországtól távolodó, szinte már-már ellenséges attitűdöt. A Palmerston-éra sajátossága, hogy a brit diplomáciának 1841-ig többnyire indirekt módon kellett adott konfliktusokban helytállnia. Ez alatt azt értjük, hogy az 1830-as években a keleti kérdés keretein belül jelentkező válsághelyzeteknek Nagy-Britannia nem közvetlen érintettje vagy nem kívánja direkt formában exponálni magát a problémamegoldás folyamatában. Erre hozható példaként az első egyiptomi válság, amelynek kezeléséből a Foreign Office teljes mértékig kimaradt. De ide sorolhatjuk még a Dunai Fejedelemségek ügyét¹³² és az Oroszország kaukázusi térnyerése mentén kialakuló konfliktusokat (oroszcserkesz háború). Mindkét utóbbi térséget illetően London aktívan használta a politikai-gazdasági ráhatás eszközt a szentpétervári kabinet sikereinek kompenzálására, de ritkán vállalt fel olyan szituációt, amelyben nyílt diplomáciai vita alakulhatott ki. Sem Moldva és Havasalföld, sem pedig a Kaukázus nem képezte nemzetközi fórumon konfrontáció tárgyát. A Nyugat-Kaukázus partjainál létesített orosz blokádn nyomán kialakult angol–oroszcserkesz konfliktus ebből a szempontból kettős természetű volt, mivel a brit kormány önmagában nem kívánt komolyabb ellentétet generálni a térségbe irányuló orosz katonai fellépések okán, a blokádn meg-

¹³² A Dunai Fejedelemségekben az 1828–1829-es orosz–török háborút követően nem volt hagyományos értelemben vett konfliktus. A térség azért került a felsorolásba, mert itt az ütközéspontot önmagában az orosz befolyásszerzés generálta.

sértése miatt őrizetbe vett brit állampolgárok látszólag jelentéktelen ügye mégis heves reakciót váltott ki a Foreign Office részéről. A palmerstoni külpolitika karakteres fellépése azonban nem mindig állt összhangban a konkrét probléma valós méretével. Ezt támasztja alá az 1832–1834-es követdelegálás ügye és az imént említett Vixen-affér, amikor a st. james-i kabinet retorikája mögött valójában nem húzódott konkrét cselekvési szándék, a határozott fellépés célja pedig a minimális diplomáciai eszközök révén megvalósított kontrollgyakorlás volt.

A Foreign Office külpolitikájának sajátossága a közel-keleti régióban a megfontoltságon alapuló eljárás mód. A Porta irányában érvényben lévő alapelvekről fentebb már esett szó, London az Oszmán Birodalom védelmezője és hatalmának őrzője a Kelet-Mediterráneumban. A török állam közel-keleti tartományait érintő atrocitásokat azonban a Foreign Office elsődlegesen a konstantinápolyi kormányzat belügyeként kezelte. Erre a momentumra azért utaltunk vissza, hogy érzékeltessük az Oszmán Birodalom és a szomszédságában lévő perzsa állam konfliktuskezelésében meglévő diszkrépanciát. A Foreign Office gyakorlatiasabb és cselekvőbb fellépést tanúsított a Perzsa Birodalom és a tőle keletre eső afgán kánások ügyében, mint a Porta esetében. Olyannyira, hogy a fegyveres intervenciót, amelyet a brit külügy az európai, a balkáni és a közel-keleti krízisek összefüggéseiben jóformán tabuként kezelte, a közép-ázsiai régióban működőképes és hatékony eszközként használt, ahogyan azt az 1838–1842-es perzsa–herati konfliktusban tette. Ezen a ponton a brit válságkezelés egy új dimenziója nyílt meg, amely az európainak tekintett régiókon – és az Oszmán Birodalom közel-keleti tartományain – túlmutatva, immáron nem a kontinentális vagy a keleti kérdésben leginkább elfogadhatónak tartott közvetítői szerepkört vállalta magára, hanem a fegyveres erőn alapuló érdekérvényesítést.

Oroszország keleti kérdésben alkalmazott politikájára hatott a déli irányú terjeszkedés¹³³ igénye, amely már a 18. századtól kezdve a külpolitikai koncepciók változatlan komponense volt. A birodalomnak a fekete-tengeri régióban való terjeszkedését geostratégiai és gazdasági szükségletek egyaránt motiválták. A meleg tengeri kikötők szerzése az orosz hadiflottaépítést, ezáltal a katonai potenciál megerősítését és Oroszország déli tartományainak hatékony védelmét szolgálta; másrésztől biztosítani kívánta ugyanezen tartományok számára a fekete-tengeri, majd pedig a tengerszorosok használata révén a földközi-tengeri kereskedelembe való bekapcsolódást. Mindezen tényezők figyelembevételével a keleti kérdésben a 19.

¹³³ Зеленева, И. В.: Геополитика и геостратегия России. XVIII – первая половина XIX века. С.-Петербург, Издательство С.-Петербургского Университета, 2005. 102–106.

század első évtizedeiben alkalmazott orosz külpolitika célkitűzéseit tekintve folytonosságot mutatott és a 18. századból fennmaradt ambíciók gyakorlatban történő realizálására törekedett. Ebben a kontextusban a MID komoly sikereket ért el 1821–1841 között: a terjeszkedésének eredeti vektorát megtartva újabb területekkel gyarapodott a dunai régióban és a Kaukázusban; az 1833-as unkiar-iszkeleszi egyezmény révén pedig Oroszország előnyre tett szert a tengerszorosok defenzív szempontú használatában, mivel a Porta kötelezettséget vállalt a Boszporusz és a Dardanellák lezárására abban az esetben, ha szerződő partnerét külső támadás fenyegetné.¹³⁴

Az orosz külpolitika vizsgálatánál az angol modelltől eltérő típusú tényezőket kell figyelembe vennünk. A MID munkájának és válságkezelési stratégiájának egyik meghatározó faktora maga az uralkodó személye volt. Különösen igaz ez I. Sándor uralkodásának időszakában, amikor a diplomata cár szinte teljeskörűen irányította Oroszország nemzetközi kapcsolatainak alakulását.¹³⁵ Bár ezt a megállapítást némiképpen árnyalni kell, mivel a külügyi vezetést saját kezében összpontosító uralkodó mögött egy jól strukturált minisztériumi rendszer, valamint egy széleskörűen kiépített és rendkívül hatékonyan működő diplomáciai kar állt. Az 1802-ben létrehozott Külügyminisztérium európai mintára kiépített modern típusú intézményrendszerével komoly szakmai háttérrel biztosított a birodalom régiókra szabott külpolitikai stratégiájának megalkotásához és végrehajtásához.¹³⁶ I. Sándor koncepcióinak kidolgozásában pedig fontos szerepe volt a külügyi apparátus munkájának – diplomatáknak és külügyminisztereknek –, akik egyben az uralkodó tanácsadói is voltak. Ide sorolhatjuk K. A. Lieven grófot, a londoni nagykövetség vezetőjét és K. R. Nesselrodét, aki 1814–1856 között vezette a MID-et.¹³⁷ Utóbbi személynek kiemelt jelentősége volt az 1820–

¹³⁴ Россия и черноморские проливы (XVIII – XX столетия). (Отв. ред.) Нежинский, Л. Н. – Игнатъев, А. В. Москва, Международные отношения, 1999. 115–116.; Зеленева, 139–140.

¹³⁵ A külpolitikai irányítás 1801–1804 között Ny. P. Panyin (még a régi kollégiumi rendszerben külügyi tanácsadó), V. P. Kocsubej és A. R. Voroncov egymást követő külügyminiszterek, illetve Adam Czartoryski külügyminiszterhelyettes kezében összpontosult a cár jóváhagyása mellett. I. Sándor külügyekben való igazán aktív részvételét 1804-től datáljuk. Bodnár, 2000. 59–65.; Grimsted, 25.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ Nesselrode mellett mindenképpen fontos megemlítenünk Joannész Kapodisztriászt is, aki 1814–1822 között külügyminiszteri/külügyi államtitkári pozíciót töltött be. Valójában Nesselrodeval közösen látták el az Orosz Birodalom Külügyminisztériumának vezetését, Nesselrode a keleti, Kapodisztriász pedig a nyugati ügyekért felelős miniszterként. A vizsgált időszakot tekintve azonban Kapodisztriász tevékenysége nem kap nagyobb hangsúlyt, mivel éppen a görög ügyben való érintettsége okán már 1822-ben távozott a MID-ből. Grimsted, Patricia Kennedy: Capodistrias and a "New Order" for Restoration Europe: the Liberal Ideas of a Russian Foreign Minister, 1814–1822. The Journal of Modern History. 1968. No. 2. 192.

1830-as évek konfliktuskezeléseinek diplomáciai szintű koordinálásában. Az elvek és az elképzelések nagy arányban az uralkodók személyéhez kötődtek, azonban a kivitelezés végrehajtása a külügyminiszter felelőssége maradt. Ilyen példa volt a görög ügy nagyhatalmi konferencián való békés rendezésének gondolata I. Sándor részéről, amelynek tárgyalási alapját a szintén általa szorgalmazott görög terv képezte. Az Oszmán Birodalom keretein belül létrejövő fejedelemségekről szóló projektet és annak részleteit azonban Nesselrode dolgozta ki. Illetve hasonló folyamatok zajlottak le az 1825–1826-os angol–orosz egyeztetések időszakában, amikor a cár jóváhagyta és támogatta a Nagy-Britanniával való együttműködést, a koalíció létrehozásához szükséges diplomáciai előfeltételek megteremtését azonban már teljeskörűen külügyminiszterére bízta. I. Miklós trónra lépését követően meghagyta Nesselrodét hivatalában, aki ugyanolyan kulcspozíciót töltött be az új uralkodó mellett, mint elődje esetében. Az orosz külügyminiszter határozott, ámde megfontolt külpolitikai szemléletmódja hatott az 1820–1830-as évek keleti kérdésben alkalmazott külpolitikájára, különösen fontos volt ez az 1830-as évek közepén, amikor a londoni kabinet orosz-ellenes magatartását ellensúlyozva Nesselrode továbbra is a közeledési politikát szorgalmazta és a Nagy-Britannia irányában tett gazdasági engedmények révén korábbi szövetségeseinek jóindulatát igyekezett megnyerni.

Az angol–orosz válságkezelési mechanizmusok terén az első markáns különbségtétel, hogy a brit külpolitika irányát meghatározó állandó és változatlan alapérdekek rendszeréhez képest a MID kevésbé statikus külpolitikai elvrendszerrel dolgozott, külpolitikájának jellegét az Orosz Birodalom változó igényeinek megfelelően alakította. Mindazonáltal a szentpétervári diplomáciára kisebb mértékben jellemző a kizárólag gazdasági-politikai racionalitásokra építő politizálás, mivel esetében számításba kell venni az elvi-ideológiai alapon történő döntéshozatal lehetőségét is, mint ahogyan az 1821–1825 közötti periódusban tetten érhető volt. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a keleti kérdésben alkalmazott szentpétervári külügyi irányzat figyelmen kívül hagyta volna saját geopolitikai és stratégiai érdekeit, hanem arra utal, hogy azok mellé – I. Sándor cár uralkodásának utolsó éveiben – társult még egy faktor, amely a szimpla politikai akarat érvényesítése mellett magasabb szintű vagy általánosabb érvényű ideáknak szintén jelentőséget tulajdonított. I. Sándor esetében ilyenek voltak 1815 után a szent szövetségi elvek és a koalíciós partnerekkel szembeni nagyhatalmi szolidaritás; másrészt pedig az ortodox keresztények megvédelmezésének kötelességtudata. A görög ügy egyik érdekes szegmensét éppen az adta, hogy a MID által diplomáciai síkon megvalósítani kívánt válságkezelés az

uralkodó által preferált elvek mindkét vonulatát képviselni kívánta. Ez a fajta kettősség okozta lényegében azt a dilemmát, amely a görögök mint ortodox keresztények melletti beavatkozás és a Portával mint törvényes kormányzattal szembeni fellépés egymásnak ellentmondó helyzetéből fakadt. A balkáni válságkezelésre ennél fogva 1821–1825 között a beavatkozás és a benemavatkozás duális problematikája volt jellemző, amelyet a MID különböző eszközök alkalmazásával igyekezett feloldani. Először egyéni *diplomáciai egyeztetésekkel* (orosz–török konzultációk); majd *közös nagyhatalmi fellépéssel* (*kollektív és limitált partnerség*); végül pedig *fegyveres intervencióval*.

Az egyéni tárgyalások módszertana arra az egyszerű stratégiára épített, hogy a balkáni krízis megoldásához elegendő lesz Oroszország nyomásgyakorlása és a két állam között meglévő nemzetközi egyezményekre való hivatkozása a konstantinápolyi kormányzat politikájának átformálására. A második opció az előző eredménytelenségére alapozva a közös európai együttműködés gondolata mentén szorgalmazta az ügyben történő nagyhatalmi szerepvállalást. Az orosz külpolitikában ennek ekkor két típusa figyelhető meg: *a kollektív partnerség*, amely magában foglalta az 1815 utáni európai szisztéma vezető államainak kooperációját; és *a limitált vagy korlátozott partnerség*, amikor a szövetségi koalíció nem terjed ki a pentarchia államainak összességére, hanem két állam közvetlen és kizárólagos társulásában ölt formát. Erre volt példa a pétervári protokollt megelőző angol–orosz közeledés.

A harmadik elem maga az intervenció, amelynek megítélésében orosz és angol részről szintén eltérés mutatkozik. A fogalom ugyanis a szentpétervári kabinet olvasatában kevésbé differenciált, mint a brit félnél, és egyet jelent a fegyveres beavatkozással, vagyis az Oszmán Birodalommal szembeni kényszerítés reális eszközével. A három válságkezelési metódus orosz relációban ebben a sorrendben épült egymásra és vezetett el a görög–török háborús állapotok beszüntetéséhez 1829–1830 fordulóján.

A balkáni válság első szakasza 1825 novemberében zárult, amely fordulópontot sokszor I. Sándor cár halálához kötik. Ez azonban csak kronológiai záró határ, a két állam válságkezelési stratégiájában az orosz trónváltás nem jelentett igazi cezúrát. A Foreign Office által megfogalmazott aggodalom, miszerint az új uralkodó határozottabb és katonai fellépésen alapuló külpolitikát kívánt érvényesíteni a keleti kérdésben, alapvetően nem állta meg a helyét. Bár I. Sándor és I. Miklós cár gondolkodásmódjában és habitusában voltak komoly eltérések, azoktól függetlenül a kardinális kérdések tekintetében ugyanaz maradt az uralkodói szándék: a keleti krízis Oroszor-

szág számára leghatékonyabb módon történő feloldása. A miklósi politika nem kívánta megakadályozni az 1825 őszi elindult brit–orosz közös válságkezelési folyamatok beteljesedését és nem tűzte napirendre a londoni egyeztetésektől független török-ellenes intervenció tervét sem. Éppen ellenkezőleg, a két uralkodó közül éppen Sándor cár volt az, aki komolyan tervezte a Porta ellen irányuló orosz hadjárat 1826 tavaszán történő megindítását. Ezeket az előkészületeket oldotta fel a brit kezdeményezés, valamint a Foreign Office és a MID között 1825 októberében megindult tárgyalások. Ha áttekintjük az 1825–1826-os év fordulójának diplomáciai eseményeit, arra a megállapításra jutunk, hogy a hatalomváltás nem jelentett változást az I. Sándor által képviselt koncepcióhoz képest és szintén nem jelentett módosulást a brit–orosz társulás tekintetében. Mindent egybevetve tehát az a következtetés vonható le, hogy I. Miklós trónra lépését követően a keleti kérdést illető stratégiájában folytonosságot mutatott bátyja politikájával. A brit–orosz szövetségi társulás és az ennek nyomán kidolgozott Porta elleni fellépés pedig a diplomáciai eszközök igénybevételével megvalósuló problémamegoldásra fókuszált. Mindazonáltal ez volt az az időszak, amikor a belpolitikai faktorok is jelentős szerepet játszottak az orosz külpolitika formálásában. A dekabrista felkelés utáni belpolitikai stabilizáció ugyanis mindenképpen kihatott a külpolitikai cselekvés vagy kockázatvállalás mértékére. Másrészt I. Miklós cárnak külön figyelmet kellett fordítania saját uralkodói presztízsének nemzetközi szinten történő helyreállítására, ezért kezdeti külpolitikai lépéseire a fokozott körültekintés volt jellemző.

A balkáni válságkezelés orosz irányvonala Ausztriára is hatással volt. A szentpétervári kabinettel 1815 óta szoros szövetségi kapcsolatot ápoló bécsi kormányzat az európai ügyek terén konszenzusra jutott partnerével, a balkáni orosz politikával azonban már nem tudott azonosulni. Ausztria regionális politikájának alapétele a Balkán békéjének megőrzése, illetve konfliktus esetén a Porta vezető szerepének fenntartása volt, amiben két dolog motiválta: saját birodalmának belső biztonsága és Oroszország térségben való térnyerésének korlátozása. Bár Ausztria és Oroszország még a 18. században közösen léptek fel a Porta ellen, a megváltozott nemzetközi viszonyok között és az évtizedekig tartó francia háborúkat követően a Metternich vezette osztrák külügy a béke állapotának biztosítását tartotta szem előtt Közép- és Délkelet-Európában. Az 1815 után Ausztria, Poroszország és Oroszország partnersége révén kialakult kelet-európai hatalmi egyensúly és a lengyel területi kérdések végleges lezárása ideális körülményeket teremtett a három állam konfliktusmentes együttműködéséhez és a Habsburg nagyhatalom közép-kelet-európai vezető szerepének stabilizálásához. A

balkáni status quo megváltozásának lehetősége a bécsi vezetés szemszögéből – bármilyen formában is valósuljon meg – negatív fejleményként volt értelmezhető. Ha a Porta területet veszít, vagy ha adott tartományainak az autonómia, később pedig a szuverén államiség irányába mutató kezdeményezései nemzetközi támogatottságot nyernek – Oroszország kerül kedvező helyzetbe. Ausztria térségben való területszerzése pedig csak a szentpétervári kormányzat kompenzálása mellett valósulhatna meg.¹³⁸ Ezen elv alapján az 1820–1830-as évek keleti krízisei alatt Bécs inkább a visszafogott és tartózkodó politika mellett foglalt állást; miközben az európai ügyek vonatkozásában szilárdan tartotta magát az Orosz Birodalommal való társuláshoz.

A geopolitikai régiókra bontott orosz válságkezelési mechanizmusok a balkáni területekhez képest a Fekete-tenger vidékén fokozottabb céltudatosságot tükröztek. Az 1828–1829-es orosz–török háborút követően az Orosz Birodalom olyan feltételek kialakítására volt képes, amelyek megteremtették politikai befolyásnövelésének feltételeit a Dunai Fejedelemségekben és protektori szerepkörének adott tartományok fölötti kiterjesztését. Utóbbi esetben fontos leszögezni, hogy az Oroszország által Moldva és Havasalföld esetében gyakorolt "védelmező" funkció nem azonos a kücsük-kajnardzsai béke által garantált ortodox keresztények fölötti protektori joggal. A kifejezés pusztán abban az értelemben használatos, hogy a szentpétervári kormányzat támogatást biztosított a Dunai Fejedelemségeknek a Portával kötött szerződéseikben rögzített önrendelkezési jogok betartatásához, illetve további reformok végrehajtásához (Szervezeti Statútumok – P. D. Kiszeljov reformelőkészítő tevékenysége). Hasonló pártfogásban részesítette az orosz kormányzat a Szerb Fejedelemséget is, kiváltságainak szavatolásáért szintén diplomáciai síkra szállt, azokat pedig a Dunai Fejedelemségekéhez hasonlóan a drinápolyi békében erősítette meg. Azonban a szerb kérdés ebben az időszakban nem jelentett ütközőpontot Oroszország és a Porta között, a tartomány belső ügyeinek rendezettsége nem igényelte Szentpétervár olyan intenzitású fellépését, mint Moldvában és Havasalföldön; a keleti kérdés aktuális krízisei a közép-balkáni területekre nem terjedtek ki.

A drinápolyi béke hosszú távú konzekvenciái közé tartozott továbbá, hogy az Orosz Birodalom gazdasági potenciálját növelve fennhatósága alá vonta a Duna-deltát és a Fekete-tenger keleti medencéjében a kaukázusi partvidéket. Ezek az előnyök kizárólag fegyveres küzdelmen és háborús győzelmen alapultak. Az Orosz Birodalom oszmán kapcsolatainak kezelése ugyanis az 1821–1826 közötti időszakhoz képest 1828-ra már nem volt

¹³⁸ Jelavich, Barbara: *The Habsburg Empire in European Affairs*. Chicago, Rand McNally and Company, 1969. 1814–1918. 41.

tartható a diplomáciai válságkezelés szintjén. A MID pedig 1828-ban stratégiát váltott és az angol–oros–francia szövetségtől függetlenül háborút indított a Porta ellen. A brit külpolitika ellensúlya és intervenció-ellenes hangulata, valamint az I. Miklós és Nesselrode irányította külpolitikai tendencia teremtette meg azt a nemzetközi közeget, amelyben a Nagy-Britannia és Oroszország által közösen létrehozott koalíció működésképtelenné vált és az 1830-as évek elejére felbomlott. Londonnak és Szentpétervárnak a keleti kérdés görög krízisének kezelésében formálódott társulása egy olyan koalíciónak tekinthető, amely az együttműködéshez szükséges érdekezések épült, azonban magában hordozta a két állam hagyományos külpolitikai vonalvezetéséből származó feloldhatatlan ellentéteket, amelyek a balkáni status quo fenntartásának brit alternatívája és az Oszmán Birodalom ellenében történő gazdasági vagy politikai előny szerzés orosz koncepciója között állt fenn. Mindkét elképzelésnek része volt ugyan a Porta hatalmának megőrzése, a szentpétervári kabinet befolyásszerzésre (nem pedig területszerzésre) irányuló igyekezete mégsem volt összeegyeztethető a Kelet-Mediterráneum és a Balkán-félsziget viszonyainak változtatásáért biztositani kívánó brit kormányzati politikával.

A közel-keleti geopolitikai szinten Oroszország esetében új elemként figyelhető meg, hogy az 1832–1833-as egyiptomi válság esetében az Oszmán Birodalomhoz szövetségként, nem pedig rivális államként viszonyult. Ezzel a mértéktartó attitűddel pedig immáron fegyver nélkül, tisztán diplomáciai eszközök használata mellett képes volt fajsúlyos geostratégiai védelmet szerezni déli határai számára (unkiar-iszkeleszi szerződés, 1833) és szövetséges stabilitást teremteni közép-kelet-európai kapcsolataiban (münchengrázi egyezmény, 1833). Mivel a korábbi évtizedek orosz–török viszonyrendszere a háború módszertanára épített, a Szentpétervár és Konstantinápoly közötti szövetség felállítása új motívumnak tekinthető, aminek már voltak történelmi előzményei.¹³⁹ Hasonló visszafogottság volt tapasztalható az évtized során a Fekete-tenger nyugati térségében, a Dunai Fejedelemségek ügyében is. Az első komolyabb ütközőpontot brit–oros tekintetben a kaukázusi térségben kialakult diplomáciai affér képezte, amelynek kezelése visszazigazolta a kivárára és a mérsékletesség elvére alapozó Nesselrode-féle koncepciót, amely Nagy-Britannia orosz-ellenes politikai attitűdjé mellett a Londonnal való ideális kapcsolatok fenntartására törekedett, ezért a keleti kérdés ügyeiben szintén kompromisszumkész alternatívákat

¹³⁹ I. Pál uralkodása alatt 1799-ben aláírt orosz–török egyezmény. Lásd: Россия и черноморские проливы (XVIII–XX столетия). (Отв. ред.) Нежинский, Л. Н. – Игнатъев, А. В. Москва, Международные отношения, 1999. 89–93.

kínált. Másrészt az orosz külpolitika következetesen szem előtt tartotta a birodalom alapvető gazdasági igényeit, amelyek megkövetelték a Nagy-Britanniával való jó kapcsolat fenntartását. A hagyományosan erős brit–orosz kereskedelmi együttműködés szoros kapocs volt a két ország között, amelyet a cári kormányzat kiemelt prioritásként kezelte. A Nagy-Britanniába irányuló orosz nyersanyag export és a brit szigetekről érkező importtevékenység fenntartása az orosz gazdaság és ipar számára létfontosságú volt, ezért az orosz udvar még kiélezett nemzetközi helyzetekben sem akart komolyan konfrontálódni a londoni kormánnyal. A Vixen konfliktus és a kaukázusi térhódítás kapcsán a MID célja az volt, hogy ne emelkedjen nemzetközi szintre a térségben zajló orosz hódítás ügye, amelyre London az indiai tartományát fenyegető egyik fő veszélyforrásként tekintett. A brit diplomáciával egy ponton azonban mégis érdekazonosság volt a régió kezelését illetően: egyik félnek sem állt érdekében más európai államok kaukázusi vagy inkább a közép-ázsiai térségben hatalmi tényezőként történő megjelenése. Mindazonáltal a köztes terület évtizedes problémák gócpontjait vetítette előre az 1837–1838-ban jelentkező perzsa–herati ellentétben, ahol az Orosz Birodalom tartotta ugyan magát a fentebb vázolt, konfliktuskerülő stratégiájához, azonban Nagy-Britannia válságkezelésének átalakulása idővel a Közép-Ázsiába irányuló orosz külpolitikai eszközök szükségszerű alkalmazkodását vonta maga után.

Az angol–orosz együttműködés és vetélkedés geopolitikai színtere: a Balkán és a görög ügy (1821–1830)

Az elhatárolódás kérdésének vizsgálata London és Szentpétervár külpolitikai magatartásában*

A szabadságharc kezdeti szakaszában az orosz külpolitika a nagyhatalmi egyensúly fenntartására törekedett. Mivel az 1815 után kialakult nemzetközi struktúra alapköve – a Négyes Szövetség, illetve bizonyos értelemben a Szent Szövetség elveire is hivatkozva – a kontinens vezető államainak együttműködése volt, ezért az orosz diplomácia és mindenekelőtt I. Sándor cár ennek a koncepciónak a gyakorlatban történő alkalmazása mellett foglalt állást. A napóleoni háborúkat követően megfogalmazott ideák, mint a legitimizmus, a dinasztizmus, valamint a részt vevő felek kölcsönös kompromisszán alapuló problémakezelés, jelölték ki az orosz külpolitikának az Európa és bizonyos mértékig az Oszmán Birodalom irányában kiterjesztett új külpolitikai szisztémáját. Ezen a ponton azonban kiegészítést szükséges tennünk: annak ellenére ugyanis, hogy a fenti állítást mindkét fontos geopolitikai régióra irányuló orosz politikai attitűdre vonatkoztatjuk – amely nagy általánosságban megállja a helyét – mindenképpen fontos kiemelnünk, hogy az európai és a keleti kérdéshez köthető ügyek esetében nem volt teljes mértékű azonosság a szentpétervári kabinet által képviselt külpolitikai elképzelésekben.

I. Sándor politikai magatartásában ez a fajta kettőség vált dominánssá, amely egyrészt az 1815-ös nagyhatalmi elköteleződésnek megfelelően a szövetségesekkel közös fellépésben manifesztálódott, mint ahogyan jellemző volt a kongresszusi rendszer időszakában jelentkező más nemzetközi ügyek rendezésében. Másrészt azonban szem előtt kellett tartania Oroszország geostratégiai helyzetét és gazdasági-politikai-katonai érdekeit, amelyek a Balkán és Földközi-tenger, valamint a Fekete-tenger térségében többséget élveztek. I. Sándor cár az európai együttműködés gondolatát és a kollektív konfliktuskezelés módszertanát az orosz külpolitika egészére vonatkozóan tekintette érvényesnek: vagyis minden olyan esetben, amikor a kontinentális erőegyensúlyt érdemben megváltoztatni vagy befolyásolni

* Az alfejezet egyes részei megjelentek: Schrek Katalin: Oroszország keleti politikája I. Sándor uralkodásának utolsó szakaszában (1821–1825). In: Hallgatói Műhelytanulmányok 1. (Szerk.) Barta Róbert – Kerepeszki Róbert – Szendrei Ákos Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2012. 62–73.

képes nemzetközi helyzet állt elő, a közös kooperáció elve lépett életbe. A módszer jól követhető a francia, spanyol, portugál, nápolyi, szárd-piemonti ügyekben, de már nem volt kézenfekvő a Balkán nemzeti mozgalmainak esetében. Ennek a dualitásnak a legkonkrétabban megnyilvánuló formája a görög forradalom és szabadságharc kérdése volt. Az általunk vizsgált kettős külpolitikai magatartás mögött kezdetben nem feltételezhetünk szándékos tudatosságot. Az orosz külpolitika és a görög ügy ezen korai szakaszában legalább annyira meghatározó volt I. Sándor cár sajátos politikai szemléletmódja, mint a racionálitáson alapuló, hagyományos balkáni és (közel)-keleti külpolitikai irányzat, amelynek főbb elemei még II. Katalin uralkodásának időszakából eredeztethetőek. Az 1770–1780-as években zajló déli és délkeleti irányú területi expanziót követően 1792–1796 között II. Katalin már a Portával való kapcsolatának rendezésére és a megszerzett területek konszolidálására,¹⁴⁰ valamint azok Orosz Birodalomba való integrálására fordította figyelmét. I. Pál sem változtatott érdemben ezen a koncepción, amelyet aztán Sándor cár is átvett. Az orosz diplomácia hosszú távú stratégiájává vált a gyenge, ámde területileg továbbra is egységes szomszédos oszmán állam fenntartásának terve. Az Oszmán Birodalom felosztásának gondolata ugyan már megjelent bizonyos szintű diplomáciai diskurzusokban,¹⁴¹ a valós orosz külpolitikai célkitűzések között mindazonáltal ekkor még nem szerepelt. A Porta hatalmának gyengítése és területi integritásának megőrzése lett tehát a Szentpétervár számára evindens magatartás. Utóbbi esetben ugyanakkor a sándori külpolitika meghagyta a szabad cselekvőképességének biztosításához szükséges mozgásteret, ami azt jelentette, hogy Oroszországnak a béke megőrzésére irányuló konkrét szándéka ellenére lehetséges volt a Porta irányába történő fegyveres fellépésre azokban a konkrét esetekben, amikor a két állam között kialakuló polémia tárgyalásos úton már nem oldható fel.¹⁴² Mindent egybevetve az I. Sándor-féle kormányzat döntéshozatali folyamatát vagy éppen aktuális szituációkra adott válaszát 1820–1821-ben az alábbi tényezők határozták meg:

¹⁴⁰ Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés és a fekete-tengeri szorosok geopolitikai és gazdasági aspektusai az orosz külpolitikában, 1774–1841. In: Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XLIV. Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára. Eger, Redigunt, 2017. 334.

¹⁴¹ Az Oszmán Birodalom felosztására dolgozott ki tervezetet például Talleyrand 1805-ben, a kérdés pedig felmerült Napóleon és I. Sándor tiltsiti tárgyalásai során is, 1807 júliusában. Lásd: Djuvara, T. G.: Cent projets de partage de la Turquie (1281–1913). Paris, Librairie Félix Alcan, 1914. 335–367.; Bodnár Erzsébet: Francia–orosz tárgyalások az Oszmán Birodalom felosztásáról. In: (Szerk.) Szvák Gyula: A mi ruszisztikánk. Tanulmányok a 20/25. évfordulóra. Budapest, Russica Pannonica, 2015. 164–182.

¹⁴² Példa erre az 1806–1812-es orosz–török háború.

1. I. Sándor sajátos Európa-konceptiója;
2. A balkáni ortodox keresztények fölötti protektori jog (és egyben kötelezettség);
3. Oroszország és a szövetséges európai nagyhatalmak viszonyának alakulása.¹⁴³

Az első szempontként I. Sándor politikai gondolkodásmódjának alakulását kell figyelembe venni. Az 1814–1815-ben kialakított európai struktúra hosszú távú fenntartásának két garanciális eleme volt: az angol irányvonalat megtestesítő Négyes Szövetség, valamint az orosz koncepcióra épült Szent Szövetség.¹⁴⁴ A görög ügy kapcsán I. Sándor kezdetben következetesen ragaszkodott a korábban meghatározott szigorú alapelvekhez, amelyek tükrében a szabadságharc orosz részről történő anyagi és fegyveres támogatása lehetetlennek bizonyult. A görög felkelés ugyanis egyértelműen a legitim uralkodó elleni megmozdulás volt, amely szembement az új európai rend alapvető normáival. A második tényezőként Oroszország szövetségeseivel – egészen pontosan Angliával és Ausztriával – való kapcsolatát kell megvizsgálnunk. A londoni kabinettel való együttműködés fennállt, azonban az aacheni kongresszust követő időszakban a két ország közötti kötelékek valamelyest fellazultak. A folyamat megindulásában szerepet játszott az angol diplomácia visszafogott magatartása, amely a francia kérdés rendezését követően volt tapasztalható, valamint a londoni kabinetnek a szövetségeseivel történő elvi összeütközése. Ahogyan azt már korábbi fejezetünkben részletesen taglaltuk, az angol diplomácia nem tudott és nem is kívánt azonosulni a troppai protokollban megfogalmazott tételekkel. Nagy-Britanniának ellenben elemi érdeke volt, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjében fennálló status quo érintetlen maradjon, amely egyrészt jelentette az Oszmán Birodalom integritásának megőrzését, másrészt pedig Oroszországnak az adott térségben való területi gyarapodásának kiküszöbölését.¹⁴⁵ Ugyanezen okból adódóan rendkívül hátrányosan érintette volna Londont egy hosszú évekig elhúzódó fegyveres konfliktus lehetősége, amely korlátozhatná a térségben zajló szabad hajózást, illetve kereskedel-

¹⁴³ Negyedik elemként lehetne említeni a szláv eszmét is, amely a görög ügy esetében ugyan nem releváns, de a krími háborút követő évtizedekben a szláv-orientáció Oroszország balkán-politikájának szerves része lesz. Példaként említhető Nyikolaj Pavlovics Ignatyev tevékenysége és külpolitikai elgondolása. Lásd: Heller, 525; 535–536; Jelavich, 2000. 302–303.

¹⁴⁴ Ormos – Majoros, 30–31.

¹⁴⁵ Isambert, Gaston: *L'indépendance grecque et l'Europe*. Paris, Ouvrage Couronné par l'Académie Française, 1900. 68.; Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest, História, 1994. 73.

met. Az Orosz Birodalom görög ügyben történő állásfoglalása tehát meghatározó jelentőséggel bírt a Foreign Office számára. Az angol külügyminiszter több szempontból igyekezett megvilágítani a problémát és ennek megfelelően átgondolni a szóba jöhető megoldásokat. Robert Stuart Castlereagh Sir Charles Bagotnak írt 1821. december 14-i levelében elemezte a görög ügy kapcsán kialakult helyzetet, amellyel kapcsolatban így fogalmazott: *„Röviden, lehetetlen, hogy a császár ne lássa, hogy ennek a forradalmi áradatnak a csúcspontja Görögországban van, hogy a dagály szakadatlan és összefüggő folyamként áramlik az Atlanti-óceán túlsópartjáról [Oroszország] déli tartományaiiba; és semmi kétségem, hogy Ő császári felsége államférfiként, ezen az elven, nem pedig a helyi politikai szempontok alapján fogja szabályozni ezt a folyamatot. (...) Biztos vagyok benne, hogy ha az, ami jelenleg külföldi kalandorok vezetésével Görögországban – különösen Moreában – történik, más Oroszországgal határos országban is megmutatkozna, a császár úgy lépne fel, ahogyan azt Laibachban tette (...).”*¹⁴⁶ Azonban Castlereagh a forrás következő szakaszában hangsúlyozta, hogy a cár *„nem küldhetne a forradalmi veszély mérséklése érdekében Törökországba hadsereget (...) anélkül, hogy mind a törökökkel és mind a görögökkel ellenséges viszonyba ne kerülne.”*¹⁴⁷ Ez a mondat azt sugallhatja, hogy az angol külügyminiszter sem számolt érdemben ebben az időszakban az orosz intervenció reális lehetőségével. Castlereagh elképzelése alapján ugyanis arra lehet következtetni, hogy a beavatkozás mindenféleképpen kettős kockázatot jelentett volna Szentpétervár számára. Való igaz, a cár tartott attól, hogy az eseményekbe való beavatkozás London ellenkezését váltaná ki, és a bécsi udvar tekintetében hasonló véleményen volt. Ezen a ponton pedig mindenképpen ki kell térnünk arra, hogy a Foreign Office diplomáciai vonala egy síkon mozgott Ausztriával, amely Castlereagh és Metternich szoros együttműködésében öltött formát.¹⁴⁸ Ez utóbbi momentum különösen fontos volt a MID számára, mivel a görög ügytől való távolmaradás tekintetében Nagy-Britannia és Ausztria álláspontja kö-

¹⁴⁶ The Marquess of Londonderry to Sir Charles Bagot. Foreign Office, December 14, 1821. In: Correspondence, Despatches And Other Papers Of Viscount Castlereagh, Second Marquess Of Londonderry. Series III. Vol. IV. (Ed.) Vane, Charles William – Murray, John. London, Albemarle Street, 1853. 444.

¹⁴⁷ Uo. 445.

¹⁴⁸ Driault, Édouard – Lhéritier, Michel: Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 a nos jours. L'insurrection et l'indépendance (1821–1830). Tom. II. Paris, Les Presses Universitaires de France, 1925.

zös nevezőre talált Oroszország ellensúlyozásában, valamint a Porta stabilitásának megőrzésében.¹⁴⁹

A Metternich vezette osztrák külügy az 1820-as években következetes politikát folytatott, és akkor is kiállt a korábbi állásfoglalása mellett, amikor az egyik fő szövetségesének számító Oroszország később szembefordult a semlegesség elvével, és nagyhatalmi közvetítést szorgalmazott a keleti kérdés aktuális konfliktusának megoldásában. Az elzárkózás stratégiája azért érdekes Bécs szempontjából, mert az látszólag teljesen ellentmondott a korábbi évek osztrák külpolitikájának. Összehasonításképpen: az 1815–1821 közötti periódusban Ausztria rendkívül tevékeny volt az európai ügyek alakításában, a bécsi kongresszust követően először a német államokban kialakuló diákmozgalmak, majd pedig a dél-európai forradalmak esetében a konfliktusrendezés egyik főszereplőjeként jelent meg a nemzetközi politika színterén. A napóleoni háborúk lezárását követő években gyakorlatilag nem volt olyan európai ügy, amelyben Bécs akárcsak diplomáciai szinten inaktív maradt volna. A görög felkelés esetében jóllehet egyértelműen visszavonult, és csak mérsékelt formában vállalta fel a görög–török megbékéltetésben való részvételt.¹⁵⁰ A görög ügy kezelésének módszere addig nem volt megfigyelhető a Metternich-féle külpolitikában, amelynek 1815 utáni koncepciója alapvetően a kongresszusi rendszer és a szent szövetségi szisztéma köré épült fel, vegyítve ezáltal Nagy-Britannia és Oroszország Európa-politikájának Ausztriára nézve kedvező elemeit. A törvényes dinasztikus hatalom létjogosultságának, valamint a felvilágosult nemzeti és forradalmi eszmék háttérbe szorításának alapelvei képezték a konzervatív osztrák külpolitika origóját. Azonban a bécsi kabinet magatartásának egyik nézőpontja, miszerint Metternich az intervenció kérdését Oroszország térnyerésének eszközeként fogta fel, elkerülése pedig Ausztria elsődendő érdekei közé tartozott, adott körülmények között ellentmondásnak tekinthető. Az ellentmondás forrása nyilvánvalóan az a közös osztrák–orosz és egyben porosz szövetség, amely a troppai szerződés alapján a fegyveres beavatkozást a nemzetközi szinten elfogadható válságkezelés eszközévé tette, és aggályok nélkül alkalmazta azt az itáliai forradalmi mozgalmak felszámolásában. A laibachi kongresszuson kapott felhatalmazása révén Ausztria Nápoly és Piemont térségébe is hadsereget küldött, amelyet hosszú éveken át rendfennartó erőként állomásoztatott Itáliában a béke megőrzése és az oszt-

¹⁴⁹ Isambert, 68.

¹⁵⁰ Jelavich, 1969. 36.; Schroeder, Paul: *Metternich Diplomacy at it's Zenith, 1820–1823*. Austin, University of Texas Press, 1962. 123–124.

rák nagyhatalmi befolyás védelme érdekében.¹⁵¹ A Metternich számára Itáliában elfogadható módszerek azonban más formát öltöttek, ha a Balkánról volt szó. Ahogyan az orosz külpolitika részéről kettősségről beszéltünk, úgy a bécsi kabinet magatartásában szintén ugyanez a jelleg figyelhető meg, ennek oka pedig az, hogy a Balkán-félsziget mint geopolitikai régió teljesen más színezetet ad ugyanannak a politikai elvrendszernek, lévén, hogy a térség mint az Oszmán Birodalom része, különálló – az európai ügyektől teljesen elhatárolt – kategória. Ezt az álláspontot mindhárom érintett állam: Nagy-Britannia, Oroszország és a kétpólusú politikája mentén mindkét országgal szövetségben álló Ausztria egyaránt tartotta. A felvázolt hatalmi tengely középpontjában egyensúlyozó bécsi vezetés a felkelést az európai ügyeken kívül álló eseménynek tekintette,¹⁵² a görög ügyben alkalmazott osztrák attitűd a Portával szemben alkalmazott politikai irányelveknek megfelelően lett kialakítva, nem pedig az európai ügyek kezelésének korábbi módszertanához igazítva.¹⁵³

Castlereagh a keleti kérdés tekintetében elfogadta a Metternich-féle status quo politikát, és a Béccsel való összhang fontosságát hangsúlyozta. Konceptiójában kiemelt szerepet játszott az európai szövetséges nagyhatalmak kooperációjának megerősítése. Castlereagh ugyanis úgy vélte, hogy az I. Sándor által is oly fontosnak tartott idea az orosz intervencióval szemben megfogalmazandó érvrendszer kiindulási pontját képezhetné.¹⁵⁴ Ebben a képletben pedig a Foreign Office és a Balhausplatz szövetsége adta meg

¹⁵¹ Ormos – Majoros, 37.

¹⁵² Buchmann, Bertrand Michael: *Militär, Diplomatie, Politik. Österreich und Europa von 1815 bis 1835. Europäische Hochschulschriften III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften.* Bd. 498. Frankfurt am Main, Verlag Peter Lang GmbH, 1991. 344.

¹⁵³ A régió jelentősége a Habsburg Monarchia számára abban állt, hogy a 17. század végétől kezdve a birodalom potenciális terjeszkedésének egyik fő iránya volt; ennek megfelelően az 1680-as évektől Ausztria egyre intenzívebben folyt bele a térség ügyeibe, a 18. század során pedig több háborúba bonyolódott a Portával. A század második felében az osztrák–török konfliktusok új színezetet kaptak abban az értelemben, hogy a bécsi kormányzat immáron Szentpétervárral szövetségben és együttműködésben lépett fel Konstantinápolyval szemben. Bővebben lásd: Roider, Karl A.: *Austria's Eastern Question, 1700–1790.* New Jersey, Princeton University Press, 1982.; Bodnár Erzsébet: *Orosz–osztrák együttműködés és vetélkedés a keleti kérdésben a 18. században és a 19. század első felében.* In: *Uő: A keleti kérdés és a Balkán az orosz külpolitikában a 19. század első felében.* Budapest, Hungarovox Kiadó, 2008. 53–73. Ez az osztrák–orosz török-ellenes szövetség azonban 1791-ben lezárult és a nyugat-európai politikai szintér előtérbe kerülésével a balkáni kérdés Ausztria számára perifériára szorult. A Balkán-félsziget értelemszerűen továbbra is a Habsburg Monarchia érdekszférájának szerves része maradt, azonban a bécsi kormányzat a külpolitikai prioritások átrendeződésével kevesebb figyelmet szentel a régióknak, illetve visszafogottabb, konfliktusoktól mentes politikát folytatott ezen a területen.

¹⁵⁴ *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919.* Vol. II. (Eds.) Ward – Gooch. Cambridge, University Press, 1923. 43.

az Oroszországgal szembeni ellensúly fő tengelyét. A Castlereagh-Metternich együttműködés egyik pillére az 1821-es krízis esetében az összeegyeztetett közös politikai célok mellett az azonos és ugyanabba az irányba ható retorika alkalmazása volt. Az orosz diplomáciával és elsősorban I. Sándorral történő brit és osztrák kommunikáció egyaránt épített a cár konzervatív, forradalom-ellenes világszemléletére, és igyekezett benne felerősíteni a legitim hatalom elleni mozgalmaktól való félelmet. Bár ez utóbbi motívum inkább Metternich esetében figyelhető meg, tény, hogy Castlereagh burkoltabb formában, de osztrák kollégájához hasonlóan érvelt I. Sándorhoz intézett 1821. július 16-i levelében: *„A valódi kérdés, amely megfontolást sürget az, hogy hogyan lehet majd a veszélyt távol tartani más államoktól és hogyan tudják a szomszédos hatalmak békés kapcsolataikat megőrizni az így megrázkódtatott népekkel. A kérdésnek leginkább Ő császári Felsége domíniumai tekintetében van nyomatéka és két tényezőre bontható: először, mennyi kockázata van annak, hogy Ő császári Felségének saját tartományai háborgatva lesznek az önmagát abba az irányba propagáló felkelés révén; és másodszor a sérelem és megaláztatás, amelynek Ő császári Felsége szolgálói és alattvalói ki vannak vagy ki lehetnek téve ezen problémák elhúzódása alatt a Török Birodalomban.”*¹⁵⁵

A brit külügyminiszter amúgy rendkívül személyes hangvételű helyzetértékelésében az orosz uralkodóval való közvetlen, már-már baráti kapcsolatra apellált, amelyet még Aachenben volt alkalmuk kialakítani.¹⁵⁶ Castlereagh levele mellett maga a brit uralkodó ugyancsak levelet intézett az orosz uralkodóhoz, amelyben gyakorlatilag előkészítette külügyminisztere görög ügyben való hivatalos megkeresését. Mindkét levél ugyanazon napon keletkezett. Maga a tény, hogy a Foreign Office vezetője nem K. R. Nesselrodén vagy a londoni orosz diplomáciai képviselőt ellátó K. A. Lieven grófon keresztül kommunikált a szentpétervári vezetéssel, hanem direkt módon az uralkodót jelölte meg címzettül, rendkívüli helyzetnek tekinthető. Ugyanezt támasztja alá az a gesztus, hogy Robert Castlereagh ajánlásait IV. György hozzájárulása mellett, az ő levelének kíséretében továbbították I. Sándor cárhoz. A brit külügy azonkívül, hogy ezzel nyomatékot szeretett volna adni a saját álláspontjának, feltehetően az orosz cár szimpátiáját akarta elnyerni általa, hogy a brit uralkodó mint *„testvér”* és mint szövetséges partner közvetít ebben a kérdésben. A konkrét ok, amiért a Foreign Office vezetője a közvetlen kap-

¹⁵⁵ The Marquess of Londonderry to Hm. The Emperor of all the Russias. 16 July 1821. In: TNA/PRO/FO 65/126. Foreign Office and Predecessor. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire.

¹⁵⁶ Uo.

csatlafelvétel mellett döntött, I. Sándor cár orosz külügyekre gyakorolt befolyása volt. Különösképpen igaz ez a görög ügyben. A Dunai Fejedelemségekben és Moreában zajló felkelés szentpétervári kezelése a kezdeti elhatárolódás egyértelmű kinyilatkoztatása ellenére mégiscsak magában hordozott egy bizonytalansági faktort, amely az orosz fél konfliktusba történő beavatkozását eredményezhette: az ortodox keresztények védelmének jogát. Ezért is fordított Castlereagh kiemelt figyelmet arra, hogy I. Sándort megtartsa eredeti elképzelésében, és biztosítsa a cár elköteleződését az általa megfogalmazott és oly nagyra tartott európai elvekhez. Érvrendszerében ezért többször is utalt a cár mértékletességére, türelmére és a kontinentális politikában alkalmazott nézeteire.¹⁵⁷ A másik fontos aspektus egyértelműen a forradalmi veszélyre történő utalás volt, amely Oroszország érintettségének lehetőségét és az orosz állampolgárok biztonságának kérdését feszegette. Végül pedig harmadik retorikai elemként az Oszmán Birodalomhoz rendelt negatív jelzőket kell kiemelnünk, amelyekkel Castlereagh erőteljes kontrasztot teremtett a két keleti nagyhatalom között. Az Oszmán Birodalom véleménye szerint „*szükséges rossznak tekinthető*”, egy másik alkalommal pedig „*fanatikus és félbarbár állam*” szóhasználattal aposztrofálta¹⁵⁸ szembeállítva azt az európai értékeket és együttműködést képviselő Oroszországgal. Sándor cárt tehát saját eszközeivel igyekeztek megnyerni a britek által felkarolt benemavatkozási politikának.

A görög ügyben megfigyelhető passzivitásban és elhatárolódásban szerepet játszott továbbá, hogy első pillantásra a hellén felkelés – annak időbeli közelsége, valamint földrajzi elhelyezkedése révén – beleillett az 1820-as évek forradalmi mozgalmainak sorába. Azonban számos olyan tényezőt kell figyelembe venni, amely markánsan elkülöníti a görög felkelést a mediterrán térség többi forradalmától. Elsőként a megmozdulás jellegét kell említenünk. A korábbi példákkal ellentétben a görög események mögött egy központi irányítás alatt álló társadalmi szervezet állt. A Philiki Eteria 1814-es alakulásától kezdve konkrét politikai célokat fogalmazott meg, amelyekhez igyekezett társadalmi bázist építeni.¹⁵⁹ A „*baráti társaság*” működése révén szerveződött meg az a politikai ellenállás, amely hátterétül szolgálhatott a görög önállóság kivívásáért zajló nem csupán politikai, hanem fegyveres küzdelemnek is. Az első fontos különbségtétel tehát az irányított társadalmi szerveződés megléte. A második elem, éppen az elsőből adódóan az, hogy a

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Шпаро, О. Б.: Освобождение Греции и Россия (1821–1829). Москва, Мысль, 1965. 36–37.

majdnem évtizedes szervezése miatt a görög megmozdulás esetében nem egy spontán, rövid idő alatt végbemenő folyamatról van szó, hanem egy alaposan előkészített katonai hadjáratról, amely a görög területek mellett más nemzeti régiókra is kiterjedt a Dunai Fejedelemségek érintettsége okán. Éppen ezért az 1821-es események megnevezésekor a szituáció pontos leírását a felkelés szó adja vissza, amely 1822-től szabadságharcra bontakozott. Fontos tényező még továbbá a küzdelem földrajzi kiterjedtségének mértéke és az elérni kívánt célok jellege. Utóbbi mutatja talán a legnagyobb differenciát a spanyol és itáliai mozgalmakkal szemben, ugyanis azok mind kivétel nélkül a regnáló hatalom alkotmányos formában történő átalakulását szerették volna elérni, míg a görög ügyben a cél nem az Oszmán Birodalom politikai struktúrájának modernizálása, hanem a saját nemzeti szuverenitás és egy új görög állam létrehozása volt. A görög felkelés ebből a szempontból teljesen új szintre vitt az 1820–1821-es tendenciába, olyan alternatíva megvalósulását vetítette előre, amely a balkáni status quo drasztikus átalakulásának lehetőségét foglalta magában. Ennélfogva evidens módon a probléma kezelése is más megítélés alá esik, mint a szigorúan „európainak” tekintett ügyekben.

Mindennek tükrében a nagyhatalmak görög ügyben képviselt magatartásának látszólag egységes jellege átmenetileg tartható volt, azonban az egyes országok – jelen esetben Anglia, Oroszország és Ausztria – szintjére lebontva a Balkánon kialakult helyzet sokkal összetettebb külpolitikai koncepciók meglétét igényelték, mint amit egy szimpla elhatárolódó nyilatkozatban az európai közvélemény tudára adtak. Mégis az az összkép alakult ki a görög felkelés tekintetében, hogy azt teljesen összekötik a francia, spanyol és olasz forradalmakkal. Alekszander Sztourdza fanarióta származású orosz diplomata Joannész Kapodisztriászhoz írt levelében szintén azt írta: „(...) *semmilyen esetben sem szabad összetéveszteni a keleti keresztények ügyét a francia, olasz és spanyol forradalmárokéval (...)*.”¹⁶⁰

A fenti idézetre reflektálva és abból kiindulva egy újabb vizsgálati szempontot kell bevonnunk az orosz dipolámácia hezitáló magatartásának megértéséhez, ami nem más, mint a balkáni keresztények fölötti protektori jog kérdésköre. Az 1768–1774-es orosz–török háború eredményeképpen megkötött kücsük-kajnardzsai béke számos ponton kedvező helyzetbe hozta

¹⁶⁰ Idézi Narotchnitzki, A. L.: La diplomatie russe et la préparation de la conférence de Saint-Petersbourg sur la Grèce en 1824. In: Les relations gréco-russes pendant la domination turque et la guerre d'indépendance grecque. Institute for Balkan Studies. Vol. 198. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1983. 90.

Oroszországot.¹⁶¹ Területi, gazdasági és politikai eredményei mellett a szerződés rendelkezett a keresztény hit és az Oszmán Birodalomban élő keresztények védelmezéséről, amelyre nem csupán a szultáni hatalom vállalt garanciát, hanem annak betartására a mindenkori orosz uralkodót protektori jogkörrel ruházta fel. Elméleti síkon ez azt jelentette, hogy Oroszország egyrésztől folyamatosan figyelemmel kísérte a balkáni viszonyok alakulását – amit a védelmezői hatáskörétől függetlenül is megtett –, másrésztől pedig a keresztény alattvalókat ért sérelem esetén a szentpétervári kabinet jogszerűen léphetett fel a Portánál. Az, hogy az Orosz Birodalom az érdekvérvényesítésnek milyen formáit alkalmazhatja, nem került rögzítésre a dokumentumban, ezen a téren az orosz kormányzat szabadon alakíthatta cselekvésének formáját, amely a formális konzultációktól kezdve a hadműveletig terjedő skálán számos eszköz alkalmazását jelenthette. Valójában azonban az első nagyobb volumenű ügy, amelyben a protektori jogra való hivatkozás az Oszmán Birodalommal való politikai konfrontáció szerves részét képezte, az a görög probléma volt. A keresztények védelmének jelentősége majd csak 1821 júliusában értékelődött fel, a márciustól júliusig terjedő időszakban a cári vezetés a fentebb részletezett okokból és politikai-diplomáciai ráhatásokból adódóan árnyaltabban kezelte a görög felkelők ügyét, akik ortodox keresztényekként szenvedtek el ugyan atrocitásokat a törökök részéről, ennek súlya ekkor még kevesebbet nyomott a latban. Magyarázatul szolgálhat erre az európai szövetségi rendszer fenntartásának elsőbbsége, illetve I. Sándor görög felkelésről kialakított negatív összképe.

A cár ezekben a kezdeti hónapokban rendkívül ambivalens érzelmeket táplált a görög mozgalom iránt. Tartott tőle ugyanis, hogy a görög inszurrekció nagyhatalmi támogatás révén valósulhatott meg, melynek háttérben valójában Franciaország állt.¹⁶² A párizsi kormányzattal szemben tanúsított magatartás a korszakban általános jelenség volt, amelyet részint a békekötés óta eltelt rövid időszakban továbbra is Franciaország felé táplált bizalmatlanság indukált. A szkeptikus magatartás minden szövetséges nagyhatalom részéről megmutatkozott, a keleti kérdés tekintetében azonban elsősorban London és Szentpétervár tartott a török belügyekbe történő francia közbenjárástól, mivel az észak-afrikai régió Párizs számára potenciális terjeszkedési irány volt, illetve Franciaország az a nagyhatalom, amelynek valós szándékában állna az Oszmán Birodalom felbomlásztásának támogatása, mivel

¹⁶¹ Шпапо, 86–87.; A szerződés teljes szövegére vonatkozóan lásd: Ключук-Кайнарджийский мирный договор между Россией и Турцией, 10 июля 1774 г. Под стягом России: Сборник архивных документов. (Сост.) Сазонов, А. А. – Герасимова, Г. Н. – Глушкова, О. А. – Кистерев, С. Н. Москва, Русская книга, 1992. 78–92.

¹⁶² Hartley, 1994. 153.

annak előnyeit a saját határainak revidálására fordíthatná.¹⁶³ Korábban már utaltunk rá, hogy az angol külügyminiszter szkeptikusan emlegette a párizsi kormányzat tevékenységét: „*Franciaország politikájában a szélsőséges álláspontok, és saját érdekei között ingadozik, természetében mindkettő komolyan és talán egyenlő mértékben fenyegeti belső nyugalmát.*”¹⁶⁴ Annak ellenére azonban, hogy I. Sándor komoly fenntartásokkal viseltetett Párizs iránt, politikájában racionális magatartást tanúsított Franciaországgal szemben. Még 1821 júliusában jelezte a szentpétervári francia nagykövetnek, hogy Oroszország baráti viszonyt kíván ápolni a párizsi kabinettel, és felvázolta egy jövőbeli orosz–francia együttműködés lehetőségét:¹⁶⁵ „*Nincs és soha nem is lehet más ambícióm, mint a béke megőrzése és fenntartása (...) amelyért feláldoznék mindenfajta dicsőséget (...) Oroszországgal kell Franciaországnak szövetségre lépnie; biztosabb és hasznosabb barátok leszünk az önök számára, mint a törökök.*”¹⁶⁶

A görög ügy megítélését az is bonyolította, hogy a felkelés vezetője Ypszilanti Sándor az orosz hadsereg tábornokaként és I. Sándor szárnysegédjeként közvetlenül a szentpétervári udvari körökből került ki. Csakúgy, mint Joannész Kapodisztriász, aki orosz külügyi pozíciója mellett egyben a görög ügy legfőbb háttértámogatójaként lépett fel. Mindkét személy származásánál fogva a Philiki Eteria politikai célkitűzéseinek elkötelezettje. Ypszilanti nyílt szerepvállalása azonban azt az érzetet keltette a görögökben, hogy Oroszország mint nagyhatalom támogatja a törekvéseiket.¹⁶⁷ A pétervári diplomácia számára pedig különösen kellemetlen helyzetet teremtett, hogy az orosz kormány saját embereit tudhatta a balkáni események mögött, kiváltképpen, hogy Kapodisztriász I. Sándor bizalmi embere és a hivatalos kormányzat tagja volt. Ennek tükrében felmerült a kérdés, hogy maga a cár mennyit tudott valójában a Porta elleni szervezkedésről. Bár erre a jelen könyvben nem tudunk forrásokkal alásztámasztott választ adni, egyes feltételezések alapján az uralkodó már évekkel korábban tájékoztatást kapott a Philiki Eteria szándékaival kapcsolatban, összességében azonban nem tudni, hogy pontosan milyen információkkal rendelkezett.¹⁶⁸ Valószínűleg részben erre a

¹⁶³ Diószegi, 73. Ezen a logika mentén a francia diplomácia egészen konkrét lépéseket tett 1827–1829 között.

¹⁶⁴ The Marquess of Londonderry to Sir Charles Bagot. Foreign Office, December 14, 1821. In: Correspondence, Despatches And Other Papers Of Viscount Castlereagh. Vol. IV. 443.

¹⁶⁵ Hartley, 1994. 155.

¹⁶⁶ Rapports des ministres français: du comte Le Feronnays, 19 Julliet, 1821. In: Mikhailowitch, Duc Nicolas: Le Empereur Alexandr Ier. Essai D'Étude Historique. Tom. II. Grand. St. Petersburg, Manufacture des Papiers de l'État, 1912. 376–377.

¹⁶⁷ Ormos – Majoros, 46.

¹⁶⁸ Jelavich, 2004. 51–52.

bizonytalan, kompromittáló helyzetre is reagált I. Sándor, amikor az első hónapokban a görög üggyől való távolmaradást választotta.

Az elhatárolódás politikájának feloldására orosz részről 1821 nyarán került sor. A Porta a görög felkelés kirobbanását követően súlyos megtorlásban részesítette Morea lakosságát. Az oszmán atrocitások a helyi lakosság mellett az ortodox egyház tagjait és intézményeit egyaránt súlyosan érintették.¹⁶⁹ I. Sándor az eseményeket követően döntött úgy, hogy módosít korábbi álláspontján, és diplomáciai úton nyújt támogatást a görög felkelőknek. Döntésének hátterében a humanitárius indíttatáson kívül az orosz állam érdekei játszottak meghatározó szerepet; egyrésztől a konfliktus akadályozta a birodalom kereskedelmi flottájának a térségben való tevékenységét, másrésztől pedig Konstantinápoly befolyásának térnyerése a Dunai Fejedelemségek kormányzataiban egyre nagyobb méreteket öltött. 1821. július 18-án G. A. Sztroganov konstantinápolyi orosz nagykövet ultimátumot intézett a török szultánhoz.¹⁷⁰ Az orosz követelések lényegi elemei tisztán körvonalazódnak a berlini, bécsi, párizsi orosz követekhez küldött jelentésben, amely tájékoztatta a külképviseleteket a MID török politikájának aktuális fejleményeiről és elérni kívánt céljairól.¹⁷¹ Ezek között szerepelt a lerombolt és kifosztott görög templomok azonnali újjáépítése; a keresztény vallás előjogainak és korábbi védelmének helyreállítása, valamint sérthetlenségének garantálása; a béke lehetőségének biztosítása a meghódolt görögök számára; továbbá, hogy a török kormányzat engedélyezze Oroszországnak a Dunai Fejedelemségek pacifikálásában való részvételt.¹⁷² Az Orosz Birodalom és a Porta közötti tárgyalások azonban holtpontra jutottak, a szentpétervári kormányzat pedig július 27-én megszakította Konstantinápolyal a diplomáciai kapcsolatot.¹⁷³ A további érintkezés javarészt Lord Strangford konstantinápolyi brit nagykövet közvetítő tevékeny-

¹⁶⁹ Prosius, Theophilus C.: *British Embassy Report on the Greek Uprising in 1821–1822. War of Independence or War of Religion?* History Faculty Publications. 21. University of North Florida, 2011. 178–179.

http://digitalcommons.unf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1021&context=ahis_facpub
(Letöltve: 2017. augusztus 9.)

¹⁷⁰ Ormos – Majoros, 47.

¹⁷¹ Copie d'une dépêche circulaire au comte d' Alopeus, au lieutenant général Pozzo di Borgo, et au Baron de Nicolai. St. Petersburg, Juin 1821. In: TNA/PRO/FO 65/128 – Foreign Office and Predecessor. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire.

¹⁷² Uo.

¹⁷³ Driault – Lhéritier, 147.; Bodnár Erzsébet: *Oroszország keleti törekvései 1792–1830.* In: *A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában.* (Szerk.) Árvay Viktor – Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2005. 74.

sége által zajlott. Szentpétervár három – számára alapvető – kérdésben kívánt konszenzusra jutni a Portával. Az orosz követelések között szerepelt:

1. a Dunai Fejedelemségekben állomásozó török haderő létszámának csökkentése;
2. a hajózási szabadság Fekete-tengeren történő helyreállítása;
3. valamint a jelen eseményeire reflektálva egy megfelelő görög kormányzat felállításának igénye.¹⁷⁴

Végül a tárgyalássorozat eredményeképpen az orosz–török diplomáciai vonalon átmenetileg rendeződtek az ellentétek, amiről Sir Charles Bagot szentpétervári angol nagykövet jelentése adott hírt Londonnak. Szeptember végén írt beszámolójában több forrásra hivatkozva erősítette meg azon információkat, miszerint a Porta és Oroszország viszonyában az enyhülés egyértelmű jelei tapasztalhatóak, és meglátása szerint reális esély van a két hatalom közötti kapcsolat konszolidálására. Oroszországnak sikerült elérnie a hajózási korlátozások feloldását, ígéretet kapott a török kormánytól az ortodox görög templomok újjáépítésére és az általános amnesztia betartására, az oszmán vezetés pedig részleges csapatkivonásokat hajtott végre a Dunai Fejedelemségekben.¹⁷⁵ Bagot ismeretei a szentpétervári osztrák nagykövet, Ludwig von Lebzelter és K. R. Nesselrode tájékoztatásán alapult, amely kiegészült továbbá az angol nagykövet I. Sándor cárral folytatott személyes konzultációjának tapasztalataival.¹⁷⁶ Az elért engedmények pedig éppen elengedőnek bizonyultak ahhoz, hogy Szentpétervárnak ne kelljen módosítania a keleti kérdésben alkalmazott politikájának addig jól bevált irányvonalán. Az orosz–török viszony kieleződésének idején a cár a bécsi udvarral történő konfrontáció elkerülése érdekében folyamatosan konzultált az osztrák kancellárral, aki 1815 óta szignifikáns szerepet töltött be I. Sándor európai ügyekkel kapcsolatos koncepciójának és ezáltal külpolitikájának alakításában. Nem volt ez másképpen a görög kérdést illetően sem. Metternich minden erejével azon volt, hogy Oroszország a balkáni események tekintetében megőrizze semlegességét. 1822 tavaszán a cár az osztrák és az orosz álláspontok összhangba kerülése érdekében D. P. Tatyiscsevet küldte Bécsbe.¹⁷⁷ A Tatyiscsev-féle misszió fő irányelvei között szerepelt:

¹⁷⁴ Hartley, 1994. 157.

¹⁷⁵ Sir Chales Bagot to the Marquess of Londonderry. St. Petersburg, 21 September 1821. In. TNA/PRO/FO 65/129 – Foreign Office and Predecessor. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire.

¹⁷⁶ Uo.

¹⁷⁷ Grimsted, Patricia Kennedy: *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitudes and The Conduct of Russian Diplomacy, 1801–1825.* University of California Press, Berkeley,

1. megállítani a háborút az érintett tartományokban; 2. azon tartományok Porta által történő békés birtoklásának biztosítása; 3. a felkelésben részt vevő tartományok békés és fegyvert fogó lakosságára egyaránt vonatkozó rendelkezések bevezetése, amelyek alapján ezek a lakosok szabadon gyakorolhatják vallásukat. Mindazonáltal megőrzik a Porta fennhatóságát a görögök által birtokolt Moreában és más területeken, amelyeken követelték a teljes felszabadulást.¹⁷⁸ Metternich ekkor készítette el I. Sándornak szánt memorandumát, amely a fennálló helyzet értékelése mellett a jövőben alkalmazandó politikai koncepcióra vonatkozóan tartalmazott ajánlásokat. Véleménye szerint: „Az Oroszország és az Oszmán Porta között fennálló jelenlegi bonyodalom különböző kérdések két aspektusát mutatja be (...). Az első arra vonatkozik, amelyet pontos jogoknak nevezhetnénk; a második az általános érdeket érinti.”¹⁷⁹ A kancellár a nézeteltérések feloldásának érdekében úgy vélte: „A pontos jogokat illető összes kérdést az Orosz Birodalom és a Porta között fennálló, létező egyezményeknek és konvencióknak megfelelően kell megoldani. Az általános érdek kérdéseinek megoldását a Porta és minden keresztény hatalom közös szükségében, az Oszmán Birodalom és keresztény alattvalói közötti viszony konszolidálásában kellene megtalálni (...).”¹⁸⁰ A kancellár javaslata alapján az Oszmán Birodalommal szemben érvényesítendő célkitűzések tartalmazták az Oroszország és a Porta között meglévő, érvényes szerződésekben foglalt pontok végrehajtását; megállapodást arról, hogy a török kormányzat egy bizonyos időn belül – akár a szövetséges hatalmak diplomáciai közbejárása révén – helyreállítsa a rendet; valamint: „Kérni a Portától, hogy jelöljön ki teljhatalmú delegáltakat, az Ő császári felsége, minden oroszok cárhoja által, valamint az Ausztria, Franciaország, Nagy-Britannia és Poroszország udvarai által kijelölt meghatározott helyeken és időben történő találkozásra annak érdekében, hogy tárgyaljanak és megegyezzenek azon intézkedésekről, amelyeket az öt szövetséges nagyhatalom az Oszmán Birodalom azonnali, szilárd és hosszú távú békéjének biztosítása és az

1969. 266.

¹⁷⁸ Présenté par M. de Tatischeff. Le 14 Mars 1822. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (továbbiakban: ÖStA–HHStA). Türkei VI – Diplomatischen Akten (1635–1848). K 17 (Orientalische Angelegenheiten 1822–1841).

¹⁷⁹ Memorandum de Metternich pour l'Empereur Alexandre. Vienne, le 19 avril 1822. In: Mémoires, documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich, chancelier de cour et d'état. Tome III. Publ. Le Prince Richard de Metternich. Paris, E. Plon et Cie, 1881. 574.

¹⁸⁰ Uo.

*Oroszország, valamint a Porta közötti jelenleg felfüggesztett diplomáciai és baráti viszony helyreállítása érdekében szükségesnek tartanak.*¹⁸¹

Metternich erőfeszítései kifizetődőnek bizonyultak. A május 31-én III. Frigyes Vilmos porosz királyhoz írott levelében az osztrák politika diadaláról számolt be. A Szentpétervárról érkező futár aznap továbbította ugyanis a kancellárnak Lebzeltert – szentpétervári osztrák nagykövet – jelentését, amely I. Sándor döntését volt hivatott ismertetni. A cár minden Metternich által felterjesztett indítványt elfogadott, és a bécsi irányvonal mellett kötelezte el magát. Az előzmények ismeretében nem meglepő, hogy az 1822 októberében összeült veronai kongresszuson Oroszország új nyilatkozatot tett.

Ahogy a már említésre került, a laibachi kongresszuson az európai koncert tagjai az elhatárolódás mellett tettek tanúbizonyosságot, és szabad teret engedtek a Portának a válság rendezésére.¹⁸² Ugyanezen nagyhatalmak egy évvel később, immáron a veronai kongresszuson is állásfoglalásra kényszerültek. Az első találkozáson a szövetséges államok kevés információval rendelkeztek a görög felkelésről, amely még csak pár hete zajlott, és maguk a szervezők sem voltak tisztában vele, hogy milyen kifutása lesz az általuk elindított eseményeknek. Ebben a bizonytalan helyzetben a pentarchia államai az Oszmán Birodalomban zajló eseményeket a törvényes uralom elleni fellépésként értékelték, és egyáltalán nem kívántak lépéseket tenni ez ügyben. A veronai kongresszus annyiban jelentett más helyzetet, hogy Oroszország diplomáciai párbeszédet kezdeményezett a Portával, miután 1821 júliusában megszakította vele a diplomáciai kapcsolatokat. Ennek az orosz kezdeményezésnek a hatására pedig 1822 őszén Bécsben egy kisebb konferencia nyílt meg a keleti kérdés témakörében. Valójában azonban az itteni tárgyalások sem a görög ügy megoldására tettek konkrét javaslatot, hanem Oroszország véleménynyilvánításának adtak teret. A szentpétervári kabinet közrebocsátott egy javaslatot, melyben feltételeket támasztott a török–orosz diplomáciai kapcsolatok újranyitása érdekében. A többi nagyhatalom pedig az orosz indítványra reagálva 1822 novemberében

¹⁸¹ Uo. 579.

¹⁸² Ormos – Majoros, 42–43.; Crawley, 1930. 19.; Yamada, Norihito: George Canning and the Concert of Europe, September 1822 – July 1824. Doctoral Dissertation. London, London School of Economist and Political Science, 2004. 246–249. Elérhető a London School Of Economist and Political Science – LSE Thesis Online adatbázisban: <http://etheses.lse.ac.uk/2562/1/U615511.pdf> (letöltve: 2017. június 3.). Az orosz nyilatkozat és az arra adott válaszokat teljes szöveggel lásd: Déclaration à insérer au Protocole des Conférences qui avaient été ouvertes à Vienne sur les Affaires d'Orient. Vérone le 9 Novembre 1822. In: Prokesch-Osten von, August Freiherrn: Geschichte des abfalls der Griechen vom türkischen reiche im jahre 1821 und der gründung des hellenischen königreiches. Aus diplomatischem Standpunkte. Band III. Wien, Carl Gerold's Sohn, 1867. 437.

saját deklarációt adott ki, amelyben rögzítették a fenti javaslatétel pontjainak elfogadását. Ennek a gesztusnak Ausztria és Nagy-Britannia részéről egyetlen célja volt, az orosz–török konfliktus feloldása és a két ország közötti háború elkerülése.

Az orosz külpolitikában a *raison d'État* elvének alkalmazása az 1815 utáni időszakban valamelyest visszazorult, és a bécsi rendszer ideáinak megfelelően az összeurópai nézőpont került előtérbe. Ezen elv tisztán körvonalazódott I. Sándor Chateaubriand francia külügyminiszterhez írott levelében: *„Nem lehetséges többé, hogy angol, francia, orosz, porosz vagy osztrák politika legyen; az embereknek és uralkodóknak csupán egy általános, közös politikát kell elfogadniuk minden jó érdekében (...). A gondviselés nem azért adott nyolcszáz ezer katonát az irányításom alá, hogy saját ambícióimat kielégítem, hanem azért, hogy védelmezem a vallást, az erkölcsöt és az igazságot és biztosítsam az emberi társadalom alapjául szolgáló rend fejedelmeinek uralmát.”*¹⁸³ Az I. Sándor által megfogalmazott elveknek megfelelően pedig az orosz diplomácia átmenetileg hajlandó volt a görög kérdést az általános európai rendezés részének tekinteni és a keleti konfliktus kezelését vagy éppen ignorálását szövetségeseinek politikájával összehangolni.¹⁸⁴

Elvek és elképzelések: angol–orosz válságkezelési koncepciók

A keleti krízis kezelésében Nagy-Britannia és Oroszország 1822 őszétől kezdve módosított magatartásán, amelyet mindkét fél szemszögéből tekintve más-más események ösztönöztek. A londoni külügyben egy drámai esemény nyomán következett be fordulat: Robert Castlereagh augusztusban saját kezűleg vetett véget életének, a Foreign Office irányítását pedig korábbi politikai ellenfele, George Canning vette át. A nem hétköznapi körülmények és az új külügyminiszter személye markáns változást hozott a brit külpolitikában. Canning egy olyan új szisztéma felépítésébe kezdett, amely gyökeresen eltért a Castlereagh által addig szorgalmazott európai együttműködéstől és a Szent Szövetség koalíciójának megbontása mellett a meglévő nagyhatalmi partnerség felülvizsgálatát szorgalmazta. Ez utóbbi elképzelését Canning nem tekintette mindenre kiterjedőnek, csupán azon kérdések esetében vállalta fel a kollektív fellépéstől és a közös politikai irányelvektől való különállást, amelyek a brit tengeri kereskedelem vonatkozásában nagyobb relevanciát mutattak. Nem véletlen tehát, hogy az első nemzetközi

¹⁸³ Chateaubriand, M. de: *The Congress of Verona. Comprising a Portion of Memoirs of His Own Times*. Vol. I. London, Richard Bentley, New Burlington Street, 1838. 240–241.

¹⁸⁴ Ward – Gooch, 87.

ügy, amelyben a Canning-féle váltás a gyakorlatban is formát öltött, az az immáron szabadságharcra szélesedett görög felkelés volt.

Elő lépésként a külügyminiszter az 1822 októberében megrendezésre került veronai kongresszus előtt arra utasította Wellington herceget,¹⁸⁵ követelje a Portától, hogy biztosítson jobb kormányzatot és amnesztiát a görögök számára.¹⁸⁶ Majd nem sokkal ezt követően – 1823. március 25-én – a londoni kabinet hivatalosan hadviselő félnek ismerte el a görögöket.¹⁸⁷ A felkelők státuszának módosítását alapvetően az angol kereskedelmi érdekek motiválták. Az Adriai- és Égei-tenger térségében ugyanis egyre nagyobb méreteket öltött a kalózkodás, illetve problémát okozott a tengeri kereskedelmet akadályozó oszmán kormányzati intézkedések bevezetése. Ahogyan James Yeames odesszai brit konzul egy 1823-as jelentésében fogalmazott: *„A fekete-tengeri kereskedelem rendkívül ellenőrzött volt a tavalyi évben a Boszporuszon való átkeléshez meglévő akadályok révén.”*¹⁸⁸

Mivel azonban a Porta a fennálló helyzet kezelésében eredménytelennek mutatkozott, a londoni kabinet a görög kormányra kívánta hárítani a probléma megoldását. A döntést Canning a következőképpen indokolta: *„A görögök háborús félként történő elismerését a több mint egymillió lelket számláló lakosság kalózként történő kezelésének lehetetlen volta és a kezdetben mindkét oldal részéről felháborító kegyetlenkedésnek bélyegzett küzdelemnek a civilizált háború kereteibe emelése tette szükségessé.”*¹⁸⁹ Az angol kormány magatartására mindezen tényezők mellett hatással volt az Európaszerte megjelenő – de különösen Angliában és Franciaországban megerősödő – filhellén mozgalom, amely a közvélemény által nyomást gyakorolt a Parlamentre. A Canning által képviselt külpolitikai koncepcióval kapcsolatban azonban voltak fenntartások. Ahogyan Dorothea Lieven grófnő is megfogalmazta: *„Canning politikai helyzete mindig erősebbnek látszott, mint amilyen valójában volt (...) habozok azt gondolni, hogy egy konkrét politika*

¹⁸⁵ Brit meghatalmazott a veronai kongresszuson. Részletesebben lásd: Lackland, H. M.: Wellington at Verona. The English Historical Review. 1920. No. 140. 574–580.; Green, J. E. S.: Wellington and the Congress of Verona, 1822. The English Historical Review. 1920. No. 138. 200–211.

¹⁸⁶ Uo.

¹⁸⁷ Narotchnitzki, 93.; The Cambridge Modern History. The Restoration. Vol. 10. (Eds.) Ward, A. W. – Prothero, G. W. – Leathes, Stanley. New York, The Macmillan Company, 1907. 186.; Dakin, Douglas: The Greek Struggle for Independence, 1821–1833. Berkely, University of California Press, 1973. 150.; Bondár, 2008, 69.

¹⁸⁸ James Yeames to Joseph Planata. Odessa, 28 January, 1823. TNA/PRO/FO 65/140 – Foreign Office and Predecessor. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire.

¹⁸⁹ Idézet In: Uo.

*lett volna a fejében (...).*¹⁹⁰ Valójában azonban a külügyminiszter határozott irányelveknek megfelelően alakította Anglia nemzetközi kapcsolatait, unokatestvérének, Stratford Canning konstantinápolyi nagykövetnek küldött levelében négy pontban tette egyértelművé az új stratégia lényegét: „*Az angol politika legfőbb célja a világ békéjének megőrzése. Ezen cél érdekében először is szükség van az újonnan kirobbanó vitákkal szemben hatalmunk végsőig történő megvédelmezésére; másodsor, a fennálló nézeteltérések – ahol lehetséges – barátságos úton történő rendezésére; harmadszor, azokon a területeken, ahol erre nincs remény, [a másik fél] befolyásának – amennyire lehetséges – szűkítésére; negyedszer, a rendíthetetlen semlegességünk fenntartására minden olyan esetben, amikor az érdekeinket vagy becsületünket nem érték sérelmek.*”¹⁹¹ Az itt megfogalmazott elképzelések érvényre juttatásának igénye vezette Canning keleti kérdésben tanúsított magatartását. A kontinentális hatalmakkal történő egyeztetések időszakában az angol külügyminiszter mindvégig ragaszkodott az intervenciót mellőző álláspontjához. Ezen a ponton tehát a brit külpolitika nem változott, azonban érdemes kiemelni, hogy a pentarchia államainak egyike sem szorgalmazta ekkor a fegyveres beavatkozás alkalmazását. A bécsi udvar továbbra is kitartott a balkáni status quo megőrzésének koncepciója mellett, míg Berlin és Párizs visszafogott politikájának eredményeképpen az osztrák irányvonallhoz alkalmazkodott.¹⁹² Szentpétervár esetében ugyanis mindig voltak kételyek.¹⁹³ Annak ellenére, hogy I. Sándor nyilatkozataiban újra és újra elhatárolódott az intervenciótól, az Oroszország és a Porta között felmerült problémák megoldatlansága folyamatosan magában rejtette a háborús konfliktus kirobbanásának alternatíváját. Bár hozzá kell tennünk, hogy ebben az átmeneti időszakban a MID sem fősírozta a fegyveres fellépés lehetőségét. Canning ettől függetlenül arra törekedett, hogy a Szentpétervár számára biztonságot nyújtó szövetségi rendszert működésképtelenné tegye, az orosz diplomácia balkáni ambícióit ellehetetlenítse. Tervének végrehajtására pedig egy új orosz kezdeményezés nyújtott lehetőséget.

Miután az 1823-as év javarészt passzívan telt el, anélkül, hogy a görög–török konfliktusban bármilyen előrelépés történt volna, Oroszország újjá szerette volna élesíteni a keleti kérdésben 1822 őszén ideiglenesen nyugvópontra jutott nemzetközi diskurzust. A szentpétervári kabinet közös

¹⁹⁰ Idézi Dakin, 151.

¹⁹¹ Lane-Poole, Stanley: *The Life of The Right Honourable Stratford Canning Viscount Startford de Redcliffe*. Vol. I. London, Longman, Green and Co., 1888. 343.

¹⁹² Marriott, 1917. 185.

¹⁹³ Bodnár, 2008. 69.

nagyhatalmi konzultáción akart megoldást találni a béketeremtésre, ezért a görög kérdés rendezése érdekében I. Sándor cár 1824. január 12-i körlevelében nagyhatalmi konferencia összehívását javasolta.¹⁹⁴ Oroszország számára két okból vált sürgetővé az ügy megoldása. Egyik szempontként kezelhetjük a brit diplomácia görögök irányában tapasztalható enyhülését és a támogatásukra tett gesztusait. A hivatalos elismerés mellett London 1824-től anyagi támogatásban részesítette a felkelőket a számukra biztosított hitelek folyósítása révén. Ez a két momentum egyértelművé tette Szentpétervárnak, hogy az új brit vezetés egyértelműen befolyást kíván szerezni magának a balkáni viszonyok alakulásában, mivel azonban a többi európai hatalommal nem értekezik e kérdéssről, ezért a Foreign Office feltételezhető szándékai nem ismeretesek: ez pedig komoly bizonytalansági faktor az orosz kormányzat számára. A másik nézőpont, amelyet sem Sándor, sem az orosz külügyi vezetés nem hagyhatott figyelmen kívül, az a gazdasági tényező volt. Az Orosz Birodalom déli tartományainak gabonaexportja a Fekete-tenger és a Földközi-tenger közötti szabad átjárhatóság megszerzése és Odessza városának megalapítása óta hangsúlyos szerepet kapott. Az egyre szélesedő és igen jelentős évi forgalmat lebonyolító fekete-tengeri kikötővárosok és az ebbe az irányba ható orosz kereskedelem elé azonban 1821-től kezdve súlyos akadályok gördültek. A görög felkelés kirobbanását követően ugyanis a Porta tengeri blokádot vezetett be a térségben, amely teljes egészében nem lehetetlenítette el a Boszporuszon és a Dardanellákon keresztül zajló exporttevékenységet, de a rakományok szállítását nehezebbé és körülményesebbé tette. A hosszú távon fenntartott szigorítások pedig azt eredményezték, hogy Oroszország fekete-tengeri kikötőiből származó gabonaexportjának addigi forgalma veszélybe került, mértéke évről évre csökkent, és az 1821–1824 közötti években a háború előtti szint 50%-át érte el.¹⁹⁵ Így a politikai presztízsveszteség kiküszöbölésének szándéka mellett az orosz gazdasági veszteségek szintén erősítették a pétervári udvarban a balkáni térség pacifikálásának szükségességét. A meghirdetett konferencián I. Sándor jól körvonalazott koncepciót akart képviselni, amely Nesselrode görög tervében öltött formát.

Az angol külügyminiszter a szövetséges államok találkozáját a kongresszusi rendszer felélesztésére tett kísérletként értelmezte, amelynek gyakorlatban történő realizálása ellentétes lett volna London érdekeivel. Bár Canning céljainak eléréséhez az európai szövetségi rendszer gyengesége ekkor kedvező feltételeket biztosított, a külügyminiszternek számolnia kel-

¹⁹⁴ Ward – Gooch, 87.

¹⁹⁵ Шпано, 89.

lett a külön utat képviselő politikájából származó esetleges problémákkal. Liverpool miniszterelnökhöz intézett levelében a következőképpen fogalmazott: „*A görög kérdés veszéllyel és gyötrelemmel teli (...) Franciaország és Poroszország teljes odaadásukat fejezték ki az orosz elképzeléssel kapcsolatban (...) Ausztria hallgatónlagos beleegyezést színel Oroszország felé, de biztosított minket azon tökéletes meggyőződéséről, hogy az egész tervből semmi sem lesz. Mi – akik nem fogadhatjuk el ezt a fajta irányvonalat – óriási zavarban vagyunk. Ha megtagadjuk az együttműködést, Franciaország, Poroszország és Ausztria is ránk fogja háritani a kudarcot; ha pedig a tárgyaláson elkötelezzük magunkat, arra fognak törekedni, hogy minket tegyenek felelőssé a sikerért.*”¹⁹⁶ Az angol külügyminiszter a patthelyzet feloldása érdekében egy köztes megoldást választott: nem zárkózott el a görög ügyben történő nagyhatalmi egyeztetésektől, azonban feltételekhez kötötte London szentpétervári konferencián való részvételét. Canning két kritérium teljesítését követelte: az Oroszország és a Porta közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállítását, és ezen államok fegyveres erő alkalmazásáról történő lemondását.¹⁹⁷ Az előzetes tárgyalások lebonyolításával Stratford Canninget bírta meg.¹⁹⁸

Az angol követ küldetésének részeként először Bécsbe látogatott, ahol a Metternichel folytatott tárgyalások révén az angol–osztrák álláspontok összeegyeztetésére törekedett. London közeledési kísérlete azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A kancellár ugyanis ekkor a szövetségi szolidaritás jegyében támogatta a konferencia megrendezését.¹⁹⁹ Stratford Canning számára pedig hamar nyilvánvalóvá vált, hogy feladatát nem lesz képes teljesíteni. Az angol diplomácia sikertelen vállalkozása mégis ösztönzően hatott George Canningre. A külügyminiszter ugyanis Ausztria magatartása révén igazolni vélte saját koncepciójának helyességét. Szintén az ő álláspontját erősítette a görög kormány heves tiltakozása, amelyet az I. Sándor és K. R. Nesselrode külügyminiszter által Görögország pacifikálásának kérdésében előterjesztett javaslattal kapcsolatban fogalmazott meg.²⁰⁰ A görögök úgy vélték, a fejedelmi státusz elfogadásával le-

¹⁹⁶ Mr. Canning to the Earl of Liverpool, Gloucester Lodge, October 17, 1824. In: Some Official Correspondence of George Canning. Vol. I. (Ed.) Stapleton. London, Longman, Green and CO., 1887. 177.

¹⁹⁷ Ward – Gooch, 88.

¹⁹⁸ Crawley: Anglo–Russian Relations 1815–1840. Cambridge Historical Journal. 1929. No. 1. 53.

¹⁹⁹ Lane-Poole, 347–348.

²⁰⁰ A tervvel részletesebben az V/1.2.1-es alfejezetben foglalkozunk. Az orosz tervezet a konferenciát megelőzően napvilágot látott, amelyért – egyes feltételezések alapján – George Canninget terhelte a felelősség. Erre vonatkozóan lásd: Ward – Gooch, 88–89.

mondanának a tervezett és az 1822-es epidauroszi alkotmányban foglalt államberendezkedés megvalósulásának lehetőségéről. Ezenkívül tartottak attól, hogy az Oroszország kínálta alternatíva ismét kedvezni fog az oszmán rendszert kiszolgáló fanarióta családoknak, akik a fejedelemségekben újra vezető szerephez jutnának.²⁰¹ A görög kormány nyilatkozattétele alapvetően új helyzetet teremtett. Amellett, hogy kiváló ürügyet biztosított a szentpétervári tanácskozástól való távolmaradáshoz, egyértelműen kizárta az orosz kabinet és a görögök közötti konszenzus lehetőségét.

Canning külügyminiszteriségének korai szakaszában az angol diplomácia válságkezelési módszerének alapját az elszigetelődés irányvonalához történő igazodás képezte. Nagy-Britannia kontinentális ügyektől történő elhatárolódása azonban a keleti kérdés terén nem eredményezett teljes távolmaradást. A londoni kormányzat visszafogott politikája a görög probléma európai szintű megoldásában nyilvánult meg. A nagyhatalmi koncert elutasítása mellett a Liverpool-kormány arra törekedett, hogy a brit érdeket szem előtt tartva az ország gazdasági és politikai pozíciójának megfelelő módon gyakoroljon befolyást a kelet-mediterrán térség viszonyainak alakulására. Ezen ambíciók figyelembevételével alakította ki Canning jellegzetes – Nagy-Britannia önálló cselekvőképességét előtérbe helyező – koncepcióját, amely összességében sikeresnek bizonyult. Anglia különállása és a kontinentális nagyhatalmak passzív magatartása I. Sándor kezdeményezésének kudarcát és szövetségeseivel szemben érzett bizalmatlanságának fokozódását eredményezte.²⁰² A görög ügy megoldatlanságának és az európai együttműködés hiányának következtében pedig a Foreign Office 1824–1825 fordulójától kezdve a nagyhatalmak irányába tett kötelezettségvállalás nélkül alakíthatta keleti kérdéssel kapcsolatos politikáját.

A szentpétervári konferencia megszervezése és a kollektív intervenció, mint a válságkezelés orosz alternatívája

Ahogy arra már fentebb említést tettünk, 1823-ban a brit politika lépései ösztönzően hatottak az orosz diplomáciára, amely alapjaiban gondolta át a keleti kérdés aktuális problémájának kezelését.²⁰³ Erre az újragondolási folyamatra mindenképpen hatással volt a londoni kabinet azon kezdeményezése, melyről George Canning 1823 tavaszán adott tájékoztatást K. A. Lieven londoni orosz nagykövetnek, hogy a brit kormányzatnak lehetősége van a hadban álló felek közötti közvetítő tárgyalás lebonyolítására. Ezen

²⁰¹ Dakin, 154.

²⁰² Grimsted, 284.

²⁰³ Hartley, 155.

diplomáciai aktus megkezdése előtt azonban a cári udvar előzetes állásfoglalását kéri Lieven gróf személyén keresztül.²⁰⁴ A Lord Strangford és Thomas Maitland²⁰⁵ révén lebonyolítani tervezett török–görög egyeztetések ugyan nem vezettek eredményre, ettől eltekintve azonban a brit kormányzat előzetes tájékoztatása és Szentpétervár hozzájárulásának megkérése nem csupán egyszerű gesztusértékkel bírt, hanem jól kifejezte és egyúttal előre is vetítette a két államnak a török–görög konfliktusban és a keleti kérdés egészében való szerepének súlyát. Nagy-Britannia mint tárgyalópartner és Oroszország mint a térség vezető nagyhatalma egyaránt meghatározó tényezőnek bizonyult, ami elvben mindkét állam részéről kizárhatta az önálló cselekvési lehetőségeket. Tehát sem Oroszország, sem Nagy-Britannia nem dönthetett vagy léphetett volna érdemi kérdésekben a másikkal való egyeztetés nélkül.

Bár 1823–1824-ben a Foreign Office külpolitikai stratégiájának meghatározó alapelve az egyéni helyzetkezelési módszerek alkalmazása volt, Canning reálisan látta, hogy Oroszország olyan geopolitikai-gazdasági tényező, amelyet Nagy-Britannia nem hagyhat figyelmen kívül az Oszmán Birodalom sorsának formálásában, ugyanakkor bizonyos kereteken belül mégis képes szubjektív módon irányítani a diplomáciai folyamatok alakulását. Lieven gróf a tervezett brit közvetítéssel kapcsolatban I. Sándor jóváhagyásáról és helyesléséről adott számot a Foreign Office vezetőjének. A mediáció mint problémamegoldási módozat ettől a ponttól kezdve az orosz és angol válságkezelési mechanizmus állandó – de nem kizárólagos – elemévé vált. Ahogyan a brit diplomácia megtette az első érdemi lépéseket a keleti kérdés aktuális gócpontjának feloldásában való részvételére, az reflexszerűen maga után vonta a szentpétervári kabinet reakcióját. A két európai nagyhatalom politikájában pedig az 1823–1824-es év fordulójától a kölcsönhatások váltakozása figyelhető meg, amelyet minden esetben a másik fél által tett, valós vagy vélt diplomáciai lépések idéztek elő. Nagy-Britannia és Oroszország keleti kérdésben való egymásrautaltsága a hatásellenhatás jelenségét váltotta ki. Ez a folyamat játszódott le 1823 folyamán, amikor a MID részben a Canning-féle aktívabb keleti politikára reagálva, részben I. Sándor cár saját politikai koncepciójához ragaszkodva a görög–török válságkezelés új alternatíváját ajánlotta az európai nagyhatalmi rendszer résztvevőinek.

²⁰⁴ BIIP. Cep. II. т. 5 (13). 700.

²⁰⁵ Málta kormányzója 1813–1824 között és a Jón-szigetek főbiztosa (Lord High Commissioner) 1816–1823-ig.

Az első lépés az osztrák–orosz egyeztetés volt Czernovitzban, illetve később Lembergben, ahol az orosz külügyminiszter és az osztrák kancellár, valamint a két uralkodó – I. Ferenc és I. Sándor – tárgyalásokat folytattak egymással nem csupán a görög ügyet, hanem Oroszország török külképviseletének helyreállítását illetően is. Ebben a tekintetben Metternich és Nesselrode találkozója eredményesnek bizonyult, hiszen annyiban enyhült a fennálló orosz–török nézeteltérés, hogy a szentpétervári kormányzat vállalta a követküldést és a Portával való újbóli kapcsolatfelvétel megteremtését.²⁰⁶ A megállapodás végrehajtását azonban az orosz partner csupán néhány előzetes feltétel teljesülése mellett kívánta végrehajtani. Ezek között szerepelt az Oroszország által az Oszmán Birodalomtól követelt kárpótlás biztosítása azon károk megfizetésére, melyeket Oroszország déli tartományai szenvedtek el a más nemzetek kereskedelmi hajóinak orosz felségjelzés alatt történő fekete-tengeri tevékenysége miatt. Továbbá a Porta által kiadott legfrissebb tengeri hajózást szabályozó szultáni rendelet módosítása és a Konstantinápolyba érkező orosz hajókkal szembeni korlátozások, valamint hátráltató intézkedések megszüntetése. Mindez kiegészült még azzal az Oroszország által már jóval korábban megfogalmazott általános követeléssel, hogy a török haderő vonja vissza csapatait a Dunai Fejedelemségekből, amelyet 1821 óta tart megszállása alatt, és a kormányzat állítsa helyre Moldva és Havasalföld belső rendjét, valamint szervezeti működését.²⁰⁷ Az osztrák–orosz konzultáción rögzített kritériumokat illetően a Díván minden pontban hajlandónak mutatkozott a kompromisszumra,²⁰⁸ a megszálló csapatok visszarendelésének ügyében azonban erős ellenállást mutatott.²⁰⁹

Bár az orosz–török konfliktus egyik fő dilemmája továbbra is megmaradt, mégis pozitívan lehet értékelni azt a tényt, hogy Szentpétervár és Konstantinápoly között egyáltalán megindulhatott a kölcsönös párbeszéd alapuló és az államközi kapcsolataik helyreállítására törekvő diskurzus, amely 1821–1823 között nem volt elképzelhető. Annál is inkább, hiszen

²⁰⁶ Crawley, W. C.: *The Question of the Greek Independence. A Study of British Policy in the Near East, 1821–1833.* Cambridge, University Press, 1930. 30.

²⁰⁷ 683. Resultats de l'entrevue des deux empereurs à Czernowitz. In: *Mémoires documents et écrits divers chancelier de cour et d'état.* Tome IV. (Classés et réunis) Klinkowstrem, M. A. de. Paris, E. Plon et Cie Imprimeurs-éditeurs, 1881. 77–78.

²⁰⁸ Az orosz feltételek elfogadását Mehmed Shamil Reis Efendi hivatalos válaszelevele erősítette meg, amelyet Lord Strangford konstantinápolyi brit követhez címzett 1823. szeptember 10-én. Fontos kiemelni, hogy a brit delegátnak ebben az időszakban fontos szerepe volt az orosz és a török fél közötti tárgyalások lebonyolításában. A hivatalos megerősítő levelet lásd: *Message officiel adressé par S. E. le Réis-Efendi à S. E. Mr. l'ambassadeur de Sa Majesté Britannique près la Porte le 10 Septembre 1823.* In: Prokesch-Osten, B. IV. 41–43.

²⁰⁹ Uo. 78.

1821 júniusától fokozatosan romlott az orosz–török viszony, amely 1823 áprilisában kulminálódott az orosz–görög kereskedelmi együttműködést súlyosan érintő szultáni rendelettel, amely gyakorlatilag megvonta Oroszország azon jogát, hogy lehetővé tegye a görög hajók számára az orosz felségjelzés alatt történő közlekedést, egyúttal speciális jogokat biztosított az oszmán zászló alatt működő kereskedelmi hajóknak.²¹⁰ Ezért volt fontos szempont Szentpétervár számára a tengeri hajózást érintő fermán revideálása, amely az orosz–török kapcsolatok újonnan történő feltételének egyik neuralgikus pontját képezte.

A találkozó másik fontos témája az Oroszország által szorgalmazott nagyhatalmi együttműködés volt. Nesselrode már 1823. október 21-én²¹¹ Lieven grófhhoz intézett levelében tájékoztatást adott a csernovitzi és lemerbergi egyeztetések eredményeiről és a szentpétervári kabinet részéről formálódó megoldási javaslat fő irányvonalairól.²¹² Ugyan konkrét részleteket – mint az 1824-es év eleji tervzetben megfogalmazott elemeket – még nem tartalmazott az orosz külügyminiszter levele, két ponton azonban hosszú távon is fontossá váló elképzeléseket fogalmazott meg. Az egyik a kollektív beavatkozás elvének („*intervention collective*”) érvényesítése, a másik pedig az angol kormánynak a közös tárgyalásokba történő bevonásának elérése volt. A javarészt Metternichel²¹³ való egyeztetések alkalmával Nesselrode az osztrák kancellárt részletesen beavatta az orosz kabinet egyéni helyzetértékelésébe; az orosz külügyminiszter véleménye szerint közös tanácskozást kellene Szentpétervárra összehívni, és optimista hangvételben nyilatkozott arról, hogy szerinte van rá esély, hogy sikeresek legyenek az ott meghozott intézkedések.²¹⁴ Az orosz elképzeléseket illetően Metternich

²¹⁰ Фадеев, А. В.: Россия и Восточный кризис 20-х годов XIX века. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1958. 90.

²¹¹ Приложение к письму от 28 сентября 1823 г., направленному виконту Стренгфорду из Черновиц. Lásd: Док. 91. Письмо статс-секретаря К. В. Нессельроде послу Великобритании в Константинополе Стренгфорду. Черновицы, 28 сентября (10 октября) 1823 г. ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 229–231.

²¹² Enclosure in No. 1. Count Nesselrode to Count Lieven. Odessa, le 21 Octobre/2 Novembre, 1823. In: TNA/PRO/FO 881/1173 – Foreign Office: Confidential Print (Numerical Series). Russia: Correspondence with Russia relative to Affairs of Greece, previous to the Conclusion of the Treaty of July 6, 1827. (1823–1827). 1–2.

²¹³ Фадеев, 1958. 60.

²¹⁴ Nesselrode a csernovitzi és lemerbergi egyeztetésekről Lievennel külön levélváltást folytatott, azonban október 21-én az orosz külügyminiszter még egy rövid jelentést küldött ugyanebben a tárgykörben, amelyet a londoni követ mellett a bécsi, párizsi és berlini követeknek is továbbított: Док. 98. Статс-секретарь К. В. Нессельроде Д. П. Татищеву, генерал-лейтенанту К. О. Поззо ди Борго, послу в Лондоне Х. А. Ливену, посланнику в Берлине Д. М. Алопеусу. Вознесенск, 21 октября (2 ноября) 1823 г. ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 248–249.

szükszavúan fogalmazott, azt a tényt ugyan megerősítette, hogy a cár részéről megvan az elhatározás a nagyhatalmi beavatkozás létrehozására, amely most még egyelőre nem időszerű, ezért I. Sándor is beleegyezett abba, hogy a kivárás elvét alkalmazva az adott kérdés megtárgyalását egészen addig elhalasszák, amíg a Portával való egyeztetések révbe nem érnek.²¹⁵ Ennek azért van jelentősége, mert nagyobb esély kínálkozna arra, hogy a közös fellépés és a Konstantinápolyval rendeződött viszony mellett érdemi eredményeket és változást eszközöljön ki a görög ügy megoldásában, mivel a nagyhatalmi koalíció könnyebben tud célt érni, ha közben már az orosz–török viszony normalizálódott.

Mindent egybevetve a késleltetés folyamata a lényegen nem változtatott. Az orosz diplomácia újabb hezitálását követően I. Sándor 1823 őszén már nyíltan vállalta az Oszmán Birodalommal szembeni és görög felkelők melletti fellépést, azzal a kritériummal, hogy az európai koncert tagjai szintén felsorakoznak a megbékéltetési törekvések mögé, és azt a szövetséges nagyhatalmak kölcsönös egyetértésben, közösen meghatározott politikai elgondolások mentén fogják végrehajtani. Ebben a nemzetközi légkörben született meg orosz részről a szentpétervári konferencia gondolata, amelyre Nesselrode és a MID a fentebb meghatározott célok megvalósításának legfőbb eszközeként tekintett. A megvalósítást illetően a legnagyobb akadálnak Nagy-Britanniát tartotta. Az orosz külügyminiszter tisztában volt a brit kabinet koalícióba kényszerítésének nehézségével, amelyre halványan már a Lievennek küldött czernovitz-i összegzésében is utalt: „*A probléma, amely foglalkoztat minket, felhívja minden államférfi figyelmét és reméljük, hogy a londoni kabinet ezen okból sietve el fogja küldeni az Ő császári felségénél lévő képviselőjéhez a felhatalmazást a tanácskozásban való részvételre (...).*”²¹⁶

A szentpétervári konferencia összehívását az Orosz Külügyminisztérium az 1823-as év végére halasztotta. A következő év januárjában pedig már az összes nagyhatalom hivatalosan megerősítette részvételi szándékát, Nagy-Britannia kivételével. A brit válaszadás kapcsán egy rendkívül érdekes helyzet alakult ki, amely komoly dilemmát jelentett Charles Bagot szentpétervári angol nagykövet számára. Ahogyan az 1824. január 10/22-i keltezésű jelentésében beszámolt róla, a „*(...) gróf Nesselrode-dal folytatott társalgás alkalmával ő megkérdezte tőlem, hogy kaptam-e már a kormányomtól bármilyen instrukciót, amely felhatalmazna engem az Oroszország*

²¹⁵ 683. Resultats de l'entrevue des deux empereurs à Czernowitz. In: Mémoires documents et écrits... Tome IV. 78–79.

²¹⁶ Enclosure in No. 1. Count Nesselrode to Count Lieven. Odessa, le 21 Octobre/2 Novembre, 1823. In: TNA/PRO/FO 881/1173 Uo. 1.

által Szentpétervárra tervezett konferencián való részvételre (...)”²¹⁷ A kérdésfelvetés pedig a következő hónapok folyamán újra és újra az angol nagykövet és az orosz külügyminiszter konzultációinak napirendi pontját képezte.²¹⁸ Nesselrode 1824 tavaszán folyamatosan érdeklődött Bagot felhatalmazását és Nagy-Britannia konferencia-részvételét illetően, azonban a megfelelő információ és George Canning állásfoglalása nélkül a szentpétervári brit nagykövet nem tudott érdemi választ adni az orosz kabinetnek, utóbbi pedig a tisztánlátás hiányában egyelőre nem tudott reagálni a Foreign Office attitűdjére. A helyzet érdekessége, hogy az angol külügyminiszter már 1824 januárjában nyilvánvalóvá tette pétervári delegáltja számára, hogy az adott körülmények tükrében nem áll módjában sem támogatni, sem elfogadni Nesselrode invitálását a Görögország és a Porta további jövőjéről szóló konferenciára. Érvelése világosan meghatározta azokat a politikai tényezőket, amelyek a konferencia megrendezésének és a brit küldöttség részvételének akadályát képezte, legfontosabbként az orosz–török kapcsolatok jelenlegi állását és a konstantinápolyi orosz misszió létrehozásának bizonytalanságát jelölte meg.²¹⁹ Ezen a ponton tehát Charles Bagot komoly ellentmondásba keveredett.

Az, hogy George Canning mennyire fogalmazott nyíltan és világosan a görög konferenciát illetően, arra a következő levélrészlet adhat választ: „Majdhogynem szükségtelen megjegyezmem, hogy az ebben a jelentésben vázolt tervet²²⁰ Őfelsége által semmilyen esetben sem elfogadható, abban a konkrét formában, amelyben elfogadásra indítványozták. Őfelsége követét utasíthatják a brit kormányzat álláspontjának kinyilatkoztatására (...), bizonyos feltételek alatt utasíthatják továbbá, hogy részt vegyen egy ilyen konferencián, és jelentse kormányának az ott összegyűlt többi hatalom minisztereinek véleményét. De azt, hogy egy brit minisztert fel kellene hatalmazni arra, hogy a konferencia többi tagjaival való tárgyalás alapján közös döntésre jusson, és velük egyetértésben instrukciókat küldjön a konstantiná-

²¹⁷ No. 4. Charles Bagot to George Canning, St. Petersburg, 10/22 January, 1824. FO/TNA/PRO 65/142.

²¹⁸ TNA/PRO/FO 65/142-es iratanyag-együttes általánosságban.

²¹⁹ No. 1. George Canning to Charles Bagot, 15 January, 1824. Foreign Office. TNA/PRO/FO 65/141. Szintén ugyanebben a dokumentumban Canning arra is utalt, hogy az általa jelen ügyben fenntartott elvek voltaképpen már Castlereagh 1822-ben alkalmazott keleti politikájának is részesei voltak.

²²⁰ George Canning Nesselrode 1823. november 2-án K. A. Lievenhez intézett, valamint Lieven gróf által ugyanazén év november 22-én Canninghez eljuttatott beszámolókra reflektált, amelyekre alapozta a szentpétervári konferenciával és az orosz kabinet állásfoglalásával kapcsolatos információkat. Enclosure in No. 1. Count Nesselrode to Count Lieven. Odessa, le 21 Octobre/2 Novembre, 1823. In: TNA/PRO/FO 881/1173.

polyi brit követségnek, olyan javaslat, amelynek ezen kormány számára lehetetlen volna helyt adni."²²¹ A külügyminiszeri érvelés fontos támpontja az Oszmán Birodalom felé irányuló külpolitika szabadságának és a kötöttségektől való mentességének megőrzése, amely a brit–török gazdasági-politikai kapcsolatok fenntartásának egyik alappillére. Az európai szövetségi rendszerhez való idomulás ugyan az európai ügyek esetében részlegesen elfogadható volt London számára, Konstantinápoly geostratégiai helyzetéből adódóan azonban túl értékes volt ahhoz, hogy olyan helyzetbe kerüljön, amikor Nagy-Britannia saját érdekeinek mellőzése árán alá vetné magát az Orosz Birodalom vezetése alatt álló közös európai akaratnak, amely nagy eséllyel a közel-keleti és a balkáni státus quo megbomlásának és/vagy átformálásának a veszélyét is magában hordozná.

A másik fontos szempont George Canning indoklásában a már sokat emlegetett konstantinápolyi orosz misszió kérdése volt. A Nesselrode-féle jelentésben ugyanis nem volt rá egyértelmű utalás, hogy a görög konferencia tervezett megszervezése befolyásolja-e az orosz delegációknak a török fővárosba való érkezését.²²² Vajon Nesselrode a nagyhatalmi tárgyalások szervezésével egyidejűleg késleltetni akarja-e az orosz–török követségi kapcsolatok újraélesztését? A válasz a brit kormányzat részéről kardinális jelentőségűnek tűnt. Amennyiben ugyanis Pétervár akárcsak ideiglenes formában is, de eláll korábban tett ígéretétől, és a jelenleg érvényben lévő körülmények között lát hozzá a görög konferencia megszervezéséhez, annak hitelessége nemzetközi jogi szempontból komoly aggályokat vonhat maga után, lévén, hogy egy olyan állam akar az Oszmán Birodalom politikai és területi integritásának kérdéseiről tárgyalni, majd pedig hosszú távú döntéseket hozni, amely hivatalosan nem rendelkezik diplomáciai képviselőkkel, illetve kapcsolatrendszerrel az adott országban. Ennek a helyzetnek a kétélűsége pedig semmiképpen nem vezetne eredményre, ráadásul a képletből maga a Porta mint külpolitikai aktor hiányzik, ezért feltehetően II. Mahmud soha nem ismerné el olyan nemzetközi konferencia rendelkezéseit, amely nélküle tárgyalt az Oszmán Birodalmat érintő ügyről. Canning szerint tehát: *„(...) választunkat Nesselrode gróf ajánlatára a jelenleg fennálló tényeknek megfelelően kell formálnunk; és a tény az, hogy az orosz misszió még mindig nincs helyreállítva, és hogy a Dívánban uralkodó kétkedést csak a helyreállítással lehet legyőzni (...). Nem lehet, de előfordulhat számunkra egy még komolyabb és fontosabb megfontolásként, hogy belépünk-*

²²¹ Draft to Sir Charles Bagot, 15 January, 1824. In: TNA/PRO/FO 65/141. No. 1.

²²² Uo.

e egy Görögország ügyeire vonatkozó konferenciába, amíg a még mindig késlekedésben lévő orosz misszió elfogadhatatlan a török számára."²²³

Mindazonáltal bonyolította a helyzetet, hogy George Canning a Pétervárról Lieven grófnőn keresztül és közvetlenül Karl Nesselrodétól származó utasítások alapján eltéréseket tapasztalt a Charles Bagottól érkező jelentések tartalmában. Korábban is tettünk rá utalást, hogy a brit nagykövetség szorgalmazta a görög ügy rendezése céljából meghirdetett konferencián való részvételi szándék tisztázását, tette mindezt az orosz külügyminisztérium nyomására és sürgetésére hivatkozva. Azonban Bagot szándéka nem támasztható alá sem a Nesselrodétól, sem pedig a Lieventől származó és rendelkezésre álló dokumentumok alapján, erre pedig maga a Foreign Office vezetője hívta fel a brit nagykövetség figyelmét. Hasonló csúsztatások figyelhetők meg M. Ja. Mincskai konstantinápolyi delegálásával kapcsolatban is. A bizonytalan körülmények és félinformációk birtokában pedig Canning arra figyelmeztette követét, hogy a Lieven grófnővel való személyes megbeszélések alkalmával az orosz nagykövetség egyértelművé tette, hogy jelenleg nincs birtokában olyan felhatalmazás vagy konkrét instrukció, hogy „(...) azonnali nyomást gyakoroljon a görög konferencián való részvételünk jóváhagyásáért, és (...) hogy bármilyen pozitív ígéretet tegyen a konstantinápolyi orosz misszió helyreállítására.”²²⁴

Az, hogy a Londonból érkezett egyértelmű instrukcióktól függetlenül Charles Bagot folyamatosan napirendben tartotta a felhatalmazás kérdését a Foreign Office irányában, az talán annak köszönhető, hogy időközben megváltoztak a fentebb említett körülmények, és Mincskai elfoglalta állomás helyét Konstantinápolyban, ezáltal az orosz–török diplomáciai kapcsolatok hivatalosan újra felvételt nyertek. A britek által kifogásolt feltételek egyike tehát belátható időn belül teljesült. Bagot már 1824. február 24-én jelentette London felé Mincskai Konstantinápolyba való megérkezését, akit „a török kormány kiemelt figyelemmel fogadott.”²²⁵ Az információt James Yeames odesszai konzul Bagotnak írt január 25./február 6-i levelében szintén megerősítette.²²⁶ George Canningnek a konstantinápolyi orosz misszióval kapcsolatban képviselt szkeptikus álláspontjában minden bizonnyal közrejátszottak a Mincskai kiküldetéséről érkező hírek. Ezek alátámasztották Oroszország szándékát a Portával való diplomáciai kapcsolatok rendbehozatalára, amelyet azonban a diplomata útját keresztező problémák sora és az

²²³ Uo.

²²⁴ No.7. Draft to Sir Charles Bagot. Foreign Office, 22 January, 1824. In: Uo.

²²⁵ Charles Bagot to George Canning, St. Petersburg, 2/14 February, 1824. In: TNA/PRO/FO 65/142. No. 10.

²²⁶ James Yeames to Charles Bagot, Odessa, 25 January/2 February, 1824. In: Uo.

ebből adódó késlekedések akadályozták. A Foreign Office vezetője a körülmények alapján valószínűleg úgy vélte, hogy Szentpétervár ezekkel a módszerekkel késlelteti a törökökkel való megegyezés lehetőségét, és ezért nem is tulajdonított nagyobb jelentőséget az orosz misszió érkezésével kapcsolatos információknak.

Összességében azt tapasztaljuk, hogy a Bagot és Canning közötti kommunikációban éppen a sarkalatos ügyek terén vannak komoly félreértések, amelyek óhatatlanul hatással vannak a brit–orosz viszonyra. A Bagot magatartásában tapasztalható ellentmondások feloldására logikusan három alternatíva jöhet szóba: 1. Canning január eleji kinyilatkoztatását a pétervári brit nagykövet a meghívásra adott első reakcióként értelmezte és arra várt, hogy a Foreign Office később véglegesítse álláspontját, ez idő alatt pedig nem kommunikálta Nesselrode felé London egyértelmű visszautasítását; 2. Bagot mozgásteret és időt akart hagyni Canning számára, arra az esetre, ha egy ilyen fontos nemzetközi ügyben Nagy-Britannia mégis képviseltetni kívánná magát, amely egyben arra utalna, hogy a brit nagykövet önállóan és a Foreign Office hivatalos döntése ellenében alakította a pétervári udvarral való egyeztetést; 3. a januári instrukciót Bagot teljesen félreértelmezte és nem tekintette hivatkozási alapnak a szentpétervári konferencia-részvétellel kapcsolatos orosz–brit konzultációk alkalmával. Bármelyik verzió valósult is meg, feltételezhetően mindhárom eset Bagot presztízsvesztését és diszkreditálását vonta maga után. A pétervári körökben pedig aggodalomra adott okot Canning orosz memorandumról szóló tényleges válaszreakciója.²²⁷

Az orosz alternatíva kudarca – illúzióvesztés és nagyhatalmi érdektelenség 1824–1825-ben

A pétervári konferencia tervét illetően George Canning nem csupán a kollektív nagyhatalmi fellépéstől tartott, hanem attól is, hogy a keleti kérdés gócpontjának semlegesítésében a többi nagyhatalom az orosz kabinet által diktált irányvonalat fogja követni, mivel bizonyosnak vélte, hogy ha a MID meghívót küldött, akkor hamarosan az általuk kidolgozott koncepció úgyszintén napvilágot lát. Ahogyan Canning fogalmazott: „*Még aggodalma-*

²²⁷ Charles Bagot to George Canning, St. Petersburg, 26 March/ 7 April 1824. In: TNA/PRO/FO 65/142. No. 24. Következő jelentésében a pétervári brit követ arról is beszámolt, hogy Oroszország és a Porta közötti vámtarifa megállapodás lejárt és M. Ja. Micsaki utasítást kért Nesselrodétól az ezzel kapcsolatos tárgyalások menetéhez. Annak tartalmát Bagot nem ismeri, de feltételezi, hogy a kereskedelmi célú tárgyalások nem fognak kihatni a két állam közötti politikai tárgyalások menetére. Lásd: Chareles Bagot to George Canning, St. Petersburg, 5/17 April, 1824. In: TNA/PRO/FO 65/142. No. 25.

sabbak leszünk, mikor megkapjuk Oroszországból a Görögország pacifikálásáról [szóló] tervének közlését (...).”²²⁸ Az orosz elképzelés pedig nem sokáig váratott magára, ugyanis még 1824 januárjában megérkezett a MID által közzétett memorandum, amelyről az általunk idézett Charles Bagot jelentés adott hírt.²²⁹ Ez a memorandum nem más, mint a Görögország megbékéltetésének orosz alternatíváját tartalmazó dokumentum, amely az 1824-es konferencia tárgyalási alapját képezné. Az orosz projektet tartalmazó dokumentum mellett Bagot mellékletként továbbította Nesselrode Lieven grófhoz intézett január 9/21-i levelét, amely a konferencia és a görög válság rendezésének ügyében az angol kabinet magatartására vonatkozóan fogalmazott meg fontosabb megállapításokat.²³⁰ Ezek a Foreign Office-szal való együttműködés kereteit és feltételeit kívánták meghatározni. Ehhez mérten Nesselrode három pontban rögzítette az angol kabinettel szemben támasztott elvárásait, amelyek összességében tekintve minden partnernek tekintett európai nagyhatalom számára szintén ajánlasként mutatkozott. Azonban Nagy-Britannia esetében a pétervári vezetés nagyobb nyomatékot szeretett volna adni kéréseinek, annál is inkább, hiszen a görög ügy közös rendezésének lehetősége egyrésztől nem valósulhat meg London részvétele nélkül; másrésztől pedig a st. james-i kabinet egyelőre semleges magatartása az érdemi konzultációknak egyaránt gátat szabhatott. Ennek tudatában pedig a MID vezetője arra törekedett, hogy mintegy prevencióss jelleggel, próbáljanak közös hangot találni a brit kormányzattal. A problémák megelőzése érdekében Nesselrode utasította londoni nagykövetét, hogy tegye világossá George Canning számára az orosz álláspontot és ismertesse vele a cári udvar ajánlásait, amelyek előkészítenék és gördülékenyebbé tennék a keleti kérdésben történő brit–orosz kooperációt. Az orosz fél a következő intenciókkal fordult a Foreign Office-hoz:

- „1. hogy ismerje el velünk együtt a lépések szükségességét, ami arra irányulna, hogy a török kormány elfogadja a kollektív beavatkozás elvét a görög ügyekben;*
- 2. hogy fogadja el a kezdeményezéseket, amelyeket a memorandumunk tartalmazott;*

²²⁸ Uo.

²²⁹ Charles Bagot to George Canning, St. Petersburg, 10/22 January, 1824. TNA/PRO/FO 65/142. No. 4.

²³⁰ Dépêche du Comte de Nesselrode au Comte de Lieven, en date de St. Petersburg le 9/21 Janvier, 1824. TNA/PRO/FO 65/142.; Док. 123. Управляющий министерством иностранных дел К. В. Нессельроде послу в Лондоне Х. А. Ливену, 9 (21) января 1824 г. ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 321.

*hogy [olyan] felhatalmazást adjon Sir Bagotnak, mint amilyennel a kollégái már rendelkeznek, a konferencián való tárgyalásra, amely Szentpéterváron kerül megrendezésre (...).*²³¹

Az elővigyázatosság, amely Nesselrode részéről érzékelhető, az átalakulóban lévő brit külpolitikai folyamatokra való reagálás része. Az 1822-es külügyminiszter-váltás ugyan nem okozott hirtelen törést vagy változást az angol–orosz kapcsolatok tekintetében, ugyanakkor a Castlereagh- és a Canning-féle külpolitikai irányelvek közötti differenciák másfél év elteltével lassan kikristályosodtak. Ezen különbségek kiegyensúlyozására tett kísérletet Nesselrode és az orosz diplomácia.

A szövetséges európai nagyhatalmak képviselőihez eljuttatott orosz kezdeményezés részleteiben tárgyalta a görög autonómia mikéntjét és területi elkülönülésének formáját. Az Oroszország által javasolt alternatíva egyértelműen a görög önállóság megvalósításának irányába mutatott, a tervezet azonban több olyan elemet tartalmazott, amely egyúttal korlátokat szabott a görög egység és államiság kivitelezésében. Az orosz kabinet a dezintegrált, kisebb egységekre bontott államképződmények létrehozása mellett foglalt állást: „(...) Ő császári felsége kormánya felajánlaná, hogy alkossanak Görögország szárazföldi részén fejedelemséget a Dunaiak példája alapján. Amely fejedelemség(ből) három lenne, ami Görögország földrajzi helyzetével látszólag indokolt.”²³² A hármas felosztásában a stratégiai megfontolásokon túl a természetes határok elve egyaránt érvényesülni látszott, meglehet ennek tudatos alkalmazása csupán részlegesnek tekinthető, hiszen a földrajzilag meghatározott három elkülönülő területi szekció közül nem mindegyik esetében valósult volna meg. A konkrét területfelosztási javaslat a következőképpen hangzott: „Azok közül az első Thesszáliát, Beotíját és Attikát foglalná magában, vagyis Kelet-Görögországot. A második a korábbi velencei partvidék nem Ausztriához tartozó részéből állna,²³³ és Epirusból, Acarnaniából, vagyis Nyugat-Görögországból. A harmadikban Morea, vagyis Dél-Görögország lenne, és talán még Kandia.²³⁴ Ami az Archipelag szigeteit illeti, önkormányzati igazgatást kellene bevezetni szá-

²³¹ Уо. 321.

²³² Док. 122. Записка российского правительства правительствам Австрии, Великобритании, Пруссии и Франции. 9 (21) января 1824 г. In: ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 316.

²³³ Az 1815-ös bécsi rendezésben Ausztria megkapta Velencét, Isztriát és Dalmáciát.

²³⁴ Kréta szigetének régi megnevezése.

*mukra, ami lényegében csupán újjáélesztése és törvényesítése lenne a ki-váltásoknak, amelyeket időtlen idők óta élveztek.*²³⁵

Bár mindhárom fejedelemség alkotóelemei Görögország természetileg jól körülhatárolható régióit ölelik fel, azok összességében mégsem alkotnak teljes földrajzi egységet. Míg a nyugati területeket teljes mértékben lefedő és a Peloponnészosz egészét Krétával együtt magában foglaló tervezett fejedelemségek – a szigeteket leszámítva – összefüggő terület képét mutatják, addig a Thesszália-Boetia-Attika összekapcsolását előirányozott elképzelés esetében már nem beszélhetünk koherens régióról, a közbeékelődő köztes területek (Étólia, Phokis, Phthiotis és Euboiia) miatt. A kimaradt részterületek nagy aránya azonban nemcsak az északi görög fejedelemség jövődöbeli helyzetére, hanem az orosz memorandum által ajánlott területi rendezés egészére hatással van, mivel a felsorolt területek teljesen kimaradnak az autonóm görög fejedelemségek megszervezéséből. Az összegörög területek szívében, így – feltételezhetően – továbbra is oszmán kormányzati rendszer és irányítás maradt volna érvényben.

Összehasonlítva II. Katalin és Alekszandr Andrejevics Bezborodko kancellár görög tervével, az 1824-es verzió egy kisebb volumenű „felosztással” számolt. Az 1782/1783-as elképzelés alapján Moldva, Havasalföld és Besszarábia egyesülésével egy biztonsági zónát képező ütközőállam jött volna létre Dákia néven Oroszország és a Habsburg Monarchia, valamint az újjáélesztett Bizánci Birodalom között;²³⁶ az új – orosz protektorátus alatt működő – görög állam pedig Morea mellett Bulgáriát, Macedóniát és Albánia nagyobb részét foglalta volna magába.²³⁷ A Bug és a Dnyeper közötti területek Ocsakov környékével együtt²³⁸ Oroszországhoz kerültek volna, más alternatíva szerint pedig a Krím-félsziget és az Archipelag szigetei közül néhány úgyszintén a birodalom határait szélesítette volna.²³⁹ A negyven évvel korábban kidolgozott görög terv a balkáni viszonyok nagyívű átrendeződését és az európai oszmán hatalom végét predesztinálta, mivel az új görög állam és Oroszország mellett Ausztria, valamint a Venecei Köztársaság egyaránt tekintélyes területekkel gyarapodhatott volna az Oszmán Birodalom rovására.²⁴⁰ Ehhez képest a Nesselrode által kidol-

²³⁵ Док. 122. Записка российского правительства... In: ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 316.

²³⁶ Driault–Lhéritier, 27.

²³⁷ Арш, Г. Л.: Россия и борьба Греции за освобождение: от Екатерины до Николая. Москва, Индрик, 2013. 44.

²³⁸ Уо.

²³⁹ Ragsdale, Hugh: Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project. The Slavonic and East European Review. 1988, No. 1. 93.

²⁴⁰ Driault–Lhéritier, 27–28.

gozott változat jóval visszafogottabb, nem célja a Porta hatalmának megintatása, csupán egy reális földrajzi és politikai keretek között létrejövő autonóm képződmény megteremtése. Az 1824-es memorandum tehát nem tekintette hivatkozási pontnak az 1782/1783-as tervet, nem használta fel annak elemeit, hanem a korábbiaktól teljesen független és új alapokra helyezett koncepcióként került bemutatásra.

A görög állam(ok) belső kormányzását és közigazgatási rendszerét tekintve Oroszország előtt példaként két berendezkedési típus állt: a Dunai Fejedelemségek és Szerbia félautonóm státuszú politikai struktúrája. Mindhárom tartomány precedens értékűnek számított, hiszen az Oszmán Birodalom többi provinciájához képest nagyobb szuverenitással bírtak. Kiváltképpen fontos volt Oroszország számára a Dunai Fejedelemségek esetében kialakított modell követése, amelynek elérésében magának a cári kormánynak is kiemelt szerep jutott. Már II. Katalin idejétől kezdve a pétervári kabinet nagy hangsúlyt fordított a kelet-balkáni régió fejlődésére. A Nesselrode által körvonalazott koncepció vegyítette egymással az 1792-es iasi békében Moldva és Havasalföld vonatkozásában rögzített engedményeket az 1812-es bukaresti szerződésben Szerbiának adományozott önrendelkezési jogkörökkel.²⁴¹ A rendezési terv alapján tehát: „*A Porta megőrizné magának szuverenitását minden fent felsorolt országok fölött.*”²⁴² *Nem küldene oda sem pasákat, sem kormányzókat, de kapna évenkénti adót, amelynek összegét már most meg kellene határozni, a fejedelemségek vagy szigetek kiterjedésének és erőforrásainak figyelembe vételével.*”²⁴³ Következésképpen a létrejövő görög tartományok évi adóösszegének meghatározásakor figyelembe kellett venni az adott tartományok gazdasági teljesítőképességét, illetve az azt meghatározó regionális adottságokat. Erre korábban már láthattunk példát, amikor a Moldvai Fejedelemség pénzügyi kötelezettségeinek mértékét a hozzá tartozó földek méretével arányosan határozták meg.²⁴⁴

A helyi kormányzati és közigazgatási rendszer kiépítésének tekintetében érdemes összehasonlítani a Dunai Fejedelemségekben és Szerbiában aktuálisan (1824-ben) érvényben lévő törvényeket. Moldva és Havasalföld irányítása választott hospodár fejedelmekre van bízva, akiknek megbízatása

²⁴¹ No.25.110. Маія 16. Трактатъ о мирѣ между Россією и Оттоманскою Портою. In: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. 1649–1825 гг. Том XXXII. Сост. Сперанский, М. М. Санкт-Петербург, Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. 316–332.

²⁴² Kelet-Görögországhoz, Nyugat-Görögországhoz és Dél-Görögországhoz tartozó területek.

²⁴³ Док. 122. Записка российского правительства... In: ВІП. Сер. II. т. 5 (13). 316.

²⁴⁴ Ezt a rendelkezést szintén az 1792-es iasi béke tartalmazta, amelynek vonatkozó pontjai 1812-ben ismét megerősítést nyertek a bukaresti egyezmény keretei között.

hét évre szól, és akiknek a személyét illetően a Porta az Orosz Birodalom jóváhagyása mellett tesz javaslatot. Tehát a két fejedelemség irányításában valamifajta konszenzus működik Konstantinápoly és Szentpétervár között. A közigazgatási rendszer és az adóbehajtás joga pedig a helyi kormányzat kezében összpontosul, miközben a Portától való politikai függősége továbbra is fennáll. Szerbiában azonban mindezzel ellentétben nincs periodikus „kormányváltás”, amely időről időre változást hoz a fejedelemség belső vezetésének politikai irányultságában. Ennek megfelelően – amennyiben az 1816 utáni viszonyokat vesszük alapul – a szerb fejedelemség vezetésében nagyobb stabilitás és kontinuitás figyelhető meg. Jelen esetben azért szükséges rávilágítani az említett tartományok közötti különbségekre, mert a görög memorandum mindkét berendezkedési formára reflektál. A szöveg deklarálja a fejedelemségeknek a dunaiak példája alapján való megszervezésének igényét, noha a helyi viszonyokat meghatározó döntéseket a szerb rendelkezések alapján szeretné meghozni: „*Minden részlet a fejedelmi kormányzás időtartamával, a kinevezésük rendjével, a határokkal és a belső igazgatással, az adó mértékével, amelyeket a megbízottak szednének be, a török helyőrség által elfoglalt helyek meghatározásával, ezen helyőrségek létszámával, a parancsnokaik kötelezettségeinek körével, a helyi közigazgatási rendszer szigeten való megszervezésével stb. kapcsolatban egy, a Porta, a szövetséges udvarok és a görög küldöttek közötti második tárgyaláson kellene egyeztetni, olyan feltételekkel, kikötésekkel, mint Szerbia esetében az 1812. évben.*”²⁴⁵ Mindennek figyelembevételével az orosz kabinet koncepciója a görög állam(ok) politikai struktúrájának meghatározásában ellentmondásosnak tekinthető, hiszen egyszerre használja a Dunai Fejedelemségek és Szerbia példáját hivatkozási alapként, s egyúttal kiindulási pontként az újjászervezni kívánt görög térség belső berendezkedésének tekintetében. A két példa mindazonáltal a helyi uralkodási forma tekintetében merőben eltér egymástól, ebben az értelemben a memorandum nem konzekvens és nem ad a végrehajtáshoz szükséges egyértelmű útmutatást.

Hasonlóképpen fontos kitétel volt az görög állam(ok) közigazgatási rendszerét tekintve, hogy az adminisztratív feladatok ellátását a helyi lakosság irányítása alá helyezné, a fejedelemségek és a szigeteknek a Porta előtti hivatalos képviselőjét pedig – ismételten csak Moldva és Havasalföld analógiájára – a konstantinápolyi pátriarka látná el.²⁴⁶ Végül, de nem utolsósorban Oroszország tervezetében a gazdasági megfontolásoknak is domináns szerep jutott, ennek lényege a korábbi birodalmi keretek között

²⁴⁵ Док. 122. Записка российского правительства... In: ВПР. Сер. II. т. 5 (13). 316–317.

²⁴⁶ Uo. 316.

működő közös gazdasági tevékenység fenntartása, valamint továbbfolytatása, amely mind török, mind pedig görög (illetve orosz szempontból) alapérdekként jelenik meg. A pétervári javaslat azonban a kölcsönös gazdasági együttműködésen túlmutatva új megközelítésbe helyezte a görög kereskedelem fejlődésének irányát: „*A görög fejedelemségek és szigetek teljes kereskedelmi szabadságot élveznének, és a Portától megkapnák a saját zászló [használatának] jogát.*”²⁴⁷ A szabad kereskedelmi jogok görögök számára történő biztosítása az orosz diplomácia számára a békés és hosszú távú rendezés egyik sarkalatos pontja volt. Egyrészt mivel a görögök által lebonyolított kereskedelem eddig is a dél-oroszországi területek gazdasági folyamatainak szerves részét képezte, a birodalmi gazdaságpolitika korlátainak áthidalása pedig a görög kereskedelem aktívumának növelése mellett Besszarábia és Új-Oroszország gazdasági életének prosperálását szolgálhatná. Másrészről megszűnne az az évtizedekre visszanyúló eljárás, hogy a görög hajóknak a szorosokon való átjutása és a Fekete-tengeren való kereskedelmi célú működése legtöbbször az orosz felségjelzés használatával valósulhatott meg.

Az önállóság korlátait oszmán részről három fontos pontban biztosítanák: az adózás, a politikai függőség, és ami talán a legfontosabb, a mindennapi életet leginkább meghatározó faktor, az állandó török helyőrség fenntartása az újjászerveződő görög területeken, amely minden kétséget kizáróan nyomatékossítaná a helyi lakosság számára a Portától való függés töretlenségét, azzal a kikötéssel, hogy a katonákra vonatkozóan „*(...) tilos lenne nekik betörni a szomszédos földekre.*”²⁴⁸ Végül pedig az orosz memorandum rögzítette, hogy a görög béke és a görög államiság feltételeinek biztosítására Oroszország és az európai szövetséges udvarok vállalnának nemzetközi garanciát.²⁴⁹

A MID által előterjesztett javaslat nem csupán az orosz kabinet álláspontjának és béketeremtési elképzelésének pontos részleteit kívánta tudatni az európai nagyhatalmakkal, hanem egy olyan koncepciót prezentált, amely egyben nyomatékossította I. Sándor szövetségeseivel szembeni konkrét elvárásait. Az uralkodó európai udvarokkal szembeni kívánalmait a cár az alábbi hat pontban fogalmazta meg:

- „*1. jóváhagyni a jelen feljegyzésben kifejtett elképzeléseket;*
- 2. megegyezni arról, hogy a szövetséges udvarok konstantinápolyi képviselőinek azonos instrukciókat küldjenek;*

²⁴⁷ Uo.

²⁴⁸ Uo. 317.

²⁴⁹ Uo.

3. biztosítani ezen követek számára minden szükséges felhatalmazást;
4. megállapodni arról, hogy következetesen közöljék a szövetség által elfogadott megbékéltetési tervezet különböző részleteit;
5. tájékoztatják őket [a nagyhatalmakat] arról, hogy jelen pillanatban át kellene gondolniuk minden teljesítendő szövetségi kívánalmat, amennyiben a megbízottak rákényszerítenék a törökre, hogy az elismerje a barátságos és kollektív beavatkozás egyszerű elvét;
6. felhívni a figyelmüket arra, hogy a három görög fejedelemség kisebb mérettel való létrehozása és szándéka megfelelő minden tartomány számára, amelyeknek a Porta új garanciát ad; hogy mindez elég csábító [lehet] a befolyásos görög családoknak (...).²⁵⁰

Az orosz kabinet a tárgyalások mielőbbi lefolytatását szorgalmazta, a folyamat sürgetését pedig a fennálló helyzet ideális volta miatt vélték fontosnak, amelyet az orosz külügyminiszter a következő érvekkel támasztott alá: „Jelen pillanat nagyon kedvezőnek tűnik a tárgyalásokra. A török büntető expedíciók eredménytelennek bizonyultak. A görögök megosztottak, és pénz és ember szűkében vannak. A tél miatt tényleges fegyverszünet került bevezetésre; a törökök és görögök között a bizonytalanság és a fáradtság érzése van. Egyik fél oldalára sem billenne a mérleg, a tavaszi tárgyalások nehezebbek lesznek, és az eredmény [elérése] még problematikusabb.”²⁵¹ Nesselrode és I. Sándor cár koncepciója az orosz kormányzat semleges, részrehajlástól mentes státuszának megőrzésére törekedett. A nagyhatalmi közvetítés vezető szerepének felvállalása pedig Oroszországnak az európai szövetségi rendszerben 1815 után betöltött "elsőségének" kifejezése mellett egyben a keleti ügyek formálásában való megkerülhetetlenségét volt hivatott kifejezni. Eleve sokatmondónak tekinthető maga a tény, hogy az első részletes és valóban konkrét megoldási javaslatot tartalmazó tervezet is a MID-ben került kidolgozásra, nem pedig valamely nyugat-európai állam (és különösképpen nem Nagy-Britannia) külügyminisztériumában. Oroszország számára fontos volt a görög ügyben való példamutatás és az események alakítását célzó lehetőségek megragadása.

A cári kormányzat azonban szerette volna, ha a Nesselrode-féle terv egy a korábbi kongresszusokhoz hasonló nagyhatalmi konzultáción kerülne megvitatásra. Nem vagyunk messze ugyanis a kongresszusi rendszer utolsó állomásától. Elméletben pedig a veronai találkozót követően még meg volt a lehetősége a Négyes Szövetség által életre hívott rendszer felélesztésére,

²⁵⁰ Uo. 319.

²⁵¹ Uo.

amely éppen a hatékony nemzetközi konfliktuskezelés megteremtésére törekedett. Jóllehet a kongresszusi rendszer kezdettől fogva magában hordozta az együttműködő felek egyéni politikai gondolkodásmódjából, hatalmi státuszából és sajátos problémamegoldó készségeiből adódó ellentéteket, ettől függetlenül a szentpétervári konferencia valós megoldást jelenthetett volna a keleti válság kezelésére.

Az indítvány megvitatása érdekében I. Sándor szorgalmazta a nagyhatalmak képviselőinek találkozóját. A Szentpéterváron összeülő konferencia azonban nem érte el célját. A memorandum nem csupán a nagyhatalmak, hanem a görögök részéről is heves ellenkezést váltott ki. A koncepció bizonyos részei nyilvánosságra kerültek, majd ezt követően az ideiglenes görög kormány George Canninghez intézett levelében tiltakozott az orosz javaslatot illetően és a londoni kabinet segítségét kérte.²⁵² Bár az angol külügyminiszter nem tett eleget a felhívásnak, a tárgyalások alakulásának tükrében értelmetlennek látta a további konzultációt és hazahívta követét. Görögország megbékéltetésének memoranduma nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az orosz tervek fogadtatása ugyanis igen kritikusnak bizonyult, amely hangnem elsősorban Nagy-Britannia és Ausztria részéről volt egyértelműen tapasztalható.

A szentpétervári kormányzat által kínált alternatíva a tárgyalópartnerek és a háborús felek részéről egyaránt elutasításra került. Fontos megjegyezni, hogy maga a tervezet – pontosabban annak néhány részlete – még az érdemi tárgyalásokat megelőzően ismertté vált és az érintett felek heves tiltakozását váltotta ki. Mindezt tetézte, hogy az 1824. évi brit–orosz előtárgyalások a pontos orosz szándékok ismeretének hiányában hiábavalónak tűntek. Legalábbis George Canning ezt az érvet hozta fel Lievenhez intézett októberi levelében, amelynek szándéka az volt, hogy a Foreign Office vezetője a fennálló helyzet tisztázására – mintegy állásfoglalásra – készítse az orosz nagykövetet saját kormányának valós elképzelései felől. A Foreign Office vezetője egy, a MID részéről a szövetségesek konstantinápolyi nagyköveteinek körbeküldött jegyzéket illetően kért alaposabb útmutatást a következő kérdésekben: A görög képviselőt milyen formában és milyen szervezeten keresztül valósulna meg? Ha annak a megvalósítását (feltételezhetően a török fél) visszautasítja, abban az esetben ezt a szövetségesek milyen reakcióként kezelik: ellenséges magatartásként vagy a közvetítéstől való távolmaradásként? Ha az egyik fél elfogadja a feltételeket, a másik pedig elutasítja, abban az esetben az elfogadó fél pártjára állnak a nagyhatalmak a

²⁵² Lane-Poole, Vol. I. 341. Továbbá Temperley, H. W. V.: *Life of George Canning*. James Finch & CO., Ltd., London, 1905. 211.

visszautasító ország ellenében? Az egyezség felrúgása esetén van-e lehetőség fellépni – és ha igen, milyen módon – a szerződést megsértő félle szemben? Lehet-e egyáltalán azt várni, hogy a megegyezés sikert hoz? És mi van akkor, ha nem jutnak eredményre? Ha pedig eleve tény az, hogy mindkét oldalról kudarc lesz a tárgyalás, akkor van-e mégis bármilyen fajta előnye annak, hogy lefolytassák a mostani egyeztetéseket?²⁵³ Lieven válasza lényegében általános megfogalmazásokat tartalmazott és konkrét válaszok helyett az orosz külpolitika általános elképzeléseit és törekvéseit foglalta össze: Szentpétervár célja a török–görög harcok felfüggesztése, a megbékélés elősegítése, és mindezt a nemzetközi (szövetséges) nagyhatalmak közös égíse alatt képzelték megvalósítani.²⁵⁴ Végül Canning az ideiglenes görög kormány, valamint a Porta Nagy-Britanniának tett véleménynyilvánításaira hivatkozva elfogadhatatlannak tartotta a görög tervezetet.²⁵⁵ Ezzel gyakorlatilag brit részről pont került az orosz koncepció és a szentpétervári konferencia körüli felhajtás végére, és London egy időre kiszállt a további konzultációk menetéből.

A többi nagyhatalom ugyan részt vett az 1824 júliusában megrendezett konferencián, de Anglia részvételének hiánya okán nem tudtak és nem is akartak érdemi döntéseket hozni a görög ügyben, ezért maga a szövetséges tárgyalás valójában csak egy formális diplomáciai aktusnak tekinthető. Elvben egyetértettek a megbékéltetés ideájával, de az annak gyakorlati megvalósítására tett orosz indítványokat nem fogadták el, így azt a fontos kritériumot sem, hogy a nagyhatalmak közös felhívást intézzenek a Portához, amelyben a görög helyzet megoldására készítenek az oszmán kormányzatot.²⁵⁶ A helyzetet súlyosbította az orosz béketervezet publikálása, amely nagy ellenállást és felháborodást váltott ki a konfliktusban érintett felek részéről.²⁵⁷ A memorandum bizonyos részei a brit és a francia sajtóban kerültek nyilvánosságra.²⁵⁸ Ez pedig azt eredményezte, hogy mind a görög, mind pedig a török fél elutasította a szentpétervári javaslatot, még mielőtt annak teljes egészét hivatalosan megismerhették volna. Már a tervezet kiszivárgott részletei is elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy különösképpen

²⁵³ Traduction d'une lettre de M. Canning à M. le Comte de Lieven, Le 13 Octobre, 1824. In: ÖStA–HHStA. Türkei VI. K 17.

²⁵⁴ Copire de la Note de M. le Comte de Lieven à M. Canning, en date de Londres le 5/17 Octobre 1824. In: Uo.

²⁵⁵ To Count Lieven. Foreign Office, 8th November, 1824. In: Uo.

²⁵⁶ Schroeder, 639; Орлик, О. В.: Россия в международных отношениях 1815–1829. От Венского конгресса до Адрианопольского мира, Москва, Наука, 1998. 95.

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ Международные отношения на Балканах 1815–1830. (Ред.) Арш, Г. Л. – Виноградов, В. Н. – Джападзе, Э. А. – Достян, И. С. Москва, Наука, 1983. 169.

a görög kormány oldaláról elfogadhatatlannak minősítsék azt, és Anglia közbenjárását, illetve támogatását kérjék az orosz ambíciókkal szemben. Persze arra sem volt garancia, hogy a MID által a maga idejében nyilvánosságra hozott memorandum nagyobb sikert aratott volna, mindenesetre meglett volna annak a lehetősége, hogy a szentpétervári kabinet a maga tempójában és a saját diplomáciai eszközeinek alkalmazása mellett vezesse be a koncepciót a köztudatba, ami valószínűleg mérsékeltabb reakciókat váltott volna ki. A projekt kiszivároztatása azonban elvette Oroszországtól a helyzet (számára) kedvező és tudatos formálásának lehetőségét, Nesselrode külügyminiszter pedig javarészt ezzel magyarázta az orosz békekoncepció kudarcát. Ahogyan erről pár hónappal később írott levelében nyilatkozott: „*Javaslatunk nyilvánosságra hozása rosszindulatú célt szolgált, meghamisította eszméinket, elhallgatta azok nagy részét, a fennmaradókat pedig hazug megvilágításban ábrázolta (...).*”²⁵⁹ A szentpétervári konferencia nem csupán a Nesselrode-féle elképzelés, de egyben a nagyhatalmi együttműködés kudarcát is jelentette, átmenetileg pedig meggyengítette Oroszország pozícióját Görögországban.²⁶⁰

A szövetségi rendszer működésképtelenségének felismerése az orosz válságkezelési mechanizmus átalakulását vonta maga után. I. Sándor külpolitikájának mérsékelt jellege határozottabb és dinamikusabb formát kezdett ölteni. A kurzusváltás egyik alapvető következménye az angol–orosz kapcsolatok felértékelődése volt. A szentpétervári diplomácia lehetőségeinek mérlegelését követően a cár a Londonnal történő szorosabb együttműködést szorgalmazta. Döntésének hátterében a kollektív tárgyalások során megmutakozó nagyhatalmi passzivitás mellett két másik tényező is komoly szerepet játszott. Az első a Dunai Fejedelemségek problémájának súlyosbodása volt. Moldvát és Havasalföldet a görög felkelés kirobbanását követően török csapatok szállták meg. Az okkupáció célját a felkelők támogatásának megakadályozása képezte. A konstantinápolyi kormányzat fejedelemségekben való hosszú távú fegyveres jelenléte azonban az Oroszország és a Porta között 1812 óta hivatalosan érvényben lévő bukaresti béke pontjainak megszegését jelentette. Moldva és Havasalföld autonómiájának felfüggesztése, valamint Szerbia jogainak korlátozása az orosz–török kapcsolatok neuralgikus pontját alkotta. Szentpétervár folyamatos nyomásgyakorlása, valamint a Konstantinápolyba delegált orosz ügyvivő közvetítő tevékenysége is hiába-

²⁵⁹ ВПР. Сер. II. т. 6 (14). Док. 84. Циркулярная депеша управляющего Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде дипломатическим представителям за границей 4 (16) сентября 1825 г. стр. 262–263.

²⁶⁰ Орлик, 1998, 95.

valónak bizonyult: *„Sajnálattal jegyezzük meg, hogy Mincsaki képvisellete, mind ez ideáig nem érte el a várt eredményt. Sem Oroszország mértékletes-sége, sem kitartó türelme, sem jogainak világossága (...) nem változtatta meg látszólag a Porta politikáját.”*²⁶¹

A másik tényező a londoni kabinet görög ügyben képviselt magatartásával kapcsolatban érzékelhető bizonytalanság volt. A bécsi orosz nagykövet 1825. október 16-i keltezéssel Nesselrodéhoz intézett levelében a következőképpen fogalmazott: *„(...) a császár azt mondta nekem, hogy semmilyen valószínűsége nincs annak, hogy a brit kormány hozzájáruljon a [görög] protektorátus igényéhez, viszont teljes mértékben lehetséges, hogy Anglia kihasználja a körülmények jelenlegi alakulását és beavatkozik a Görögország és a Porta közötti viszályba (...).”*²⁶² Abban az esetben pedig, ha ez bekövetkezne, az Oszmán Birodalom minden bizonnyal *„(...) a négy szárazföldi nagyhatalom közvetítéséhez folyamodik, mivel azok jóindulatának őszinteségére a hozzá fűződő viszonyban nagyobb mértékben számíthat, mint Angliáéra.”*²⁶³

Egyértelműnek tűnt tehát, hogy a koalíciós erőviszonyok átalakulásával London mozgásteret jelentősen kibővült. Az sem tűnt kérdésesnek, hogy a brit vezetés az új helyzet adta lehetőségekkel élve saját érdekeinek és elképzeléseinek megfelelően próbálja majd megoldani a görög válságot. George Canning keleti kérdésben folytatott magabiztos politikája összességében tehát elérte célját: a háborús konfliktusba történő kollektív beavatkozás lehetősége 1825-re szertefoszlott, a Szent Szövetség államainak konszenzusa megbomlani látszott, a szentpétervári kormányzatban pedig ezt követően egyfajta bizalmatlanság alakult ki korábbi partnereivel szemben. Az orosz álláspontot tükrözi M. Ja. Mincsaki konstantinápolyi nagykövet Nesselrodéhoz intézett 1825. július 20-i levele, amelyben azt hangsúlyozta, hogy Nagy-Britannia, Ausztria és az Oszmán Birodalom szövetségre lépett Oroszország ellen. A koalíció alapvető célja, pedig hogy *„(...) csökkentse Oroszország ellensúlyát és befolyását, hogy tönkretegyje annak közvéleményen nyugvó erkölcsi erejét, hogy szétszakítsa a vallási azonosság formálta kölcsönös köteleket, amely évszázadok alatt formálódott Oroszország és a görögység között; hogy megfosszák Oroszországot annak lehetőségétől, hogy törvényes védelmet nyújtson a moldvaiaknak és a havasalföldieknek*

²⁶¹ Док. 84. Циркулярная депеша управляющего министерством иностранных дел К. В. Нессельроде дипломатическим представителям за границей. 4 (16) сентября 1825. г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 262.

²⁶² Уо. Док. 92. Д. П. Татищев управляющему Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде, Вена, 4 (16) октября 1825 г. стр. 276.

²⁶³ Уо.

(...).²⁶⁴ Továbbá szintén ugyanebben a jelentésében mutatott rá Mincsaki arra, hogy már nem ez az első alkalom, amikor Oroszország szövetségesei tőle különálló csoportosulást hoznak létre.²⁶⁵ Ez a tény pedig mindenképpen jelzésértékkel bírt a pétervári kabinet számára. Ebben a helyzetben Mincsaki Nagy-Britannia mellett Ausztria politikájára és annak kritikájára helyezte a hangsúlyt, amely ugyanúgy felelős a kialakult helyzetért, mint London. Többek között Lord Strangford konstantinápolyi brit nagykövetre is hivatkozott, aki kijelentette, hogy abban az esetben, ha Oroszország úgy dönt, hogy a görög nemzetet támogatja, akkor ők (feltételezhetően a brit kormány) a Porta mellett fognak kiállni.²⁶⁶ Az orosz delegált szavaiból szintúgy az európai nagyhatalmaktól való kiábrándultság érzése fogalmazódik meg, mint amelyet korábban Nesselrode külügyminiszter is megfogalmazott, és amely érzés magán az uralkodón is úrrá lett. Az szövetségekben való csalódottság pedig 1825 őszére nem csupán a szentpétervári konferencia eredménytelenségét, hanem immáron az Oroszországgal való szembe fordulást is jelentette.

Hasonlóképpen gondolkodott Nesselrode, aki az orosz pozíciók veszélyeztetettségéről a következőképpen fogalmazott: „*A császár valójában nem engedheti, hogy Oroszország kapcsolataiban (...) igazságtalan vádakat legyen kitéve, sem hogy saját kezűleg semmisítse meg a befolyást, amelyet törvényesen szerzett (...). A birodalom érdekei nem engedik felséges uralkodónknak ily módon megváltoztatni a Törökországgal való régi kapcsolatainak alapjait, mert birodalmának joga, annak egyezményei és déli tartományainak kereskedelmi érdekei szakadatlanul fenyegetés alatt állnak (...).*”²⁶⁷ Oroszország balkáni befolyását a Porta katonai sikerei tovább veszélyeztették. Az Oszmán Birodalom és vazallusa, az egyiptomi helytartó által indított közös hadjárat eredményeképpen Morea nagy része török fennhatóság alá került.²⁶⁸ A terület megszerzését követően a konstantinápo-

²⁶⁴ Уо. Док. 56. Поверенный в делах в Константинополе М. Я. Минчаки управляющему министерством иностранных дел К. В. Нессельроде. 8 (20) июня 1825 г. 195.

²⁶⁵ Уо.

²⁶⁶ Уо. 195–196.

²⁶⁷ Уо. Док. 71. Управляющий министерством иностранных дел К. В. Нессельроде Д. П. Татищеву, посланнику в Берлине Д. М. Алопеусу, и послу в Париже К. О. Поццо-ди-Борго. 6(18) августа 1825 г. In: Уо. 232.

²⁶⁸ Bodnár, 2005. 75. A Porta 1824-ben kért katonai segítséget Mohamed Ali egyiptomi helytartótól. Egyiptom az Oszmán Birodalom része volt ugyan, de nagyfokú önállóságot élvezett. A tartomány élén Mohamed Ali állt, aki korábban az oszmán haderőben szolgáló albán zsoldos alakulat vezetője volt. Ez az alakulat támogatta a török haderőt az egyiptomi mamelukok elleni harcban. A Porta számára bizonytalan helyzetet kihasználva azonban Mohamed Ali katonáival átállt a mamelukok oldalára, akiknek hatalma megerősödött Egyiptomban. Velük szövetségben és együttműködésben szilárdította meg helyi politikai befolyását. Majd 1805-ben szembe

lyi kormányzat az etnikai viszonyok drasztikus átalakításával kívánta az adott régió fölötti befolyását megszilárdítani. Az egyiptomi haderő bevonása révén megkezdődött a görög lakosság korra és nemre való tekintet nélkül történő kiirtása, amellyel párhuzamosan zajlott az arabok Moreába történő áttelepítése.²⁶⁹ Egy új oszmán vazallusállam létrejöttének veszélye azonban már nem csupán orosz, hanem alapvető angol érdekeket is sértett. Ezért George Canning levelében utasította konstantinápolyi követét, hogy követelje a török kormánytól Ibrahim pasa²⁷⁰ azonnali megrendszabályozását.²⁷¹

Az angol diplomácia felélénkülése automatikusan együtt járt az Oroszországhoz való közeledéssel. Bár London ragaszkodott a közvetítő szerepéhez, egyre nyilvánvalóbb volt számára, hogy Szentpétervár jóváhagyása nélkül komolyabb lépések megtételére nem kerülhet sor. A két nagyhatalom közötti viszonyban 1825 őszén következett be változás. Ahogyan Canning Liverpool miniszterelnökhöz intézett levelében megfogalmazta: „*Kezdem azt hinni, hogy közeledik az az idő, amikor valamit tenni kell (...)*”, azonban Anglia nem cselekedhet „*(...) addig, amíg Ausztria és Franciaország nem helyezte kezünkbe az irányítást (...)*.”²⁷² Canningnek nem kellett sokat várnia. I. Sándor részéről 1825 őszén történt még egy utolsó nagyhatalmi együttműködésre irányuló próbálkozás. Az orosz diplomácia kísérletéről George Canning október 25-i feljegyzésében számolt be. A dolog érdekessége, hogy az ügygel kapcsolatos információkat Lieven gróf, az orosz kor-

fordult a mamelukokkal, és átvette Egyiptom vezetését. Mohamed Ali nagy népszerűségnek örvendett a nép körében, befolyását és politikai hatalmát pedig III. Szelim szultán kénytelen volt elismerni: még ugyanbban az évben hivatalosan is kinevezte Egyiptom pasájának. Ettől kezdve Mohamed Ali hatalma biztos alapokon állt, ő maga pedig hozzájárult a gazdasági, társadalmi és katonai modernizációt célzó nagyívű reformterveinek megvalósításához (ezekkel részletesebben a VIII. fejezetben foglalkozunk). Ormos – Majoros, 49.; Benke József: Az arabok története. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987. 317–318.

²⁶⁹ Memorandum on the Conditions on which the Duke of Wellington is to Allow His Majesty's Ambassador to go to a Conference on Greek and Turkish Affairs, and of his View of the Intentions of the Cabinet; also Queries Regarding the Wishes of the Government on Certain Points. London, 26 January, 1826. In: Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington. Vol. III. (Ed.) Wellington. London, Albemarle Street, 1871. 75; Schroeder, 642.

²⁷⁰ Ibrahim pasa Mohamed Ali egyiptomi helytartó fia és az egyiptomi haderő parancsnoka. A II. Mahmud szultán kérésére a görög területeken végrehajtott egyiptomi hadműveletek irányítója 1824-től. Hasonlóképpen fontos szerepe volt az 1830-a évek egyiptomi válságaiban, ő vezette Szíria meghódítását (1831) és az anatóliai török területek elleni hadjáratokat (1832, 1839). Mohamed Ali nagyívű politikai ambícióinak támogatója, az önálló arab állam/birodalom megteremtését szolgáló expanzív politika „kivitelezője”, a területszerző hadjáratok vezetője. Ormos–Majoros, 49.; Benke 330.; 334.; Matuz, 174.; 176.

²⁷¹ Ward–Gooch, 91–92.

²⁷² Mr. Canning to the Earl of Liverpool, Seaford, October 25, 1825. In: Some Official Correspondence of George Canning. Vol. I. 317.

mányzat felhatalmazása nélkül, bizalmasan továbbította az angol külügyminiszternek. A londoni orosz követ beszámolója alapján Canning arról értesült, hogy a szentpétervári udvar nemrégiben jegyzéket küldött a három kontinentális nagyhatalom orosz követségeinek. A dokumentum feltételezett tartalma szerint az orosz fél a szövetségesek közötti nézeteltérések rendezését és a görög ügygel kapcsolatos döntések meghozatalát egy jövő év elején megrendezésre kerülő konferencián kívánta megoldani. A jelentés részletesen kitért a szövetséges nagyhatalmak által Oroszország irányában alkalmazott politika ismertetésére és a köztük felmerülő ellentétek okaira.²⁷³

Az újabb kezdeményezés azonban ismételten eredménytelennek bizonyult.²⁷⁴ I. Sándor politikájában ekkor került előtérbe a fegyveres intervenció gondolata. Az eredeti elképzelés alapján az orosz csapatok a Dunai Fejedelemségek birtokbavételével kényszerítették volna rá a Portát a Szentpétervár, valamint a görögség irányában alkalmazott politikájának revideálására. A tavaszi hadjárat előkészítése érdekében I. Sándor 1825. szeptember elején Taganroghra utazott, ahol pár héttel később váratlanul elhunyt.²⁷⁵ A halálát követően trónra lépő I. Miklós rendkívül markáns és határozott jellemű uralkodóként a külügyek terén a korábbiaknál intenzívebb irányvonal mellett kötelezte el magát. A keleti kérdés és az európai ügyek vonatkozásában egyaránt érzékelhető tendenciaváltás azonban nem jelentette a Sándor-féle politikától való teljes elszakadást. Sőt, bizonyos tekintetben I. Miklós határozottan ragaszkodott elődje elképzeléseihez. Példaként említhetjük a Dunai Fejedelemségek ügyét, a Portával való viszony normalizálásának igényét, valamint a tengerszorosok átjárhatóságának biztosítását.²⁷⁶ Ezen kérdések vonatkozásában nem beszélhetünk kurzusváltásról. A cár az intervenció kérdésében is hasonló álláspontra helyezkedett. Tartotta magát a fegyveres beavatkozás lehetőségének fenntartásához. I. Sándor koncepciójától eltérően azonban I. Miklós a háborúra nem csupán a válságkezelés módszereként, a keleti krízis esetében alkalmazandó átmeneti megoldásként, hanem a nemzetközi viszonyok formálásának eszközeként tekintett. Mindazonáltal az új cár külpolitikai szemléletében a görög ügy megítélését illetően is történt változás. Wellington herceg George Canningnek írt jelentésé-

²⁷³ Memorandum of Mr. Canning, Seaford, October 25, 1825. In: Uo. 313–315.

²⁷⁴ Schroeder, 639.

²⁷⁵ Strakhovsky, L. I.: Alexander I's Death and Destiny. *American Slavic and East European Review*. 1945. No. 1/2. 33–50; Princess Lieven to Earl Grey, Brighton, December 27th, 1825. In: *Correspondence of Princess Lieven and Earl Grey*. Vol. I. 17–19; Princess Lieven to Metternich, London, January 6, 1826. In: *The Private Letters of Princess Lieven to Prince Metternich*. (Ed.) Quennell. New York, E. P. Dutton & CO., INC., 1938. 356.

²⁷⁶ Bodnár, 2005. 76.

ben hangsúlyozta: „Ő császári felsége több mint közömbös a görögség iránt, (...) nem érti, hogyan léphetne fel a lázadó alattvalók érdekében a Portánál, (...) erős ellenérzésesei vannak a beavatkozás elve iránt, (...) a görög ügy ezen felfogása meglehetősen új, és különbözik Sándor cár [elképzelésétől] (...).”²⁷⁷ I. Miklós problémakezelésében és szemléletmódjában ez lesz az új motívum: a morális kérdések és az erkölcsi alapú politizálás, amely I. Sándornál megfigyelhető, kevesebb hangsúlyt kap, és a birodalom jogainak, valamint nagyhatalmi érdekeinek érvényesítése kerül a figyelem középpontjába.

A koncepcióváltás folyamata és a pétervári protokoll létrejöttének körülményei a brit–orosz diplomáciában (1825–1826)*

A kontinens két vezető nagyhatalmának külpolitikája 1825 októberére átalakult: a be nem avatkozás elve háttérbe szorult, és a görög törekvéseket támogató irányvonal került előtérbe. A keleti kérdésben korábban ellentétes álláspontot képviselő londoni és szentpétervári kormányzat között egy elvi együttműködés kezdett körvonalazódni, amelynek gyakorlatban történő realizálására 1826–1827-ben került sor. I. Sándornak a görög ügy kollektív rendezésre irányuló törekvése eredménytelennek bizonyult; az 1815 után képviselt alkalmazkodási politika megbukott és hosszú idő óta először a birodalom – nemzetközi kapcsolatait tekintve – elszigetelt helyzetbe került. Az izoláltság megszüntetésének egyetlen módja az 1825 nyarán bekövetkező kurzusváltás volt. Az Oszmán Birodalom és Oroszország között fennálló konfliktus megoldásának módozatait illetően továbbra is két alternatíva kínálkozott: a békés úton való problémamegoldás és a háború révén történő rendezés lehetősége. Bár elméletben mindkettőnek volt realitása, a fegyveres megoldás alkalmazása alapvetően nem illett bele a kontinentális erőegyensúly prioritásának ideájára épülő cári koncepcióba. Ezen a dilemmán

²⁷⁷ To the Right Hon. George Canning, St. Petersburg, 5th March (21st of February), 1826. In: Despatches, Correspondence and Memoranda...Vol. III. 149–150.

* A fejezet rész bizonyos részei tanulmány formájában is megjelentek. Lásd: Schrek Katalin: Angol - orosz együttműködés a görög ügyben: a pétervári protokoll (1826) diplomáciai háttere. In: Juvenília. V. Debreceni Bölcsész Diákkörösök Antológiája. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. 282–292.; Anglo-Russian Mechanisms for Crisis Management in the First Period of the Greek Cause (1821–1826). Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica - Történeti Tanulmányok 2014. XXII. szám. 142–158.; K. A. Lieven herceg diplomáciai tevékenységének vizsgálata a brit levéltári források alapján. Kritische Zeiten. 2014. 3–4. szám. 79–95.; The Question of the Anglo-Russian Cooperation at the Negotiations in Seaford. Count K. A. Lieven's Intermediary Role in the Solution of the Eastern Crisis in 1825–1826. In: Альтернативы, переломные пункты и смены режима в истории России/Alternatives, Turning Points and Regime Changes in Russian History and Culture. Ruszisztika Könyvek XLI. Budapest, Russica Pannonica, 2015. Ruszisztika kötetek. 2014. 159–167.

azonban I. Sándor az 1825. évi újabb diplomáciai fiaskót követően túljutott, az addig konszenzusra építő politikai stratégiája pedig új irányt vett. Oroszország nem ragaszkodott tovább az európai szövetségi rendszer kereteihez, mivel az látszólag magatehetetlennek és közönyösnek mutatkozott a keleti kérdés tekintetében. Ez a megállapítás elsődlegesen Ausztriára, Franciaországra és Poroszországra vonatkozott. Nagy-Britanniával annyiban volt más a tényállás, hogy ő volt az egyetlen nagyhatalom, amely érdemi érdeklődést mutatott a görög helyzet megoldására, de arrongás és az orosz kabinet közbenjárását teljes mértékben elutasító attitűdje miatt egyelőre nem mutatkozott lehetőség a Londonnal való együttműködésre.

Ebből a szempontból érdemes megvizsgálnunk a brit diplomácia által kitűzött célokat és az 1825-re elért eredményeket. George Canning több aspektusból is opportunistának tűnő külpolitikája alapvetően arra épült, hogy az Oroszországgal szövetséges európai nagyhatalmakat elidegenítse a görög ügytől és ezáltal a keleti kérdéstől. Az elgondolás, hogy Nagy-Britannia vétója mellett egyetlen állam sem vállalja fel az orosz kormánnyal szövetségben a balkáni konfliktus megoldását, voltaképpen helyesnek bizonyult. Ezen logika mentén pedig a Foreign Office minden lehetőséget megragadott a MID nemzetközi kezdeményezéseink ellehetetlenítésére. Az első fontos célkitűzést, hogy a brit diplomácia hatástalanítsa a kontinentális nagyhatalmakat a görög ügyben, Canning nagyobb diplomáciai konfliktus nélkül érte el. A második pont, amellyel a brit külügy mindenképpen számolt, hogy Oroszország a nagyhatalmak háttérbe vonulását követően, és különösen a szent szövetségi partnerek tértelensége nyomán új szövetségest fog keresni a görög–török háborúba való beavatkozáshoz, aki – Franciaország, Poroszország és Ausztria 1824–1825-ös szereplése után – kizárásos alapon csak Nagy-Britannia lehet. Canning álláspontja szerint London távolságtartása még mindig nem volt olyan kompromittáló, mint a két középkelet-európai német állam képmutatása, ezért a második szeptérvári konferenciát követően számított az orosz kabinet közeledésére. Ebben a tekintetben azonban a brit diplomácia számára váratlan fordulat következett be: I. Sándor cár a többszörös sikertelenségért a felelősséget éppúgy hárította Londonra, mint a párizsi, a berlini és a bécsi kabinetre. A cár döntése alapján pedig a görög helyzet megoldásában 1825 nyarától kezdve Oroszországnak egyedül kellett cselekednie.²⁷⁸ A Canning által várva várt szövetséges felajánlkozás így összességében elmaradt, és a Foreign Office vezetőjének be kellett látnia, hogy amennyiben meg szeretné nyerni az orosz ural-

²⁷⁸ Орлик, О. В.: История внешней политики России. т. 1. Москва, Международные отношения, 1999. 208.

kodó és a MID bizalmát, akkor neki kell felvállalnia a kezdeményező fél szerepét.

Valójában az angol–orosz együttműködés gondolata már korábban is a szentpétervári diplomácia szerves részét képezte, amely azonban az általános európai együttműködés keretein belül volt értelmezhető. Most azonban a kontinentális viszonyok átalakulását követően I. Sándor úgy vélte, hogy a nemzetközi ügyekben elszenvedett presztízvesztés miatt átmenetileg elzárkózik bármilyen fajta együttműködéstől. Az orosz szövetség kérdése, amely ez idő tájt komoly dilemmát okozott George Canningnek, 1825 augusztusában új lehetőségként jelentkezett, mivel Oroszország bár tartotta magát a korábbi szövetségesektől való elhatárolódáshoz, ezzel párhuzamosan kénytelen volt alternatívát keresni nemzetközi elszigeteltségének feloldására. Ennek egyetlen módja pedig, ha enged az elveiből és lehetőséget ad a londoni kabinettel való kooperációnak. A cár Nesselrodéval való konzultációja során a következőképpen fogalmazott: „*A török hatalom omladozik; az agónia hosszabb vagy rövidebb, de halálra van ítélve. Én még mindig itt vagyok teljes hatalmamban felfegyverkezve, saját elveimben megerősítve. (...) Ameddig azokat követem, ők [a szövetségesek] fognak hasznot húzni belőle. Nem maradhatok sokáig ezen az állásponton.*”²⁷⁹ A váltás tehát a pétervári udvari körökben evidensnek, s egyúttal szükségesnek mutatkozott.

A brit diplomácia is hasonlóképpen gondolkodott, mivel a kontinentális nagyhatalmak görög ügyből történő kiiktatását követően elérkezettnek látta az időt az Oroszországgal való aktívabb kapcsolatfelvételre. A londoni kabinet politikájának változását több apró gesztus is jelezte. Ezekről Lieven gróf adott tanúbizonyyságot Nesselrodéhoz intézett jelentésében, amelyet a külügyminiszter 1825. november 20-án írt levelében továbbbított I. Sándornak.²⁸⁰ Ebben a levelében Lieven beszámolt George Canningnek Lord Strangfordhoz intézett instrukcióiról,²⁸¹ az új pétervári nagykövetnek szánt utasítások hangvételére alapozva pedig a londoni orosz nagykövet egyértelműnek tekintette az angol diplomácia változásának új irányát.²⁸²

²⁷⁹ Idézi Harold Temperley: Princess Lieven and the Protocol of 4 April 1826. The English Historical Review. 1924. No. 153. 60.

²⁸⁰ Управляющий министерством иностранных дел К. В. Нессельроде Александру, 8 (20) ноября 1825 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 296.

²⁸¹ George Canning to Vicount Strangford. Foreign Office, October 14, 1825. In: TNA/PRO/FO 181/65 – Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Embassy and Consulates, Union of Soviet Socialist Republics (formerly Russian Empire): General Correspondence.

²⁸² Az új követ Percy Smythe Strangford Sir Charles Bagotot váltotta a szentpétervári követi poszton, és komoly külügyi tapasztalat birtokában érkezett az Orosz Birodalom fővárosába, mivel áthelyezését megelőzően Konstantinápolyban teljesített követi szolgálatot.

A MID nagy jelentőséget tulajdonított az új delegált érkezésének, mivel az egyben a st. james-i kabinet Oroszország felé való nyitásának egyik szimbóluma is volt. George Canning Lord Strangfordhoz intézett utasítása valóban egyértelmű volt, a nagykövet felhatalmazást kapott arra, hogy tudassa Nesselrodéval: „(...) Oroszország császára a múlt télen megnyitott pétervári konferencia óta kinyilatkoztatta döntését, miszerint nem folytat több tárgyalást Őfelsége kormányával; az elhatározást, amelyet a konferencián elszenvedett kudarcot követően a többi szövetségesére is kiterjesztett. Nem a brit kormány feladata, hogy megtörje az Ő császári felsége által előírt határozatot (...).” Azonban: „(...) bármikor, amikor Ő császári felsége úgy gondolja, hogy enyhít ezen az elhatározáson, Őfelsége hajlandó lesz (...) a kölcsönös és barátságos megértés legkomolyabb óhajával újra tárgyalni.”²⁸³ A dokumentum tartalmának ismeretében tehát Lieven megerősíthette kormánya felé az angol szándékokat. Fontos azonban kiemelni, hogy Canning rendelkezései – ahogyan arra Lieven is utalt – alapvetően általános elvi megfontolások voltak és egyelőre nem tartalmaztak konkrétumokat.

A kiegyezésre való hajlamnak ekkor már Szentpétervár részéről szintén mutatkoztak jelei. A cár azonban úgy vélte, hogy a Nagy-Britannia felé irányuló nyílt közeledés az elmúlt év eseményeinek tükrében méltánytalan lenne Oroszország számára. „Ha kezet fognak velünk biztosan – Európa érdekének és a vallás, valamint az emberiség törvényeinek megfelelően – kontrolláljuk és stabilizáljuk az eseményeket Keleten. (...) Lord Strangford küldése fog ürügyként szolgálni; az ő érkezése új korszakot fog jelenteni ebben a kérdésben.”²⁸⁴ Az új pétervári angol nagykövet kinevezésére 1825 októberében került sor.²⁸⁵ Ugyanebben a hónapban indultak meg a Lieven és George Canning közötti informális tárgyalások, amelyeknek azonban volt egy fontos előzménye: Dorothea Lieven oroszországi látogatása 1825 nyarán.

A cár a külügyminiszterével történő egyeztetést követően arra kérte Nesselrodét, hogy Madame Lieven előtt is vázolja fel Oroszország jelenlegi politikai helyzetét, és bízta meg a londoni kormánnyal történő nem hivatalos kapcsolatok felvételével.²⁸⁶ A grófnő és Nesselrode között zajló beszélgetés során Madame Lieven aggályait fejezte ki a küldetéssel kapcsolatban, mégis elvállalta a közvetítő szerepét. A grófnő augusztus végén hagyta

²⁸³ George Canning to Vicount Strangford. Foreign Office, October 14, 1825. In: TNA/PRO/FO 181/65.

²⁸⁴ Idézi Temperley, 1924. 60–61.

²⁸⁵ George Canning to Viscount Strangford. Foreign Office, October 12, 1825. In: TNA/PRO/FO 181/65.

²⁸⁶ Temperley, 1924. 61.; Cromwell, 2007. 96–97.; Тяньшина, 2009. 68–73.

el Szentpétervárat. Nem sokkal távozását követően levelet intézett Metternichhez, akivel hosszú évek óta bizalmas kapcsolatban állt. Ebben utazásának körülményein kívül az oroszországi eseményekre is reflektált. Bár halványan utalt a cár külpolitikai koncepciójának átforgalmazására, fontos kiemelni, hogy a londoni küldetést és az I. Sándor által meghatározott instrukciókat illetően nem bocsátott információkat a kancellár rendelkezésére. A szeptember 2-i keltezésű levelében azonban Madame Lieven a következőképpen fogalmazott: „*Az oroszországi utam véget ért. Nagyon jelentős következményei vannak számomra; gazdagon jöttem haza. Értékes tudásban igencsak gazdagon (...) Elmondom neked, ami a legsürgetőbb; bizonyos fokú ridegség van irántad.*”²⁸⁷ Ugyanezt támasztotta alá az ugyancsak a grófnő nevéhez köthető *Polityicseszkih voszpominanyijah o szajuze sz Anglijej (Politikai visszaemlékezések az Angliával való szövetségről)* című írása,²⁸⁸ továbbá a Metternich 1825-ös párizsi látogatásáról szóló beszámolója. Utóbbi esetében a grófnő a következőképpen fogalmazott: a kancellár „*(...) semmibe vette Sándor cárt. Dicsekedett a fölötte lévő hatalmával, (nyíltan) bevallotta minden mesterkedését, amelyeket azért vetett be, hogy rákényszerítse a Császárt, hagyja a keleti kérdés (irányítását) az ő kezében. Mindezen nagyolások pedig (...) Pozzo di Borgo által gondosan összegyűjtve (...)*” Oroszországba is eljutottak.²⁸⁹

Nyilvánvalóan ezek az események szintén szerepet játszottak abban, hogy a pétervári diplomácia a keleti kérdés vonatkozásában zárkózott attitűdöt vett fel, amely idővel minden szövetségesét – kiváltképpen Ausztriát - is érintette.²⁹⁰ Legelőször azonban mégis Anglia esetében – Lieven gróf magatartásán keresztül – mutatkozott meg markánsan. Ahogyan arra George Canning Henry Wellesley bécsi angol nagykövethez írt levelében utalt: „*(...) a szövetséges konferencia kapcsán (...) az egyetlen biztos és értékelhető információ az, ami excellenciás urad révén van birtokunkban. Lieven gróf nem kapott felhatalmazást arra, hogy ebben az ügyben kommunikáljon velem (...).*”²⁹¹ Ez a gesztus is egyértelművé tette az orosz kabinet távolságtartó politikáját, amelyet londoni nagykövetén keresztül juttatott kifejezésre. Lieven gróf tehát kétségtelenül annak az orosz külügyminisztérium által

²⁸⁷ Princess Lieven to Metternich, Reval, September 2, 1825. In: Quennell, 1938. 353.

²⁸⁸ Тяньшина, 2009. 67.

²⁸⁹ Temperley, 1925. 85. Ugyanezt támasztja alá George Canning egy 1826 februárjában keltezett dokumentumában. Lásd: Instructions Given to the Duke of Wellington, on Proceeding to St. Petersburg, Foreign Office, February 10, 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165.

²⁹⁰ Орлик, 1995. 208.

²⁹¹ George Canning to Henry Wellesley. Foreign Office, September 27, 1825. In: TNA/PRO/FO 181/65.

adott útmutatásnak tett eleget, amelyet feltételezhetően még 1824 őszén kapott, miután az angol kabinet visszautasította a pétervári konferencián való részvételt.²⁹² 1825 őszére azonban megváltoztak a körülmények. Dorothea Lieven az instrukcióknak megfelelően továbbította az uralkodó akaratát férjének, K. A. Lievennek, aki pedig az előzetes információk alapján hozzálátott a Foreign Office vezetőjével történő tárgyalások megszervezéséhez.

Az új irányvonalat volt hivatott jelezni a cárnak a bécsi, berlini és párizsi orosz nagykövethez intézett körlevele is, amelyben tájékoztatta köveit a szentpétervári konferencia nyomán kialakult ponthelyzetről, és instrukciókat adott a jövőben alkalmazandó magatartásukat illetően. Utasította delegáltjait, hogy mind a keleti kérdés, mind az európai ügyek vonatkozásában a fent említett kormányzatok részéről felmerülő javaslatok tekintetében semleges álláspontot képviseljenek.²⁹³ Az érdemi konzultációk azonban még váratnak magukra, az első egyeztetések majd az őszi folyamán, egészen pontosan 1825 októberében indultak meg.

Az angol külügyminiszter ekkor már alapos információkkal rendelkező Szentpétervár keleti kérdésben formálódó álláspontját illetően. Az elsődleges forrás tehát egyértelműen Lieven gróf volt, aki 1825. október 25-i találkozásuk alkalmával adott részletes beszámolót a Foreign Office vezetőjének. Továbbá ő volt az a személy, aki a brit kormányzat tudomására hozta a török–egyiptomi hadjárat során a görögökkel szemben elkövetett atrocitások súlyosságát és a helyi lakosság további kezelésére vonatkozó távlati terveket.²⁹⁴ Ahogyan az Canning feljegyzéséből kiderült, a külügyminiszter ekkor szerzett először tudomást a Mohamed Ali egyiptomi helytartó és II. Mahmud szultán között létrejött megállapodásról: *„Az orosz udvarnak biztos információja van arról, hogy mielőtt Ibrahim pasa hadseregét mozgósították, a Porta szerződést kötött az egyiptomi helytartóval, miszerint Görögország bármely részét hódítja meg Ibrahim pasa, azt az ő rendelkezése alá kell vonni (...).”*²⁹⁵ A megszerzett területek kezelésére irányuló tervének lényege pedig *„(...) az egész görög népesség eltávolítása, rabszolgaként történő*

²⁹² Temperley, 1925. 85.

²⁹³ Temperley, 1924. 59; Управляющий Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде Д. П. Татищеву посланнику в Берлине Д. М. Алопеусу послу в Париже К. О. Поццо-ди-Борго 6 (18) августа 1825 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 237. A forrás teljes szöveggel megtalálható: Copie d'une dépêche réservée aux Représentants de l'Empereur près les Cours de Vienne, de Paris et de Berlin. St. Petersburg, le 6 Août 1825. In: Schiemann: Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I. Bd. I. Berlin, Druck und Verlag von Georg Reimer, 1904. 608–610.

²⁹⁴ Rodogno, David: Against Massacre. Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815–1914, Princetown, University Press, 2011. 79.

²⁹⁵ Memorandum of Mr. Canning, Seaford, October 25, 1825. In: Some Official Correspondence of George Canning. Vol. I. 315.

*elhurcolása, (...) egyiptomiakkal és más mohamedán vallásúakkal való be-
népesítése.*"²⁹⁶ A londoni orosz nagykövet jelentése mindenképpen hatással
volt Canning keleti kérdésben képviselt külpolitikájára. Az angol külügymi-
niszter súlyos körülménynek tekintette a Görögország vonatkozásában fel-
merült konstantinápolyi aspirációkat, amit mi sem bizonyít jobban, hogy
november elején teljes körű tájékoztatást kért Sir George Cockburn admirá-
listól a Földközi-tenger térségében állomásozó brit hadiflotta létszámáról.²⁹⁷

A görög–török konfliktus azon felül, hogy új szakaszt nyitott a keleti
kérdés kezelésében és az európai nagyhatalmak együttműködésében, egy
másik negatív aspektusában is újat hozott. A szabadságharc küzdelmei so-
rán mindkét fél részéről tapasztalható etnikai-vallási atrocitások az európai
közvélemény számára addig még sosem tapasztalt formában jelentkeztek. A
muszlim és az ortodox keresztény lakosság részéről egyaránt jellemző köl-
csönös kegyetlenkedések az érintett területeken elképesztő méreteket öltöt-
tek,²⁹⁸ a helyzet súlyosságának kifejezésére, illetve érzékeltetésére pedig az
orosz diplomáciában egy új kifejezés honosodott meg, amelyet Lieven szó-
készletében és retorikájában nyomon követhetünk. Ez pedig a „*guerre
l’extermination*” vagyis „*népirtó háború*”, amely szófordulatot a londoni
orosz nagykövet már 1824 év elején írt jelentéseiben is használt, kellő nyo-
matékot adva a Peloponnészoszon zajló eseményeknek.²⁹⁹ Az információkat
1825 decemberében a konstantinápolyi követi posztot elfoglaló Stratford
Canning is megerősítette, aki több forrásból is értesült az oszmán kormány
görög lakosságot érintő szándékairól.³⁰⁰

Lieven gróf és Canning első, valamint pár nappal később – október 30-
án – soron következő másodikként brightoni találkozója teremtette meg az ideá-
lis légkört az angol–orosz együttműködésre irányuló politika felvázolásá-
hoz, amely kiegészült az orosz külügyminiszternek a két állam együttműkö-
désére utaló kijelentésével. Nesselrode hangsúlyozta ugyanis, hogy a keleti
kérdés jelen konfliktusának megoldása London és Szentpétervár együttmű-
ködésétől függ.³⁰¹ Ilyen előzmények után kerülhetett sor a december 16-i

²⁹⁶ Uo.

²⁹⁷ Mr. Canning to Sir Georg Cockburn [S. d.]. In: Uo. 321.

²⁹⁸ Prousis, Theophilus C.: „Dreadful Scenes of Carnage on Both Sides”. The Strangford Files and the Eastern Crisis of 1821–1822. In *Russian–Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered.* (Eds.) Frary, Lucian J. – Kozelsky, Mara. Madison, University of Wisconsin Press, 2014. 78–79.

²⁹⁹ Frary, Lucian J.: *Salves of the Sultan. Russian Ransoming of Christian Captives during the Greek Revolution, 1821–1830.* In: Uo. 106.; és a 125. oldal 28-as jegyzetmagyarázata.

³⁰⁰ Mr. Stratford Canning to Mr. Secretary Canning. Corfu, December 17, 1825. TNA/PRO/FO 881/165. Inclosure B. 27.

³⁰¹ Mr. Canning to Vicount Granville. Foreign Office, 26 December 1825. In: *Some Official*

konzultációra, amelyen már határozottan körvonalazódott egy angol–orosz szövetség megeremtésének alternatívája. Lieven ugyanezen a napon kelt levelében részletes áttekintést adott a londoni kabinet görög ügyben való állásfoglalásáról és az Oroszországgal való kooperáció lehetőségeiről. A tárgyalások jellegének meghatározását illetően a gróf hangsúlyozta, hogy maga George Canning „(...) *kizárólagos fontosságot tulajdonít annak, hogy kapcsolataink jellege titokban maradjon, ezt tanúsították az általa elfogadott óvatossági intézkedések (...)*.”³⁰² Ezen a ponton érdemes kiemelni, hogy az orosz nagykövet és az angol külügyminiszter személyes megbeszélései mindig a fővárostól távol zajlottak. George Canning magánemberként gyakran látogatott el a kelet-sussexi Seaford városába. Ezen utazásokat kihasználva talált lehetőséget a Lieven gróffal és feleségével, Dorothea Lievennel való találkozásokra, amelyekre a közeli Brightonban került sor: az angol–orosz tárgyalások informális jellege ezen a ponton ragadható meg leginkább, hiszen a tárgyalások gyakorlatilag "magánemberek" között, a hivatalos forma teljes mellőzésével zajlottak.

Az orosz nagykövet fent említett jelentésében a kontinentális hatalmak bevonásának kérdésére is kitért. A Lieven és Canning közötti konzultáció alkalmával konszenzus született abban a tekintetben, hogy: „*Az egyezményt elsősorban Oroszország és Anglia között kell létrehozni.*”³⁰³ A két állam kizárólagos partnerségének igényét, illetve szükségességét Bécs, Berlin és Párizs görög ügyben képviselt politikája indokolta. Ahogyan Lieven gróf is kifejtette: „*Poroszország közvetlenül nem érdekelt a kérdésben, helyzete nem követeli meg, hogy befolyást gyakoroljon a Keletre. (...) Ausztria nyíltan kijelentette a küzdelemben részt vevőkkel szembeni ellenséges pozícióját. (...) Ezen hatalom tárgyalásokba történő bevonása igazságtalan és célszerűtlen lenne. Ami Franciaországot illeti, kormányzatának állhatatlansága és megbízhatatlansága teljesen kizárja annak a lehetőségét, hogy közösen lépjen fel velünk.*”³⁰⁴ A londoni orosz nagykövet levele révén a szentpétervári kabinet megerősítést nyert az angol és orosz érdekek össze-

Correspondence of George Canning. Vol. I. 348.

³⁰² Док. 103. Личное письмо посла в Лондоне Х. А. Ливена управляющему Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде 4 (16) декабря 1825 г. ВПР. Сер. II. Т. 6 (14). 307.

³⁰³ Uo.

³⁰⁴ Uo. Lieven meglátása később angol részről is bizonyítást nyert. George Canning 1826 februárjában Wellington hercegnek adott instrukcióinak kiegészítéseként felhívta a Lord figyelmét arra, hogy minden formában hangsúlyoznia kell az európai szövetségekkel való együttműködés lehetetlenségét, amelyet egy Lord Granville párizsi angol követ pár nappal korábban elküldött bizalmas levelére alapozott. Ebben egyértelművé vált a londoni kabinet számára a Franciaországgal való együttműködés teljes elutasítása. Lásd: Despatches, Correspondences and Memoranda... III. 94–96.

hangolásának közös szándékáról. Ennek azért is volt kiemelkedő jelentősége, mert időközben Szentpéterváron jelentős változások mentek végbe: I. Sándor cár 1825 novemberében váratlanul meghalt, öccse, Miklós hatalomra jutása pedig nem csupán az orosz bel-, hanem a külpolitikára is alapvető hatással volt. A keleti kérdés vonatkozásában markáns fellépést szorgalmazó cár magatartása komoly dilemmát okozott az angol kabinet számára. I. Miklós trónra lépését követően a Porta elleni orosz fegyveres fellépés ugyanis nagyobb realitással bírt.³⁰⁵ A körülmények tükrében tehát az angol diplomáciának orosz–török viszonylatban határozott álláspontra kellett helyezkednie.

Az angol–orosz közeledés következő lépcsőfokát Wellington herceg szentpétervári megbízatása képezte. Követté való kinevezését Lieven 1826. január 21-i levelében tudatta Nesselrodéval.³⁰⁶ A gróf fontosnak tartotta nyomatékosítani, hogy Wellington személyéhez maga Canning ragaszkodott. A külügyminiszter döntésében meghatározó szerepe volt a szentpétervári angol nagykövet tevékenységével kapcsolatban érzett szkepticizmusának. Lieven hangsúlyozta: „*Tekintettel a rendkívüli körülményekre az angol kormánynak pontos bizonyítékokat kell kapnia arról az irányról, amelyet az új orosz uralkodó szándékozik adni politikájának, amely nem támaszkodhat ebben a felelősségteljes dologban Lord Strangford kétes igazságára, mert olyan emberre van szükség, akinek tekintélye teljes mértékben bizalmat sugall.*”³⁰⁷ A „rendkívüli körülmény” a George Canning és pétérvári brit nagykövete között 1825 decemberében kialakult feszült viszony volt, amely Lord Strangford felelőtlen magatartása nyomán alakult ki. Az orosz kabinettel történő előzetes tárgyalások folyamán az angol nagykövet informális egyeztetéseket hajtott végre a többi kontinentális hatalom képviselőivel. A velük történő konzultációk alkalmával Strangford arra törekedett, hogy Ausztriát és Franciaországot, valamint Poroszországot is bevonja a formálódó angol–orosz szövetségbe, és az öt nagyhatalom kollektív együttműködésének tervét vázolta fel azok szentpétervári delegáltjainak, holott Canning – és ebben az időszakban már Nesselrode is – abszolút kizárólagosságot szeretett volna elérni az angol–orosz szövetség számára, mint ahogyan azt az elmúlt két év politikai módszertana is igazolta. Ehhez képest Lord Strangford – a Foreign Office felhatalmazása nélkül – teljes egészében szembement külügyminisztériuma utasításaival. A brit nagykövet különutas

³⁰⁵ Bodnár, 2008. 125–126.

³⁰⁶ Док. 120. Личное письмо посла в Лондоне Х. А. Ливена управляющему Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде 9 (21) января 1826 г. ВПР. Сер. II. Т. 6 (14). 334–337.

³⁰⁷ Уо. 336.

politikájának főbb javaslata értelmében az öt európai nagyhatalom közös nyilatkozatot intéz a Portához a görög béke megteremtése érdekében.³⁰⁸ Abban az esetben, ha Konstantinápoly elutasítja a nagyhatalmak görög ügyben történő közvetítését, Oroszország és a négy nagyhatalom deklarálná a Dívánnak, hogy ez esetben nem tudják megóvni a Portát külpolitikai magatartásának következményeitől és a szövetséges hatalmak elismerik Oroszország jogát a fegyveres intervenció alkalmazására.³⁰⁹ Szentpétervár tehát bármilyenfajta ellenvetés nélkül indíthatna háborút az Oszmán Birodalom ellen.³¹⁰ A helyzet abszurditását pedig tovább fokozta, hogy maga az elképzelés La Ferronays pétervári francia nagykövet részéről is pozitív fogadtatásra talált,³¹¹ holott nyilvánvalóan a metternichi külpolitikának sem állt érdekében támogatni a balkáni status quót megbolygató újabb orosz–török háborút. Mindezen túlmenően azonban a legérdekesebb fejlemény minden kétséget kizáróan az volt, hogy az angol külügyminiszter egy Nesselrode által Lieven grófhhoz eljuttatott jelentésből értesült a fejleményekről, nem pedig saját emberétől vagy diplomáciai hírszerzőitől.

Canning ezt követően meglehetősen bizalmatlannak mutatkozott Lord Strangford irányában, akinek a szentpétervári brit képviselő ellátásához szükséges jellembeli és politikai rátermettsége is megkérdőjeleződött. Canning kételyeinek Lord Granville párizsi angol követhoz,³¹² később pedig a Wellington herceghez intézett levelében is hangot adott.³¹³ A személyváltásra azonban hivatalosan nem került sor, Lord Strangford továbbra is megmaradt követi pozíciójában, ezt követően azonban különösen fontos volt London számára, hogy egy megbízható és a pétervári udvari körökben, valamint nemzetközi szinten nagy tekintéllyel rendelkező személyt delegáljon a brit–orosz egyeztetések lebonyolítására. Részben így esett a választás Wellington hercegre, aki az 1826-os konzultációk végrehajtására kizárólagos felhatalmazást kapott.

A Brightonban folytatott előzetes tárgyalások során – a trónváltás okozta átmeneti megtorpanásra reagálva – az angol külügyminiszter biztosította Lieven grófot a London és Szentpétervár között fennálló kapcsolat

³⁰⁸ Bridge, F. N. – Bullen, R.: *Great Powers and European State System 1814–1914*. London (etc.), Longman, 2005. 56.

³⁰⁹ *Immediatbericht Nesselrode an Kaiser Alexander*. St. Petersburg, le 15 novembre 1825. In: Schiemann, 619.

³¹⁰ Temperley, 1924, 68; Stapleton, 452.

³¹¹ *Immediatbericht Nesselrode an Kaiser Alexander*. St. Petersburg, le 15 novembre 1825. In: Schiemann, 619.

³¹² Mr. Canning to Viscount Granville. F. O., 26 December 1825. In: (Ed.) Stapleton, 347–348.

³¹³ The Righ. Hon. George Canning to Field Marshall the Duke of Wellington. Foreign Office, 10th February 1826. In: *Despatches, Correspondence and Memoranda...* III. 96.

jellegének változatlanágáról.³¹⁴ Az angol kabinet retorikája, valamint Wellington herceg I. Miklós beiktatási ünnepségére történő delegálása egyértelműen a közeledés irányába mutattak. Az előkészítő konzultációk és a mindkét fél részéről tapasztalható pozitív visszajelzések összességében megeremtették az érdemi tárgyalások lebonyolításához szükséges kritériumokat. Canning mindezeket túl a tényleges angol–orosz tárgyalások megindulásának előzetes feltételeként három követelés teljesítését szabta. Az első kritérium alapján Oroszországtól egyértelmű deklarációt várt annak tekintetében, hogy nem kíván háborút indítani a Porta ellen.³¹⁵ A fegyveres intervenció elkerülésének kérdése az angol diplomácia neuralgikus pontját képezte, hiszen az egyet jelentett a Porta hatalmának és stabilitásának megőrzésével. Canning második feltételként Oroszország és az Oszmán Birodalom hivatalos kapcsolatfelvételét és a konstantinápolyi orosz követség újbóli felállítását határozta meg. Végül a harmadik szempontnak megfelelően mind London, mind pedig Szentpétervár mint tárgyaló felek, rögzítsék azon elhatározásukat, hogy a jelen fennálló helyzetet és az ő közös együttműködésüket nem használják ki semmilyen fajta előnyszerzésre vagy gyarapodásra.³¹⁶ Annak ellenére, hogy a memorandumban felsorakoztatott feltételek elfogadására Oroszország részéről nem került sor, Lieven herceg³¹⁷ előzetes közvetítése révén megindulhattak az angol–orosz egyeztetések. Ennek alapján 1826 februárjában Wellington herceg – a londoni kabinet hivatalos delegáltjaként – Szentpétervárra érkezett. Az angol nagykövet George Canning február 10-én megfogalmazott instrukcióinak megfelelően arra törekedett, hogy az Oszmán Birodalom és Görögország között fennálló konfliktus rendezésében Nagy-Britannia teljes támogatásáról biztosítsa a cárt.³¹⁸

Az angol–orosz konzultációk tényét rögzítő első dokumentumok 1825. október 25-én kerültek datálásra. Ezek között található egy, a brit külügyminiszter tollából származó memorandum, valamint egy Canning által az angol kormányfőhöz intézett beszámoló. Tartalmát tekintve az első irat az orosz nagykövet Szentpétervár keleti politikáját részletező beszámolójának lényegi elemeit tartalmazta, amely adott pontokban bizalmas információkat is közölt a szentpétervári konferencián zajlott tárgyalások kudarcáról és a

³¹⁴ Док. 120. Личное письмо посла в Лондоне Х. А. Ливена управляющему Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде 9 (21) января 1826 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 337.

³¹⁵ Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165.

³¹⁶ Uo.

³¹⁷ Krisztof Andrejevics Lieven és családja 1826-ban emelkedett hercegi rangra édesanyja, Charlotte von Gaugegreben révén. A szövegben ezért ennek megfelelően 1825-ig gróf, 1826-tól pedig a herceg megnevezést használtam.

³¹⁸ Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165.

szövetségesek közötti diskurzus vitás pontjairól.³¹⁹ Ezek közül a három legneuralkikusabb tényező Oroszország számára, amelyek esetében a megállapodás lehetetlennek bizonyult a részt vevő udvarokkal (Franciaország, Poroszország és Ausztria) a következők voltak: 1. Oroszország azon javaslata, hogy ha a Porta visszautasítja a nagyhatalmi közvetítést, a szövetséges államok a kényszer eszközeivel élhetnek. Ugyanezt a kitéfelt alkalmaznák a görög fél esetében is a tárgyalási feltételek elutasítását követően. 2. Franciaország, Poroszország és Ausztria azt javasolta, hogy a Porta tudtára kell adni, ha a nagyhatalmak elismerik a görögök függetlenségét.³²⁰ Ez utóbbit Oroszország utasította vissza. A két indítvány akceptálásának hiánya pedig érdemtelenné tette a további megbeszéléseket. Lieven mindezen információkat a George Canning iránti bizalomra alapozva, saját udvarának felhatalmazása nélkül adta át a Foreign Office-nak.³²¹ A másik szóban forgó dokumentum Canning Lord Liverpool miniszterelnöknek küldött tájékoztatása volt.³²²

Az orosz diplomácia alapvető törekvései közé tartozott a birodalom balkáni befolyásának helyreállítása és a Portával történő kapcsolatának normalizálása. Ezen célok elérése érdekében Nesselrode 1826 februárjában új külpolitikai programot indítványozott. Tervezetében kiemelt szerepet kapott a Dunai Fejedelemségek helyzetének rendezése, valamint a tenger-szorosok átjárhatóságának biztosítása. Oroszország lehetőségeinek számba vétele során a külügyminiszter két alternatívát vázolt fel: a fennálló helyzet békés úton történő megoldását és a konstantinápolyi kormányzat elleni háború lehetőségét. Ahogyan Nesselrode fogalmazott: „(...) a békés helyzet, amelyben vagyunk, nem fog azonnal megszűnni. Oroszország teljesíteni a külföldi udvarok kívánságait.”³²³ Azonban komoly dilemmaként jelenik meg, hogy tartós lehetne-e egy ilyen feltételek mellett, mintegy kényszerűen megtartott béke?³²⁴ Ellenben, ha a szentpétervári kormányzat a háború mellett foglal állást, lehetőség nyílik „(...) lezárni a vitát, amely már öt éve bonyolítja a kapcsolatunkat nem csupán a Portával, de az európai nagyhatalmak udvaraival is (...), visszaadni Oroszországnak a tiszteletet, amelynek

³¹⁹ Memorandum. Seaford, 24 October 1825. In: TNA/PRO/FO 65/151. Foreign Office and predecessor: Political and Other Departments: General Correspondence before 1906, Russian Empire.

³²⁰ Uo.

³²¹ Stapleton, 315.

³²² Mr. Canning to the Earl of Liverpool, October 25, 1825. In: Uo. 317.

³²³ Док. 138. Записка управляющего Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде Николаю I 16 (28) февраля 1826 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 401.

³²⁴ Uo.

*Konstantinápolyban örvendett a kajnardzsi szerződés idején.*³²⁵ Nesselrode memorandumában az orosz kabinet által alkalmazandó irányelvek bemutatása mellett részletesen elemezte azok hosszú távú következményeit. A potenciális veszélyek mérlegelése során hangsúlyozta, hogy az Oszmán Birodalom legyőzésével járó presztízs ugyan helyreállítaná Szentpétervár nemzetközi tekintélyét, mindazonáltal felhívta a figyelmet arra, hogy az európai nagyhatalmak vonatkozásában az orosz–török háború még jobban elmélyítené az Oroszország keleti politikájával szemben kialakult kontinentális összetartást. A tervezetben hangsúlyos szerepet kapott a londoni kormányzat politikája. Ahogyan a külügyminiszter utalt rá: „*Anglia szándéka nem titok. Kijelentette, hogy érdekei [védelme] képezi politikájának egyetlen szabályát. De ezek az érdekek, látszólag nem kényszerítik arra, hogy szakítson Oroszországgal.*”³²⁶

Az orosz diplomácia az angolokkal folytatott konzultációval párhuzamosan törekedett az Oszmán Birodalommal való megegyezésre. Mivel azonban a Dunai Fejedelemségek ügyében továbbra sem történt változás, a cár 1826 márciusában határozott fellépésre szánta el magát és követelte a bukaresti béke pontjainak végrehajtását. Nesselrode M. Ja. Mincsakihoz intézett levelében részletes utasításokat adott a török kormánnyal szemben alkalmazandó magatartást illetően.³²⁷ A konstantinápolyi orosz ügyvivőnek küldött legfontosabb instrukció az orosz követelésekhez való konzekvens ragaszkodás volt. A kabinet három lényeges kérdésben kívánt megállapodásra jutni a Portával. Az első a Dunai Fejedelemségek ügye volt. Szentpétervár szorgalmazta Moldva és Havasalföld 1821 előtti status quójának helyreállítását és a török csapatok térségből történő kivonulását. A második pontban foglaltaknak megfelelően az orosz kormány indítványozta a Porta és Belgrád viszonyának rendezését, amely magában foglalta Szerbia autonómiájának és az 1812-es bukaresti békében rögzített privilégiumainak biztosítását. Végül pedig a Porta delegáljon követeket az orosz határhoz, hogy a szentpétervári kabinet által kijelölt meghatalmazottakkal való érdemi egyeztetések során a két állam közötti ellentétek feloldását eredményező megállapodások születessenek.³²⁸ Nesselrode hangsúlyozta, hogy az orosz igények „*ultimátum jellegű követelések*”, ezért a jegyzékben meghatározott feltételek visszautasítása esetén Szentpétervár szankciókat fog alkalmazni.³²⁹

³²⁵ Uo.

³²⁶ Uo. 402.

³²⁷ Док. 142. Управляющий Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде поверенному в делах в Константинополе М. Я. Минчаки 5 (17) марта 1826 г. In: Uo. 411–421.

³²⁸ Uo. 419.

³²⁹ Uo.

A Portával szemben tanúsított orosz magatartásban feltehetően komoly szerepet játszott az angol–orosz kapcsolatok megerősödése. Ezt támasztja alá Nesselrode 1826. március 26-án a párizsi, bécsi és berlini orosz követekhez intézett jegyzéke.³³⁰ A dokumentum nagy vonalakban tájékoztatást nyújtott a folyamatban lévő angol–orosz tárgyalásokról és azok legfontosabb céljairól. A két állam között zajló konzultációk vonatkozásában Nesselrode hangsúlyozta, hogy az orosz kormányzat keleti kérdésben való ambícióinak megvalósításához megkerülhetetlen a britekkel való konszenzus. Ahogyan fogalmazott: *„Egy ennyire fontos eredmény eléréséhez, amíg kénytelenek vagyunk külön tárgyalásokat folytatni a londoni kabinettel, a cár azt kívánja, hogy a minisztériumi képviselőkkel folytatott megbeszélések során Ön semmi esetre, még egy szóval se szóljon a tényekről, amelyekről szó van a görög ügyeket érintő jelentésben (...).”*³³¹ A szentpétervári kabinet ugyanis a brit kormányzattal összhangban arra az álláspontra helyezkedett, hogy az érdemi egyeztetések lezárásig a kontinentális nagyhatalmak informálása szükségtelen és bonyodalmakkal terhes eljárás lenne. Az orosz külügyminiszter azonban kiemelte, hogy amint végre tisztában lesz a pétervári kabinet a Porta szándékaival, onnantól kezdve Oroszország egyértelművé teszi szövetségesei számára a keleti kérdésben foganatosított további politikai lépéseit.³³²

Szentpétervár összességében tehát úgy vélte, hogy a körvonalazódó nagyhatalmi koalíció révén képes lesz nyomást gyakorolni a konstantinápolyi kormányzatra, amely hajlandó lesz alkalmazkodni az Oroszország által támasztott követelésekhez. Nesselrode taktikája sikerrel járt. A Porta májusban elfogadta a feltételeket és pár hónappal később kezdeményezte a Szentpétervárral való megállapodást.³³³ Az orosz diplomácia dinamizmusa és a brit külpolitika kontrolláló jellege közötti diszharmónia 1826 márciusában az Orosz Birodalom javára billentette a mérleg nyelvét. I. Miklós hatá-

³³⁰ Док. 149. Управляющий Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде послу в Париже К. О. Поццо-ди-Борго, посланнику в Берлине Д. М. Алопеусу и Д. П. Татищеву 17 (29) марта 1826 г. In: Уо. 435–436.

³³¹ Уо. 436.

³³² Уо.

³³³ Törökország érzekelte, hogy alakulóban van egy ellene irányuló nagyhatalmi szövetség, ezért megpróbált közeledni Oroszország felé. Ennek eredményeképpen 1826. október 7-én megkötötték az akkermani konvenciót, amely kimondta, hogy Oroszország gyámságot gyakorolhat Szerbia és a Dunai Fejedelemségek fölött, továbbá engedélyezte az orosz kereskedelmi hajók számára a tengerszorosok szabad használatát. A Porta elismerte a Dunai Fejedelemségek saját ellenőrzési jogát és Szerbia belső autonómiáját. Mindemellett megállapodás született arról, hogy a Fekete-tengeren egyik hatalom sem építhet ki katonai támaszpontokat. Erre vonatkozóan lásd: Ormos-Majoros, 50.; Seton-Watson: The Russian empire, 1801–1917. Oxford, Clarendon Press, 1967. 298.

rozott fellépése a londoni kabinet nyomásgyakorlásával szemben is érvényt tudott szerezni birodalma érdekeinek.

Az érdekérvényesítés lehetőségei a pétervári találkozáson: Wellington herceg és a brit–orosz konzultációk*

A szentpétervári misszió előkészítése során a legneuralgikusabb pont a hivatalosan IV. György (1820–1830) által kijelölt delegált személy kérdése volt. Bár az előző fejezetben röviden érintettük Wellington küldetését, azt leginkább a Lord Strangford körül kialakult diplomáciai afférral összefüggésben taglaltuk. A herceg megbízatásának háttérében azonban több szempont is közrejátszott. Az első és talán legfontosabb ok az orosz kabinet szimpátiájának, illetve bizalmának elnyerése volt. Wellington ebből az aspektusból tekintve kiváló választásnak bizonyult, hiszen amellett, hogy a napóleoni éra és az azt követő bécsi rendezés időszakának nagynevű, prominens személyisége volt, mindenképpen mellette szólt a diplomáciai téren szerzett korábbi tapasztalata. A herceg ugyanis 1814–1815-ben párizsi angol nagykövetként, majd pedig ezt követően a francia fővárosban működő külügyminiszteri bizottság elnökeként teljesített szolgálatot.³³⁴ A brit kormány reprezentációját tekintve tehát ideális választásnak bizonyult. A külügyminiszter döntését mindazonáltal belpolitikai tényezők is befolyásolták. Ilyen volt az angol Parlamentben a katolikusok egyenjogúsítása kapcsán kialakult éles politikai vita, amelynek Wellington aktív résztvevőjévé, sőt már-már emblematisz figurájává vált. A herceg által képviselt konzervatív politikai szemléletmód egyet jelentett az emancipációs törvénytervezet erőteljes kritikájával. Wellington ugyanis rendkívül aggályosnak vélte a tervezett intézkedések bevezetését és azok következményeit.³³⁵ Bár érdemes kiemelni, hogy maga a *Roman Catholic Relief Act* pár évvel később éppen Wellington miniszterelnöksége idején kerül elfogadásra 1829-ben, az aktuálisan fennálló politikai viszonyok között a herceg még az ellentábor képviselője volt.³³⁶ Hosszú hónapokig tartó távolléte összességében tehát előnyt jelenthetett volna az emancipációt támogatók táborának, hiszen – a whig

* A fejezetrész bizonyos egységei tanulmány formájában rövidebb változatban is megjelentek. Lásd: Schrek Katalin: Wellington herceg pétervári missziójának (1826) diplomáciai aspektusai. In: Tavasz Szel Konferenciakötet. III. Kötet. (Szerk.) Csiszár Imre – Kómvész Péter. Debrecen, 2014. 335–342.

³³⁴ British Diplomatic Representatives, 1789–1852. Camden Third Series, Vol. 50. (Eds.) Bindoff, S. T. – Smith, E. F. Malcolm – Webster, C. K. London, Officers of the Society, 1934. 49.; Schroeder, 589.; Ormos – Majoros, 30.

³³⁵ Davis, Richard W.: Wellington and the "Open Question". The Issue of Catholic Emancipation, 1821–1829. A Quarterly Journal Concerned with British Studies. 1997. No. 1. 39.

³³⁶ Uo. 39–55.

párti köröknek kedvezve – huzamosabb időre ki tudták vonni Wellington személyét a parlamenti politizálás és az egyenjogúsítási diskurzus folyamatából. Canning döntésében tehát a belpolitikai tényezők legalább annyira számítottak, mint a külpolitikai faktorok, amit Dorothea Lieven naplóbemjegyzése is alátámaszt: „*Február hónapban, az év legnehezebb időszakában, végigutaztatták [Wellington] egész Európán, azért, hogy az útja végén [csak] sarki jeget találjon, hogy elhagyja helyét a kabinetben és a hadsereg vezetésében (...). Mr. Canning learatta Wellington herceg időszakos távollétének minden lehetséges előnyét (...).*”³³⁷

A hercegnő kissé túlzó megfogalmazása ellenére alapvetően helyesen értékelt a fennálló helyzetet. A Lieven házaspár hosszú évek óta közvetlen kapcsolatban állt Wellingtonnal, mivel mindannyian tagjai voltak a IV. György király köré tömörülő szűk politikai csoportosulásnak, amelyet az uralkodó „*cottage cotterie*”-nek nevezett el. Az uralkodó által létrehozott politikai csoportosulás alapvetően kettős funkcióval bírt: egyrészt IV. György kialakította maga körül azt a szűk bizalmi réteget, amelynek tagjai az uralkodó maximális bizalmát élvezték, és akikkel a király számos politikai kérdésben egyeztetett. Másrészt ennek a „*vidéki udvarnak*” konkrét politikai célja is volt, amelynek lényege az ambiciózus George Canning politikai aktivitásának korlátozása, vagy még pontosabban fogalmazva féken tartása volt.³³⁸ A tagok rendszeres időközönként találkozókat tartottak, amelyeken a konkrét politikai ügyek megtárgyalása volt napirenden. Az uralkodó személyén kívül összesen hat tagja volt a körnek: Jules de Polignac (francia nagykövet), Ernst Friedrich Herbert Münster grófja (hanoveri miniszter), Esterházy Pál Antal (osztrák nagykövet), Wellington herceg, Krisztof Andrejevics Lieven és Dorothea Lieven.³³⁹ A Wellington–Lieven kapcsolat, amely minden bizonnyal már a korábbi években is megvolt, az 1824–1825-ös évben a gyakori közvetlen érintkezés eredményeként feltételezhetően még szorosabbá vált.

Canning Wellingtonba vetett bizalmáról az 1826. január 13-án Lord Granville-nek küldött levelében írt: „*(...) bármilyen fajta [az irányú] aggodalom nélkül küldöm Wellington herceget az uralkodóhoz, hogy a saját feje után menne (...). Továbbá ő az egyetlen képviselő, aki által elnyomhatnám és kiolthatnám Strangfordot.*”³⁴⁰ Ezen a ponton érdemes utalnunk az angol

³³⁷ The Unpublished Diary and Political Sketches of Princess Lieven. Together with Some of Her Letters. (Ed.) Temperley, Harold. London, Johnathan Cape Ltd., 1925. 110–112.

³³⁸ Uo. 61.

³³⁹ Uo. 62.

³⁴⁰ Canning to Granville. Foreign Office, 13 January 1826. In: George Canning and His Times.

külgügyminiszter Lord Strangfordhoz intézett 1826. február 11-i levelére, amelyben tájékoztatást ad Wellington herceg érkezéséről, illetve a hozzárendelt feladatokról. Canning hangsúlyozta, hogy „(...) *Wellington herceg nem visz magával követi megbízólevelet, különleges követsége nem befolyásolja excellenciás urad szokásos kötelezettségeit (...).*”³⁴¹ A levélrészlet egyértelműsítette Strangford számára Wellington küldetésének ad hoc jellegét, egyúttal megerősítette követi pozíciójának fenntartását.

A brit delegált személyének kérdésében a pétervári udvar is határozott álláspontot foglalt. Egyértelműen támogatták Wellington személyét, ami Nesselrode és maga I. Miklós részéről is kifejezésre került: „*A király nem választhatott volna olyat, aki jobban megbecsülné a néhai császár emlékét, sem, aki jobban tetsző lenne a jelenlegi császárnak. Ő császári felsége nagyon értékeli az ilyen eljárás finomságát (...).*”³⁴² A brit és az orosz jóváhagyás mellett mindenképpen érdemes kiemelni az osztrák kormány reakcióját is. Metternich ugyanis külön levélben üdvözölte Wellingtont pétervári delegálása alkalmából és több ízben hangsúlyozta az Oroszországgal való tárgyalások komolyságát és szükségességét.³⁴³ Ez érdekes momentumnak tekinthető, hiszen Wellington „hivatalosan” az új cár beiktatásának és megkoronázásának tiszteletére érkezett Pétervárra Nagy-Britannia képviselőjeként, útjának politikai hátteréről és indítatásáról elvben csak a két állam érintettjei tudtak. Annál is inkább fontos ez a kitétel, hiszen korábban utaltunk rá, hogy az 1825 őszen George Canning és Krisztof Lieven közötti előtárgyalások alkalmával a brit külgügyminiszter az orosz kormánnyal való tárgyalás külön feltételeként támasztotta, hogy azokat bizalmasan, a többi nagyhatalom bevonása és tudta nélkül kell lebonyolítani. Az osztrák kancellár megjegyzése azonban arra enged következtetni, hogy Metternich valószínűleg tisztában volt Wellington küldetésének súlyával és valós céljaival, illetve egyenesen támogatta is azokat. Mindezen előzményeket követően került sor a herceg pétervári missziójára 1826. március 2. és április 5. között.³⁴⁴

(Ed.) Stapleton, Edward J. London, John W. Parker and Son, 1859. 472.

³⁴¹ George Canning to Lord Strangford. Foreign Office, 11th February 1826. In: FO 352/13A/3. Stratford Canning Papers. Correspondence and Papers. 2nd Mission to Turkey. To and from Lord Strangford. 1826. April – May. No. 3.

³⁴² Count Nesselrode to Field Marshall the Duke of Wellington. St. Pétersbourg, ce 1er (13) Février, 1826. In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. III. 107.

³⁴³ The Prince de Metternich to Field Marshal The Duke of Wellington. Vienne, ce 14me Février, 1826. In: Uo.

³⁴⁴ Орлик, О. В.: История внешней политики России. т. 1. Москва: Международные отношения. 212.

A tárgyalások jellegét és metódusát tekintve fontos tényként szolgál, hogy Wellington nem csupán K. R. Nesselrodéval folytatott konzultációt, hanem személyesen magával a cárral is, aki már megérkezése másnapján audienciára hívta a herceget.³⁴⁵ Először azonban az orosz külügyminiszterrel kellett egyeztetnie. Nesselrode biztosította Wellingtont, hogy az uralkodó nem szándékozik háborút viselni a Portával. I. Miklós maga is megerősítette, hogy Oroszország nem akar hadat viselni az Oszmán Birodalommal szemben, mindennek ellenére a cár kevés esélyt látott annak megelőzésére. Ahogyan Wellington is fogalmazott az uralkodó „(...) *a legnagyobb őszinteséggel fejezte ki, hogy vonakodik a háborútól, és tudatában van annak minden kockázatával és rossz következményével, azonban kijelentette, nem tudja, hogyan lehetne azt méltósággal elkerülni.*”³⁴⁶

Az angol–orosz tárgyalások szempontjából rendkívül lényeges elem volt az új cár által képviselt külpolitika irányvonalának ismerete, amely döntő befolyással lehetett a megegyezés sikerére. A londoni kabinet abban a szerencsés helyzetben volt, hogy a trónváltás Oroszország nemzetközi kapcsolatainak tekintetében nem hozott újdonságot, hiszen I. Miklós az elődje által meghatározott elvek szerint alakította diplomáciáját. Ebben egyrészt a cár tudatossága figyelhető meg, másrészt pedig a külpolitikai kontinuitást – pontosabban a külügyi stratégia változatlanságát – az Orosz Birodalom belső helyzetének instabil volta is magyarázhatta. I. Sándor cár halála és a trónutódlás körüli bizonytalanság³⁴⁷ jó alkalmat teremtett a Déli Társaság vezetői által már régóta tervezett államellenes megmozdulás végrehajtására. A dekabrista felkelés szervezőinek nagyobb távlatú tervei között az Orosz Birodalom fennálló politikai struktúrájának alkotmányos alapokon történő újjászervezése állt, az 1825. december 26-i fellépés azonban konkrétan a miklósi hatalomátvétel ellen irányult, ezért az új uralkodó különösen nehéz helyzetben volt az 1826. év elején. Legitim hatalmának megkérdőjelezése és a kialakult orosz közhangulat mellett az orosz uralkodónak a dekabrista felkelés leverésével és az öt nemesi vezető kivégzésével kapcsolatban külföldről érkező éles kritikákkal szintén szembe kellett néznie. Nem véletlen tehát, ha I. Miklós meg szeretne volna őrizni a londoni kabinettel való szívélyes viszonyt. Illetve továbbra is helytállóak voltak azok a körülmények, amelyek az angol–orosz koalíció megkötése mellett szóltak. Az orosz helyzetre Canning is utalt Wellingtonhoz intézett ajánlásaiban. A külügyminiszter vélemény-

³⁴⁵ Орлик, 99.; Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. III. 148.

³⁴⁶ Uo. 149.

³⁴⁷ Konsztantyin nagyherceg lemondó nyilatkozatának és I. Sándor cár végakarátának pontos rendelkezéseivel csak néhány beavatott személy volt tisztában, ezért is telt időbe a beolpolitikai helyzet tisztázása.

nye szerint: „*A dolgok állása Oroszországban (...) olyannak érződhet, mint amiben az otthoni nyugalmat legkevésbé biztosan a külső békével lehetne megőrizni (...).*”³⁴⁸ Burkolt formában a brit külügyminiszter éppen emiatt érzékeltette, hogy a belpolitikai feszültségek levezetésének formája akár egy háború is lehetne, amely kétségkívül az Oszmán Birodalom ellen irányulna. Illetve Canning rendelkezésére állt egy 1826. január 17-i keltezésű jelentés, amely arról adott hírt, hogy Miklós cár közölte La Ferronays francia nagykövettel, hogy Sándor emlékéhez hű marad, és véget kell vetni a keleti problémának. Másrészt az osztrák nagykövetnek, Lebzelternnek Nesselrode elmondta, hogy Sándor cár utolsó instrukciója a háború megindítása volt.³⁴⁹ Ezért a brit kabinet óvatosnak és alaposnak mutatkozott az orosz tárgyalások előkészítésében. Stratford Canninghez intézett levelében George Canning úgy fogalmazott, hogy: „*A dolgok ilyen állásában sürgősen szükségessé válik Anglia számára, hogy közvetlen megegyezésre jusson Oroszországgal, és hogy minden erőfeszítést megtegyen a béke fenntartására.*”³⁵⁰

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy az Oroszországgal történő kapcsolatkeresés mellett a Portával való egyeztetés is Canning politikájának szerves részét képezte. Wellington herceg szintén azt javasolta a Foreign Office vezetőjének, hogy először mindenképpen a konstantinápolyi kormányzat irányában tegyen kedvezően ható lépéseket. Gondolatmenetében több megfontolás is komoly szerepet játszott. Szentpétervár vonatkozásában a herceg úgy vélte, annak ellenére, hogy az új cár, feltételezhetően a háború deklarálása mellett kíván majd állást foglalni, az orosz hadsereg mozgósítására március végéig biztosan nem kerül sor. Ennél fogva ez az időszak tökéletes lehetőséget nyújtana London számára, hogy előzetes konzultációt folytasson a Portával. A török magatartás ismeretében pedig az angol kormány az Oroszországgal való egyezkedés során felkészültebben tud majd Szentpétervárott tárgyalni.³⁵¹

A herceg meglátása alapvetően helytálló volt, hiszen az angol tárgyalási pozíciót kétségkívül befolyásolta az Oszmán Birodalom és Oroszország viszonyának alakulása. A Foreign Office stratégiájában pedig neuralgikus pont

³⁴⁸ The Right. Hon. George Canning to Field Marshal the Duke of Wellington. Foreign Office, 10th February 1826. In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. III. 85.

³⁴⁹ Viscount Strangford to Mr. Secretary Canning. St. Petersburg, 17 January 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165. 30–31.

³⁵⁰ Mr. Secretary Canning to Mr. Stratford Canning. Foreign Office, 10 February 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165. Inclosure C. 28.

³⁵¹ The Duke of Wellington to Mr. Canning. Teddesley, 9 December 1825. In: Some Official Correspondence of George Canning. Vol. I. 346–347.

volt a Szentpétervár és a Porta közötti béke fenntartása.³⁵² Ez a tétel képezte George Canning Wellingtonnak szánt instrukcióinak origóját is.³⁵³ A külügyminiszter 1826. február 10-én keltezett levelében a keleti válság és az angol–orosz viszonyrendszer egy rendkívül összetett helyzetértékelését adta új megbízottjának. Véleménye szerint Nagy-Britannia görög ügyben való szerepvállalását tekintve két alternatíva előtt áll: vagy egyedül próbál meg közvetíteni a jelenleg hadban álló felek között, vagy Oroszországgal társulva vállalja fel ugyanezt a feladatot.³⁵⁴ A londoni kabinet mindkét lehetőség párhuzamos fenntartására törekedett, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy mind az orosz, mind az oszmán féllel folyamatosan egyeztetett. Konstantinápolyban Stratford Canning, Szentpéterváron pedig – legalábbis elvben – Lord Strangford igyekezett biztosítani a brit külpolitika szabad mozgásterét.³⁵⁵

Mielőtt taglalnánk a Wellingtonnak adott instrukciókat, fontos kiemelni, hogy Canning figyelmeztetett továbbá a szentpétervári és a konstantinápolyi események összefüggéseire, amelyek teljesen megváltoztathatják a brit politika végkimenetelét. Wellington delegálásával szinkronban zajlott ugyanis Lord Strangford már korábban ismertetett „ügye”, valamint Stratford Canningnek az oszmán fővárosba való érkezése. Ez a két tényező, illetve az azokból származó politikai következmények pedig alapjaiban ingathatták volna meg Nagy-Britannia keleti kérdésben megfogalmazott szándékait. Lord Strangford manővere azért volt aggasztó Canning számára, mert az orosz fél amúgy is kezdetleges bizalmának elvesztése mellett³⁵⁶ szintúgy hatással lehetett volna Strangford Canning konstantinápolyi tárgyalásaira abban az esetben, ha Strangford híre hamarabb ér Konstantinápolyba, mint Stratford Canning³⁵⁷ maga, és a pétervári eseményekre a török fél a brit kormány iránti bizalomvesztéssel válaszol.³⁵⁸

³⁵² Фадеев, 1958. 139.

³⁵³ Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165. 2.

³⁵⁴ Uo. 3.

³⁵⁵ Uo.

³⁵⁶ Attól függetlenül ugyanis, hogy a koncepció Oroszország számára kedvező feltételeket teremtett volna a Portával szembeni követeléseinek érvényre juttatására, a Foreign Office ellentmondásos magatartása a MID tartózkodását és a további tárgyalásoktól való elzárkózását vonhatta volna maga után.

³⁵⁷ Stratford Canningnek írt levelében George Canning jelezte, hogy az áttelepítésekkel kapcsolatosan a követnek deklarálnia kell a Porta felé, hogy semmilyen hasonló cselekmény végrehajtását Nagy-Britannia nem fogja engedélyezni. Ami a kereskedelmet illeti, ebben a tekintetben a külügyminiszter arra az álláspontra helyezkedett, hogy London a kereskedelmben érintett területeket inkább függetlenként kezeli, mintsem a Portához tartozónak, mert akkor a Kelet-Mediterráneumban elsznezedett veszteségekért kollektíve a Portát kellene okolni. Mindezek alapján pedig tőle kellene jóvátételt követlenie a brit államnak (ugyanezen elven alapszik a görögök hadviselő félként való elismerése). Ha a Porta az angolok oldalára áll, akkor nem kell

A Wellington felkészítését, illetve részletes tájékoztatását célzó instrukciók – amelyek ugyanarra a napra (1826. február 10-re) dátumozva, de több levélben lettek továbbítva – komplex képet adtak a Foreign Office Oroszország irányában alkalmazni kívánt politikájáról. Az első és legfontosabb tétel, hogy meg kell akadályozni vagy fel kell függeszteni az orosz hadsereg Porta elleni bevetését. Az orosz hadjárat elkerülése nem csupán a görög ügy miatt fontos, hanem a hosszabb távú és nagyobb volumenű nemzetközi konfrontáció elkerülésének záloga is, mivel a háború megakadályozásával az Oszmán Birodalom felosztásának és egy általános európai háború kirobbanásának is gátat szabnának. George Canning érvelése ezen a ponton túlzónak és vészjóslónak is hat, összességében azonban azt a sokrétű és bonyolult problémát vetítette előre, amely az 1840-es évek végétől kezdve a napi szintű diplomácia részévé válik, és amely tetőpontját végül valóban egy minden nagyhatalmat megmozgató „általános” háborúban, vagyis a krími háborúban (1853–1856) érte el. Annak a lehetőségnek, hogy 1826 tavaszán a cári Oroszország olyan győzelmet arasson a Porta fölött, amely a négy évszázada fennálló Oszmán Birodalom végét jelentené, valójában nem volt realitása. A balkáni vagy a fekete-tengeri régióban végbemenő területi veszteségekkel komolyan lehetett volna számolni, de a birodalom tényleges felosztásának végrehajtásával az orosz diplomácia nem kalkulált. A brit–orosz tárgyalások során azonban Wellingtonnak szem előtt kellett tartania a fent említett szempontokat és Canning utasítására ragaszkodnia kellett azon kijelentéshez, miszerint az ortodox keresztények fölötti protektori jog semmilyen formában nem jogosítja fel Oroszországot a fegyveres intervencióra; ennek ellenkezőjét a brit kabinet sohasem fogja hivatalosan elismerni, mivelhogy a „(...) a háborúra való hajlam és a háborúra való jog, különböző dolgok (...).”³⁵⁹

A másik fontos paraméter, amelyhez Wellingtonnak mindenképpen ragaszkodnia kellett, az Nagy-Britannia mediátori szerepkörének elfogadtatása. Canning koncepciójában ugyanis a közvetítés a brit válságkezelési mechanizmus fő eszköze mind Oroszország és a Porta, mind Görögország és a Porta közötti viszony rendezésében. A kettőt azonban maradéktalanul

tartania a saját területei elleni támadástól. Ha nem, akkor a brit földközi-tengeri flotta a Morea és Egyiptom közötti szakaszhoz hajózik, hogy bekapcsolódjon a háborús cselekményekbe. Ez azonban nem cél. Mr. Secretary Canning to Mr. Stratford Canning, Foreign Office, 10th February 1826. TNA/PRO/FO 881/165. 29.

³⁵⁸ Stratford Canning missziójának célja ekkor az volt, hogy elfogadtassa a Portával Nagy-Britannia közbenjárását a görög konfliktus feloldásában. Lásd: Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165. 3.

³⁵⁹ Uo. 4.

elválasztotta egymástól az ún. *separated* és *joined intervention* (egyéni vagy társult beavatkozás) kategóriákra. A tárgyalások eredményétől függően a Foreign Office vezetője *egyéni* (köz)beavatkozást hajtott volna végre Oroszország és a Porta, valamint Görögország és a Porta esetében egyaránt. Másik alternatíva a társult brit–orosz (köz)beavatkozás lett volna, amely kizárólag Görögország és a Porta vonatkozásában működőképes.³⁶⁰ A st. james-i kabinet nézőpontjából az első verzió lett volna a legkedvezőbb, hiszen minden érintett féllel szemben ő maga állt volna elsődleges tárgyalási pozícióban, és a tárgyalási folyamatok kontroll alatt tartásával jóval nagyobb esély mutatkozott a keleti kérdés Nagy-Britannia számára kedvező formában történő feloldására. A *társult* fellépés ennél már jóval bonyolultabbnak bizonyulna, ám még mindig magában rejtje a hatékony brit érdekvédelem lehetőségét. Végző soron mindkét típusú közbenjárást egy Oroszországgal való kompromisszumnak kell megelőznie, hiszen Szentpétervár hozzájárulása nélkül egyik sem kivitelezhető. Különösképpen igaz ez az orosz–török ügy kezelésére. Márpedig – ahogyan azt a későbbi fejezetekben is tárgyalni fogjuk – a MID a Konstantinápolyal való tárgyalások menetét nem kívánta kiengedni a kezéből, mivel a két állam között fennálló vitát nem a görög probléma részeként kezelte, bár az orosz–török viszony megromlásában nagy szerepe volt a görög–török konfliktusnak. A paradoxon feloldására a következő fejezetben lesz alkalmunk kitérni, amikor áttekintést adunk arról, hogy az orosz diplomácia milyen módon alkalmazta a kettős érvelés módszerét az 1826 utáni időszakban.

Az Oroszországgal való bizalmas együttműködés két esetben fulladhatott kudarcba: ha Stratford Canning konstantinápolyi missziója eredménytelen lesz; vagy ha ugyanezt az ajánlatot Oroszország kizárólagosan teszi meg, és ezt a Porta elfogadja, amely az adott körülmények között a legcsekélyebb valószínűséggel bír. A Foreign Office evidenciaként kezelte, hogy az ideiglenes görög kormány minden körülmény között elfogadja a britek közvetítését, abban az esetben, ha egyénileg történik a mediáció. A görög–brit együttműködés azon a ponton válik kérdésessé, hogy Epidauróban elfogadják-e Oroszország részvételét. Canning szerint erre a kompromisszumra akkor van nagyobb esélyük, ha az egyéni közvetítés terve meghiúsul, és nem marad más lehetőség. Tehát a Porta maga utasítja el a britek közbenjárását a görög–török konfliktusban. Ekkor azonban még mindig fennáll annak a lehetősége, hogy Oroszországgal sikeresen zárul a társulási egyezmény, a görögök részéről is elfogadásra kerül a brit tervezet, azonban a Porta mind Nagy-Britannia, mind Oroszország közvetítését elutasítja. Ekkor Oroszor-

³⁶⁰ Uo.

szág török háborúját két módon lehetne megelőzni: vagy Ausztriával és Franciaországgal koalícióra lépve; vagy London egyéni kiállításával.

A Canning-féle ajánlások harmadik fontos eleme a konstantinápolyi orosz követség helyreállításának kérdése volt. Ahogy korábban már többször is utaltás történt rá, a brit kormány még I. Sándor cár uralkodása idején makacsul ragaszkodott a G. A. Sztroganov báró által 1821-ben felszámolt orosz követség visszaállításához, mert hivatalos diplomáciai kapcsolat nélkül Oroszországnak nincsen jogalapja az Oszmán Birodalmat érintő ügyekről tárgyalni. Ez a tényállás valamelyest módosult azáltal, hogy M. Ja. Mincski személyében a MID ideiglenesen kinevezett rendkívüli meghatalmazott követet delegált a török fővárosba. George Canning azonban a pétervári konzultációk megindulása előtt szembe fordult korábbi kijelentéseivel és utasította Wellington herceget, hogy semmiképpen sem szabad újra napirendre tűzni vagy éppen szorgalmazni a konstantinápolyi orosz követség helyreállításának kérdését. Ha ugyanis az egyéni közbeavatkozás valósul meg, akkor nincs rá szükség, mert a brit–török tárgyalásokban amúgy sem vesz részt az orosz fél; ha pedig a társult közbeavatkozás jön létre, a tárgyalások megindulása előtt a Porta joggal követeli majd az orosz képviselőt helyreállítását a tárgyalások megkezdésének feltételeként.³⁶¹ Ez esetben pedig megint nem London lesz a követelőző fél. Ráadásul, amíg nincs közvetlen orosz–török összeköttetés, addig a brit kormány az Oszmán Birodalom és Oroszország irányában egyaránt szabadabb mozgástérrel rendelkezik.

Végül a herceg szorgalmazta Szentpétervárott, hogy a brit–orosz egyezmény aláírását követően Oroszország Ausztriával, Poroszországgal és Franciaországgal közös garancia mellett szerezzen érvényt az abban fogantatott intézkedésének. Ez utóbbi kritérium kapcsán ismét csak ellentmondás figyelhető meg Canning magatartásában, hiszen az öthatalmi együttműködést továbbra is kizárta a választási lehetőségek köréből, mégis elvárást támasztott aziránt, hogy a tárgyalásokból kizárt hatalmak vállalják a szerződés betartása fölötti nemzetközi örökösödést.³⁶²

A szentpétervári missziót megelőző rendelkezések és információforrások ismeretében Wellington nem látta reális esélyét annak, hogy érdemi eredményt tudna elérni, amennyiben a tét az Oszmán Birodalom és az Oroszország közötti háború elkerülése. Lord Bathurstnek³⁶³ küldött levelében a herceg leírta a küldetéssel kapcsolatos legfőbb aggályait. A levél

³⁶¹ Uo.

³⁶² Uo.

³⁶³ Konzervatív politikus, a Had- és Gyarmatügyi Minisztérium vezetője 1812–1827 között.

tartalmát tekintve eléggé pesszimista hangvételt tükrözött vissza. Wellington bizonytalanságának egyik oka az volt, hogy a külügyből érkezett részletes követutasítás mellett nem volt olyan más eszköz, amely segítségére lehetett volna a tárgyalásokban. A misszió végkimenetelét éppen azért tartotta kétségesnek, mert a Canning-féle instrukciók ugyan kijelölték a brit-orosz egyeztetések irányát és az elvárt eredményeket, azonban a Foreign Office vezetője nem adott más alternatívát delegáltja kezébe. Ezért, ha a MID-del való egyeztetések során az orosz fél bármely ponton eltér a brit kormány által javasolt elképzelésektől, akkor Wellingtonnak nincs felhatalmazása a brit koncepció módosítására, vagy akár egyéb attól különböző, ámde kompromisszumhoz vezető javaslat felvázolására. Ahogyan a herceg megfogalmazta: „(...) amikor közvetlen közel kerülök az orosz miniszterekhez, tisztán kell látniuk, hogy tárgyalási eszközök közel sincsenek a kezemben. (...) Ha békét szeretnének és fenntartani a dolgokat úgy, ahogy vannak, az utasításaim elengedőek lehetnek számomra, hogy megszerezsem és a kezünkben tartsam őket. De ha a háború bármennyire is kívánatos számukra, kétlem, hogy meg tudom azt előzni.”³⁶⁴ „A tárgyalás céljának tekintetében úgy vélem az 1815-ös év óta ez a legfontosabb [dolog], amit megfontolás alá vettünk, és nem úgy tűnik számomra, hogy eléggé érzékelnék ennek a jelentőségét.”³⁶⁵ Wellington mérföldkönek tekintette Nagy-Britannia és Oroszország közeledését és tervezett együttműködését, amelyre az elmúlt évtizedben nem volt példa, és amelynek egyik fő akadálya maga a Szent Szövetség létezése volt. A herceg ennek a tendenciának a megfordulását és a Szent Szövetség felbomlásának lehetőségét vélte felfedezni az 1826-os pétervári misszióban, amelynek eredményessége mindezen szempontokat figyelembe véve döntő jelentőséggel bírhatott. Ezért utalt Wellington világosan arra, hogy a jelen kormányzat nem kezeli megfelelő súllyal és felelősséggel az orosz kabinettel való tárgyalásokat, amit a brit delegáltra ráruházott szűkös hatáskör is bizonyított.

A háború kérdésében szintén határozott elképzelése volt Wellingtonnak. Úgy vélte, ha Szentpétervárott a politikai erők a háborúpárti politikának adnak prioritást, és valóban kirobban egy orosz–török háború, abban az esetben számolni kell Ausztriának mint fő orosz szövetségesnek a hadjáratban való részvételére. Innentől kezdve pedig a herceg nagy esélyt látott a háborús helyzet eskalálódására, amely akár egy általános európai háború

³⁶⁴ To Lord Bathurst. Berlin, 17th February 1826. In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. III. 113.

³⁶⁵ Uo.

veszélyével is fenyegethet.³⁶⁶ Másrésztől legalább ennyire aggasztónak vélte Wellington Franciaországnak az adott konfliktusban való esetleges szerepvállalását, mivel szerinte Párizs felajánlaná támogatását az osztrák–orosz szövetségnek, és a három udvar közös álláspontot tudna kialakítani az Oszmán Birodalom ügyében, amely során a francia kormány minden biznnyal Egyiptomban vagy a görög térségben követelne megának kompenzációt. Egy ilyen jellegű hármass szövetség pedig nemcsak Franciaország Kelet-Mediterránuumban történő stratégiai térnyerését vetítené előre, hanem egyúttal az Oszmán Birodalom területeinek háromhatalmi felosztását is.³⁶⁷

Wellington szerint az ügyben való közös konferencia összehívásának nagy előnye lenne, hogy Anglia időt nyerhetne magának. Ez a kompromisszum, miszerint az európai nagyhatalmak közös tárgyalóasztalhoz ülnek, egy időre elégtételt adna az orosz vezetésnek, amely a tárgyalási időszakra biztosan elhalasztaná a török hadjárat tervét. Amíg tárgyalnak, addig az orosz hadsereg nem kerülne bevetésre. Azonban ez London részéről komoly áldozatvállalást jelentene, mert a közös nagyhatalmi tárgyalások megindítása azt jelentené, hogy Anglia elveszíti befolyását a hadban álló felek (a görögök és a törökök) fölött.³⁶⁸ Lord Bathurst egy későbbi válaszlevelében egyetértését fejezte ki Wellingtonnak ez ügyben: hibás politikának tartotta Ausztria, Poroszország és Franciaország konzultációkból való kihagyását, mert a Portával Görögország kérdésében történő legpozitívabb előrelépés is kétes eredménnyel zárulhat a brit kormány számára a korábbi szövetségeseinek teljes mellőzése esetén, hiszen ezen eredmények a szóban forgó udvarokban feltehetően negatív visszhangra találnak majd.³⁶⁹

Wellington arról adott hírt George Canningnek, hogy esély van Nesselrode külügyi hivatalából való elmozdítására, és lehetséges, hogy Lieven emiatt visszafogottabb a nyilatkozataiban. A decemberi események utáni bizonytalan hangulatban állítólag aktívvá váltak Nesselrode politikai ellenlábasai.³⁷⁰ Hogy a szóbeszéd komolyan foglalkoztatta a Foreign Office-t, mi sem bizonyítja jobban annál, hogy George Canning aggályait fejezte ki amiatt, hogy Krisztof Lieven szintén Pétervárra utazott a brit–orosz tárgyalásokon való részvétel – és természetesen a koronázási ünnepség – végett. A brit külügyminiszter pedig attól tartott, hogy az orosz kabinet marasztalni fogja őt a MID vezető pozíciójának következő várományosaként. Ezt a lehetőség-

³⁶⁶ Uo. 114.

³⁶⁷ Uo.

³⁶⁸ Uo. 116.

³⁶⁹ Lord Bathurst to Field Marshall the Duke of Wellington. Downing Street, 2nd March 1826. In: Despatches, Correspondence and Memoranda. Vol. III. 142–143.

³⁷⁰ Wellington to the Right. Hon. George Canning. Berlin 19th February, 1826. In: Uo.

get Canning negatívan mérte fel, mert véleménye szerint Lieven londoni szolgálata értékesebb a Foreign Office számára, mintsem, hogy egy ilyen diplomatát elveszítsen. Bármilyen más a londoni poszton történő személycserre kedvezőtlen fordulat lenne az angol fél számára.³⁷¹ Mindezen eszmefuttatás arra enged következtetni, hogy a Pétervárról érkező vélt vagy valós híreszteléseknek hitelt adtak Londonban, de legalábbis hihetőnek tartották az orosz külügyminiszter menesztésének tervét.

Bár Nesselrode leváltásának tervére nem rendelkezünk konkrét forrással, mindenesetre az tény, hogy az új cár és a régi külügyminiszter politikai gondolkodásmódjában, különösképpen a görög ügy tekintetében mindenképpen kontraszt figyelhető meg. Ezért is volt különösen nehéz Wellington helyzete. A brit delegátus megérkezése napjától közvetlen érintkezésben állt Karl Nesselrodéval, illetve magával I. Miklós cárral. A wellingtoni misszió első napjainak fő feladata az volt, hogy az orosz politikai környezet és az új uralkodó helyzetének, külügyi koncepciójának és a keleti kérdéssel kapcsolatban elfoglalt álláspontjának legalább a nagyobb ívű körvonalait sikerüljön meghatározni. A feladat nem bizonyult egyszerűnek, hiszen a sokszor még a Szentpétervárott állomásozó állandó nagykövetek – akiktől a herceg igyekezett minél több hiteles információt szerezni (pl.: La Ferronays francia és Lebzeltern osztrák nagykövet) – sem tudták behatárolni az új orosz vezetés pontos irányultságát. Ne feledjük el, hogy a trónváltás és a dekabrista felkelés óta mindössze két hónap telt el, amely javarészt a belső politikai konszolidáció megteremtésével, a felkelés szervezeti struktúrájának felderítésével és a büntetőeljárások lefolytatásával telt. Ebben a helyzetben pedig még az is kérdéses volt, hogy I. Miklós milyen formában és egyáltalán milyen intenzitással szeretne belefolyni a nemzetközi kapcsolatokba, valamint a görög–török válság rendezésébe. Utóbbi tekintetében különösen bizonytalan volt a helyzet. Wellington több jelentésében utalt arra, hogy a szentpétervári udvarban valójában nincs szimpátia a görögök iránt, amelyre alapozva Oroszország hathatós támogatásában lehetne bízni a válság feloldásában. Sőt, a brit nagykövet megfigyelései alapján I. Miklós cár teljesen semleges ez ügyben, nem tud elveiben és tetteiben azonosulni a görög felkelők céljaival, és nagyon úgy tűnt számára, hogy annak is megvan a lehetősége, hogy a Nesselrode-féle koncepcióval teljesen szembemelve, a cár egyáltalán nem akarja majd Oroszországot aktívan bevonni a török–görög rendezés folyamatába és távol marad a konfliktustól. Amellett tehát, hogy a bizonytalansági tényezők nagymértékben megnehezítették a brit tárgyalási folyamat

³⁷¹ The Right. Hon. George Canning to Field Marshall the Duke of Wellington. Foreign Office, 4th March, 1826. In: Uo. 146.

előkészítést, egyben előnyt jelentettek a londoni kabinet számára, mivel az orosz helyzet és a külpolitikai elképzelések változékonysága tágabb teret adhatott a brit érdekvégyesítésnek.

Az az észrevétel, miszerint az új orosz uralkodó – elődjével ellentétben – nem elkötelezettje a görög kérdésnek, több oldalról is alátámasztható: Wellington nem csak Miklós cár részéről tapasztalt a görög szabadságharcral kapcsolatban közönyösséget, hanem bátyja, Konsztantyin Pavlovics részéről is. A nagyherceg álláspontja Miklósénál markánsabbnak bizonyult, akinek közömbössége szinte már ellenségességbe csapott át, ha a görög ügy került napirendre. Wellington a körülmények ismeretében úgy vélte, hogy Miklós álláspontjára mindenképpen hatott bátyja negatív szemlélete,³⁷² amely teljes mértékben szembement legidősebb fivérének, I. Sándor cár gondolkodásmódjával.

A Szentpétervárral és Konstantinápolyal zajló paralel tárgyalások előnyt és egyben kockázatot jelentettek Londonnak. Az egyik legnagyobb veszély a Porta bizalmának elvesztése volt, amely akkor is komoly aggodalomra adott volna okot, ha az angol–orosz konzultációk Anglia számára a lehető legideálisabb módon alakulnak. Ennek a lehetőségnek a kivédése nagyfokú diplomáciai erőfeszítést igényelt. Másrészt azonban Pétervár részéről szintén számítani lehetett hasonló attitűdre, amennyiben a brit–oszmán különtárgyalások ténye és tartalma idő előtt az orosz kabinet tudomására jut.³⁷³ Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy a kettős tárgyalási metódus természetesen nem kizárólag az angol külpolitika sajátossága volt. Ugyanezen magatartás megfigyelhető Oroszország és a Porta vonatkozásában egyaránt.

Wellington pétervári tartózkodása idején napi szinten küldött jelentést George Canningnek, amelyben részletesen beszámolt az angol–orosz konzultációk tematikájáról, illetve az aktuális részeredményeiről. 1826. március 23-i keltezésű beszámolójában a herceg részletesen ismertette az orosz külügyi vezetésnek és Miklós cárnak az ügygel kapcsolatos álláspontját. Az angol–orosz tárgyalások időszakában készült ugyanis el az a jegyzék, amelyet a pétervári kabinet M. Ja. Mincsaki konstantinápolyi orosz megbízott révén kívánt továbbítani a Porta felé.³⁷⁴ A dokumentum tartalmát tekintve nem tartalmazott komolyabb változást a korábbi követelésekhez képest, amelyeket Oroszország a bukaresti béke pontjainak betartása végett támasztott déli

³⁷² To the Right. Hon. George Canning. 6th March, 1826. In: Uo. 154.

³⁷³ Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826. In: TNA/PRO/FO 881/165. 3.

³⁷⁴ Док. 142. Управляющий Министерством Иностранных дел К. В. Нессельроде поверенному в делах в Константинополе М. Я. Минчаки 5 (17) марта 1826 г. ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 422–428.

szomszédjával szemben. Azonban Wellington a jegyzék vonatkozásában több észrevételt fogalmazott meg, amelyet memorandumok formájában továbbított Nesselrode, illetve az uralkodó felé.³⁷⁵ Az egyik meghatározó momentum a Porta és Oroszország közötti viszony helyreállítására vonatkozó szándék rögzítése volt. A jegyzékben szó esett ugyan az orosz és az oszmán fél közötti egyeztetésekről, amelyek a közös határvonalhoz delegált ügyvivőkön keresztül zajlanának. A herceg azonban szerette volna elérni, hogy a hivatalos orosz–török diplomáciai kontakt létesítésének igényét írásba foglalják.³⁷⁶ Wellington kérvénye azonban nem talált meghallgatásra. Ahogyan George Canningnek küldött levelében utalt rá: „*Ő császári felsége úgy határozott, hogy semmit nem fog írni a diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról, határozottan ragaszkodik döntéséhez a Porta iránti követelések tekintetében (...)*.”³⁷⁷ Mindemellett Wellington herceg a tárgyalások alkalmával arra törekedett, hogy megpróbálja elfogadtatni Nagy-Britannia esetleges közvetítő szerepét a Szentpétervár és a Porta között fennálló többéves nézeteltérés rendezésében.³⁷⁸ Azonban a memorandum kapcsán elszenvedett kudarca már előrevetítette Nagy-Britannia közbenjárásának orosz részről történő megvételét, ami nem sokkal később a gyakorlatban realizálódott. A pétervári vezetés ebben a vonatkozásban nem volt hajlandó az engedménytételre, és továbbra is ragaszkodott az önálló problémamegoldás jogához.

A londoni kabinet még egy kérdéskörben eredményre szeretett volna jutni. A Foreign Office el akarta érni, hogy az orosz kormányzat ismerje el Nagy-Britannia Jón-szigetek térségére irányuló befolyását (és/vagy terület-szerzési igényét).³⁷⁹ Ennek a törekvésnek az abszurditását éppen a szerződő felek területi gyarapodásáról és a gazdasági előnyszerzéséről való lemondásának kollektív igénye képezte, amelyet szintén az angol tárgyalópartner szorgalmazott. Bár ebben a kérdésben nem született hivatalos álláspont, az expanzív ambíciók mellőzéséről szóló előterjesztés orosz részről elfogadásra került, és az 1826. április 4-én aláírt angol–orosz megállapodás szerves részét képezte.³⁸⁰ Wellington pétervári küldetése a tárgyalások alkalmával felmerülő nehézségek ellenére tehát sikeresnek bizonyult, attól függetlenül, hogy a hercegnek néhány kérdésben módosítania kellett az eredeti – George

³⁷⁵ Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. III. 164–166; 231–233.

³⁷⁶ Uo. 229–230.

³⁷⁷ Wellington to the Right. Hon. George Canning. St. Petersburg, 4th April/23 March 1826. In: Uo. 230.

³⁷⁸ Орлик, 1999, 212.

³⁷⁹ Instructions. Duke of Wellington's Mission to Russia. 1826. In: FO 881/165. 8.

³⁸⁰ Док. 153. Русско–английский протокол о Греции. С.-Петербург, 23 Марта (4 апреля) 1826 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 450.

Canning által megfogalmazott – célkitűzéseken. A mindkét kabinet részéről vállalt kölcsönös engedmények és kompromisszumok következményeképpen létrejött Nagy-Britannia és Oroszország szövetségi társulása, amely a görög ügy rendezéséhez vezető út első szakaszát jelentette.

A pétevári protokollban foglalt ajánlásoknak megfelelően a két szerződő nagyhatalom a következő feltételeket szabta a Portának: 1. Görögország továbbra is az Oszmán Birodalom tartományát képezné, amely előre meghatározott mértékű és közös megállapodáson alapuló éves adó fizetésére lenne kötelezve.³⁸¹ A jogi értelemben vett függőség tehát megmaradna a görög tartomány és az Oszmán Birodalom között. A Porta fennhatósága és az adózási kötelezettség fenntartása mellett azonban nem kötik más szálak Konstantinápolyhoz. Az, hogy a görög önrendelkezés szabadsága pontosan meddig terjed és milyen feltételek között valósulhat meg, arról a protokoll nem rendelkezett. 2. A jegyzőkönyv második fontos kitétele a további etnikai atrocitások megelőzését szolgálta volna. Eszerint a nagyhatalmak indítványozták a Görögországban és a hozzá tartozó szigeteken élő török lakosság kitelepítését és tulajdonaik görögök által történő felvásárlását.³⁸² A lépés végrehajtása nagymértékben hozzájárulna a békekötés utáni állapotok normalizálásához és a muzulmán lakossággal szembeni megtorlások prevenciójához. 3. A harmadik cikkely alapján a háborús felek közötti békítő tárgyalások Anglia konstantinápolyi nagykövetén keresztül, a cár teljes támogatásával fognak lezajlani. Abban az esetben pedig „(...) *ha brit Őfelségének javaslatát a közvetítésre az Oszmán Porta nem fogja elfogadni ettől a hatalomtól, akkor bármilyen legyen is a kapcsolata Ő császári felségének az oszmán kormányval, Oroszország és Nagy-Britannia ennek ellenére számba fogja venni a jelen protokoll első paragrafusában megnevezett (...) feltételeket (...) és felhasználja az összes kedvező körülményt, hogy saját befolyásukat gyakorolják mindkét oldalra azzal a céllal, hogy megbékélésre vezessék őket (...).*”³⁸³ Az angol közvetítés Oroszország révén történő elismerése már fél diplomáciai siker volt a londoni kabinetnek. Két komoly visszatartó erő merülhetett fel ebben a kérdésben: az orosz és/vagy a török fél visszautasítása. Szentpétervár tehát ebben a vonatkozásban kompromisszumkész volt, és engedett a brit kérésnek, ami egyben azt is jelentette, hogy az egyéni és a társult közvetítés alternatívái közül egyfajta köztes megoldás valósulhatott meg, mivel Nagy-Britannia konstantinápolyi nagykövete vehette kézbe a Portával való tárgyalás irányítását, jöllehet mindezt

³⁸¹ Uo.

³⁸² Uo.

³⁸³ Uo.

az orosz kormányzattal való egyetértésben, annak jóváhagyása és a közösen kidolgozott elvek mentén tehette meg. A brit félre összességében kettős szerep hárult, egyszerre képviselte egyéni, saját érdekeit és a frissen tető alá hozott brit–orosz koalíciót. A két oldalról megkövetelt érdekek halmazai pedig nem mutattak teljes átfedést.

A jegyzőkönyv egyik fontos része volt az egyéni előnyszerzés kiküszöbölésére irányuló feltétel. Nagy-Britannia és Oroszország ugyanis deklarálták, hogy „*Ebben a megállapodásban sem Ő császári felsége, sem brit Őfelsége nem fogják keresni saját birtokaik semmilyenféle gyarapodását, semmilyenféle rendkívüli befolyást és semmilyen kereskedelmi előnyt saját alattvalóik számára, amelyek ne tartozhatnának más állam alattvalójához [is]*.”³⁸⁴ Továbbá a szerződő hatalmak indítványozták, hogy európai szövetségeseik csatlakozzanak a kezdeményezéshez. Bár utaltunk rá, hogy a Foreign Office a protokoll betartása végett közvetlen biztosítékot kért volna a tárgyalásokból kimaradt három szövetséges nagyhatalomtól, ez a pont azonban finomításra került, valószínűleg azért, mert nem volt realitása annak, hogy egy zárt ajtók mögött aláírt jegyzőkönyv tartalmát illetően a negligált államok bármelyike hajlandó lett volna nemzetközi garanciát vállalni. Ezen kívánságukat bizalmas formában továbbították a kontinentális nagyhatalmaknak. A jegyzőkönyv érdekessége, hogy a Porta felé irányuló angol–orosz kezdeményezés kudarcának esetén Szentpétervárnak – egyedül vagy Nagy-Britanniával együttműködve – jogot biztosított a görög ügy vonatkozásában megfogalmazott ajánlások végrehajtására. Ami a területi kérdéseket illeti, azok tekintetében a protokoll nem tartalmazott konkrétumokat.³⁸⁵ Érdekes azonban kiemelni, hogy az új állam kiterjedését illetően mind angol, mind orosz részről merőben eltérő koncepciókkal rendelkeztek, amelyek–majd az 1830-as londoni konferencia előtárgyalásain kerülnek napirendre.³⁸⁶

A protokoll fogadtatását³⁸⁷ illetően Franciaország nem értett egyet annak módjával, hogy a két nagyhatalom kizárólagosságot élvez a görög ügy

³⁸⁴ Uo.

³⁸⁵ Schroeder, 646.

³⁸⁶ Ward – Gooch, Vol. II. 103; Schroeder, 658.

³⁸⁷ Érdekes adalék a protokollal kapcsolatban, hogy George Cannig Lieven herceghez intézett 1826. május 5-i levele alapján az új szövetségesek közötti nézeteltérésre adott okot a dokumentum nyilvánosságra hozatalának módja. A brit külügyminiszter értesülései szerint ugyanis az orosz fél idő előtt és a közösen megbeszélt stratégiától eltérően ismertette az egyezmény részleteit a többi európai nagyhatalommal. A Wellington és Nesselrode, valamint Lieven közötti megállapodás alapján ugyanis a szerződésből csak Lieven Londonba való visszatérését követően kommunikálják a brit–orosz együttműködés részleteit Bécs, Berlin és Párizs irányába. Továbbá abban is egyetértés volt, hogy a Nagy-Britannia és Oroszország által nyújtott

megoldásában. A körülményektől függetlenül azonban a francia kormány támogatását fejezte ki a Portával meginduló párbeszéd iránt, és azt az utasítást küldte Armand Charles Guilleminot konstantinápolyi nagykövetnek, hogy szorgalmazza a Dívánnál a brit mediáció során előterjesztett javaslatok elfogadását; és semmilyen körülmények között se avatkozzon be a Porta és Stratford Canning tárgyalásaiba.³⁸⁸ A Balhausplatz azonban már korántsem volt ilyen megérett. D. P. Tatyiscsev bécsi orosz nagykövet arról adott hírt, hogy az osztrák kancellár első reakcióiban igencsak negatív tónusban kommunikált a szentpétervári egyeztetésekről. Metternich ugyanis úgy gondolta, hogy Nagy-Britannia és Oroszország alaptalanul sajátítják ki maguk számára a keleti béke ügyét és megfélemeznek arról a tényről: „(...) hogy Ausztriának kétszáz mérföldes határa van Törökországgal, és a legnagyobb számú flottája van a Levante tengerein.”³⁸⁹ Nesselrodéhoz intézett jelentésében Tatyiscsev úgy vélte, a kancellár feltehetően csak akkor közli végleges álláspontját a jegyzőkönyvvel kapcsolatban, ha azt már Londonban jóváhagyták.³⁹⁰ Poroszország részéről érdemi válaszlépés nem született, relevanciája az ügyben gyakorlatilag nem volt. Párizs és Bécs állásfoglalása azonban annál nagyobb jelentőséggel bírt. A két állam pontosan egymással ellentétes politikát alkalmazott a kialakult helyzettel kapcsolatban: Franciaország, ahogy alább részletesen majd kifejtjük, kínálkozó alkalmat látott a brit–orosz megállapodásban. Ange-Hyacinthe de Damas külügyminiszter nem arra fókuszált, hogyan és miért maradt ki a párizsi kabinet a nagyhatalmi együttműködésből, hanem arra összpontosított, hogyan válhatna annak részesévé.³⁹¹ A metternichi külpolitikába ilyen fajta rugalmasság nem fért bele, és a bécsi vezetés megmaradt elzárkózó stratégiájánál.

tájékoztatást közvetlenül a fent említett kormányokhoz intézzék, ne pedig az adott országok londoni vagy szentpétervári követeihez, lévén, hogy fajsúlyos kérdésekről van szó. A Foreign Office értesülései alapján a MID mindkét feltételt megszegte, Canning pedig szerette volna tudni, hogy pontosan „(...) milyen motiváció diktálta a terv megváltozását.” Véleménye szerint ugyanis ez a mozzanat ugyanolyan kockázatot jelentett a rendezés szempontjából, mint a Nesselrode-féle görög terv kiszivárogtatása 1824-ben. Lásd: George Canning to Prince Lieven. Foreign Office, 5 May 1826. In: British Library Manuscript Collection/Additional Manuscripts (továbbiakban BLMC/Add Ms) 47261. A–B. Lieven Papers. Vols. XXVII–XXVIII. Correspondence with George Canning Statemen. (1816–1827)/ B. Vol. XXVIII. Nov. 1825–1827.

³⁸⁸ Док. 168. Посол в Париже К. О. Поззо-ди-Борго управляющему министерством иностранных дел К. В. Нессельроде. 24 апреля (6 мая) 1826 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 486.

³⁸⁹ Док. 163. Д. П. Татищев управляющему министерством иностранных дел К. В. Нессельроде. Вена, 17 (29) апреля 1826 г. In: Уо. 474.

³⁹⁰ Уо.

³⁹¹ A francia közeledésről adott hírt Lord Granville párizsi brit követ jelentésében is: Lord Granville to George Canning. Paris, 1st December 1826. In: BLMCC/Add Ms 47261/B. Vol. XXVIII. Nov. 1825–1827.

A pétervári protokoll jelentőségének mérlegelésekor több tényezőt kell figyelembe vennünk. Egyrészt szem előtt kell tartani a dokumentum által kitűzött célok megvalósításának realitását, másrészt meg kell vizsgálni az angol–orosz egyezmény nemzetközi viszonyokra gyakorolt hatását. Az első kérdés vonatkozásában Nagy-Britannia szerepvállalása játszott meghatározó szerepet. A London és Szentpétervár között létrejött szerződés Európa két – mind politikai, mind katonai szempontból – vezető nagyhatalmának szövetsége volt, amely megfelelő befolyással és eszköztárral rendelkezett az európai ügyek és a keleti kérdés eseményeinek formálásához. A jegyzőkönyvben meghatározott szándékok teljesítéséhez szükséges feltételek adottak voltak, azonban a gyakorlatban történő megvalósítására mégsem került sor. A londoni kormányzat ugyanis a Szentpétervárral való együttműködéssel párhuzamosan ragaszkodott sajátos izolációs irányvonalához. Az angol külpolitika ezen kettőssége pedig abban nyilvánult meg, hogy a brit kormány elhatárolódott az egyezmény pontjainak abszolválására irányuló kötelezettségvállalás alól. Ebből az aspektusból tekintve az 1826-os protokoll az elvi elképzelések determinálásán túl nem tartalmazott az abban foglalt rendelkezések betartásához szükséges garanciális elemeket.

Másrészről viszont az angol–orosz megállapodás pozitívaként értékelhető, hogy az addig passzivitásba vonuló kontinentális hatalmak figyelmét ismételten a görög kérdésre fordította. Bár Ausztria és Poroszország korábbi álláspontjának megfelelően ragaszkodott a semlegesség politikájához, Franciaország komoly érdeklődést mutatott a formálódó nagyhatalmi koalíció iránt. A párizsi kormányzat úgy vélte, hogy az angol–orosz kezdeményezés egyrészt lehetőséget nyújthat az évek óta húzódó keleti válság rendezésére, másrészt a Görögország pacifikálásában való részvétel kiváló alkalmat biztosíthat Franciaország nagyhatalmi presztízsének növelésére és az 1815-ös békerendszer pontjainak revideálására. A francia külügy arra apellált, hogy a Balkánon végbemenő területi változásokban való partnerségéért cserébe Oroszország hajlandó lesz támogatni Franciaországot a Rajnavidékre irányuló revíziós törekvéseiben.³⁹²

A Párizssal történő hosszas egyeztetéseket követően Oroszország, Anglia és Franciaország 1827. július 6-án aláírta a londoni egyezményt, amely a pétervári protokoll alapján ismételten deklarálta a Portával szemben támasztott követeléseket.³⁹³ A megállapodás cikkelyeiben a három szövetséges nagyhatalom rögzítette a Görögországgal történő kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok felvételét, valamint pontosította az Oszmán Biro-

³⁹² Schroeder, 650.

³⁹³ Ormos – Majoros, 50–51.

dalom kötelezettségeinek teljesítésére szabott határidőt.³⁹⁴ A szerződés titkos záradékában rögzítették, hogy mindhárom félnek joga van a fegyveres beavatkozásra. Összességében tehát a pétervári egyezmény jelentőségét egy szélesebb körű és mindenekelőtt cselekvőképes nagyhatalmi koalíció létrehozásának megalapozásában kell kihangsúlyozni.

A pétervári protokollban foglaltakat a konstantinápolyi kormányzat nem ismerte el, ennek ellenére cselekvésre készítette a Portát. Még ugyanezen év októberében egy rendkívül kedvező ajánlattal fordult Szentpétervárhoz, amely a kibontakozóban lévő angol–orosz együttműködést kívánta megbontani az Oroszországnak garantált gazdasági és politikai előnyökkel. Az oszmán kormányzat úgy vélte, ezzel szorosabbra lehet vonni a szomszédos nagyhatalommal való kapcsolatot, miközben az engedményekért cserébe a cári vezetés remélhetőleg lemond a törökellenes szövetségben való részvételről. Mindennek eszköze az akkermani konvenció volt, amely 1826. október 7-én került megkötésre. A szerződés lényeges pontjai elismerték a Dunai Fejedelemségek belső szabályozási jogait, feloldották a Moldvában és Havasalföldön érvényben lévő török kereskedelmi monopóliumot és biztosították Szerbia autonómiáját.³⁹⁵ Ugyanakkor az egyezmény mégsem jelentett Oroszország számára visszatartó erőt, mert a Portával való kiegyezés mellett továbbra is fenntartotta a görög ügygel kapcsolatos álláspontját és ragaszkodott az ekkorra már Franciaországgal bővült nagyhatalmi koalícióban való részvételéhez. Ez egyben ismét jelezte, hogy a szentpétervári diplomácia a görög kérdést és a Dunai Fejedelemségekben meglévő oszmán–orosz nézeteltéréseket egymástól független, különálló problémaként kezeli.

A nemzetközi viszonyokban bekövetkezett változások és a Görögországban zajló politikai konszolidáció megteremtették a fegyveres intervenció végrehajtásához szükséges külső és belső feltételeket. A londoni egyezményben foglalt határidő lejártát követően a három nagyhatalom tengeri blokáddal kívánt Konstantinápolyal szembeni követeléseinek érvényt szerezni. A szövetségesek az 1827. október 20-i navarinói ütközetben győzelmet arattak a Porta felett. A katonai siker azonban a koalíciós partnerek – különösen Nagy-Britannia és Oroszország – közötti kapcsolat gyengülését eredményezte. A nagyhatalmi intervenció következtében kialakult helyzet ugyanis teret engedett Oroszország Balkánon történő megerősödésének. A Szentpétervárral szemben érzett bizalmatlanság hatására London módosított

³⁹⁴ Treaty between His Majesty, His Most Christian Majesty and the Emperor of Russia, for the Pacification of Greece. Signed at London, 6th July 1827. In: TNA/PRO/FO 881/168 – Foreign Office: Confidential Print. Greece: List of Papers. Pacification. Protocols. Treaty. July 1827. No. 2.

³⁹⁵ Ormos – Majoros, 50.

külpolitikájának irányvonalán. Az angol–oroszl együttműködés átmenetileg felbomlott, a görög ügy pedig mind a diplomácia, mind a válságkezelési módszerek vonatkozásában új szakaszba lépett.

Párhuzamos konfliktusok és az intervenció problematikája. A beavatkozás és benemavatkozás elméleti és gyakorlati lehetőségei

A görög ügy időszakában az angol–orosz kooperáció fő mozgatórugója a görög–török konfliktus megoldása volt, amelyet Nagy-Britannia prioritásként kezelte. Az Oszmán Birodalom belső rendjének helyreállítása és a görög autonómia elérése azonban csak a konfliktusforrás egy részére jelentett megoldást. A görög ügygel párhuzamosan kialakuló orosz–török ellentét egy, a görög kérdéstől nem teljesen elválasztható, attól mégis külön kezelendő helyzetet eredményezett, amelyben Oroszország a Dunai Fejedelemségek jogainak betartatása és a Moldva, valamint Havasalföld fölötti befolyásának megerősítése céljából szembement a Porta állásfoglalásával, mindez pedig az angol–francia–orosz koalíciós fellépéssel kiegészülve újabb orosz–török háborút generált. Ehhez hozzájárult még az orosz külpolitika menetében az 1820-as években megfigyelhető változó tendencia, amely a keleti kérdéshez köthető politikájában öltött formát. Az erre vonatkozó felvetés kiindulási pontját az adott helyzetekben alkalmazott eltérő módszertan alkotja, melynek alapján a MID különbséget tett, és eltérő külpolitikai stratégiát alkalmazott a keleti kérdéshez köthető minden olyan esetben, amikor a konfliktusnak Európához vagy az európai nagyhatalmakhoz köthető közvetlen hatása volt feltételezhető. Ezenfelül szintén más magatartást tanúsított a túlnyomó részben orosz érdekszférát érintő ügyekben, amikor az adott szituáció kezelésében az Orosz Birodalom a kizárólagosság elvét alkalmazva, mintegy saját belügyének tekintve formálta paradox módon külső politikáját. Véleményünk szerint ezen okfejtés mentén a szentpétervári diplomácia részéről a keleti kérdés vonatkozásában regionálisan eltérő válságkezelési alternatívák figyelhetőek meg, amelyek ettől függetlenül ugyanannak a problémahalmaznak a részét képezik. Az 1825–1829 közötti időszakban pedig ez a metódus Oroszország és az Oszmán Birodalom, Oroszország és a Perzsa Birodalom, valamint Oroszország és Nagy-Britannia relációjában egyaránt tapasztalható. A jelen fejezet címében szereplő párhuzamos konfliktusok – ennek megfelelően – magukban foglalják a görög ügyet, a vele paralel módon a Dunai Fejedelemségek ügyén kifejlődő orosz–török konfrontációt és az orosz–perzsa háborút, amelynek lezárása fontos része az Oszmán Birodalom elleni 1828–1829-es eredményes orosz fellépésnek. Végül a keleti kérdés vonatkozásában kialakuló nemzetközi viszonyrendszer részeként elemeznünk kell a fent említett tényezők angol–

orosz kapcsolatokra gyakorolt negatív hatásait, amelyek elsősorban diplomáciai szinten váltak London és Szentpétervár között konfliktusforrássá.

Az első vizsgált konfliktus időrendben haladva az orosz–perzsa háború, amelynek előzményei még a századfordulóhoz köthetőek. Oroszország 1797–1798-ban Perzsia ellen sikerrel megvívott háborújának fontos következménye az amúgy is komoly belpolitikai válsággal küzdő állam megrendülése volt. A Perzsa Birodalom válságának egyik jeleként Grúzia 1801-ben elismerte Oroszország fennhatóságát.³⁹⁶ Az események Szentpétervár számára előnyös helyzetet teremtettek: a birodalom határvonalainak aktuális kiterjesztése és a Kadzsar-dinasztia gyengesége ideális feltételeket biztosított a további orosz expanzió számára. A változások azonban, amelyek pillanatnyilag politikai és geostratégiai előnyökhöz jutatták Oroszországot, egy másik nézőpontból tekintve negatív következményeket generáltak. A Perzsa Birodalom politikai és területi instabilitása a Közép- és Dél-Kaukázusban meglévő orosz–oszmán–perzsa hatalmi egyensúly megbomlásához vezetett. Ettől a ponttól kezdve pedig a bizonytalan helyzet nyújtotta számos lehetőségen túl Oroszországnak számításba kellett vennie a térség politikai labilitásából adódó veszélyforrásokat. Ilyen volt a teheráni kormányzat revansvágya és a régió hegyi népeinek ellenséges magatartása.

A fenti tényezők összejátszásával 1804-ben újabb orosz–perzsa háború kezdődött, amely egészen 1813-ig elhúzódott. Hosszú évek diplomáciai egyeztetéseit követően került megkötésre a gülüisztáni béke, amely az ismét győztes Oroszországnak juttatta Örményország, Dagesztán, Észak-Azerbajdzsán területét, olyan stratégailag fontos városokkal együtt, mint Derbent és Baku.³⁹⁷ Bár a meghódított területeket Oroszország még sokáig nem tudta teljesen a birodalomba integrálni, az 1804-től kialakított katonai-közigazgatási rendszer révén biztosította fennhatóságának tartós megőrzését.³⁹⁸ A szentpétervári kormányzat által elért katonai sikerek tehát újabb területszerzést biztosítottak Oroszország számára, amelyek kaukázusi pozíciójának megerősödését, egyben pedig a térségben való további előrenyomulás lehetőségét is jelentették. A békekötést követő években Oroszország alapvetően arra törekedett, hogy geostratégiai szempontból stabilá tegye helyzetét a közép-kaukázusi régióban: 1816-tól A. P. Jermolov kaukázusi hadjárata és az

³⁹⁶ Mostashari, Firouzeh: *On the Religious Frontier. Tsarist Russia and Islam in the Caucasus.* International Library of Historical Studies 32. London, Tauris and Co., 2006. 22.

³⁹⁷ Rieber, Alfred J.: *The Struggle for the Eurasian Borderlands. From the Rise of the Early Modern Empires to the End of the First World War.* Cambridge, Cambridge University Press, 2014. 387.

³⁹⁸ A civil-katonai adminisztráció strukturáját tekintve a korábban érvényben lévő és a helyi hagyományokon alapuló kán-rendszerhez hasonló berendezkedés volt. Lásd: Mostashari, 22.

Araksz folyóig húzódó határvonalról szóló teheráni tárgyalások elindítása mind ezt a célt szolgálták. Nem meglepő tehát, hogy az 1826-os orosz–perzsa konfliktus forrása az orosz területi expanzió és a teheráni kormányzat területi revíziós igényeinek ellentmondásából táplálkozott.

Abbász Mirzá trónörökös határozott külpolitikai célkitűzései között szerepelt a gülisztáni béke revidálása és az orosz fennhatóság alá került korábbi perzsa területek visszaszerzése. I. Miklós cár Kaukázus-koncepciójába azonban nem fért bele a területi kérdésekben Teherán részéről elvárt kompromisszum, sőt az orosz külügyi vezetés egyik alapvető célja az Araksz folyó természetes határként való elfogadtatása volt.³⁹⁹ Ezért a cár a kaukázusi orosz földek megtartása, illetve a háború megindítása mellett foglalt állást. Az 1826-ban kirobbant háború egyben azt is jelentette, hogy a szentpétervári kormánynak újabb geopolitikai hadszíntéren volt szükséges aktivizálnia magát. A folyamatban lévő és az orosz diplomáciai tevékenységhez szorosan kötődő balkáni konfliktusok ekkor még ugyan diplomáciai síkon mozogtak, a MID-nek azonban már ekkor mérlegelnie kellett a nemzetközi helyzetet, mivel Görögország és a Dunai Fejedelemségek ügye egyaránt a fegyveres intervenció alkalmazásának irányába haladt. A három konfliktus paralel módon történő kezelése ekkor azért volt megoldható, mert az orosz kabinet a brit–orosz szövetségesi tárgyalások és az akkermani konvenciót előkészítő orosz–török egyeztetések szakaszában volt, amely időszakosan biztosítékot nyújtott számára akár egy többoldalú katonai fellépést kiváltó helyzet elkerülésére vagy késleltetésére. Ilyen körülmények között indult meg az újabb orosz–perzsa háború, amely 1826–1828 között zajlott. A háborút a türkmencsaji béke zárta le 1828. február 22-én.⁴⁰⁰ A szerződésben az orosz diplomácia sikerre vitte a korábbi követeléseit, és a két ország közötti természetes határ megvalósult. A területi szerzemények sora azonban még tovább bővült: ekkor lett az Orosz Birodalom része az Jereváni és Nahicseváni Kánság,⁴⁰¹ és helyőrségként megkapta Abbasz-Abad erődítményét. De ami talán az expanziónál is nagyobb eredménynek számított, az a tény volt, hogy Oroszország megkapta a Kaszpi-tengeren való hajózás jogát és az orosz kereskedelmi tevékenység szabadságát a Perzsa Birodalom egész területén.⁴⁰² A vesztes háború révén Perzsiára kényszerített "szívélyes" együttműködés lehetőséget teremtett Szentpétervár számára, hogy a kialakított gazdasági engedmények és a kölcsönös kereskedelmi kooperációt szorgalmazó

³⁹⁹ Heller, 422.

⁴⁰⁰ Мирный договор между Россией и Персией, Туркманчай, 10 (22) февраля 1828 г. In: ВПР. Сер. Т. 7 (15). 389–450.

⁴⁰¹ Heller, 410.

⁴⁰² Uo. 411.

további egyeztetések révén Oroszország az eddigieknél nagyobb gazdasági befolyással rendelkezzen a Perzsa Birodalomban. A gazdasági kapcsolatok erősödése pedig az orosz diplomácia logikája mentén jó alapot adott a politikai befolyás fokozatos növeléséhez, amely az 1830-as évek közepére megvalósulni látszott.⁴⁰³

A türkmencsaji béke jelentősége abban állt, hogy a balkáni ügyek kezelésének feltételeiben 1827-ben olyan változások történtek, amelyek kényszerűen felgyorsították a fegyveres konfliktus lezárását. A MID vezetésében ugyanis az év végére körvonalazódott az 1821 óta halogatott orosz–török háború megindításának gondolata, illetve Oroszországnak az Oszmán Birodalommal való kapcsolatában két olyan esemény történt, amely felborította az 1826 őszén kialakított kényes egyensúlyt Szentpétervár és a Porta között: 1. az 1827. november 20-i navarinói ütközet; 2. az akkermani konvenció felbomlása. A második tény az első következménye volt. A görög ügyben 1827 júliusában Anglia, Oroszország és Franciaország közös ultimátumot intézett a Portához, amely gyakorlatilag ugyanazon feltételeket szerette volna elfogadtatni, amelyeket az egy évvel korábban kiadott pétervári protokoll szorgalmazott. A Portához intézett 1826-os ajánlás azonban most már követelésformátumot öltött, elutasítása pedig konkrét politikai lépések megtételét helyezte kilátásba. Ez azért jelentett fordulatot a görög kérdés kapcsán alkalmazott addigi eljárásmódban, mert a korábban vázolt brit és orosz alternatívákat és a balkáni válság megszüntetését célzó diplomáciai eszközöket a konstantinápolyi kormányzat relatíve nagy magabiztossággal hagyhatta figyelmen kívül, hiszen egyik állam sem foganatosított retorzióit azok elutasítása miatt.

Ahogy korábban már említettük, a pétervári protokoll homályosan fogalmazott és nem határozta meg pontosan, hogy milyen jogköröket alkalmazhat Nagy-Britannia és Oroszország, illetve milyen mozgástérrel rendelkeznek a Porta passzív magatartásának megtörésére. Változást az 1827. július 6-i egyezmény hozott. Ez volt ugyanis az első olyan nemzetközi jogi dokumentum, amely szankcionálni kívánta a szultáni kormányzat ellenszegülését, és deklarálta a fegyveres erő bevetésének lehetőségét.⁴⁰⁴ A Navarinói-öbölben

⁴⁰³ A türkmencsaji béke megkötését követően került sor az Alekszandr Szergejevics Gribodjedov-féle teheráni misszióra. A MID őt bízta meg azzal a feladattal, hogy utólagos tárgyalásokat folytasson a sahkal, és képviselje az orosz álláspontot a béke utáni még mindig fennálló vitás kérdésekben. Gribodjedov tevékenységét a Foreign Office is figyelemmel kísérte, helyzete pedig különösen nehéz volt, mert Feth Ali sah és közvetlen környezetében éppen a brit diplomácia tevékenysége folytán az orosz-ellenes hangulat volt domináns. Орлик, 1998, 224–226.

⁴⁰⁴ Fontos megjegyeznünk, hogy a 2. és 3. cikkely értelmében megfogalmazott kritériumok nem kizárólag a török kormányra vonatkoztak, hanem bármely félre, aki a harcok folytatása mellett foglal állást, tehát Görögországra is. Lásd: Treaty between His Majesty, His Most Christian Majesty and the Emperor of Russia, for the Pacification of Greece. Signed at London, 6th July

végrehajtott katonai akció a szövetséges flotta fölényes győzelmével ért véget, és súlyos veszteségeket mért a török–egyiptomi flottára. A fentebb említett ok-okozati tényező abból eredt, hogy a Porta Oroszország navarinói ütközetben való részvételét a közöttük fennálló szövetség felrúgásaként értelmezte, ennél fogva az akkermani konvenció érvényét veszítette, a szerződés felbontásának tényét pedig december 18-án hivatalosan is közzétette.⁴⁰⁵ Az Oszmán Birodalom határozott diplomáciai fellépése teremtette meg azt a pathhelyzetet, amelyben a MID rendelkezésére álló békés válságkezelési eszközök elfogytak, és egyedüli opcióként már csak a Porta elleni hadjárat megindítása maradt. Az orosz–török háború kirobbanásának pillanata fordulópont az orosz külügy válságkezelési mechanizmusaiban: ez az a pont, amikor a MID által addig gondosan kettéválasztott görög kérdés és a Dunai Fejedelemségek/orosz–török ügye végérvényesen összemosódtak. Innentől kezdve az intervenció eszközének alkalmazása nem hagy teret további kérdéseknek és dilemmáknak, Oroszország és az Oszmán Birodalom háborúja szükségszerű lépés mindkét állam részről. A brit (és részben osztrák) diplomácia keleti kérdésben képviselt preventív politikája, amely minden lehetséges módon az orosz–török háború megelőzésén dolgozott, 1828. április 2-án céltalanná vált. A MID ekkor tájékoztatta külhonban szolgáló képviselőit, hogy az orosz hadsereg készen áll a Portával való megütközésre.⁴⁰⁶

Az intervenció az angol–orosz kapcsolatok kulcskérdéseként jelent meg az 1824–1828 közötti megbeszélések idején. A brit és az orosz érdekek ezen a ponton nagy eltérést mutattak. Oroszország esetében amellet, hogy a Dunai Fejedelemségek jogait illető vitát nem volt képes tárgyalásos úton rendezni, az a körülmény is nehezítette a helyzetét, hogy Nagy-Britannia és 1827-től már Franciaország is a keleti kérdésben való társulásuk révén megkötötték Oroszország kezét és visszafogták őt a szabad külpolitikai cselekvésében. Az orosz mozgástér beszűkülése elsősorban a törökökkel szembeni fegyveres fellépés hátráltatásában érződött leginkább. A MID annak ellenére, hogy elkötelezte és egyben tartotta magát a görög kérdés vonatkozásában felállított hármass koalíció elveivel, a Dunai Fejedelemségek ügyei mentén kibontakozott orosz–török konfliktust a két ország saját ügyeként kezelte. Nesselrode Lievennek küldött 1828. február 26-i jelentésében átfogó képet adott Oroszország és az Oszmán Birodalom viszonyáról. Szentpétervár nemzetközi helyzetének értékelése és lehetőségeinek mérle-

1827. In: TNA/PRO/FO 881/168. No. 2.

⁴⁰⁵ Орлик, 1998, 104.

⁴⁰⁶ Док. 152. Циркулярная депеша управляющего министерством иностранных дел К. В. Нессельроде дипломатическим представителям за границей. 21 марта (2 апреля) 1828 г. In: ВПР. Сер. II. т. 7 (15). 455.

gelése alapján Lievennek adott összegzésében a következőképpen fogalmazott: „A körülmények függetlenek a londoni egyezménytől (...) Oroszország nem tervezi sem a hódítást, sem az Oszmán Birodalom bukását. (...) Oroszország a legszélesebb mozgásteret hagyja szövetségeseinek. Ha hajlandók – fenntartás nélkül – elfogadni a december 25/január 6-i jelentéseinkben kifejtett tervet, a jogos intézkedéseket, amelyeket az uralkodó alkalmazni szándékozik a július 6-i egyezményre, a manifesztumra, valamint a Porta által irányunkban mutatott ellenséges cselekedeteire vonatkozóan.”⁴⁰⁷ Nesselrode ezzel az érveléssel megerősítette az orosz kormány döntését, mely szerint Oroszország és a Porta közös ügyeit, a brit–francai–orosz társulás mellett párhuzamosan és attól szubjektíven kell kezelni. Az akkermani szerződés semmissé tétele és a Porta Oroszországgal szembeni agresszív politikája pedig indokoltá tette a háború melletti állásfoglalást.

A háború indításának kérdése régóta napirenden volt. Az ezzel kapcsolatos álláspontok azonban az orosz kabinetben belül sem voltak egységesek. Az előző fejezetekben már taglaltuk, hogy I. Sándor cár 1821–1824 között következetesen hártotta el az esetleges orosz–török háború kirobbanása miatti brit aggodalmakat. 1826 tavaszán azonban a cár nagy eséllyel valóban elindította volna a Porta elleni hadjáratát. Ezeket az előkészületeket szakította félbe I. Miklós trónra kerülése, aki hatalmának konszolidálásáig és a nemzetközi koalíciós tárgyalások lebonyolításáig félretette az orosz–török háború problematikáját. Azonban voltak, akik az uralkodói döntéstől függetlenül, Oroszország nagyhatalmi presztízsének megőrzése érdekében háborúpárti véleményt képviseltek. Példaként említhetjük Lieven herceget, aki amellet, hogy szolgálati ideje alatt végig következetesen tartotta magát a pétervári kormányzat által adott instrukciók végrehajtásához, alkalomadtán nem tartózkodott attól sem, hogy bizonyos kérdésekben önálló véleményt formáljon. Az orosz–török háború kérdése pedig olyan ügynek bizonyult, amelyben Lieven fontosnak tartotta, hogy a tényszerű információk mellett saját meggyőződésének is hangot adjon. 1825. október 18/30-i levelében hosszasan taglalta saját nézeteit Oroszországnak a keleti kérdés egészében tanúsított aktuális politikájára vonatkozóan. A Lieven-féle nézőpont markánsan eltért a Nesselrode által képviselt elvektől. A londoni nagykövet a tárgyalásos módszer mellett vagy éppen ahelyett Szentpétervár önálló cselekvésében és az Oszmán Birodalom elleni háborújában látta a görög ügy és egyáltalán a fennálló keleti válság rendezésének reális alternatíváját.⁴⁰⁸ A levél keletkezése és Lieven véleménynyilvání-

⁴⁰⁷ Le Comte de Nesselrode au Prince Lieven. St. Pétersbourg, le 14 (26) Février 1828. In: Papers Relative to the Affaires of Greece 1830. London, Harrison and Son. 1831. 55–56.

⁴⁰⁸ Dépêche secrète et confidentielle du comte Lieven, en date de Londres, le 18/30 Octobre

tásának időzítése azért is meglepő, mert szinte majdnem napra pontosan egybeesett a brit–orosz szövetség informális előtárgyalásainak kezdetével.

Az uralkodó és a MID számára neuralgikus kérdésnek bizonyult a fegyveres fellépés, amely Oroszország érdekei mentén, azonban az európai szövetségi rendszer elveivel szemben valósult volna meg. A kockázat pedig jelentős volt, hiszen Sándor cárnak nem csupán az orosz–török kapcsolatok relációjában, hanem az öthatalmi együttműködés viszonyrendszerében kellett átgondolnia a fegyveres intervenció rövid és hosszú távú következményeit. Lieven kinyilatkoztatása, amelyet nem egy bizalmas barát vagy kolléga, hanem egyenesen az orosz külügyminiszter felé intézett, két aspektusból lehet fontos számunkra. Egyrészt, mert általánosságban képviseli az orosz külügy és a politikai elit azon csoportját, akik a szabad és önálló cselekvés elve mellett a katonai fellépés szükségessége mellett foglaltak állást. Ha szigorúan a diplomáciai kar képviselőit vesszük alapul, akkor ugyanezre az álláspontra helyezkedett a párizsi nagykövetséget vezető Pozzo di Borgo is. Másrészt mivel ez a vélemény az egyik – ha nem a legfontosabb – követi pozíciót ellátó személyhez köthető, aki a küszöbön álló brit–orosz tárgyalások lebonyolításának kulcsfigurája, s akinek a meglátásaira, helyzetértékeléseire a MID-ben kiemelt figyelmet fordítottak.

A gróf elemzésében úgy vélte, hogy Oroszországnak szembe kell néznie saját jogainak Keleten megszűnő lehetőségével, amely a birodalom „(...) érdekeivel és elveivel teljesen összeférhetetlen komplikáció.”⁴⁰⁹ A reális megoldást egyetlen alternatíva kínálja, az orosz–török háború megindítása, amelynek Lieven eszmefuttatásában kellően nagy nyomatókat adott: „(...) *Ki merem jelenteni, hogy ha a következő tavasz abban a helyzetben találja Oroszországot amilyenben jelenleg van, a háború az, amely egyedül megoldhatja a nehézségeit. És ennek a háborúnak váratlanul kell érnie Európát (...).*”⁴¹⁰ A háborúra Lieven úgy tekintett, mint az orosz–török és a török–görög szembenállás végérvényes feloldásának eszközére, amely mellett azonban éppúgy szükség van Nagy-Britannia és Oroszország társulására, mint saját kormánya önálló cselekvési képességének fenntartására.

A gróf 1825 őszi papírra vetett okfejtése összevethető egy későbbi memorandumával is, amelyet 1829 májusában írt, a szóban forgó orosz–török háború tényleges kibontakozásának időszakában. A szöveg érvelésében teljes mértékben visszatükrözi a négy évvel korábban megfogalmazott gondolato-

1825. In: Recueil de documents a la Russie pour la plupart secrets et inédits utiles a consulter dans la crise actuelle. Paris, Librairie Polonaise, 1854. 48–56.

⁴⁰⁹ Dépêche secrète et confidentielle du comte Lieven, en date de Londres, le 18/30 Octobre 1825. In: Recueil de documents a la Russie...50.

⁴¹⁰ Uo. 56.

kat. A londoni orosz nagykövet emlékeztetőjében a legfontosabb elemek mit sem változtak, a főbb alapvetések összességében ugyanazok maradtak: az oszmán kormányzat által elkövetett visszaélések megtorlása; a nemzetek jogának, valamint a szentpétervári kabinet tekintélyének helyreállítása, amelyet a Porta – a görög térség és a Dunai Fejedelemségek esetében – magatartásával folyamatosan aláás. Lieven memorandumában éppen ezért az orosz fellépés – mind diplomáciai, mind katonai értelemben – szükségszerű és elkerülhetetlen: „*Sándor cár jogosan követelte, hogy a török kormány védelmezze a keresztény vallás gyakorlását. Az orosz nép vallásuk hasonlósága révén kötődött a görögökhöz. Követelhetjük volna-e Sándor cártól, hogy a felkelést helytelenítve, jóváhagyja a cselekményeket, amelyekbe az emberiség beleborzongott? Meg kellett mutatnia, hogy nem ösztönözte a görögországi zendüléseket, tolerálta az egyezmények megsértését, a népek jogainak megszegését és Oroszország méltóságának folyamatos megsértését?*”⁴¹¹ A memorandum I. Sándor cár morális dilemmáján keresztül mintegy utólagos igazolást próbált adni az éppen zajló háború legitim voltáról. Oroszországnak joga volt egyedül beavatkozni a keleti problémákba és megoldást nyújtani a görögség és a Dunai Fejedelemségek ügyébe.⁴¹² Lieven magyarázatában azonban tetten érhető egy erőteljes retorikai csúsztatás, miszerint az orosz–török háború olyan küzdelem, amely komplett megoldást nyújt a keleti kérdés összes aktuálisan meglévő konfliktusára. Pedig ez magának a MID-nek sem lehetett és nem is volt megvalósítható célja.

Nagy-Britannia különösen nagy aggodalommal figyelte Oroszország 1829-es katonai sikereit. Ennek háttérében az állt, hogy az 1827-es angol–francia–orosz győzelem felszínre hozta az Orosz Birodalom politikai és területi térnyerésétől való félelem problematikáját, amely kétség nélkül megnyilvánult a Foreign Office és a brit Parlament magatartásában is.⁴¹³ A navarinói ütközet által elindított láncreakció megnyitotta az utat az orosz–török háború

⁴¹¹ Lieven. Mémoire Sur les affaires d'Orient. 1829 May. TNA/PRO/FO 352/22/7 - Stratford Canning Papers, Correspondence and Papers. Mission to Greece. 1828–1831. 93.

⁴¹² Lieven. Mémoire Sur les affaires d'Orient. 1829 May. TNA/PRO/FO 352/22/7. 107–111.

⁴¹³ A st. james-i kabinet és maga a Foreign Office jelzésértékű magatartást produkált azáltal, hogy nem vette figyelembe I. Miklós cár nagyvonalú gesztusát, amellyel a navarinói ütközet három brit kapitányát is orosz állami kitüntetésben részesítette. Az eseménynek pedig nem volt brit visszhangja, sem viszonzása az orosz partner irányába. Lásd: Draft, The Prince Lieven. 4th March 1828. In: TNA/PRO/FO 65/175. A navarinói ütközet utáni brit ellenszenv másik megnyilvánulási formája ennél szubjektívebb volt, ugyanis a House of Commons és House of Lords tagjai fejezték ki nemtetszésük, vagy annál is inkább kritikájukat a sikeres tengeri ütközetet követően, amely véleményük szerint előnyös helyzetbe juttatta Oroszországot a Portával szembeni küzdelemben. Address on the King's Speech. House of Lords Debates, 29 January 1828. Hansard Series II. Vol. 18. cc 4–35.; Address to the King's Speech. House of Commons Debates, 31 January 1828. Hansard Series II. Vol. 18 cc 69–83.

előtt. A hármaskövetség győzelme azonban egy másik – ezzel szorosán összefonódó – folyamatot is elindított: ez a mozzanat volt az origó pontja a brit–orosz kooperáció felbomlásának és a két állam közötti nagyhatalmi rivalizálás kialakulásának, amely évtizedekre determinálta a két állam viszonyrendszerét.

A szövetségesek közötti feszültség első jelei, mint láthattuk, már az első – és egyben utolsó – koalíciós fellépés után megmutatkozott. A brit részről Oroszország felé alkalmazott tárgyalási metódus és a Lieven követtel folyamatos napi kapcsolattartás jellege megváltozott. 1828 júniusában ugyanis új konzervatív kormány került hatalomra,⁴¹⁴ amely külpolitikájában szintén új elveket fogalmazott meg. A miniszterelnöki megbízatást Wellington herceg, a külügyminiszteri kinevezést Lord Aberdeen kapta meg, az általuk kidolgozott külpolitika alaptétele pedig George Canning oroszbarát koncepciójának felszámolása volt. Wellington és Aberdeen keleti kérdésben képviselt stratégiája immáron nem az Orosz Birodalommal való közös együttműködésre, hanem az Orosz Birodalom ellensúlyozására törekedett. Ebben pedig egy stabil partnerre támaszkodhatott: Ausztriára. Az osztrák orientáció az orosz diplomáciai körökben csakhamar egyértelművé vált, amelyet két naplóbejegyzés is alátámaszt. Mind a kettő Dorothea Lieven egy-egy megnyilvánulásához köthető. Az első esetben egy Lord Aberdeennel való beszélgetés, másik alkalommal pedig Esterházy Pál Antal londoni osztrák nagykövettel⁴¹⁵ történt találkozás alkalmával tett az orosz hercegnő egyértelmű utalást a Foreign Office-ban végbement változásokra. Lord Aberdeenhez a következő szavakat intézte: *„Mindig örülök, ha látom [Önt], de nagyon sajnálom, hogy külügyminiszterként látom, mert osztráknak tartom magát és Oroszország ellenségének.”*⁴¹⁶ Esterházy Pálnak pedig szintén említést tett Aberdeen kinevezésének hátrányairól, amire az osztrák nagykövet nemes egyszerűséggel a következő választ adta: *„Nos, kedvesem, mindenki várjon a sorára, megkapták a maguk miniszterét, most megkaptam a magamét.”*⁴¹⁷ A szóban forgó jelenetek mind-egyikét Lord Palmerston feljegyzései örökítették meg. A brit politika kedvezőtlen irányváltásáról adott hangot Lieven herceg szintén Lord Palmerstonnal folytatott beszélgetése alkalmával, amelyet a brit politikus egyik naplóbejegy-

⁴¹⁴ George Canning külügyminiszter és miniszterelnök 1827 augusztásban meghalt. 1827 szeptemberre és 1828 májusa között pedig ideiglenes kormányok követték egymást.

⁴¹⁵ Esterházy Pál 1815–1842 között teljesített szolgálatot Londonban. Tevékenységével kapcsolatban lásd: Hajnal István: Metternich és Esterházy. Századok. 1927. 1–3. sz. 2–44.; Röss Imre: Der Diplomat Paul III. Anton Esterházy (1786–1866). In: Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten, Mäzene. Hrsg. Perschy, Johann. Eisenstadt, 1995. 199–212.

⁴¹⁶ Sunday, 8 June 1828. In: In: The Life of Henry John Temple, Viscount Palmerston with Selection from His Diaries and Correspondence. (Ed.) Bulwer, H. L. Vol. I. Leipzig, Bernhard Tauchnitz, 1871. 251–252.

⁴¹⁷ Uo. 252.

zésében rögzített: „*Lieven azt mondta nekem ma, hogy (...) a herceg Oroszország iránt érzett ellenszenvé semmilyen mértékben nem enyhült, és ő [maga] csökönyösebb, mint valaha.*”⁴¹⁸ Ugyanezt erősítette meg a londoni orosz nagykövet Nesselrodéhoz intézett június 30-i jelentése.⁴¹⁹ A megváltozott körülményekre és a Lieven által jelzett tárgyalási nehézségekre való reagálásként a cár megerősítette londoni nagykövetét pozíciójában.⁴²⁰ A pétervári kabinet tehát eredendően úgy gondolta, hogy Lieven személyes tapasztalata jelen körülmények között is megfelelő háttérrel nyújt az angol partner Oroszország számára előnyös formában történő befolyásolására. Valóban megvolt ennek a lehetősége, Lieven azonban árnyaltabban szemlélte az újonnan kialakult viszonyokat. Saját helyzetéből adódóan napi szinten érzékelte a diplomáciai kontaktusok alkalmával megnyilvánuló brit hozzáállást. Különösképpen miután Oroszország 1828 áprilisában ténylegesen háborút deklarált és megindította törökországi hadjáratát. Lievennek egészen eddig a pontig Nagy-Britannia elvi szintű hozzájárulásának megszerzését kellett szorgalmaznia, az orosz–török fegyveres konfliktus kiteljesedésével azonban már új szempontok érvényesültek. Az elsődleges célkitűzés immáron Anglia szövetségben való megtartása és a háború során potenciálisan elérhető eredmények elfogadtatása volt. Mindkét feladat nagy nehézségek elé állította a herceget.

A Wellington kormány számára komoly dilemmát okozott Oroszország balkáni befolyásának újbóli megerősödése, valamint az orosz–török viszony átalakulása.⁴²¹ A brit levéltári források mellett Esterházy Pál 1829. évi londoni jelentései is jó támpontot jelentenek. Több esetben számol be a brit kabinet Oroszország irányába megfogalmazott kritikáiról és az orosz hadjárat részleteiről, valamint hadi cselekményeiről.⁴²² Különösképpen igaz volt ez az orosz–török béke előkészítésének hónapjaiban. Sir Robert Gordon konstantinápolyi brit nagyköveten keresztül próbálta a Wellington kormány tompítani az orosz győzelem jelentőségét, azáltal, hogy számára elfogadható feltételekre

⁴¹⁸ Thursday, 12 June 1828. In: Uo. 253.

⁴¹⁹ Le prince de Lieven au comte de Nesselrode. Londres, 18/30 juin 1828. In: *Lettres et papiers du chancelier comte de Nesselrode 1760–1850. Extraits de ses archives. Tom. VII. (1828–1829).* (Compl.) Nesselrode, A. De. Paris, A Lahure, Imprimeur-Éditeur, [S. d.], 40–41.

⁴²⁰ Сакин, 156.

⁴²¹ Prince Esterházy. (...) entretien avec le Duc de Wellington (...) par le Cabinet du St. James à l'égard des stipulations du traité d'Adrianople et de sur conséquences. Londres, le 2 Novembre 1829. In: HHSStA–DA vor 1848/S/AS. Großbritannien – DK. K186. Berichte Neumann, Esterhazy No. 42.; Prince Esterházy. Impression fâcheuse produite à St. Pétersbourg par les réflexions du Cabinet Brit(annique): sur le traité d'Adrianople. Londres, le 26 décembre 1829. In: *Ibid.* No. 46.

⁴²² HHSStA–DA vor 1848/S/AS. Großbritannien – DK. K185. Berichte Neumann, Esterhazy; K186. Berichte Neumann, Esterhazy.

alapozza a béketárgyalásokat. Ezért Robert Gordon az Armand Charles Guillemint francia nagykövettel való konzultáció mellett, arról próbálta meggyőzni a Reis Efendit, hogy az Oroszországgal való kiegyezés alatt ragaszkodjon az 1827. július 6-i egyezményhez és annak tartalmához. A Foreign Office próbálkozása arra tett kísérletet, hogy az orosz–török háború kezelését visszaterelje a hármasszövetség kereteibe és annak ellenőrzése alá. Gordon pedig francia kollégájával igyekezett előkészíteni ennek háttérét. Lord Aberdeennek küldött 1829. augusztus 7-i jelentésében arról írt, hogy (...) *a Porta jelezte Anglia és Franciaország képviselőinek a londoni egyezményhez való ragaszkodását, hajlamát arra, hogy a tárgyalásokat ezen egyezmény alapján folytassa (...).*” Az orosz–török béke feltételeiként pedig a következő tételek betartására vállalta garanciát:

1. *Hogy gondoskodjon az akkermani szerződés teljes végrehajtásáról.*
2. *Hogy megőrizze Oroszország kereskedelmi érdekeit, és eleget tegyen a jogosan megalapozott kereskedelmi követeléseknek.*
3. *Hogy a Fekete-tengeren való szabad hajózás egyenlő jogainak biztosítása révén megadja mindazon szükséges garanciákat, amelyek következtesek az Oszmán Birodalom területi függetlenségével.*⁴²³

Valójában a brit és török elképzelések jó irányba hatottak és több ponton is egyeztek a MID által tervezett koncepcióval. I. Miklós és külügyminisztériuma ugyanis nem kívánta maximálisan kiaknázni az Oszmán Birodalom fölött aratott egyértelmű győzelmét, hanem megfontolt és kevésbé látványos eredmények elfogadtatását tűzte ki céljául. Szintén Gordon számolt be külső forrásra hivatkozva arról, hogy: „*Nincs megfontolás, amely rábírhatná Miklós Császárt arra, hogy eltérjen az elköteleződéstől, amelyet Berlinben tett, miszerint a legenyhébb feltételek alapján kössön békét a törökökkel (...).*”⁴²⁴ Az orosz diplomácia pedig tartotta magát ehhez az álláspontjához. Nem használta ki a helyzetet jelentősebb területgyarapodásra, ellenben olyan előnyöket garantált magának, mint a Duna-delta és a fekete-tengeri kaukázusi partvidék fölötti ellenőrzés joga. Súlyos területi veszteségeket a Portának nem kellett elszenvednie. Így gyakorlatilag érvényét veszítette az az egyébként igencsak aggályosnak tekinthető logika, hogy a Diván egy általa többszörösen megtagadott egyezmény⁴²⁵ pontjait veszi jogalapul egy javarészt általa generált és elveszített háború lezárásaként. Az orosz–török konfliktus viszonylatában

⁴²³ Extract of a despatch from Sir Robert Gordon to the Earl of Aberdeen, dated Constantinople, 7 August 1829. In: Lieven Papers. Vol. XXX. Add MS 47263: 1821–1834.

⁴²⁴ Copy of a despatch from Sir Robert Gordon to the Earl of Aberdeen, dated Constantinople, 8 August 1829. In: Uo.

⁴²⁵ Akkermani konvenció.

tehát ez az attitűd nem bizonyult mérvadónak. Ellenben a londoni konvenció Konstantinápoly által történő elfogadása, ha nem is a drinápolyi békekötésben, de a görög ügy megoldásában komoly előrelépést jelentett, hiszen elhárult a balkáni konfliktus rendezésének gátját képező legfőbb akadály. A Porta enyhülésével lehetőség nyílt a görög önállóságról szóló érdemi diskurzusra, amely Lieven herceg és a Foreign Office között 1829 októberében elindult.⁴²⁶ Ehhez azonban szükség volt egy legyőzött és erejében bizonytalan⁴²⁷ Oszmán Birodalomra. A Dunai Fejedelemségek, valamint az oszmán problémák kezelésének orosz eszköze a fenti területek válságócáinak felszámolása mellett az attól elkülönítve kezelt görög ügyet is előremozdította. A háború tehát közvetlen módon kihatott a szentpétervári diplomácia keleti kérdésein belül külön szeparált, ámde mégis szervesen összetartozó ügyeire.

A drinápolyi béke egyik fontos következménye volt a Duna-delta orosz fennhatóság alá kerülése. A probléma, amely ezzel kapcsolatban elsősorban a szövetségesek – főként Nagy-Britannia – részéről felmerült, az Orosz Birodalom szándékainak megítéléséhez köthető. London aggodalma Oroszország határának déli, illetve délnyugat irányba való kitolása miatt a korábbi orosz–török háborúra jellemző tendenciák alapján természetes reakciónak volt tekinthető. Ebben az esetben azonban a MID eleve elhatárolódott a területi expanzió háborús célként, illetve a fegyveres harcok befejeződését követően a háborús eredményként való kezelésétől,⁴²⁸ amelynek valós voltát a békeszerződés tartalma szintén alátámasztotta. Az orosz diplomácia a gyakorlatában is ragaszkodott azon elvéhez, amely szerint az Oszmán Birodalom keleti (görög) válságának megoldásában vállalt szerepét és helyzetét nem kívánja kihasználni annak érdekében, hogy újabb területekhez jusson.⁴²⁹ A pétervári protokollt aláíró felek ugyanis, ahogyan arra már korábban utaltunk, lemondanak mindenfajta területi és gazdasági előnyszerzésről.⁴³⁰ Illetve egészen hasonló megfogalmazással találkozunk az 1827. év júliusában szignált nagyhatalmi

⁴²⁶ Seremet, 161.

⁴²⁷ A janicsárság 1826-os felszámolása és a török flottára mért 1827-es vereséget követően a birodalom hatékony katonai védelmének megszervezése komoly kihívást jelentett a Porta számára. Lásd: Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, Akadémia Kiadó, 1990. 175; Demeter Gábor: A szpáhiktól a tömeghadserereg – Adalékok az oszmán haderő 1826 utáni reformjának társadalmi-gazdasági hátteréhez. In: (Szerk.) Juhász József (et. al.): Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére. Budapest, L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Történeti Tanszék, 2016. 106.

⁴²⁸ Док. 103. Мирный договор между Россией и Османской Империей, Адрианополь, 2 (14) сентября 1829 г. In: ВПР. Сер. II. т. 8 (16). Москва, 267.

⁴²⁹ Jelavich, Barbara: Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821–1878. Cambridge, Cambridge University Press, 2004. 29–30.

⁴³⁰ Док. 153. Русско-английский протокол о Греции. С.-Петербург, 23 Марта (4 апреля) 1826 г. In: ВПР. Сер. II. т. 6 (14). 450.

együttműködés szövegében, annyi kiegészítéssel, hogy annak betartására immáron nem két, hanem három állam – Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország – kormánya vállalt kötelezettséget.⁴³¹ Az orosz kinyilatkoztatások és az Oszmán Birodalom integritásának megőrzését szem előtt tartó szeptérvári politika visszafogottsága ellenére azonban mégsem volt teljesen összhangban korábban tett ígéreteivel. Annak ellenére ugyanis, hogy a lezárult háború nem volt expanzív és nem járt nagy léptékű területi gyarapodással, Oroszország gazdasági-politikai befolyása új területekre terjedt ki (Duna-delta, kaukázusi partvidék).⁴³² Ebből a szempontból tekintve tehát az orosz fél nem tett maradéktalanul eleget a fenti jegyzőkönyvekben foglalt intencióknak.

Szintén hasonló konzekvenciák vonhatók le a gazdasági előnyszerzés tekintetében. A béketárgyalások során fontos szempontként érvényesült a Duna vonalán zajló kereskedelem oszmán és orosz feltételeinek kedvező szinten tartása, amely mindkét birodalom számára kardinális kérdés volt. A pétervári kormányzat részben ezért ragaszkodott a Duna-delta – és ezáltal a Szulincsatorna – fölötti ellenőrzési jog megszerzéséhez.⁴³³ A területi kérdésekkel és a dunai hajózással kapcsolatban megfogalmazott angol álláspont ismertetése miatt fontos kitérni a Foreign Office drinápolyi egyezményrel kapcsolatos visszajelzéseire. Ebben az egyik legsokatmondóbb forrásanyag Wellington miniszterelnök Lord Aberdeen külügyminiszterhez intézett részletes elemzése, amely az orosz–török béke pontjainak számbavétele mellett és a hatályos, érvényben lévő nemzetközi jogi egyezményekkel szoros összefüggésben elemezve fogalmazta meg a Balkán és a Közel-Kelet térségében újonnan kialakult helyzet rövid és hosszú távú konzekvenciáit.⁴³⁴ A brit kormányfő által taglalt egyik legfontosabb téma a Dunai Fejedelemségeket és ezzel párhuzamosan a hajózást, valamint az Oszmán Birodalmon belül történő orosz kereskedelmi tevékenységet érintő változás volt. Különösen heves reakciót keltett a szerződés azon rendelkezése, amely az orosz felségjelzéssel ellátott hajók vagy az orosz kereskedők által szállított portékák török területeken való szabad mozgása és értékesítése mellett az adott áruk átvizsgálásának kötelezettsége alól is mentesültek.⁴³⁵ További neuralgikus pontként emelte ki Wel-

⁴³¹Treaty between His Majesty, His Most Christian Majesty, and the Emperor of Russia, for the Pacification of Greece. Signed at London, 6th July, 1827. In: TNA/PRO/FO 881/168. No. 2.

⁴³² Док. 103. Мирный договор... 267.

⁴³³ Uo.

⁴³⁴ Memorandum. – Observation on the Treaty of Adrianople. London, 10th October 1829. In: Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington. Vol. VI. (Ed.) The Duke of Wellington. London, Albemarle Street, 1877. 212–219.

⁴³⁵ Док. 103. Мирный договор... 268.

lington értekezésében úgyszintén ezen szakasznak a Fekete-tengerre vonatkozó rendelkezését, amelyben a Porta külön kötelezi magát a Fekete-tenger, valamint a Boszporusz és a Dardanellák átjárhatóságának garantálására és Oroszországnak a Földközi-tengerrel való szabad összeköttetés megteremtésére a kizárólag a kereskedelmi céllal közlekedő hajók számára.⁴³⁶

Az adott passzus brit oldalról érkező bírálatának hivatalos formája az 1829. október 29-i keltezésű memorandumban öltött formát.⁴³⁷ Ebben a brit miniszterelnök a probléma gyökerének nem elsősorban a szentpétervári kormányzat által kieszközölt előnyöket látta, hanem a szóban forgó határozatnak a többi hatalom kereskedelmi flottáira vonatkozó részleteit.⁴³⁸ A londoni kabinet félelmeinek alapját az adta, hogy az idegen államok zászlója alatt közlekedő hajók jogait illetően a szerződés nem fektetett le tiszta és átlátható szabályokat. Tudniillik nem tárgyalta – sőt egyáltalában nem is tért ki annak a lehetőségére –, hogy a fent említett jogok terén elszenvedett esetleges sérelmek alkalmával várható-e az Orosz Birodalom fellépése, hiszen a drinápolyi béke VII. cikkelyében benne foglalt jogkörök csorbulása esetében a cári udvar azokat ellenséges cselekménynek deklarálva megtorlást alkalmazhat a Portával szemben.⁴³⁹ Nem világos azonban, hogy ez az eljárás mód a külföldi hatalmak hajói által elszenvedett sérelmek ügyében szintén alkalmazható-e Szentpétervár részéről.⁴⁴⁰ Ezért Wellington herceg ebben a kontextusban látta az orosz–török egyezmény valódi veszélyét, amely akadályozhatja az Oszmán Birodalom szabad cselekvőképességét.

Valójában a legszembetűnőbb és figyelmeztető jelzés a brit diplomácia számára az az üzenet volt, amelyet az egész drinápolyi béke önmagában hordozott: Oroszország önállósította magát szövetségeseitől a keleti kérdés alakításában.⁴⁴¹ Az angol külpolitika pedig új kihívás elé került. Ettől a ponttól kezdve arra kellett összpontosítania, hogy Nagy-Britannia a görög ügyet lezáró nagyhatalmi egyeztetéseket követően – pontosabban már azokkal párhuzamosan – egy határozottabb, retorikájában és cselekvőképességében aktívabb szerepet vállaljon fel. Annál is inkább, mivel az európai nagyhatalmi

⁴³⁶ Uo.

⁴³⁷ Memorandum Upon the Seventh Article of the Treaty of Adrianople, 29th October, 1829. In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. VI. 268–271.

⁴³⁸ Док. 103. Мирный договор между Россией и Османской Империей, Адрианополь, 2 (14) сентября 1829 г. ВПР. Сер. II. т. 8 (16). 268.

⁴³⁹ Uo.

⁴⁴⁰ Memorandum Upon the Seventh Article of the Treaty of Adrianople, 29th October, 1829. In: In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. VI. 270.

⁴⁴¹ Ward – Gooch, 101.

koncert többi tagja nem nyújtott számára támaszt Oroszország politikájának ellensúlyozásában.⁴⁴²

A drinápolyi békét követő időszak két diplomáciai aktusának bemutatásával képet kapunk a brit kormányzat(ok) Oroszországgal szembeni magatartásának az 1830-as évek egészére jellemzővé váló vonásairól. Az első ilyen példát az Ausztriával való hajózási és kereskedelmi egyezmény aláírása szolgálta. Lényegét tekintve Nagy-Britannia és Ausztria közös megállapodásban rendelkeztek a két állam egymás irányában alkalmazott kereskedelmi kedvezményeiről, amelyek elsősorban az export-import vonatkozásában tettek engedményeket. A londoni kabinet részéről külön gesztusként volt értékelhető, hogy a tengeren túli gyarmatok vonatkozásában – kiemelten kezelve ezek között az indiai tartományt – a bécsi kormányzat számára a britekéhez hasonló kiváltságok biztosítását helyezte kilátásba a helybeli kereskedelem lebonyolításában.⁴⁴³ A megállapodás egyrészt szorosabbra fűzte az angol-osztrák kapcsolatokat, másrészt egyértelműen reagált az orosz diplomácia 1828–1829-ben érzékelhető dinamizmusára. Az orosz–török béke aláírását követően mindössze két hónappal tető alá hozott megállapodás 1829. december 31-én került ratifikálásra.⁴⁴⁴ Az orosz diplomácia válaszára azonban majd csak egy évvel később, 1830 szeptemberében került sor.

Szentpétervár állásfoglalását Andrzej Josef Matuszewicz közvetítette Lord Aberdeen felé. A lengyel származású diplomata rendkívüli és meghatalmazott követként 1830-tól kezdve képviselte az orosz érdekeket a görög állam ügyéről érkező londoni konferencián.⁴⁴⁵ Az angol–osztrák egyezmény ügye a szentpétervári kabinet számára nem volt elhanyagolható tényező, ennek tanúbizonysága Matuszewicz 1830. szeptember 26-i ultimátuma, amelyben tájékoztatást várt a Foreign Office részéről a London és Bécs között ugyanezen év február elsejétől érvényben lévő megállapodás rendelkezéseit illetően. Lord Aberdeen hivatalos válaszelevelében ismertette az egyezmény részleteit, valamint annak a Jón-szigetekre kiterjedő szabályozását. Ugyanis a brit külügyminiszter Matuszewicznek szánt replikájából kiderült, az orosz követ elsősorban az érintett görög területek vonatkozásában törekedett infor-

⁴⁴² Memorandum. – Observation on the Treaty of Adrianople. London, 10th October 1829. In: Despatches, Correspondence and Memoranda... Vol. VI. 218.

⁴⁴³ Austria Convention on Navigation and Commerce. 31 December 1829. In: TNA/PRO/FO 94/35 – Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office. Ratification of Treaties.

⁴⁴⁴ Uo.

⁴⁴⁵ Satow, Ernest: A Guide to Diplomatic Practice. Vol. II. Cambridge, Cambridge University Press, 2011. 101.

mációszerzésre, ami nem meglepő az önálló görög állam létrehozásának körülményeiről és feltételeiről zajló konzultációk időszakában.⁴⁴⁶

A szerződés szövegének értelmében a brit–osztrák egyezményen a két szerződő fél megerősítette az osztrák kormányzat számára a Jón-szigetekkel való kereskedelemre vonatkozóan tett korábbi engedményeket,⁴⁴⁷ amelyeket az adott területek brit protektorátus alá helyezéséről szóló 1815. november 5-én aláírt négyhatalmi szerződésben rögzítettek.⁴⁴⁸ Ezen túlmenően azonban Ausztria nem részesült újabb kiváltságokban. A helyzet érdekes voltát az adta, hogy az orosz követtől érkezett ultimátum alapján az orosz kormányzat feltételezhetően szerette volna elérni, ha a szóban forgó rendelkezést a kereskedelmi célú orosz hajókra is kiterjesztenék. A Foreign Office vezetője azonban Matuszewiczhez intézett válaszában hosszasan érvelt amellett, hogy az Ausztriának adott kedvezmény valójában nem jelent új fejleményt a brit–orosz kapcsolatok vonatkozásában, hiszen az nem más, mint a másfél évtizeddel korábban aláírt egyezmény vonatkozó részének újbóli konstataciója. Mivel pedig 1815-ben Oroszország teljes mértékben támogatta a párizsi egyezmény erre vonatkozó tartalmát és akkor sem ragaszkodott annak kiszélesítéséhez, ezért a brit kabinet nem látta indokoltnak az orosz fél erre irányuló követelését.⁴⁴⁹ Orosz részről ezen a ponton lezárásra került az ügy, amely nem eredményezett nagyobb mértékű konfliktust, mégis komoly jelentőséggel bírt Szentpétervár számára. Ez a brit–orosz kapcsolat már nem ugyanaz, mint két évvel korábban, és ha eddig csak utalások történtek brit részről a koalíció felbomlásztására, annak szisztematikus végrehajtását London lassan, de annál biztosabban megkezdte. Oroszország balkáni befolyásának megerősödése olyan tényező volt, amely lehetetlenné tette a brit–orosz kapcsolatok változatlanóságát.

Összességében elmondható, hogy Szentpétervár a kettős problémakezelési stratégiájának eredményeképpen hatékonyan, külső nagyhatalom aktív bevonása nélkül és önálló cselekvőképességének megőrzése mellett érvényesítette érdekeit a közel-keleti és a kelet-balkáni régióban, miközben hatékonyan reagált a görög ügyben változó szövetségi erőviszonyokra. Mindezek-

⁴⁴⁶ Draft, Count Matuszewicz Foreign Office, 29 September 1830. In: TNA/PRO/FO/65/189 – Foreign Office and Predecessors. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire.

⁴⁴⁷ Austria Convention on Navigation and Commerce. 31 December 1829. In: TNA/PRO/FO 94/35 – Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office. Ratification of Treaties.

⁴⁴⁸ No. 426. 1815 г., октября 24-го (ноября 6-го). Трактат, заключенный в Париже между Россией и Англией относительно Ионических островов. In: Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. (Сост.) Мартенс, Ф. Ф. Санкт-Петербург, А. Бенке, 1895. 250-255.

⁴⁴⁹ Draft, Count Matuszewicz. Foreign Office, 29 September 1830. In: TNA/PRO/FO/65/189.

kel párhuzamosan azonban képtelen volt eredeti formájában fenntartani az angol–orosz szövetséget, mivel a mediátori szerepkörének elutasításával Szentpétervár nem engedett teret Londonnak a török és a perzsa kérdések rendezésében. Az orosz kríziskezelés 1827–1829 közötti módszerének fő konzekvenciája az eleve átmenetinek szánt brit–orosz koalíció működésképtelenségének realizálódása volt, és az a felismerés, hogy a két állam képtelen a Balkán és a Kelet-Mediterráneum színterén hosszú távú, érdekezésszerűen épülő politikát folytatni; a keleti kérdésben való brit–orosz partnerség pedig csak ad hoc jelleggel, alkalmasszerűen volt képes működni.

Kitekintésként szükséges utalni a görög kérdés lezárására. A Görögországról szóló londoni konferencia a három nagyhatalom – Nagy-Britannia, Franciaország, valamint Oroszország – közös egyetértésében került megrendezésre. A görög állam határvonalának ügyében a brit kormányzat azt szorgalmazta, hogy a létrejövő állam annyi területtel rendelkezzen majd, amennyit a Portával szembeni fegyveres konfliktus során saját fennhatósága alá tudott vonni, London ugyanis továbbra sem tett le az Oszmán Birodalom⁴⁵⁰ fenntartásának brit igényéről. Ezért a Porta számára a lehető legkisebb veszteségekkel szeretne volna megkötni a török–görög kompromisszumot. Bár Nagy-Britannia kiállt a szuverén görög királyság megvalósítása mellett, az semmiképpen sem állt érdekében, hogy az új balkáni állam, amely orosz részről eleve nagy támogatással bírt, túl nagy kiterjedésű legyen. Ez az alternatíva magában hordozná egy stratégiaileg kiváló elhelyezkedésű, erős és orosz protektorátus alatt működő balkáni állam létrejöttének lehetőségét, amely egyúttal az Orosz Birodalom földközi-tengeri hídfőállása lehetne. Ezzel szemben állt a görög–török demarkációs vonalak meghatározásának másik alternatívája, a természetes határok orosz koncepciója. Végeredményben a görög állam határvonala az Aspropotamos–Zeitouni vonalon lett meghúzva.⁴⁵¹ A londoni tárgyalások alkalmával a területi kérdések rendezése mellett

⁴⁵⁰ Lásd: Prince Esterházy. Entretien avec Lord Aberdeen (...) relatif à la conservation de l'Empire Ottoman; la Création d'un État grec (...). Londres, le 13 novembre 1829. In: HHSStA-DA vor 1848/S/AS. Großbritannien – DK. K186. Berichte Neumann, Esterhazy. No. 43.

⁴⁵¹ Fleming, D. C.: John Capodistrias and the Conference of London. Thessaloniki, Institute of Balkan Studies, 1970. 107.; A határbizottsági munkálatokhoz tartozó jelentésekre vonatkozóan lásd: TNA/PRO/FO 97/232 – Foreign Office and predecessors: Political and Other Departments: Supplements to General Correspondence before 1906. Boundary Commission. 1832–1833.; a görög kérdésben alkotott protokollok tervezetei és azok végleges szövege megtalálható: TNA/PRO/FO 97/231 – Foreign Office and predecessors: Political and Other Departments: Supplements to General Correspondence before 1906. Greece. Protocols of Conferences in London. 1830–1832.; TNA/PRO/FO 97/234 – Foreign Office and predecessors: Political and Other Departments: Supplements to General Correspondence before 1906. Austria. Communications from Prince Esterházy. Protocols of Conferences in London. 1833–1837.

az új állam uralkodójának kérdése is vitát generált. Számos jelölt jöhetett szóba 1829-től kezdve, azonban a legesélyesebb és egyben a legtöbb dilemma alapját képező jelölt a Szász-Coburg családból származó Leopold herceg, akinek személye azért volt megosztó a szövetségesek számára, mivel Franciaország és Oroszország az angol kormány emberének tartotta őt és úgy vélték, a határkérdést követően most ismét a brit álláspont kerekedhet felül a döntéshozatalban.⁴⁵² Végül a hosszas egyeztetések és a Leopold által a szövetségesek irányába állított feltételek teljesíthetlensége okán a herceg visszalépett a jelöltségtől, a nagyhatalmak megegyezése révén pedig a bajor uralkodóházából származó Ottó lett a Görög Királyság első uralkodója.

A londoni konferencia lezárta az 1821 óta húzódó balkáni konfliktust és átmenetileg békés viszonyokat teremtett a félszigeten. Mindazonáltal az angol–orosz viszonylatban is egyfajta záróakkord volt: az általunk vizsgált periódusban – nem számítjuk ide a belga kérdést – ez volt az utolsó alkalom, amikor London és Szentpétervár nemzetközi ügyben közös platformra helyezkedett. A brit–orosz szövetség dezintegrációs folyamatának egyik leghangsúlyosabb pontja az 1829. szeptember 14-én Drinápolyban aláírt orosz–török békeszerződés volt. Európa két vezető nagyhatalmának érdekegyeztetésen és a közös kontroll gyakorlásán alapuló kooperációjának tartós megőrzésére az Oszmán Birodalommal kapcsolatban kijelölt és alkalmazott politika kínált alternatívát, amely az ily módon formált koalíciós rendszer szilárdságának és egyben instabilitásának záloga is volt. Abban a pillanatban ugyanis, ahogyan a fellépés módjában az adott kabinetek részéről eltérés mutatkozott, a kölcsönös mérsékletesség elvén nyugvó társulás feltételei alapjaiban változtak meg. Az orosz–török háború és a drinápolyi béke olyan helyzetet konstruált, amelyben Nagy-Britannia arra kényszerült, hogy az átalakulóban lévő nemzetközi viszonyok között újraértelmezze Oroszországgal való viszonyát.

⁴⁵² Fleming, 136–138.

Az angol–orosz ellentétek geopolitikai színtereinek változásai 1829 után: a Fekete-tenger

Oroszország helye és szerepe a Fekete-tenger térségében – történeti áttekintés

Az orosz külpolitikai és gazdasági érdekek regionális vetületeiben a Fekete-tenger térsége prioritással bíró területnek tekinthető. Az Orosz Birodalomhoz tartozó partszakaszok kiterjedése és a hozzájuk tartozó kikötővárosok száma a 18. századtól kezdve fokozatosan bővült. Az Oszmán Birodalommal vívott háborúk ezen a téren rendszerint eredményeket hoztak a szentpétervári kormányzat számára, amely lassan, de biztosan szilárd gazdasági befolyást alakított ki a Fekete-tenger északi, északkeleti és északnyugati térségében. Ez a terület az Odesszától Redout-Kalég húzódo szakasz, amely négy nagy folyó torkolatvidékét öleli fel – a Dnyeszter, a Bug, a Dnyeper és a Kubány – kiegészülve az Azovi-tenger vidékével és a hozzá köthető Don folyóval, később pedig a Duna-deltával.⁴⁵³ A Fekete-tenger partvidékének meghódítása és birtokba vétele több évtizeden átívelve, szakaszosan zajlott. Az egyes területek meghódításának, majd pedig annexiójának folyamata rendszerint az Orosz Birodalom és a Porta közötti fegyveres konfliktus közvetlen eredményeként ment végbe, amely során az orosz fél a háborús győzelmeket geostratégiai szempontból előnyös módon tudta felhasználni. Az Oroszországhoz tartozó legfontosabb fekete-tengeri területek ilyen formában váltak a birodalom területének integráns részévé.

Az első fontos szerzemény Azov erődjének birtokba vétele volt, amelyre a 17–18. században több alkalommal is sor került,⁴⁵⁴ végérvényesen azonban majd az 1774-es békeszerződés ismerte el a kikötő és a hozzá

⁴⁵³ A terület később kiegészült a Duna-deltával. A Duna torkolatvidéke és az Odessza közé eső moldáviai területek azonban továbbra sem tartoztak Oroszországhoz. A fent említett partszakasz tehát 1829-től tényszerűen a Duna-deltát, valamint a Besszarábiától a Nyugat-Kaukázus középső területéig húzódo partszakaszt foglalta magába.

⁴⁵⁴ Azov a déli irányú orosz területi terjeszkedés fontos állomása volt, mivel a fekete-tengeri pozíciók megalapozásának első stratégiai állomása. Ennek megfelelően az erőd birtoklása Oroszország számára kiemelt jelentőséggel bírt. A település okkupálására első alkalommal I. (Nagy) Péter uralkodása alatt került sor 1695-ben, amely akkor még nem járt tartós sikerrel. Azonban 1696-ban Oroszország átmenetileg fennhatóságot gyakorolt az erőd felett. Az 1739-es belgrádi szerződés ismét visszaszolgáltatta a várost, de az erődítmény nélkül, majd pedig a kücsük-kajnardzsi béke vonatkozó rendelkezéseinek megfelelően Azov hosszú távon a birodalom részévé vált. Lásd: Sashalmi Endre: Az orosz Balkán-politika vallási gyökereinek kérdéséhez: a nyikoni reformoktól a kücsük-kajnardzsi békéig (1774). In: Font Márta – Sashalmi Endre: Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól. [S. l.], Pannonica Kiadó, 2007. 222.; Heller, 313; 376.

tartozó erőd orosz kézre kerülését.⁴⁵⁵ A traktátum 20. cikkelye értelmében: „Azov városa annak körzetével és határaival együtt (...) örökké az Orosz Birodalom birtokához tartozik.”⁴⁵⁶ Szintén az 1770-es évek sikeres és dinamikus külpolitikájának eredménye volt Kherszon megszerzése 1778-ban, a Krími Kánság anektálása 1783-ban, majd pedig Kadjibej és térségének meghódítása 1792-ben. Ez utóbbi – a iasi-i béke révén megszerzett terület – képezte az alapját az 1794-ben alapított új kikötővárosnak, Odesszának, amely a fekete-tengeri orosz kereskedem egyik meghatározó központjává fejlődött az 1810–1820-as években. A térség gazdasági fejlődésének pedig háttérül szolgált az 1806–1812-es orosz–török háború után Oroszországhoz csatolt Besszarábia, valamint Új-Oroszország kormányzóságának megszervezése.⁴⁵⁷ Végül, de nem utolsó sorban még két területről kell említést tennünk: kereskedelmileg kevésbé lényeges, de stratégiaileg annál fontosabb funkcióval bírt az 1829-es drinápolyi szerződés alapján okkupált nyugat-kaukázusi partvidék, valamint az azzal szinte egy időben szintén orosz ellenőrzés alá vont Duna-delta.⁴⁵⁸ Az Orosz Birodalom déli irányú terjeszkedése nem csupán az orosz külkereskedelem, hanem az egész fekete-tengeri régió gazdasági potenciáljának megerősödéséhez vezetett. A kereskedelmi forgalom mennyiségének eloszlása azonban közel sem volt egyformán arányos a vizsgált orosz területek egészén. A gazdasági szempontból prioritást élvező térségek közül a Dnyeszter-folyó torkolatvidéke, a Krím-félsziget és az Azovi-tenger partszakaszai voltak meghatározóak.

Az első helyen kétségkívül Odessza kikötője állt, amely a fekete-tengeri gabonakereskedelem központja volt. Ideális elhelyezkedésének köszönhetően mind a belső európai területek, mind pedig a Földközi-tengeren keresztül haladó szállítási útvonal szerves részét képezte, harmadik irányvonala pedig a transzkaukázusi régióra koncentráldott a Brody–

⁴⁵⁵ Дружинина Е. И.: Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1955.

⁴⁵⁶ Кючук-Кайнарджийский мирный договор между Россией и Турцией, 10 июля 1774 г. In: Под стягом России. Сборник архивных документов. 87. A szerződés 21. cikkelyének elmezésére vonatkozóan lásd: Дружинина Е. И.: Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1955. 282–286.

⁴⁵⁷ A folyamat komplexitásának alapos elemzését adja Victor Taki tanulmánya, amely az 1812-es bukaresti békében Oroszországnak ítélt Besszarábia mint történeti és földrajzi régió megkonstruálásának és az ezzel párhuzamos megszerveződő Új Oroszország tartományba való integrálásának szisztemáját mutatja be. Lásd: Taki: 1812 and the Emergence of the Bessarabian Region: Province Building under Russian Imperial Rule. *Euxenios* 15/16. 2014. 9–19.

⁴⁵⁸ Memorandum. Dates and Particulars on the Successive Territorial Acquisitions of Russia in Turkey and Persia and Khiva. Communicated by Mr. McNeil. 2 January 1836. In: TNA/PRO/FO/95/522/7 – Foreign Office and predecessors: Political and Other Departments: Miscellanea, Series I. Supplementary Correspondence. Treaty Papers. 1834–1836.

Odessza–Tiflisz útvonal használatának felerősödésével.⁴⁵⁹ Hasonló funkcióval, ám csekélyebb jelentőséggel bírt Feodoszija és Izmail kikötője, utóbbi inkább csak alkalmasszerűen magas hozamával.⁴⁶⁰ Taganrog szintén fontos kereskedelmi lerakatnak bizonyult, ám a város elsődleges rendeltetése az Azovi-tenger térségének ellátására irányult. Taganrog gyakorlatilag összekötő kapocsként működött a Fekete-tenger és a dél-országi (illetve a belső-országi) tartományok között.⁴⁶¹ Jevpatorija, Kercs, Mariopol és Reni forgalmának aránya a fent megnevezett kikötővárosokéhoz képest csekélynek, bár nem elhanyagolhatónak tekinthető. A közölt adatok az 1826, 1827 és az 1828-as év import- és exportforgalmának feltételezhetően rubelben megadott adataira vonatkoznak.⁴⁶² A dokumentum alapján minden tekintetben Odessza áll a lista élén, amely az első két megadott tárgyévben kiviteli rátáját tekintve magasan felülmúlta a behozatali arányt. Míg 1826-ban az import 7.429.000 rubelre tehető, az export mértéke elérte a 14.786.000 rubelt.⁴⁶³ Az 1827-es évben a behozott termékek összértéke 12.773.000 rubelre, a kivitel értéke pedig 20.380.000 rubelre nőtt.⁴⁶⁴ Az 1828-as adatok alapján ugyanakkor látványos visszaesés tapasztalható valamennyi kikötő forgalmában. Utóbbi tendencia alapvetően a megváltozott politikai légkör eredményének tekinthető: az újra kibontakozó orosz–török ellentétek és a két hatalom által vívott háború alatt a fekete-tengeri kereskedelem feltételei nem voltak problémamentesek. Ezt támasztja alá Jules de Hagemeister 1835-ből származó hivatalos jelentése, amely Új-Oroszország kormányzójának – Mihail Szemjonovics Voroncov grófnak – a megbízásából készült el azzal a céllal, hogy felmérje Moldva, Havasalföld és a délnyugati orosz területek gazdasági potenciálját.⁴⁶⁵ Az orosz megbízott ezért 1834-ben sze-

⁴⁵⁹ Hagemeister, Jules de: *Memoire sur le commerce des ports de la nouvelle-Russie, de la Moldavie et de la Valachie*. Odessa – Simphéropol, D. Mieville, 1835. 173–174.

⁴⁶⁰ *Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube. Also an Official Report of the European Commerce of Russia*, in 1835. London, A. Schloss, Foreign Book and Print Seller, 1837. 41.

⁴⁶¹ Hagemeister, 11–12.

⁴⁶² A feltételes mód használatának oka, hogy a statisztikai jelentésben rögzített adatok mellett nem minden esetben van jelölve az érték adó pénznem. Azonban számos esetben, amikor a szerző jelölte a pénznemet, jellemzően mindig rubelben adta meg a végösszegeket. Ezért valószínűsíthetően a dokumentum összeállítója ezen logika mentén haladva minden értéket rubel alapon adott meg.

⁴⁶³ *Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube...* 41.

⁴⁶⁴ Uo.

⁴⁶⁵ *Memoire sur le commerce des ports de la nouvelle-Russie, de la Moldavie et de la Valachie par Jules de Hagemeister*. Odessa – Simphéropol, D. Mieville, 1835. A mű bevezető szakasza azért is érdekes, mivel tartalmazza az eredeti cenzori engedélyt és Új-Oroszország kormányzójának, M. Sz.Vorocovnak a hivatalos megbízását, ami a beszámoló elkészítéséről szól. Vo-

mélyesen járta végig a Fekete-tenger északi partvidékének, az Azovi-tenger partvidékének, valamint a Duna és a Don torkolatának legfontosabb kikötőit.⁴⁶⁶ Hagemeister elemzésében – aki elsősorban Odessza forgalmának alakulását vizsgálta – egyértelműen utalt arra, hogy az 1828–1829-es év lényeges csökkenést eredményezett a kikötő kereskedelmében, a Fekete-tenger nyugati medencéjének hadi eseményekben való közvetlen érintettsége miatt pedig gyakorlatilag az egész térségben.⁴⁶⁷ *„A háború alatt több mint 500 hajó lett eltérítve Konstantinápolynál saját fekete-tengeri úti céljuktól (...). Más szerencsétlenségek [is] elérték még Dél-Oroszországot ezekben az években. Egymást követő hét éven át (1822-1829) sáska- felhők pusztították a mezőket és a szántóföldeket; és 1829. július 20-án Odesszában kitört a pestis (...).”*⁴⁶⁸

Az orosz felségjelzés alatt közlekedő kereskedelmi hajók tevékenységének oszmán akadályoztatását illetően nem ez volt az első alkalom. A korábbi évtizedek orosz–török konfliktusai kapcsán is volt példa az orosz szállítmányok Konstantinápolynál történő feltartóztatására.⁴⁶⁹ A Porta részéről mindez az orosz–török konfliktuskezelés egyik kiegészítő eljárása volt. Az orosz hajók – pontosabban az orosz tulajdonban lévő hajók – forgalmának korlátozása és az orosz felségjelzésű hajók akadályoztatása azonban egymástól eltérő fogalmak, amelynek magyarázatát az orosz zászló alatt hajózó, de eredendően más nációhoz tartozó kereskedők gazdasági célú tevékenysége adja meg. A jelenség alapját az 1768–1774-es orosz–török háborút követően életbe lépett politikai-gazdasági változások képezték, amelyeknek legfontosabb momentuma az orosz kereskedelmi hajók Fekete-tengeren át történő szabad közlekedésének biztosítása volt. Az Oroszország számára külpolitikailag és gazdaságilag nagy előnyt jelentető jogkör elméleti garantálása ugyanakkor még mindig nem oldotta meg a Földközi-tengerre való kijutás gyakorlati problematikáját, ezért a Boszporusz és a Dardanellák átjárhatóságának feltételei és szabályozása továbbra is az orosz–török diplomáciai konzultációk tárgyát képezte. A kérdés tisztázása két további egyezmény megkötését vonta maga után: a szentpétervári és a konstantiná-

roncov gróf kormányzósága változást hozott Új-Oroszország és Besszarábia területeinek kezelésébe. 1823-as kinevezését követően ugyanis a két tartomány egy közös adminisztratív egységgé vált. Taki, 2014. 18–19.

⁴⁶⁶ Hagemeister, 3.

⁴⁶⁷ Uo. 22–23.

⁴⁶⁸ Uo. 23.

⁴⁶⁹ Шерemet, В. И.: Русско–турецкая торговля и балканские земли (конец XVIII – первая половина XIX в.). Вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы. Балканские исследования. Вып. 9. Москва, Наука, 1984. 77.

polyi kormányzat által parafált 1779-es szerződés értelmében a Fekete-tenger használatát kiterjesztették minden orosz felségjelzés alatt közlekedő hajóra. Az ajnali-(k)avaki kiegészítő egyezmény ratifikálta és egyben megerősítette a kücsük-kajnardzsai szerződésben foglaltakat.⁴⁷⁰ Továbbá ki mondta: „(...) a Fényes Oszmán Porta szabad átjárást enged a Fekete-tengerről a Fehérre, és a Fehérről a Feketére, azon orosz kereskedelmi hajók számára, amelyek méretét, alakját és elrendezését Konstantinápolyban és más oszmán baráti népek kikötőiben és hajóállomásain használják (...).⁴⁷¹ Mindemellett az 1783-as orosz–török kereskedelmi egyezmény a tengerszorosok korlátlan, kereskedelmi célú használatának jogosultságát garantálta az Orosz Birodalom számára.⁴⁷² Ezen kedvezmény birtoklása pedig idővel a többi európai nagyhatalom számára – Nagy Britannia, Franciaország, Poroszország, Ausztria és Hollandia – szintén lehetővé vált, legálábbis békeidőben.⁴⁷³

Ezt megelőzően azonban gyakran használták más államok hajói az orosz zászlókat saját gazdasági céljaik érdekében, és még a 19. század első évtizedeiben is találunk példát ezen módszer továbbélésére. A konstantinápolyi kormányzat nem minden állam esetében biztosította a tengerszorosokon történő hajózás szabadságát, az csupán a vezető európai államok előjogának volt tekinthető. A megoldást az áthaladási engedéllyel rendelkező országok felségjelzésének alkalmazása jelentette, amelyek között – nem kizárólagosan, de nagy arányban – az orosz zászló volt használatban.⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ 14.851. Марта 10. Изъяснительная конвенция, заключенная между Россійскою Имперію и Портою Оттоманскою, на которую и взаимныя ратификаціи въ 24 день Іюня сего жь года, между Полномочнымъ Ея Императорскаго Величества Министромъ и Чрезвычайнымъ Посланикомъ, Сгатскимъ Советникомъ Стахіевымъ и Верховнымъ Визиримъ разменены. In: Полное собрание законов Россійской Имперіи. Собрание Первое (Товábbiakban: ПСЗРИ). 1649–1825 гт. Том XX. (СОСТ.) СПЕРАНСКИЙ, М. М. Санкт-Петербург, Тип. II Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1830. 800–805.

⁴⁷¹ Uo. 803. Az idézetben található *Fehér-tenger* kifejezés az Égei-tenger szinonimája, amely a bolgár és a török szóhasználat sajátossága. Utóbbi esetében azonban az *Akdeniz* – *Белое море* megnevezés a Földközi-tenger egészére nem pedig annak egy részére utal. Lásd: Поспелов, Е.М.: Географические названия мира. Топонимический словарь. Отв. ред. Агеева, Р. А. Москва, Русские словари, 1998. 478.

⁴⁷² Harlaftis, Gelina: A History of Greek-Owned Shipping. The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to Present Day. London, New York, Routledge, 1996. 6.; Kardasis, Vassilis: Diaspora Merchants in the Black Sea. The Greeks in Southern Russia, 1775–1861. New York, Oxford, Lexington Books, 2001. 109. Ezzel Oroszország a többi államhoz képest kiváltságos helyzetbe került.

⁴⁷³ Walter Kirchner: Studies in Russian–American Commerce: 1820–1860. In: Studien zur Geschichte Osteuropas, 19. Leiden, E. J. Brill, 1975. 118.

⁴⁷⁴ Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube (...), 16.; Kirchner, 118.

Különösen jellemző volt ez a görög tulajdonban lévő kereskedelmi hajókra, amelyek esetében a fenti eljárás az 1770–1780-as évektől kezdve egészen az 1820-as évek végéig bevett gyakorlatnak számított.⁴⁷⁵ Ezért amikor a korabeli gazdasági jelentések számadatait összegezzük, mindenképpen utalnunk kell arra, hogy a felségjelzés szerint meghatározott hajók létszáma az orosz hajók esetében tartalmazhat pontatlanságot, mivel nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy az oroszként elkönyvelt hajók valóban mind Oroszországhoz köthető kereskedők tulajdonát képezték-e.

A fekete-tengeri régióban a 19. század első felében különösen fontos szerepet kapott Odessza, amelyet II. Katalin egy 1794-es rendeletének megfelelően alapított meg a térségben. Előzménye az 1792-es egyezmény, amely a Dnyeszter torkolatvidékén Kadjibej korábbi tatár települést orosz fennhatóság alá vonta. Odessza kereskedelmi forgalmának dinamikus fejlődése jól visszatükrözhető a városon keresztül lezajló export-import tevékenység arányának növekedésében. Az 1832-ben közzétett adatsorokból, amelyek az Odesszán átmenő kimenő és bejövő forgalom pénzértékét voltak hivatottak dokumentálni, jól kivehető, hogy az 1801–1815 közötti időszakban az export értéke jellemző módon meghaladja az importra fordított összeget, kiemelkedő különbség azonban nem tapasztalható.⁴⁷⁶ Az azt követő években ugyanakkor látványosan megnő a kivitelből származó jövedelem. 1816-ban 4.036.000 rubel értékű import tevékenység mellett 57.252.000 rubel értékű exportforgalom zajlott; 1817-ben pedig 4.770.000 rubelnyi behozatal mellé 52.716.000 rubelnyi kivitel társult.⁴⁷⁷ A számarányok 1818-tól kezdve mérsékelődnek, azonban a magas exportot eredményező tendencia folytatódott. Látványos visszaesés – nem meglepő módon – az 1828-as évtől mutatkozott, amely az orosz–török háború kezdő éve volt. Fontos azonban megjegyezni, hogy az ekkor tapasztalt recesszió nem csupán a kiviteli arányokban, hanem általánosságban véve Odessza egész forgalmában tetten érhető volt.⁴⁷⁸

Odessza fejlődése és gazdasági szerepének felértékelődése hosszú távon azt eredményezte, hogy a kikötőváros teljes mértékben átvette Kerszon

⁴⁷⁵ Harlaftis, 27.

⁴⁷⁶ Porte d'Odessa. Arrivages, importation et exportation de 1801 à 1829. In: [Terristoni]: Notes statistiques sur le littoral de la Mer Noire relatives à la géographie, à la population, à la navigation et au commerce. Vienne, De l'imprimerie de la Congrégation Méchitariste, 1832. 14.

⁴⁷⁷ Uo. Bár a magas arány okai között mindenképpen meg kell említenünk a Tambora 18015-ös kitörését, amely tönkre tette az európai gabonatermést. Azonban a rendkívüli helyzettől függetlenül a pozitív tendencia folytatódott a következő években is.

⁴⁷⁸ Uo.

korábbi feladatkörét⁴⁷⁹ és magához vonzotta forgalmának jelentős részét, ezáltal a krími kikötő gazdasági potenciálja érzékelhetően redukálódott.⁴⁸⁰ A jelenség azonban a többi korábban vezető szerepet betöltő kikötő esetében ugyancsak megfigyelhető. Míg a 18. század utolsó harmadában a legmeghatározóbb kikötővárosok jellemzően a Krím-félsziget déli területein és az Azovi-tenger bejáratánál, valamint annak partvidékén helyezkedtek el – mint például Feodoszija, Kerszon, Jevpatorija, Kercs és Taganrog⁴⁸¹ –, addig pár évtized alatt a súlypont a Fekete-tenger nyugati medencéjére helyeződött át. Az átmenő forgalom tekintetében fokozatosan előtérbe kerülő Odessza városának gazdasági tevékenységét több uralkodói rendelet is befolyásolta. Ezek közül a legfontosabbak a szabad kereskedelmi kikötőként való működését szabályozó 1817-es és 1822-es cári manifesztumok voltak.⁴⁸²

A Fekete-tenger keleti partvidékén Azov és Redout-Kalé tekinthetőek fontosabb kereskedelmi lerakatnak. Utóbbi a kaukázusi partvidék kikötői közül az egyetlen, amely nagyobb forgalmat bonyolított le, annak ellenére, hogy egy kis lélekszámmal bíró településként tartották számon.⁴⁸³ Ezen felül Sudjuk-Kalé, Anapa, Gelednyik és Szent Nyikolaj érdemelnek még említést. Sudjuk-Kalét a statisztikai leírások és beszámolók többnyire kisebb cserkesz településként írják le, amely kereskedelmi forgalmát tekintve szintén jelentéktelen volt.⁴⁸⁴ Szintén ugyanez a helyzet áll Gelednyik és Szent Nyikolaj esetében. Anapát azonban mindenképpen kiemeli a sorból, hogy az 1820–1830-as években a kubanyi térség adminisztratív, politikai és – Eduard Taibou de Marigny véleménye szerint – gazdasági-kereskedelmi súlypontja volt. Ezt támaszthatja alá az a tény, hogy az 1831-ben a kaukázusi partszakaszon bevezetett orosz blokáid időszakában Anapa továbbra is a nemzetközi forgalom előtt nyitott, szabadon használható kikötőként funkcionált.⁴⁸⁵

⁴⁷⁹ 1778-tól Kherszon kereskedelmi és katonai kikötőnek lett kijelölve az orosz kormányzat által. Főként az építőfa szállítás terén nyújtott lehetőségeket a Dnyeper torkolatvidékén elhelyezkedő város. Azonban kikötője nem volt alkalmas 6 lábnál nagyobb merülésű hajók fogadására, ezért a számára kijelölt funkciót sosem volt képes betölteni.

⁴⁸⁰ Hagemester, 5–6.

⁴⁸¹ Шеремет, 1984. 76.

⁴⁸² 26.792. Апрелья 16. Манифест (1817). Об учреждении порто-франко в Одессе. In: ПСЗРИ. Том XXXIV. 208–211.; 29.068. Июнья 9 (1822). Именно, данный Сенату. О новых правилах для Порто-франко в городе Одессе. In: ПСЗРИ. т. XXXVIII. 227–230.

⁴⁸³ Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube... 40.

⁴⁸⁴ Notes statistiques sur le littoral de la Mer Noire... 7.

⁴⁸⁵ Count Nesselrode to the Earl of Durham. St. Petersburg, 27 April (9 May) 1837. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. No. 29.

A fekete-tengeri kereskedelem Európa számára ismeretlen volt az 1820-as évekig, sőt földrajzi szempontból téves meghatározások léteztek a térséggel kapcsolatban.⁴⁸⁶ A Fekete-tenger kinyitásának és az európai kereskedelembe való bekapcsolódás aktív időszakának Jean Louis Van Regemorter az 1814-től 1861-ig tartó periódust számította. Konceptiójában úgy vélte, hogy 1813 előtt a fekete-tengeri régió Nyugattal való kapcsolata rendszertelennek és esetlegesnek tekinthető.⁴⁸⁷ Valódi fellendülés ezen a téren Új-Oroszország gazdasági tevékenységének élénkülésével és a tengerszorosok szabad átjárhatóságát szem előtt tartó nemzetközi politikai törekvések érvényre jutásával következett be az orosz diplomácia hatékony működése révén. Az orosz fekete-tengeri pozíciók megszilárdulásának egyik fontos gazdasági konzekvenciája az orosz gabonakereskedelem fellendülése volt.⁴⁸⁸ Az exportra szánt gabona szállítási irányát tekintve pedig a fekete-tengeri útvonalak jelentősége fokozatosan nőtt.⁴⁸⁹ A térség által lebonyolított kereskedelem mértéke és jelentősége pedig a 18–19. század fordulóján folyamatosan nőtt. Mindezt elősegítette Szentpétervár nyitott és gazdaságorientált külpolitikája, amely a vezető európai partnerekkel történő kereskedelmi együttműködésre alapozott, s amelynek hatékonysága érdekében II. Katalin kormányzata államközi szerződések egész sorát kötötte meg 1783–1793 között.⁴⁹⁰ Különösen fontosak voltak az Oszmán Birodalommal és Nagy-Britanniával kötött megállapodások, nem hiába a 18. század végén és többnyire a 19. század első felében ez a két állam volt az Orosz Birodalom legfontosabb kereskedelmi partnere. Ezt támasztja alá az Oroszország kül-gazdasági tevékenységének mértékét összegző 1835. évre vonatkozó beszámoló, amelyből az derül ki, hogy Nagy-Britannia és a Porta az export-import értékének mennyiségével szignifikánsan kitérnek a többi kontinentális állammal szemben.

⁴⁸⁶ Hagemesiter, 1.

⁴⁸⁷ Van Regemorter, Jean-Louis: La Russie méridionale, la mer Noire et le commerce international de 1774 à 1861. In: Revue des études slaves. Tome 55. Fascicule 2. Comp. Čadaev, P. Ja. Paris, 1983. 371–373.

⁴⁸⁸ Kardases, 109–110.

⁴⁸⁹ Farlie, S. E.: The Anglo-Russian Grain Trade 1815–1861. Dissertation. London, London School of Economics and Political Science, 1959. 32.

⁴⁹⁰ Kardases, 110.

RANGSOR	IMPORTORSZÁGOK	EXPORTORSZÁGOK
1.	Nagy-Britannia	Nagy-Britannia
2.	Oszmán Birodalom és Görögország	Oszmán Birodalom és Görögország
3.	Poroszország	Hanza városok
4.	Ausztria	Franciaország
5.	Hollandia	Ausztria
6.	Franciaország	Poroszország
7.	Hanza városok	Hollandia

1. számú ábra: Az orosz export és import célországainak rangsora (1835).⁴⁹¹

Ami a táblázatban szereplő többi államot illeti, jól körvonalazható, hogy az orosz export és import irányában nincs differencia, a kivitel és a behozatal mértéke alapján meghatározott célországok listája⁴⁹² fedi egymást, és azok összetételében nem, csupán a sorrendben figyelhetünk meg változást.⁴⁹³

Oroszország fekete-tengeri területszerzéseinek és gazdasági befolyásának rövid áttekintését azért tartottuk szükségesnek, mert az 1829-es drinápolyi egyezmény megkötésével és a görög ügy 1830-ban való lezárásával új korszak köszöntött be a keleti kérdés, az angol–orosz kapcsolatok relációjában. Az 1830-as évek cezúráját jelentenek mind a válságkezelés mechanizmusában, mind pedig a keleti kérdés és a két nagyhatalom immáron rivalizálásának térbeli koncentrációjában. A görög és a balkáni régiók után az új geopolitikai színtér a Fekete-tenger keleti és nyugati medencéje lesz, az angol–orosz külpolitika pedig a Közel-Kelet térsége mellett erre a területre exponálja magát.

⁴⁹¹ Adatok forrás: Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube...47–48.

⁴⁹² A megállapítások kizárólag Oroszország Európa és az Oszmán Birodalom felé irányuló kereskedelmi tevékenységére vonatkoznak.

⁴⁹³ A 7 millió rubel alatti értékhatárokhoz tartozó államokat már nem vettük figyelembe.

KERESKEDŐPARTNER	AZ OROSZ IMPORT MÉRTÉKE	AZ OROSZ EXPORT MÉRTÉKE	AZ OROSZ MÉRLEG
NAGY-BRITANNIA	71.360.613 rubel	90.293.377 rubel	+18.932.764 rubel
OSZMÁN BIRODALOM ÉS GÖRÖGORSZÁG	13.584.334 rubel	22.907.195 rubel	+9.322.861 rubel
HANZA VÁROSOK (LÜBECK, BRÉMA, HAMBURG)	26.414.483 rubel	6.137.587 rubel	-20.276.896 rubel
FRANCIAORSZÁG	14.437.944 rubel	8.820.921 rubel	-5.617.023 rubel
AUSZTRIA	11.589.997 rubel	10.952.587 rubel	-637.410 rubel
POROSZORSZÁG	9.416.080 rubel	11.253.223 rubel	+ 1.837.143 rubel
ITÁLIAI TERÜLETEK	4.689.552 rubel	3.438.647 rubel	-1.250.905 rubel
HOLLANDIA	7.156.312 rubel	10.267.502 rubel	+ 3.111.190 rubel
SPANYOLORSZÁG ÉS PORTUGÁLIA	4.612.626 rubel	3.248.626 rubel	-1.364.000 rubel
SVÉDORSZÁG ÉS NORVÉGIA	4.196.622 rubel	3.534.419 rubel	- 662.203 rubel
DÁNIA	1.514.533 rubel	5.454.886 rubel	+ 3.940.353 rubel

2. számú ábra: Az Orosz Birodalom kiviteli és behozatali értéke az 1835. év alapján.⁴⁹⁴

⁴⁹⁴ A táblázat alapjául szolgáló adatok a Journal de Saint Pétersbourg egyik 1836-ban publikált számában jelent meg, amely részletes elemzést adott Oroszország Európa államaival való kereskedelmének mértékéről. A jelentés eredeti változata nem áll ugyan rendelkezésre, azonban annak tartalmi kivonata megtalálható az 1837-ben közzétett gazdasági elemzésben. Forrás: Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube... 47–48.

*A dunai régió és a Kaukázus térsége az 1830-as években**

A dunai régió, valamint a folyami hajózás technikai, gazdasági és diplomáciai problémaköre az 1840-es években a nemzetközi kapcsolatok egyik állandó tematikájává vált, amely elsősorban három állam viszonylatában jelentkezett neuralgikus kérdésként: Ausztria, Nagy-Britannia és Oroszország esetében. Bár a dunai hajózás és a Balkán, mint gazdasági érdekszféra előtérbe kerülése, felértékelődése alapvetően a 19. század közepéhez, illetve annak második feléhez köthető, a Duna és a Szulina-csatorna intenzívebb kereskedelmi célú használatával és a folyami hajózás szabályozásával kapcsolatos politikai viták forrása az 1830-as évekre vezethető vissza. Ez az az időszak, amikor az al-dunai szakasz és a fekete-tengeri kereskedelem nyújtotta lehetőségek összekapcsolásának igénye immáron nemzetközi szinten is formát öltött.

Az Orosz Birodalom számára a Drinápolyban folytatott eredményes béketárgyalások után számos, előnnyel bíró rendelkezés lépett érvénybe. Ezek közül talán az egyik legfontosabb a Dunai Fejedelemségek jogainak megerősítése, amely a cári udvar külpolitikájának konstans és meghatározó elemét alkotta. Az 1829-es orosz–török békeszerződés alapján a Dunai Fejedelemségek jogainak biztosítását Oroszország vállalta magára.⁴⁹⁵ Moldva és Havasföld státuszának kérdése és belső politikai struktúrájának alakítása az orosz befolyásnak az adott térségben való mértékét is meghatározta. Ennek origópontját a Fejedelemségek privilégiumainak az 1774-es kücsük-kajnardzsai,⁴⁹⁶ az 1792-es iași-i⁴⁹⁷ és az 1812-es bukaresti békeszerződések,⁴⁹⁸ valamint az 1802-es szultáni leirat,⁴⁹⁹ továbbá az 1826-os akkermani konvenció⁵⁰⁰ képezték. Oroszország ezen szerződésekre alapozva fokozatosan nyert teret a Dunai

* A drinápolyi béke és a Dunai Fejedelemségekre vonatkozó egyes részek tanulmány formájában megjelentek: Schrek Katalin: The Effects of Russia's Balkan Ambitions on the Policy of the British Diplomacy towards St Petersburg: The Piece of Adrianople and its Consequences (1829-1832). In: (Re)Discovering the Sources of Bulgarian and Hungarian History. (Eds.) Gábor Demeter – Penka Peykovska. Auxiliary Historical Disciplines. Vol. IX. Sofia-Budapest, 2015. 22–37.

⁴⁹⁵ Док. 103. Мирный договор... 267.

⁴⁹⁶ Кючук-Кайнарджийский мирный договор между Россией и Турцией, 10 июля 1774 г. In: Под стягом России. Сборник архивных документов... 78–92.

⁴⁹⁷ TNA/PRO/FO 352/61/5. – Abstract of Articles of Treaties between Russian and Turkey, – 1774–1849 –, subsisting April 4, 1854.

⁴⁹⁸ Uo.

⁴⁹⁹ A Hatti-serif értelmében rögzítették a hétévente történő fejedelemválasztást, egyúttal a fejedelem eltávolításának lehetőségét is, amely indokolt mulasztás esetén, a szultáni és az orosz udvar közös konszenzusaképpen, azok teljes egyetértésében kell végrehajtani. In: Uo. 15.

⁵⁰⁰ Uo.

Fejedelemségek belügyeinek alakításában.⁵⁰¹ Példaként említhetjük Moldva és Havasalföld érdekképviselőjének kérdését, amelyet Oroszország mindenkor konstantinápolyi követének jogában állt ellátni. Bár az 1774-es orosz–török szerződés biztosította a Portánál mindkét tartomány számára az ideiglenes ügyvivőn keresztüli ortodox képviselőt, ugyanezen megállapodás egyben hasonló jogkörrel ruházta fel a cári udvar delegáltjaként a török fővárosban szolgáló követet is.⁵⁰²

A Dunai Fejedelemségeknek a fent említett nemzetközi egyezmények révén történő fokozatos jobbítása tehát az orosz politika jól megkonstruált irányvonalának része volt. Az itt elért eredmények nemcsak a birodalom balkáni befolyási övezetének megszilárdítását, a Moldva és Havasalföld belügyi feletti kontroll lehetőségét, hanem az Oszmán Birodalom felé alkalmazható nemzetközi jogi hivatkozási alapok megteremtését is kínálták Szentpétervár számára, melynek a térségbeli cselekvőképességét ennél még magasabb szintre Moldva és Havasalföld Szervezeti Statútumainak kiadása emelte 1831–1832-ben.⁵⁰³ A Kelet-Balkán régió fölötti orosz befolyásgyakorlásnak még nagyobb hangsúlyt adott a gazdasági aspektus előtérbe kerülése. A Dunai Fejedelemségek gazdasági-stratégiai szerepének növekedésében nagymértékben szerepet játszott a Dunán való hajózás és kereskedelem teljes körű szabadságával való rendelkezés,⁵⁰⁴ amelynek következtében a gabonatranszport szempontjából rendkívül fontos délkelet-európai útvonal meghatározó állomásaivá váltak, különösen a két Duna menti kereskedelmi lerakat – Brăila és Galați – felvirágzását követő időszakban.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ Taki, Victor: Russian Protectorate in the Danubian Principality: Legacies of the Eastern Question in Contemporary Russo–Romanian Relations. In: *The Russian–Ottoman Borderlands. The Eastern Question Reconsidered.* (Ed.) Frary, Luicen J. – Kozelsky, Mara. Madison, The University of Wisconsin Press, 2014. 42.

⁵⁰² TNA/PRO/FO 352/61/5.

⁵⁰³ Florescu, Radu R.: Stratford Canning, Palmerston and the Wallachian Revolution of 1848. *The Journal of Modern History.* 1963. No. 3. 229.; Арш – Виноградов – Джападзе – Достяк, 270.; Régnault, E.: *Histoire politique et sociale des principautés danubiennes.* Paris, Paulin et le Chevalier, 1855. 166–186. Az autonómiával és a balkáni népek függetlenedési törekvéseivel kapcsolatban lásd: Достяк, И. С. – Карасев, А. В. – Чуркина, И. В.: *Национально-освободительная борьба балканский народов как проявление кризиса Османской империи в 19 в. Революции и реформы на Балканах. Балканские исследования,* 12. Москва, Наука, 1994. 5–20.

⁵⁰⁴ Moldva és Havasalföld számára ezt a jogot az 1829-es orosz–török béke V. cikkelye garantálta. In: Док. 103. Мирный договор... 267.

⁵⁰⁵ Ardeleanu, Constantin: Russian–British Rivalry Regarding Danube Navigation and the Origins of the Crimean War (1846–1853). *Journal of Mediterranean Studies.* 2010. No. 2. 165. Uő: *The Navigation of the Lower Danube (1829–1853).* Transylvanian Review. Vol. XXII. Supplement. 2013. No. 2. 230–241.; Demeter Gábor: *A Balkán és az Oszmán Birodalom. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig.* I. Kötet.

A Duna-probléma jelentkezése az adott periódusban kibontakozó angol–orosz nagyhatalmi ellentétekre is hatással volt. Oroszországnak a dunai hajózás vonatkozásában képviselt álláspontja ugyanis a kérdés mellőzésének stratégiáját vette alapul.⁵⁰⁶ Az orosz kormányzat magatartásának több oka volt. Az első tényező a Duna-delta birtoklásának szerepe az orosz külpolitikai folyamatok irányításában; a szentpétervári kabinet számára a folyó torkolatvidékének megszerzése mindenekelőtt a birodalom balkáni kulcspozícióinak stabilizálását és megerősítését jelentette, ennél fogva az orosz geopolitikai tervek fontos elemét alkotta. A terület geostratégiai szempontú felértékelődése azonban nem járt együtt a gazdasági potenciál kiaknázására való törekvéssel. A Fekete-tenger nyugati medencéjében zajló aktív külgazdasági folyamatok átértékelése és/vagy módosítása – a Duna-delta azokba történő beintegrálása – orosz részről nem volt napirenden. Éppen ellenkezőleg, Oroszország célja továbbra is Odessza térségben való gazdasági súlyának megőrzése volt, amelynek vezető szerepét Brăila és Galați dinamikus fejlődése, valamint hajóforgalmának fellendülése már eleve veszélyeztetett.⁵⁰⁷ Ilyen feltételek mellett az al-dunai hajózás modern követelményrendszerének megteremtése és a csatornák megfelelő karbantartása lendületet adott volna a Dunai Fejelelmiségek folyami kikötőit és kereskedelmi lerakatait érintő progresszív folyamatoknak.

Moldva és Havasalföld szabad és önálló kereskedelmi tevékenységre szintén az 1829-es szerződésben kapott jogot. Az 1828–1829-es orosz–török háborút lezáró szerződés emellett feloldotta az oszmán uralom alatt álló balkáni területek kereskedelmi monopóliumát, amely új helyzetet teremtett Délkelet-Európa gazdasági viszonyaiban.⁵⁰⁸ A pozitív irányú változások vizsgált időszaka 1829–1834/1835 közé esik. Az orosz–török szentpétervári egyezmény 1834 januárjában rendelkezett az orosz csapatok Dunai Fejedelemségekből történő kivonásáról, amelyek 1828 óta állomásoznak Moldva és Havasalföld területén. Ettől a ponttól kezdve élénk érdeklődés figyelhető meg brit részről a fejedelemségek és a Duna használata iránt. A brit gazdasági körök ennek megfelelően szerették volna saját szférájukba vonni a szóban forgó fejedelemségeket. Ez a törekvés a gazdasági szempontú megközelítés mellett Oroszország politikai előnyszerzését volt hivatott

Általános rész és Bulgária. Budapest, MTA Történettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014. 150.

⁵⁰⁶ Palotás Emil: A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg-Monarchia diplomáciájában 1856–1883. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 10.

⁵⁰⁷ Demeter, 148.

⁵⁰⁸ Lampe, J. R. – Jackson, M. R.: *Balkan Economic History, 1550–1950. From Imperial Borderlands to Developing Nations.* Bloomington, Indiana University Press, 1982. 83.

kompenzálni, lévén, hogy a gazdasági összeköttetések kiépítésének első lépései a brit vállalkozói réteg képviselői mellett a londoni kabinet hivatalos diplomáciai képviselőitén keresztül zajlottak.

A Dunai Fejedelemségekkel való együttműködés úttörője a skót tulajdonú Bell and Anderson társaság volt, amely 1834-ben hozta létre bukaresti kirendeltségét.⁵⁰⁹ A Foreign Office ezzel párhuzamosan pedig igyekezett javítani kilátásait Moldvában és Havasalföldön egyaránt. A brit kormányzati körök szorgalmazására aktív párbeszéd indulhatott meg a dunai tartományok élén álló bojár vezetőkkel. A londoni kabinet ezirányú törekvéseihez R. G. Colquhoun bukaresti brit konzul tevékenysége biztosított hátteret.⁵¹⁰ Továbbá David Urquhart Bukarestben és Iași-ban teljesített 1835-ös missziója szintén ugyanebbe a folyamatba illeszkedett bele, küldetésének célja pedig a brit–moldvai–havasalföldi gazdasági és kereskedelmi együttműködés optimálisabb feltételeinek megteremtése volt.⁵¹¹ Urquhart amúgy maga is a levantei és a fekete-tengeri államok brit gazdasági kapcsolatainak szükségességét demonstrálta, véleményét pedig ugyanebben az évben megjelent memorandumában részletesen kifejtette.⁵¹² A dunai hajózásba való aktív bekapcsolódásnak azonban voltak akadályai. A körülményeket megnehezítette az I. Miklós által kiadott 1836. február 7-i ukáz, amely az egészségügyi szabályozás ürügyén vezetett be korlátozásokat a Szulina-csatorna használatára. A rendelet a Kommerceszkaja Gazeta hasábjain került kihirdetésre, de később a brit Portfolió című dokumentumgyűjteményben is említést tettek róla. A rendelkezés lényege, hogy az orosz kormányzat karantént állít fel a Szulina-csatorna bejáratánál. A karanténnak pedig két típusát különböztették meg: a Leti-szigetén létesített ellenőrző ponthoz sorolják azokat a hajókat, amelyek biztonságos kikötőből és rakománnyal érkeztek. Esetükben a feltartóztatás addig tart, amíg a legénység megfelelő iratokkal igazolja az orosz hatóságok számára, hogy fertőző betegségektől mentes a szállítmány. A másik állomáson, a Szent-György szigeten helyezik vesztéző alá a feltételezhetően fertőzött területekről érkező hajókat.⁵¹³ Az ukáz nem szabályozta pontosan, hogy milyen krité-

⁵⁰⁹ Tappe, E. D.: Bell and Anderson. A Scottish Partnership in Wallachia. *Balkan Studies*. 1971. No. 2. 479.

⁵¹⁰ Florescu, Radu R.: R. G. Colquhoun, Ion Câmpineanu and the Pro-Western Opposition in Wallachia, 1834–1840. *The Slavonic and East European Review*. 1963. No. 97. 403–419.

⁵¹¹ Ardeleanu.

⁵¹² Uo.

⁵¹³ The Portfolio. A Collection of State Papers and other Documents and Correspondents, Historical, Diplomatic and Commercial. Vol. III. London, Frederic Shoberl, 1836. 65–67.; Коммерческая газета, вторник, февраля 18 дня, 1836 года.

<https://vivaldi.nl.ru/ap000000228/view#page=87> (Letöltve: 2015. 11. 08.)

riumok alapján döntenek arról, mely hajók kerülnek feltartóztatásra. Az eljárás azonban 1836 tavaszán életbe lépett és komoly hátrányt jelentett a külföldi kereskedelmi hajók számára.

ÉV	ISMAIL	RENI	GALAŢI	BRĂILA
1830	84	35	193	57
1831	164	18	180	22
1832	156	17	451	61
1833	32	5	202	176
1834	37	2	166	185

3. ábra: A Szulina csatornán keresztül az adott kikötőkbe érkező hajók aránya⁵¹⁴

Ez azért is érdekes, mert Oroszország gyakorlatilag ugyanezt a módszert alkalmazta a nyugat-kaukázusi partvidék esetében, azzal a különbséggel, hogy néhány kijelölt kereskedelmi lerakatot leszámítva Szentpétervár teljes blokádot vezetett be az északi partszakaszon. Feltehetően mindkét irányú intézkedés mögött politikai okok húzódtak. A Duna-delta térségében bevezetett korlátozások részben a brit gazdasági befolyásszerzés akadályozását célozták meg, míg a Kaukázus ügye ekkor már túlmutatott a térségbe irányuló brit kereskedelem akadályoztatásán. Oroszország Kaukázusban zajló háborúja nem kapott különösebben nagy nemzetközi figyelmet. Köszönhető ez részben annak is, hogy a szentpétervári kormányzat térségben való előrenyomulása nem volt újkeletű dolog.⁵¹⁵ Lényegében azonban ezen a területen Oroszország a 18. század végéig nem tudott jelentősebb sikert elérni. Előrelépést a kücsük-kajnardzsai és a iaşi-i béke eredményezett. Első lépésben a Kubány menti területek egy része került orosz fennhatóság alá, majd 1792-ben az újabb Porta feletti győzelemmel Oroszország már az észak-kaukázusi területekkel gyarapodott, amelyek az Azovi-tengertől a Kubány folyóig húzódó síkságot foglalták magukban. Ezt követően a régió felé irányuló orosz külpolitika célja Cserkeszföld meghódítása és a Nyugat-Kaukázus birodalomhoz csatolása volt.⁵¹⁶

⁵¹⁴ Hagemester, nincs oldalszámjelölés.

⁵¹⁵ Első kisebb területekre Oroszország a Tyerek folyó mentén tett szert még a 16. században. Lásd: Bennigsen Broxup, Marie: Introduction. Russia and the North Caucasus. In: (Eds.) Avtorkhanov, Abdurakhman – Bennigsen Broxup, Marie (et al.): The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World. London, Hurst and Company/Society for Central Asian Studies, 1992. 2.

⁵¹⁶ Дегоев, В. В.: Кавказский вопрос в международных отношениях 30–60-х гг. XIX в.

A meghódított kaukázusi területek konszolidációja és az új délkeleti irányú védelmi rendszer felállítása Oroszország hosszú távú berendezkedését vetítette előre. Az újabb terjeszkedési hullám Jermolov tábornok 1816. évi kaukázusi hadjáratával folytatódott, és az 1820-as években konstanssá váltak a térségbe irányuló orosz katonai fellépések. A Nyugat-Kaukázus fölötti politikai befolyásának megeremtéséhez az 1829-es drinápolyi béke adott újabb lendületet és egyben jogi háttérrel. Az orosz–török béke ugyanis lehetővé tette Oroszország számára a térség fölötti ellenőrzési jogának kiterjesztését. A Kaukázus azonban nehéz terepnek bizonyult, a helyi törzsek ellenállása nagymértékben akadályozta és nehezítette az expanzió folyamatát. Részben erre vezethető vissza, hogy a térség meghódítása eltérő időszakokban eltérő intenzitással zajlott. Aktívabb orosz fellépésre az általunk vizsgálat alá vett időintervallumon belül az 1830-as évek elejétől került sor, amelynek részeként a pétervári kabinet 1831-től blokádot vezetett be a Glednyiktől Szevasztopolig húzódó partszakaszon a helyi ellenállók elszigetelése érdekében.⁵¹⁷ A kubanyi partvidék zár alá vételének célja az volt, hogy Oroszország ellenőrzése alá vonja az újonnan szerzett területet és kontroll alatt tartsa a Fekete-tenger keleti partvidékének kereskedelmét. Utóbbi azt a célt is szolgálta, hogy a felkelő törzseket elszeparálja a külső kapcsolataik és támogatói bázisuk/forrásaik egy részétől – esetünkben például a cserkeszek küzdelmeit támogató brit segélyezésektől.

Bár Nagy-Britannia részéről sem az 1829-es, sem az 1831-es változások tekintetében nem érkezett hivatalos állásfoglalás, a Foreign Office folyamatosan informálódott a Nyugat-Kaukázus térségében zajló eseményekről. A külügyminisztérium ebben a kérdésben javarészt Lord Ponsonby konstantinápolyi brit nagykövét és James Yeames odesszai brit konzul jelentéseire hagyatkozhatott.⁵¹⁸ Angol részről a Nyugat-Kaukázusban érvényesülő orosz befolyás miatti aggodalom az 1830-as évek második felében erősödött meg. Ekkor már az annexió lehetősége reális alternatívaként mérülhetett fel. Lord Ponsonby 1834–1836 között keltezett jelentéseiben rendszeresen utal a cserkesz kérdés megoldatlanságára és a Szentpétervár részéről tanúsított expanzív magatartás veszélyeire. A konstantinápolyi nagykö-

(Под. ред.) Киняпина, Н. С. Владикавказ, СОГУ, 1992.

⁵¹⁷ Ingle, Harold: *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain, 1836–1844*. Berkeley, University of California Press, 1976. 62.; Puryear, Vernon John: *International Economics and Diplomacy in the Near East. A Study in British Commercial Policy in the Levant 1834–1853*. [S. l.], Archon Books, 1969. 50.

⁵¹⁸ TNA/PRO/FO 97/344. Foreign Office and Predecessors. Political and Other Departments. Supplements to General Correspondence before 1906. Russia. Trade on East Coast of Circassia. Vol. 1.

vet Palmerstonnak küldött 1834. szeptember 16-i jelentésében részletezte a Cserkeszföld jelenlegi helyzetével kapcsolatban megfogalmazott álláspontját.⁵¹⁹ Ezzel összefüggésben vázolta saját koncepcióját. Ponsonby úgy vélte, a Fekete-tenger keleti partvidékének orosz fennhatóság alá vétele révén a szentpétervári kormányzat mintegy hatmillió lakosú tartománnyal szeretné területét gyarapítani, amely eljárás pedig az európai egyensúlyi politikával ellentétes lépésként értékelhető.⁵²⁰ Egy másik jelentésében pedig a nagykövet az európai egyensúlyi rendszer fenyegetettségét hangsúlyozta. Ponsonby a következőképpen fogalmazott: „*Mindenki számára – aki bármilyenfajta ismerettel rendelkezik a keleti ügyekről – nyilvánvaló, hogy a cserkesz törzsek meghódítása és országuk birtoklása még több hatalmat ad Oroszországnak, mint amekkorát Lengyelország megdöntésével szerzett, és az így megnövelt hatalmat félelmetes módon az angol politikai és kereskedelmi érdekek kárára fogja felhasználni.*”⁵²¹ Mindemellett nyomatékosította a Foreign Office vezetőjében, hogy „*(...) amennyiben Oroszország leigazza Cserkeszföldet, Törökország és Perzsia megvédelmezésének feladata tízszer olyan nehéz lesz. Bizonyos, hogy Cserkeszföld könnyedén megmenthető lenne Anglia révén (...) – talán a Brit Flotta Fekete-tengeren való pusztta megjelenése elegendő lenne erre a célra (...).*”⁵²² Valamivel később, október 11-én keltezett beszámolójában pedig már egészen komor képet festett a kaukázusi helyzetről. Ponsonby arról számolt be, hogy az orosz kormányzat még abban az évben be kívánja fejezni a cserkesz területek meghódításának folyamatát, és egyre kritikusabb hangnemben próbálta rábírnia a Foreign Office vezetőjét, hogy a Kaukázus ügyét a keleti kérdéssel egy lapon kezelje, és ennek megfelelően értékelje Oroszország térségben való előrenyomulásának valódi jelentőségét.⁵²³

E tekintetben a konstantinápolyi nagykövet nagyobb rálátással közelített a problémához. Bár érvrendszerében elsősorban a helyi cserkesz népek iránti szimpátia és az Oszmán Birodalom kárára végrehajtott területi gyarapodás volt rendszerint napirenden, a tekintetben mégis nagyon fontosak Ponsonby intelmei, hogy Nagy-Britannia érdekei hosszú távon valóban komoly kockázatnak voltak kitéve. Nem telik el sok idő Lord Ponsonby levelei és a brit–orosz kabinet valódi konfliktusai között, amelyek 1836–

⁵¹⁹ Ponsonby to Lord Palmerston. Therapia, September 16th, 1834. TNA/PRO/FO 97/344. No. 147.

⁵²⁰ Uo.

⁵²¹ Ponsonby to Palmerston. Therapia, 11th October 1834. TNA/PRO/FO 97/344. No. 160.

⁵²² Ponsonby to Palmerston. Therapia, 7 January 1836. TNA/PRO/FO 97/344. No. 5.

⁵²³ Lord Ponsonby. Therapia, 11 October 1834. In: TNA/PRO/ FO 97/344. Russia. Trade on East Coast of Circassia. Vol. No. 160.

1838 között jelentkeztek a Vixen ügy, valamint Oroszország Perzsia és Herat irányában mutatott ambíciói kapcsán. A kaukázusi orosz terjeszkedés és a Teheránnal ápolt szoros kapcsolat ugyanis előrevetítette a közép-ázsiai térség sebezhetőségének lényegét: „*Britannia kereskedelme korlátozott, és Törökország, Perzsia és India (...) veszélyeztetett.*”⁵²⁴

A Fekete-tenger keleti partvidékének helyzete Oroszország előrenyomulásával párhuzamosan Nagy-Britannia számára felértékelődött. Közép- és Dél-Kelet-Európa gazdasági piacként és élénkülő kereskedelmi régióként való elérésének lehetősége a Szulina-csatorna orosz kézre kerülésével csökkent. Ehhez társul még a cserkesz, illetve a többi kaukázusi terület fokozatos orosz meghódítása, amelyet szintén negatív irányba ható tendenciaként értékelt a brit kormány a politikai és gazdasági érdekeinek a transzkaukázusi térségben és Perzsiában való érvényesülése szempontjából. Oroszország kaukázusi térhódításában London a Közép-Ázsiába irányuló külföldi szállítmányok szárazföldön történő továbbításának és ezzel együtt Perzsiába való eljuttatásának potenciális lehetőségét látta. Az 1830-as évek közepéig nincs valós konfliktus Nagy-Britannia és Oroszország között, azonban a fejezetben elemzett és bemutatott folyamatok mind hozzájárulnak ahhoz, hogy 1836–1837-ben körvonalazódjon a brit–orosz szembenállás.

A brit ruszofób irányzat térnyerése az 1830-as években: az orosz ellenségkép konstruálása és az orosz–török viszonyrendszer bírálata David Urquhart, John McNeill és Alison Archibald publicisztikáiban (1833–1839)*

Nagy-Britannia és Oroszország között a keleti kérdésben formálódott együttműködés az 1830-as évek elejére felbomlott, amelyet a két állam közötti érdekellentétek eredményeztek. A London és Szentpétervár kapcsolatában érzékelhető feszültség brit részről a közvéleményen belül is éreztette hatását. A Szentpétervár és London együttműködését szorgalmazók táborával szemben álltak az orosz-ellenes irányvonal képviselői. Utóbbiak az

⁵²⁴ Lord Ponsonby. *Therapia*, 16th September 1834. In: TNA/PRO/ FO 97/344. Russia. Trade on East Coast of Circassia. Vol. 1. No. 147.

* A fejezet David Urquhart publicisztikájára vonatkozó részei bővített változatban és tanulmány formájában megjelentek. Lásd: Schrek Katalin: Oroszország és a Porta nagyhatalmi szerepének megítélése David Urquhart publicisztikájában (1833-1839). In: *Történelem és politika – régen és ma. Modern Minerva Könyvek. VI. kötet.* (Szerk.) Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián. Budapest, Heraldika Kiadó, 2013. 143–158.; *Evaluation of Russia's and the Sublime Porte's Great Power Status in David Urquhart's Publicistic Work (1833–1839)*. In: *Shared Pasts in Central and Southeast Europe, 17th – 21th Centuries: Hungarian and Bulgarian Approaches.* (Eds.) Gábor Demeter – Penka Peykovska. Auxiliary Historical Disciplines. Vol. VIII. Sofia–Budapest, 2015. 56–71.

ügynevezett ruszofób vonal támogatói voltak, akik éles kritikát fogalmaztak meg nem csupán Oroszországgal, hanem adott esetben az Orosz Birodalommal együttműködő vagy együttműködni kívánó politikai, gazdasági, társadalmi körökkel szemben is. A Szentpétervár ellenében támasztott érvek mellett számos történeti argumentumot felsorakoztató írás született, amelyek legalább akkora arányban hivatkoznak a múlt politikatörténeti eseményeire, mint a jelenükben zajló nemzetközi folyamatok lehetséges hatásaira. A vitás kérdések sorában az egyik legmeghatározóbb probléma a brit kereskedelem és gazdaság jövője, amely minden esetben szoros kötelékben állt az Oszmán Birodalom stabilitásának tematikájával és az orosz–török kapcsolatokban megnyilvánuló tendenciák számukra aggasztó irányban történő elmozdulásával. Ugyanezen a ponton konszenzus körvonalazódik az irányzat képviselőinek gondolkodásmódjában, az egyénekre szabott eszmefuttatások azonban eltérő attribútumokat viselnek magukon.

Az 1830-as években kibontakozó oroszellenes közhangulatban, valamint a közvélemény formálásában nagy szerepe volt a sajtóorgánumoknak. Ebből az aspektusból tekintve azonban nem csupán a napi-, illetve hetilapok befolyását szükséges kiemelni, hanem az információközlés nyíltságának a politikum szférájában tapasztalható meglétét. Egészen konkrét példaként hozható fel erre a Foreign Office kötetegyüttesének publikálása, amely a British and Foreign State Papers sorozatban valósult meg. Továbbá a kevésbé hivatalos formában napvilágot látó Portfolio című kiadványsorozat, amely Nagy-Britannia és más államok külkapcsolatainak alkalmanként bizalmas dokumentációjába nyújtott betekintést. Különösképpen igaz volt ez Oroszország vonatkozásában. A kormányzati körökben nagy visszhangot kapott – feltételezhetően David Urquhart nevéhez kapcsolódó – kötetek szintén a közvélemény formálásának és részben az oroszellenes álláspont kinyilatkoztatásának eszközei voltak. Csakúgy, mint a skót származású diplomata számos publicisztikai alkotása, amelyek hasonló irányba igyekeztek terelni olvasóit.

Az Orosz Birodalommal szemben bírálatot megfogalmazó gondolkodók, politikusok és publicisták között ugyan Urquhart tekinthető a legmeghatározóbbnak, rajta túlmenően is érdemes azonban figyelmet fordítani a szintén a ruszofób irányzatba sorolható többi kortárs szerzőre, akiknek művei hozzájárultak az Orosz Birodalomról kialakult vagy kialakulóban lévő negatív angol látásmód formálódásához. Ide sorolhatjuk John McNeill és Alison Archibald munkásságát. A kötet ezen fejezete arra összpontosít, hogy a fent említett személyek tevékenységének bemutatása és elemzése

révén képet formáljon az irányzat brit vonalának jellemzőiről, érvrendszerének meghatározó elemeiről és retorikájának fontos motívumairól.

Az Oroszországgal való együttműködés politikáját kritizálók sorában első helyen David Urquhartot (1805–1877) kell megemlítenünk, aki az 1830-as években az Oszmán Birodalomban teljesített szolgálatot. Konstantinápolyi tartózkodása és a Közel-Keleten tett körutazásai eredményeképpen alapos ismereteket szerzett a térség politikai, gazdasági és társadalmi helyzetéről. A korszak aktuális konfliktusainak tekintetében megfogalmazott helyzetértékelései pedig számos esetben publikálásra kerültek. Az Oszmán Birodalom belső struktúrájának bemutatása mellett Urquhart írásai teljes képet adnak a Porta nemzetközi kapcsolatainak viszonyrendszeréről, amelyben Oroszország magatartásának értékelése hangsúlyos szerepet kapott. A keleti kérdés problémakörének vizsgálata a görög szabadságharc időszakában keltette fel Urquhart figyelmét, aki közvetlen részese volt az eseményeknek azáltal, hogy önkéntes katonai szolgálatot vállalt a törökök elleni katonai küzdelemben. Helyismerete és a térséggel kapcsolatban szerzett információi az 1830-as évek elején különösen értékesek voltak, így Urquhart képességeit felhasználva a Foreign Office diplomáciai missziókat indított, amelyek célja a balkáni régió általános társadalmi-gazdasági viszonyainak feltárása volt. Az 1832–1833-as egyiptomi válság idején a brit külügyi vezetés szorgalmazta az Oszmán Birodalom berendezkedésével és a vele szomszédos területek helyzetével kapcsolatos alaposabb ismeretszerzést, ezért 1832-ben Urquhart újabb megbízatást kapott egy nagyívű tanulmányút megszervezésére.⁵²⁵ Az eredeti tervek alapján a megfigyelés a Balkán, a Közel-Kelet, valamint Közép-Ázsia egy részére is kiterjedt volna,⁵²⁶ végül azonban Urquhart módosított a koncepcióján és megfigyeléseit teljes egészében az Oszmán Birodalomra összpontosította.⁵²⁷

A török területeken töltött időszak inspirálta a *Turkey and its Sources (Törökország és forrásai, 1833)* című munkáját. Írásának középpontjába Törökország törvényhatósági és közigazgatási szerkezetének, illetve keres-

⁵²⁵ Bolsover, G. H.: David Urquhart and the Eastern Question, 1833–37. A Study in Publicity and Diplomacy. The Journal of Modern History. 1936. No. 4. 446.

⁵²⁶ Puryear, 1969. 446.

⁵²⁷ Robinson, 45. Urquhart konstantinápolyi tartózkodása tartósan bizonyult, az oszmán főváros brit követségi titkáráként 1835-1838 között teljesített szolgálatot, és az ő tervezete képezte az alapját az 1838-ban megkötött balta-limáni kereskedelmi szerződésnek. The Treaty of Commerce with Turkey, 1838. In: Uo. 59–63; Convention of Commerce and Navigation between her Britannic Majesty and the Sultan of the Ottoman Empire. Signed at Balta Liman, near Constantinople, 16th August, 1838. In: Hertslet's Commercial Treaties. Vol. V. (Comp.) Hertslet, Lewis. London, James Bigg and Son, 1840. 506–512.; Robinson, 46.

kedelmi rendszerének vizsgálatát állította. Urquhart úgy vélte, a Porta államrendezkedése válsághoz közeledik, amely kedvező esetben annak gyors megújulását, ellenkező helyzetben pedig megsemmisülését fogja eredményezni.⁵²⁸ A változások jellege azonban nem csak az Oszmán Birodalom fejlődésének útját, hanem Oroszország közel-keleti ambícióinak kimenetelét is meghatározza majd.⁵²⁹ A szerző Oroszország politikájának értelmezését Ausztria és Franciaország keleti kérdésben elfoglalt pozícióinak bemutatásával kapcsolta össze. Urquhart a bécsi kormányzat által Konsztantinápoly vonatkozásában alkalmazott irányvonal vázolója során rávilágított arra, hogy bár Ausztria magatartása a Portával szemben alapvetően kétértelmű, ez nem jelenti feltétlenül az orosz politika melletti elkötelezettségét. Sőt, valójában a lényegi kérdések tekintetében teljes mértékben ellenkezik Szentpétervárral.⁵³⁰ Mindez jogos meglátásként értékelhető, mivel a metternichi külpolitika – ahogyan arra a korábbi fejezetekben már utalást történt – a keleti kérdésben nem képviselt közös álláspontot orosz szövetségeseivel, a bécsi kabinet érdekei ebből a szempontból több azonosságot mutattak az Oszmán Birodalom integritását és a balkáni (valamint közel-keleti) status quo fenntartását szorgalmazó brit koncepcióval. Az osztrák elképzelés főbb elemeit Urquhart a görög szabadságharc példáján keresztül mutatta be. Ausztria célja ekkor ugyanis alapvetően az volt, hogy a Porta elég szilárd legyen az orosz ambíciók megfékezéséhez, viszont elég gyenge maradjon a Béccsel való függő viszony kialakításához.⁵³¹ A két állam összehasonlítása során a szerző a következő megállapításokat tette: „(...) Oroszország egy nehezen kezelhető, de szilárd nemzet; Ausztria egy elmélet és egy rendszer, egy nemzet nélküli kormány. Hogyha a belső nyugalom megőrzéséhez szükséges energiák felszabadulnának, Ausztria (...) ellensúlyozhatná Oroszország törökországi befolyását.”⁵³² Urquhart fontosnak tartotta megjegyezni, hogy bár az osztrák külpolitika erőfeszítései változatlanul ebbe az irányba mutatnak, a bécsi kormányzat nem tudja teljesen függetleníteni magát Oroszországtól, hiszen figyelembe kell vennie a közös érdekeket, amelyek szükségszerűen fenntartják a szóban forgó államok kötelékét. Urquhart véleménye szerint két olyan neuralgikus pont van, amely egyértelműen osztrák–orosz együttműködést követel. Az egyik a lengyel területek megtartásának igénye, míg a másik a „(...) Franciaország

⁵²⁸ Urquhart, David: *Turkey and its Sources*. London, Saunders and Otley, 1833. 218.

⁵²⁹ Uo.

⁵³⁰ Uo. 219.

⁵³¹ Uo. 220–221.

⁵³² Uo. 221.

elveivel kapcsolatban felmerülő közös ellenszenv.”⁵³³ Utóbbi háttérben az 1830. évi forradalommal és Lajos Fülöp uralmával szemben álló konzervatív magatartás húzódott, amely mind Bécs, mind Szentpétervár részéről egyértelműen megnyilvánult.

Oroszország és Franciaország kapcsolatának elemzésekor Urquhart a két állam nagyhatalmi státuszából fakadó konfliktushelyzetekre összpontosított. A francia célkitűzések közül az észak-afrikai területek fölötti befolyás megszerzésének igényét hangsúlyozta. Ennek eszközeként szolgált Mohamed Ali önállósodási törekvéseinek támogatása. Párizs koncepciójában azonban Egyiptom megerősödése a kisebb észak-afrikai államok fölötti hatalmának kiterjesztését, nem pedig a Szíria, illetve Arábia irányába történő területszerzést jelentette.⁵³⁴ Az aktuálpolitikai eseményekre reagálva a szerző arra a következtetésre jutott, hogy az első egyiptomi válság indukálta közvetlen veszély átmenetileg elhárult.⁵³⁵ Oroszország a győztes háborút követően mérsékletességet tanúsított és elhatárolódott a területszerzés igényétől.⁵³⁶ Urquhart azonban megjegyezte, hogy Szentpétervár az adott körülmények között is maximálisan kiaknázta az 1833-as krízis nyújtotta lehetőségeket, amely az unkiar-iszkeleszi szerződésre vonatkozó egyértelmű utalásként értelmezhető.

A keleti kérdéssel kapcsolatban megfogalmazott gondolatmenetét két évvel később megjelent *England and Russia (Anglia és Oroszország, 1835)* című pamfletjében fűzte tovább. Urquhart ekkor már a konstantinápolyi brit nagykövet – Lord Ponsonby – első titkárának feladatkörét látta el.⁵³⁷ Értekezésének lényeges eleme az európai nagyhatalmak közötti küzdelem, amelynek legfontosabb színtereként egyértelműen a Keletet határozta meg. Véleménye szerint a rivális államok között húzódó feszültségek levezetésének kulcsa az Oszmán Birodalom, amelynek fennmaradása „nem csupán egy az európai kérdések között, hanem a legfőbb.”⁵³⁸ Munkájában komoly figyelmet szentelt Anglia és Oroszország nagyhatalmi pozíciójának, valamint a két állam egymással való viszonyának elemzésére. Anglia lehetőségeinek mérlegelésekor fontosnak tartotta kiemelni a londoni és a párizsi kabinet között fennálló érkazonosságokat. Mind Nagy-Britannia, mind Franciaország alapvetően a Porta integritásának megőrzését szorgalmazta, éppen ezért Urquhart egy szoros angol–francia szövetség létrehozásának

⁵³³ Uo. 222–223.

⁵³⁴ Uo. 224–229.

⁵³⁵ Uo. 236.

⁵³⁶ Schroder, 728.; Ormos – Majoros, 71.

⁵³⁷ Official Appointments and Notices. The Times. Saturday, September 26, 1835. 4.

⁵³⁸ Urquhart, David: England and Russia. London, James Ridgway and Sons, 1835. 115.

indítványával állt elő. Franciaország és Oroszország között ugyanis olyan elvi-politikai ellentétek húzódnak, amelyek lehetetlenné teszik a két állam tartós együttműködését.⁵³⁹

Anglia vonatkozásában a gazdasági érdekek védelme kapott nagy hangsúlyt. Urquhart szerint Oroszország konstantinápolyi befolyásának növelése a brit kereskedelem kontinensről történő kiszorításának hatékony eszköze, amely összességében Anglia nagyhatalmi pozíciójának meggyengüléséhez vezet. Ezen törekvéseihez Oroszország támaszra fog lelni szövetségeseiben, akik mind nyugati, mind keleti politikájukat teljes mértékben Szentpétervárhoz igazítják.⁵⁴⁰ Az egyetlen reális megoldást Anglia és Franciaország védekező pozíciójának felvételében látta. London és Párizs közös erővel szembefordíthatná Oroszországgal az oszmán tömeget és nem utolsósorban semlegessé tehetné Szentpétervár európai partnereit. A koalíciós együttműködést Urquhart egy közös fekete-tengeri akció keretein belül képzelte megvalósulni. Stratégiai szempontból elengedhetetlennek tartotta az angol–francia szövetséges flottának adott térségben való jelenlétét, hiszen ilyen feltételek mellett Konstantinápoly orosz bevétele lehetetlen vállalkozásnak bizonyulna.⁵⁴¹ A javaslat egybevágott Lord Ponsonby elképzelésével, mivel a konstantinápolyi brit nagykövet szintén ugyanebben az időszakban indítványozta a Foreign Office-nak a régióba irányuló katonai erődemonstrációt, azzal a különbséggel, hogy az konkrétan Oroszország nyugat-kaukázusi térszerzésének feltartóztatását célozta volna meg.⁵⁴² Ezen a ponton érdemes kiemelni, hogy az Urquhart és gyakorlatilag Ponsonby által megfogalmazott külpolitikai irányvonal szembehelyezkedett az angol kormány hivatalos koncepciójával. Bár Mohamed Ali törekvései teret engedtek az orosz érdekek érvényesítésének, London számára legalább akkora gondot okozott a párizsi kabinet észak-afrikai pozícióinak fokozatos megerősödése. Ebből adódóan Palmerston komoly fenntartásokkal viseltetett a Franciaországgal történő kooperációt illetően.⁵⁴³

Munkájában Urquhart komoly kritikát fogalmazott meg az angol kabinet által képviselt külpolitikai irányvonalat illetően. Az első egyiptomi váltság időszakában ugyanis a Grey-kormány passzív szemlélőként követte az eseményeket. Ezen álláspontjához pedig még akkor is ragaszkodott, amikor

⁵³⁹ Uo. 117–120.

⁵⁴⁰ Uo. 127.

⁵⁴¹ Uo. 138.

⁵⁴² Lord Ponsonby jelentései. In: TNA/PRO/ FO 97/344. Russia. Trade on East Coast of Circassia. Vol. 1.

⁵⁴³ Ormos – Majoros, 72.

a Porta hivatalos jegyzékben kérte Nagy-Britannia támogatását.⁵⁴⁴ Az 1832–1833-as krízis tekintetében a londoni kabinet döntését befolyásoló legfontosabb tényezők között bel- és külpolitikai problémák egyaránt szerepeltek.⁵⁴⁵ Palmerston egyik alsóházi felszólalásában a Porta támogatásának mellőzését a brit hadiflotta Északi-tenger, Hollandia és Portugália térségében való leterheltségével indokolta.⁵⁴⁶ Az esettel kapcsolatban Urquhart megjegyezte, hogy a törökök „(...) olyan nemzethez folyamodnak (...) amely folyamatosan aggasztó közönyösséget (...) tanúsított a Törökországgal való kapcsolatában (...)”⁵⁴⁷

Urquhart 1835-ös művére adott válaszként látott napvilágot Richard Cobden *Russia. A Cure for the Russo-Phobia (Oroszország. Gyógyír a ruszofóbiára, 1836)* című pamfletje. A befolyásos manchesteri üzletembert munkájának megírásában az angol sajtó hasábjain egyre markánsabban érzékelhető oroszellenes nézőpont átformálásának szándéka vezette.⁵⁴⁸ Cobden liberális gondolkodásmódjából adódóan mind a Palmerston által képviselt külpolitikai irányelvet, mind az oroszellenes álláspontra helyezkedők koncepcióját bírálta.⁵⁴⁹ Saját elképzelésének kiindulási pontját a be nem avatkozás elvéhez való ragaszkodás képezte.⁵⁵⁰ Cobden esszéjében arra törekedett, hogy megcáfolja a szentpétervári kormányzat ellen – részben Urquhart által – felsorakoztatott érveket. Véleménye szerint Oroszország törökországi hódítása nem járna súlyosabb következményekkel, mint a Finn-öbölben való terjeszkedése.⁵⁵¹ A Boszporusz és a Dardanellák orosz kézre kerülésével

⁵⁴⁴ Baker, R. L. – Palmerston, Viscount: Palmerston on the Treaty of Unkiar Skelessi. The English Historical Review. 169 (1928). 85.

⁵⁴⁵ Frederick, Stanley: The Turco–Egyptian Question in the Relations of England, France and Russia, 1832–1842. Urbana, University of Illinois, 1924. 16.; Az 1830-as évek komoly válsághelyzetet teremtettek az Ibériai-félszigeten. Az 1826-tól kezdődő portugál és az 1833-ban kirobbant spanyol polgárháború során Nagy-Britannia komoly energiákat mozgósított az abszolutista berendezkedést pártolók táborának visszaszorítására. Erre vonatkozóan lásd: Schroder, 720–726.

⁵⁴⁶ Foreign Affairs. House of Commons Debates, 28 August 1833. Hansard Series III. Vol. 20. cc. 899–901.; Az Oszmán Birodalom fenntartásának prioritása megkövetelte az orosz fegyveres erők alkalmazását. Szentpétervár azonban tisztában volt azzal, hogy London beleegyezése nélkül mindez nem hajtható végre. Ezért Nesselrode előzetes jegyzékben tájékoztatta az angol kabinetet a tervezett lépések megtételéről, egyúttal jelezte, hogy a pétervári kormányzat szívesen venné Nagy-Britannia együttműködését. Lásd: Uo.

⁵⁴⁷ Urquhart, 1835. 138.

⁵⁴⁸ Richard Cobden: Russia. In: The Political Writing of Richard Cobden. Vol. I. London, William Ridgway, 1867. 163

⁵⁴⁹ Uo. 332–333.

⁵⁵⁰ Uo. 329–335.

⁵⁵¹ Uo. 183.

Konstantinápoly nagyarányú és gyors fejlődését prognosztizálta, amely révén a város a civilizált Európa szerves részét képezné.⁵⁵²

Cobden egyrészt erre a civilizációs haladásra, másrészt Szentpétervár érvényben lévő kereskedelmi politikájára hivatkozva utasította vissza az angol érdekek sérelmének valós lehetőségét. Szerinte Oroszországban olyan gazdasági-társadalmi átalakulás zajlik,⁵⁵³ amely a gazdaság terén pozitív hatásokat eredményez, az angol iparcikkek importjának korlátozása végett életbe léptetett törvények pedig az orosz ipar fejlődőképességének legfőbb bizonyítékául szolgálnak.⁵⁵⁴ Cobden úgy vélte, Konstantinápoly esetleges megszállását követően Oroszország továbbra is fenntartaná a szabad hajózás rendszerét. Abban az esetben ugyanis, ha lezárná a szorosakat a többi állam kereskedelmi flottája előtt, megfosztaná magát a külföldi nyersanyagimport java részétől. Azok hiányában pedig saját gazdasága válna életképtelenné. Gondolatmenetének lezárásaként Cobden megjegyezte: *„Bárhol, ahol egy ország számára kedvező a külkereskedelem – legyen az az Egyesült Államok, Oroszország, Hollandia, Kína vagy Brazília – teljesen biztosak lehetünk abban, hogy Anglia nagyobb hasznot szerez annak forgalmából, mint bármely más állam; és ugyanez a szabály fog érvényesülni a világkereskedelem növekedésének tekintetében [a világ] bármely szegletében is menjen az végbe (...). Ebből aztán az következik, hogy a kereskedelemben nincs tere az Oroszországtól való félelemnek.”*⁵⁵⁵

David Urquhart utolsó vizsgált munkája az 1838-ban publikált *The Spirit of the East (A Kelet szelleme)* című monográfiája. A szerző alapvető célkitűzése a keleti utazásai során szerzett tapasztalatainak összegzése volt. Nagy ívű írásában Urquhart a köztörténeti események mellett nagy hangsúlyt fektetett az Oszmán Birodalom intézményrendszerének és belső társadalmi viszonyainak rendkívüli alaposággal történő bemutatására. Korábbi műveihez képest kevesebb figyelmet fordított a nemzetközi kapcsolatok alakulásának vizsgálatára, egy rövid fejezetben azonban részletes áttekintést adott a görög ügy lezárásának tekinthető 1830. február 3-i londoni jegyzőkönyv rendelkezéseiről. Urquhart szerint a protokoll a Kelet pacifikálásának szilárd kiindulási pontjaként szolgálhatott volna.⁵⁵⁶ Azonban az eredeti koncepciót módosító indítványok elfogadásával a nagyhatalmak gyakorlatilag eldobták maguktól ennek lehetőségét. A korlátozott szuverenitással

⁵⁵² Uo.

⁵⁵³ Uo. 186.

⁵⁵⁴ Uo. 187.

⁵⁵⁵ Uo. 190.

⁵⁵⁶ Urquhart, David: *The Spirit of the East. Illustrated in a Journal of Travels Through Roumeli During an Eventful Period.* London, Henry Colburn, 1838. 146.

rendelkező állam helyett egy teljesen önálló Görögországot hoztak létre, aminek viszont egyenes következménye volt a természetes határvonalakról és az állam hatékonyabb védelméről történő lemondás.⁵⁵⁷

Végül Urquhart Anglia és Oroszország rivalizálásának elméleti szintű vizsgálatára tett kísérletet. Véleménye szerint, amikor ellentétes érdekű hatalmak állnak szemtől szemben, ugyanazon ambícióktól vezérelve, az egyik félnek – a béke fenntartása érdekében – engednie kell. Amennyiben ez megtörténik, az érintett állam arra fog törekedni, hogy riválisával közös szerződésben rögzítve hangolják össze tevékenységüket. Ez a szövetség a gyakorlatban „(...) akár Oroszország ambícióját áldozná fel Anglia túlsúlya érdekében, akár Anglia ambícióit Oroszország érdekében (...)”⁵⁵⁸ óhatatlanul a másik fél pozíciójának bizonyos fokú csökkenését eredményezné. Abban az esetben, ha ez a mérleg a valóságban Szentpétervár javára billen, az London lehetőségeinek korlátozása mellett az orosz külpolitikához való teljes idomulást vonná maga után.⁵⁵⁹ Urquhart ennek megelőzése végett szorgalmazta a Kelettel kapcsolatos hatékony ismeretszerzés előmozdítását, amely az angol–oros viszonyrendszer alakulásának kulcsfontosságú elemét képezhetné.⁵⁶⁰

Urquhart publicisztikái mellett szót kell ejtenünk politikai célzatú kiadói tevékenységéről is. A leghíresebb munkája a Portfolio című sorozat, amely 1835–1836-ban jelent meg összesen hat kötetben. A Portfolio hasonlóan az évente megjelenő British and Foreign State Papershez dokumentumgyűjteményként funkcionált és az angol–oros diplomáciai kapcsolatok szempontjából releváns iratokat, levelezéseket közölt.⁵⁶¹ A két kiadványsorozat közötti fő különbség abban állt, hogy míg a British and Foreign State Papers a Foreign Office hivatalos kiadványaként a külügyminisztérium vezetősége által ellenőrzött és szelektált információkat tett közzé, addig a Portfolio a diszkrétan kezelt kormányközi levélváltásokat is bátran publikálta. Ráadásul a megszerzett diplomáciai anyagok forrása külön dilemmát okozott a brit külügyminisztériumnak, mivel egyes feltételezések alapján úgy vélték, hogy a zömében orosz dokumentumokat Urquhart az emigráns lengyel kormánnyal való kapcsolatain keresztül szerezte meg. A másik problémás pont a brit kabinet számára az volt, hogy bár a sorozat közreadása

⁵⁵⁷ Uo. 147.

⁵⁵⁸ Uo.

⁵⁵⁹ Uo. 147–148.

⁵⁶⁰ Uo. 148.

⁵⁶¹ Puryear, 1969, 25–26.; Notes of Conversations with the Duke of Wellington...134–135.; A Journal of the Reign of Queen Victoria from...117–118.

nagy eséllyel Urquharthoz volt köthető,⁵⁶² akinek ellenzéki munkássága ismeretes volt a kormány előtt, valójában nem tudták rábizonyítani a Portfólio kiadásának és a diplomáciai anyagok kiszivárogtatásának tényét.

A továbbiakban két szerző kerül bemutatásra, akiknek művei szintén hozzájárultak az Orosz Birodalomról a korszakban kialakult rendkívül negatív angol kép megeremtéséhez. Az első John McNeill (1795–1883), aki nem meglepő módon – Urquharthoz hasonlóan – szintén diplomatakarriert futott be. Esetükben azonban nem ez az egyetlen közös pont. A két személy életpályájának origóját ugyanis elsősorban a skót származás képezte. Bár ezt az információt alapvetően nem szükséges túlértékelni, mindenképpen érdemes megjegyezni aényt, hogy az oroszellenes magatartás – amely a vizsgált korszakban sokszor egybeesett a brit kormányzat hivatalos külpolitikai vonalának bírálataival – egyben egyfajta ellenzéki is jelképezhetett, amely aspektusból tekintve a nemzetiség kérdése adott esetben érdekesebb színezetet öltethet.⁵⁶³

John McNeill elemzés tárgyává tett munkájának címe *Progress and Present Position of Russia in the East (Oroszország fejlődése és jelenlegi helyzete Keleten, 1836)*. Az esszé első alkalommal 1836-ban került publikálásra, annak soron következő második kiadása pedig két évvel később látott napvilágot. Az időbeni eltérés ugyan nem vesz el semmit az értekezés korabeli aktualitásából, mindazonáltal fontos kiemelni, hogy az 1836–1838 közötti időszak az angol–oroszl kapcsolatok relációjában bőven tartogatott érdekes fordulatokat. Többek között ekkoriban kezdett beérni Oroszország Herat irányában folytatott kapcsolatépítése,⁵⁶⁴ amely az orosz–perzsa viszony új alapokra fektetésének előkészítését volt hivatott szolgálni. Nem véletlen tehát, ha a szerző, aki ugyan művének eredeti szövegén nem hajtott végre változtatásokat, a második kiadás tekintetében már bevezető fejezetet is írt, amelyben a korszak aktuális eseményeire tett konkrét utalásokat. A kiadási dátumok vonatkozásában további érdekes momentumnak tekinthető, hogy McNeill az első kötet megjelenésének évében kapta meg Teheránba való kinevezését a helyi brit követség különleges megbízottjaként, amely

⁵⁶² Puryear, 1969, 25–26.; Notes of Conversations with the Duke of Wellington, 1831–1851. (Ed.) Stanhope, Phillip Henry. London, John Murray, 1889. 134–135.; A Journal of the Reign of Queen Victoria from 1837–1852. Vol. I. The Greville Memoirs. Part II. (Ed.) Greville, Charles C. F. London, Logmans, Green and Co. 1885. 117–118.

⁵⁶³ Ugyanez elmondható Alison Archibald és az ugyanebben a tematikában később publikáló Lord Ponsonby esetében is. Előbbi szintén skót, utóbbi pedig ír származású.

⁵⁶⁴ 1837-ben Perzsia ostromolni kezdte Herat városát, amit a britek segítettek megtartani. Oroszország könnyen kihasználhatta volna az alkalmat, hogy a Perzsa Birodalmat megsegítve növelje hatalmát a közép-ázsiai térségben, de Nesselrode ezt nem támogatta. Erre vonatkozóan lásd: Lobanov–Rostovsky, A.: Russia and Asia. New York, McMillan, 1933. 115–117.

posztot – némi megszakítással⁵⁶⁵ ugyan, de – egészen 1842-ig birtokolt.⁵⁶⁶ A szóban forgó munka megírásakor pedig eleve kellő politikai tapasztalattal rendelkezett, hiszen azt megelőzően éveket töltött a Perzsa Birodalomban a Kelet Indiai Társaság hivatalos perzsa követségének tagjaként.⁵⁶⁷

A *Progress and Present Position of Russia (...)* egyik legfontosabb jellemzője, hogy megfigyeléseket tesz Oroszország nagyhatalmi státuszára és státuszának alakulására vonatkozóan. Ebből a szempontból nem tapasztalható markáns eltérés McNeill és Urquhart gondolatvezetésében. Ugyanazok a reflexiók figyelhetők meg az Oszmán Birodalom külső és belső instabilitásának ábrázolása, valamint az azt generáló ok-okozati összefüggések bemutatása során. Szintén fontos érvként jelenik meg Szentpétervár szükségyszerű ellensúlyozásának igazolásában a brit gazdaság és potenciál gyengülésének folyamatos tendenciája, amely egyenes arányban áll az orosz kormányzat államraison központú külpolitikájának rendkívüli aktivitásával a Közel-Kelet és immáron Közép-Ázsia régiójában. Ezek az észrevételek azonban sokszor inkább általános érvényű megállapításként hatnak, mintsem az egyéni tapasztalásból adódó vélemény kinyilatkoztatásként.

Maga az esszé szerkezetét tekintve egy többnyire kronológiai rendben haladó értekezés, amely Oroszország külpolitikájának átfogó bemutatására tesz kísérletet a nagyhatalommá válás időszakának kezdetétől egészen az 1830-as évekig. A történelmi áttekintésében a szerző kiemelt figyelmet szentel I. (Nagy) Péter és II. Katalin uralkodásának periódusára, valamint a hozzájuk köthető területszerző törekvések és hadjáratok ismertetésére. Ezen a téren McNeill munkája tehát alapvetően nem nyújt új perspektívát, ellenben rendkívül részletes és adatgazdag írásról beszélhetünk. Külön pozitívum az orosz–perzsa viszony 1820-as években való változásainak részletes bemutatása, amely jó alapot nyújt Oroszország közel-keleti ambícióinak elemzéséhez,⁵⁶⁸ továbbá a zárófejezetek analízáló jellege, amely támpontot ad a szentpétervári politika McNeill által feltételezett és egyben reálisnak tűnő látásmódjához. A szerző szerint az Orosz Birodalom külpolitikájának egyik legfontosabb tényezője a számára stratégiaileg fontos államok eseté-

⁵⁶⁵ 1839. január 4-től 1841. október 11-ig átmenetileg nem tartózkodott Perzsiában. Lásd: British Diplomatic Representatives, 1789–1852. (Ed.) Bindoff, S. T. – Malcolm-Smith, E. F. – Webster, C. K. Camden Third Series. Vol. L. London, London Offices of the Royal Historical Society, 1934. 86.

⁵⁶⁶ Jones, Raymond A.: The British Diplomatic Service, 1815–1914. Waterloo, Wilfrid Laurier University Press, 1983. 202.

⁵⁶⁷ Dictionary of National Biography. (Ed.) Lee, Sidney. Vol. XXXV. New York, London, MacMillan and Co., 1893. 249.

⁵⁶⁸ McNeill, John: Progress and Present Position of Russia in the East. London, Albermarle Street, 1836. 98–102.

ben – ebben a kontextusban Perzsia és a Porta –, hogy: „(...) *fenntartsa a meglévő kormányzatokat, de megakadályozza azok erőssé válását, és hogy befolyást gyakoroljon a gyengeségük felett (...). Arra törekszik, hogy természetes uralkodóik révén irányítsa a nemzeteket, amíg elérkezik az idő, hogy még formálisabb módon a saját területeihez csatolja őket.*”⁵⁶⁹ Kulcsfontosságú elemként kezeli továbbá, hogy ezáltal „(...) *nincs szükség összecsapásra; és ha nincs összecsapás, más hatalmak számára nincs meg a közbelépés lehetősége.*”⁵⁷⁰

Teherán és Konstantinápoly helyzetének vizsgálata során az egyik fő alkotóelem a két birodalom sorsának kölcsönös, mintegy törvényszerű módon történő egymásra hatása. McNeill ennek a motívumnak a kibontásával kívánta példázni a szentpétervári kormányzat által folytatott külpolitika veszélyét, amelynek nagyobb ívű következményeit taglalva a következő megállapításra jutott: „*A perzsa erőforrások Oroszország kezében elegendőek lennének ahhoz, hogy semlegesítse a szultán teljes megmaradt hatalmát Ázsiában; Törökország erőforrásainak Oroszország által történő kontroll alatt tartása [pedig] megrázkódtatás nélkül terítené le Perzsiát.*”⁵⁷¹ Az orosz külpolitikai magatartás tekintetében a szerző nem támaszkodik egyetlen konkrét cél vagy szándék rögzítésére. McNeill véleménye szerint ugyanis az indíttatás és a módszer érdemben nem befolyásolja a végeredményt, amelynek bekövetkezését a szerző evidenciaként kezelte: „(...) *vitathatatlan tény, hogy [Oroszország] fokozatosan haladt és halad előre Perzsia és Törökország alávetésében, és ha azok az országok magukra vannak hagyva, sem fizikai erejükből (...) sem erkölcsi bátorságból nem képesek ellenállni a befolyásának.*”⁵⁷² Az új szempont McNeill látásmódjában az orosz területi és politikai befolyáásszerzés kapcsán az európai nagyhatalmak beavatkozási lehetőségének felvetése. A jogi alapot ehhez a szerző a napóleoni érával való párhuzamban keresi, amely az európai béke és rend megbomlását Franciaország aránytalan expanziójával indokolta. A kontinentális egyensúly megbomlása pedig a cselekvőképes államok aktivitását vonta maga után. McNeill – az elmúlt fél évszázadban végbemenő terjeszkedés mértéke miatt Oroszország esetében – ugyanezt a tendenciát látta megvalósulni. Azzal a markáns különbséggel, hogy Európa államai a fent említett folyamatnak egyszerű szemlélői, akik nem mutatnak ellenkezést a cári birodalom határkiterjesztésének konstans jellegével.

⁵⁶⁹ Uo. 122.

⁵⁷⁰ Uo.

⁵⁷¹ Uo. 124.

⁵⁷² Uo. 123.

Hasonló álláspontot fogalmazott meg Alison Archibald (1792–1867) *The Decline of Turkey (Törökország hanyatlása, 1833)* című esszéjében, azzal a különbséggel, hogy nem a nagyhatalmak általánosságban megfigyelhető tehetetlenségére és inaktivitására összpontosított, hanem egészen konkrétan Nagy-Britannia felelősségét emelte ki. Bírálata a fennálló angol kormányzatra, tágabb értelemben véve pedig az egész belpolitikai viszonyrendszerre vetítette, amely lehetetlenné tette a birodalmi külpolitika hatékony és érdekközpontú fellépését a nemzetközi kapcsolatok átalakulásának egy fontos időszakában. Az 1830-as évekre kialakult helyzet pedig Oroszország számára kedvező eredményeket hozott. Archibald a külpolitikai attitűd mellett a whig kormány belügyekre összpontosító stratégiáját és a reformtörekvések prioritását tartotta a Brit Birodalom számára Oroszországgal szemben leginkább hátráltató tényezőnek: „*Röviden, minden azt hirdeti, hogy Nagy-Britannia külső súlya és külföldi jelentősége elveszett, és hogy a Reform Bill átvitele valójában a Brit Birodalom halálos ítélete volt. Az oroszok Konstantinápolyban vannak! – a fenyegetések, Anglia esedezése egyformán figyelmen kívül vannak hagyva, és a tengerek uralkodója engedi, hogy két éven belül egy másodhatalom rangjára ereszkedjen.*”⁵⁷³ Egy másik ponton pedig az Oszmán Birodalom hanyatlásának okait taglalva egészen nyíltan értekezett a londoni kabinet mulasztásáról, amely az Oroszországgal való együttműködésen alapulva 1827-ben a török–egyiptomi flotta megsemmisüléséhez vezetett. Írásának másik fontos aspektusa az Oroszországról való elmélkedésének jellege. Egészen pontosan az a szimbólumrendszer, amelyet Szentpétervár ambícióinak bemutatása során alkalmaz. A korábban felvázolt munkák közös attribútuma volt, hogy a cári külpolitika megítélése során kritikus szemléletmódot alkalmaztak ugyan, azonban szóhasználatukban továbbra is a politikai és diplomáciai sztenderdek megfelelő kifejezéseket alkalmazták. Ezzel szemben Archibald munkája alapvetően a retorikus elemekre épített és a „*Moszkovita sas*” kifejezést a kelet-európai nagyhatalom állandó szinonimájaként használva egy rendkívül elfogult és negatív képet konstruált meg.

Végül Eduard Taitbout de Marigny *Voyages en Circassie (Cserkeszföldi utazások, 1829;1835;1836)* című művéről szükséges említést tenni.* A

⁵⁷³ Archibald, Alison: *The Decline of Turkey*. In: *Essays, Political, Historical and Miscellaneous*. Vol. II. London, Blackwood and Sons, 1850. 452–453.

* A Marignyra vonatkozó elemzés egyes részei tanulmány formájában is megjelentek: Schrek Katalin: „*Travels in Circassia*” Eduard Taitbout de Marigny’s Records About the West Coast Region of the Black Sea. In: *Műhelytanulmányok 3. Rejuvenating Scholarship*, Collection of Graduate School Studies in History. (Eds.) Péter Forisec – Katalin Schrek – Ákos Szendrei. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2015. 76–85.

három alkalommal napvilágot látott munka a fentebb bemutatott írásokhoz képest több szempontból is egyedinek, sőt már-már kirívónak számít. Ennek oka egyrészt a szerző francia származása, amely eleve nem rendelné őt a brit ruszofób politikai irányzat elemzésének tárgyává, másrészt pedig a cserkeszföldi utazások leírásának alapvetően oroszbarát hangvétele. Utóbbi nem meglepő, ha áttekintést kapunk Marigny pályafutásának kezdeteiről: 1813-tól kezdve az Orosz Birodalom alkalmazásában állt,⁵⁷⁴ 1818-ban pedig a Kaukázus nyugati partvidékére irányuló kereskedelmi expedíció vezetője volt; 1821-től azonban már az Egyesült Németalföldi Királyság Fekete-tenger térségébe delegált konzuljaként tevékenykedett.

Marigny az 1810-es és az 1820-as évek fordulóján három nagyobb utazást tett a Fekete-tenger észak-nyugati térségében. A Cserkeszföldről szóló munkájában ezeket a hosszabb-rövidebb tartózkodásokat írta le rendkívüli részletességgel, érdekes és értékes információkat nyújtva ezáltal a Kaukázus adott régiójának gazdasági, politikai és társadalmi összetételéről. Műve azonban nem egy nagy ívű átfogó szintézis, hanem inkább a szerző utazási tapasztalatainak naplószerű dokumentálása, amely – ahogyan azt már fentebb is említettük – nem köthető az oroszellenes politikai gondolkodásmód egyetlen jellemző vonásához sem. Marigny munkája mégis az 1830-as évek derekán kibontakozó brit ruszofób irányzat⁵⁷⁵ részévé vált. Írásának különlegessége, amely egyben az oroszellenes vonalhoz történő kötődésének magyarázatául szolgál, a többszöri kiadásának körülményeiben keresendő. Ebben az esetben tehát elsősorban nem maga a megírt mű, hanem az annak publikálása mögött húzódó motivációk játszottak fontos szerepet.

A *Cserkeszföldi utazások* első megjelenésére 1829-ben került sor Párizsban. A francia nyelvű kiadás azonban nem önálló műként, hanem Jan Potocki nagyobb terjedelmű monográfiájának részeként került közlésre.⁵⁷⁶ A *Cserkeszföldi utazásokat* másodsorra Odesszában és Szimferopolban adták ki az 1836-os évben.⁵⁷⁷ A kötet szintén francia nyelvű, de ezúttal már orosz kiadás, amely konkrét célokat volt hivatott szolgálni. A kormányzati támogatással történő publikálást egyrészt a Kaukázus iránti általános érdeklődés növekedése, másrészt pedig az orosz külpolitikai célok társadalmi bázisának megalapozása indukálta. A két tényező evidens módon összefüggést mutatott egymással. A területi gyarapodás, a déli határ menti

⁵⁷⁴ Literature and Travel Exploration. An Encyclopedia. (Ed.) Speake, Jennifer. New York, Taylor and Francis Books, 2003. 200.

⁵⁷⁵ Ерофеев, Н. А.: Туманный Альбион. Англия и англичане глазами русских. 1825–1853. гг. Москва, 1982. 271–279.

⁵⁷⁶ Jean Potocki: Voyage dans les steps D'Astrakhan et du Caucase. Vol. I–II. Paris, 1829.

⁵⁷⁷ Voyages en Circassie par le Chevalier Taitbout de Marigny. Odessa et Simphéropol, 1836.

térségek és az azokkal szomszédos tartományok kezelésének kérdésében az orosz kabinet álláspontja a terjeszkedés folyamatának szinten tartása volt. Az 1810-es években indult katonai fellépés ennek megfelelően a következő évtizedekben tovább folytatódott.⁵⁷⁸ Ennek tükrében kiemelt szerepe volt a nyugati partvidék birtokbavételének, amely részben Oroszország déli tartományainak kereskedelmi érdekeit és igényeit szolgálta.⁵⁷⁹ Az önmagában sok ellentétet magában hordozó orosz–cserkesz viszony alapvetően kettős természetű volt: miközben Szentpétervár nem kevés energiát fektetett a Nyugat-Kaukázus – elsősorban a partvidék – lakosságával való gazdasági kapcsolatrendszer kiépítésére, a helyiek orosz politikai befolyással szemben érzett ellenszenvé miatt a kormányzat a gazdasági és diplomáciai eszközök mellett a fegyveres fellépés eszközét egyaránt alkalmazta. Ez a módszer az 1820-as évek végétől még határozottabb formát öltött. Nem véletlen tehát, hogy a Kaukázus, mint tematika idővel az orosz társadalmi és irodalmi diskurzus tárgyává lett.⁵⁸⁰

Marigny művének harmadik kiadása az orosz változat megjelenését követően alig egy évvel került nyomdába.⁵⁸¹ Az 1837-es verzió angol nyelven íródott és számos formai és tartalmi jegye alapján – az előzőekhez képest – kuriózumnak számított. Az eredeti nyelvezet a fordítás révén eleve eltért az első és a második kiadástól. Még fontosabb azonban, hogy egyfajta összegző kötetnek tekinthető abból a szempontból, hogy magában foglalta az első két verzió jellegzetes vonásait. Ez azt jelenti, hogy az angol mű az eredeti szöveg fordítása, amely azonban tartalmazza az odesszai-szimferopoli kiadásból az orosz cenzúra következtében hiányzó részeket, csakúgy, mint a szintén orosz részről a szövegbe illesztett betoldásokat. Mindkét esetben pontos jelöléssel és magyarázatokkal ellátott jegyzetapparátus jelzi az eredeti szöveghez képest eltérő részeket, ami támpontot ad a munka alaposabb elemzéséhez.⁵⁸²

A brit közlés ugyanakkor már az oroszellenesség jegyeit is magán hordozta, kritikai bevezetője részletesen taglalta az orosz verzió hibáit és fontos üzenete volt a kötet záró szakaszának, amely több – a cserkesz kérdéshez és

⁵⁷⁸ Савельев, А. Е.: Кавказская война 1817–1864 гг. в исторической науке. Вопросы истории. 2 (2011). 161–165.

⁵⁷⁹ Смирнов, Н. А.: Политика России на Кавказе XVI–XIX. веках. Москва, Издательство социально – экономической литературы, 1958. 179.

⁵⁸⁰ Layton, Susan: The Creation of an Imaginative Caucasian Geography. *Slavic Review*. 3 (1986). 470–485.; Speake, 197–199.

⁵⁸¹ Marigny, Eduard Taitbout de: *Travels in Circassia. Three Voyages in th Black Sea to the Coast of Circassia*. London, 1837.

⁵⁸² *The Spectator*, 3 June 1837. 16. (<http://archive.spectator.co.uk/article/3rd-june-1837/17/marignys---black-sea-a-nd-circassia>, letöltve: 2015. június 20.).

a függetlenségi harcokhoz kapcsolódó – dokumentumot tartalmazott, propagandisztikus jelleggel. A szóban forgó iratok között található a cserkesz függetlenséget deklaráló nyilatkozat, amelynek forrásaként a már említett Portfolio című dokumentumgyűjtemény első kötete lett megjelölve.⁵⁸³ Az európai udvarokhoz intézett függetlenségi nyilatkozat lényegében egy, a cserkesz ügy megoldása érdekében tett felhívás, amely összegzi a cserkesz-földiek Oroszország ellenében folytatott felkelésének lényegi elemeit.⁵⁸⁴ A második melléklet egy levél, amely hasonló stílusban és tartalommal íródott. Azzal a különbséggel, hogy Anglia álláspontja és magatartása állt az elemzés és a bírálat középpontjában. A lényegi mondanivaló azonban nem változott: Londonnak nem áll módjában Oroszország ellen cselekedni, ezért a cserkeszek támogatására angol részről nincs lehetőség. A dokumentumközlések egyértelmű utalásként értelmezhetőek Oroszország cserkesz politikájára, amely az 1836–1837-es Vixen-ügy napirendre kerülése révén az angol–oros diplomáciai tárgyalások és a brit közvélemény által folytatott diskurzus részévé vált. Ettől a ponttól kezdve pedig a kaukázusi nép küzdelmének középpontba emelése a ruszofób politikai érvelés és gondolkodás újabb eszközeként szolgált.

A Vixen konfliktus diplomáciai háttere*

Az előző fejezetben bemutatásra került tendencia gyakorlati példája az Északnyugat-Kaukázus partvidékén történt incidens, a Vixen-konfliktus (1836–1837). Ezen ügy angol és orosz diplomáciai hátterének bemutatásával, mintegy esettanulmányként szeretnénk prezentálni a két állam hol mérsékeltebb, hol aktívabb formát öltő szembenállását. Továbbá maga az eset az 1820-as évekhez képest átalakult válságkezelési mechanizmus jellegzetességeinek áttekintésére is lehetőséget kínál. A korábbi évtized átmeneti együttműködésére jellemző konszenzuseresés és kölcsönös kompromisszumkészség érvényesült/érvényesülhetett-e az 1830-as évek megváltozott nemzetközi viszonyrendszerében? És a határozott (brit) fellépés vagy a visszafogott (orosz) külpolitikai aktivitás metódusának alkalmazása bizonyult-e célravezetőbbnek a konfliktus feloldásában?

⁵⁸³ Marigny, 1837. 291–303.

⁵⁸⁴ Declaration of Circassian Independence, Addressed to the Courts of Europe. In: Marigny, 293.; The Portfolio, or a Collection of State Papers etc. Illustrative of the History of our Times. Vol. I. London, 1836. 187–195.

* Az alfejezet egy bővebb tanulmány formájában megjelent: Great Power Clashes in the Caucasus Region. Examination of the Vixen Conflict (1836) Based on the British Archives. Öt kontinens folyóirat. Az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék tudományos közleményei. 2013/1 (2014). 215–228.

A Vixen-affér alapjául szolgáló ügy eredetileg nem volt diplomáciai jellegű; a kereskedelmi szféra civil résztvevőinek tevékenysége nyomán megindított orosz hatósági vizsgálat rutineljárásnak volt tekinthető, amely kizárólag a szóban forgó brit kereskedelmi társaság hajójának tulajdonosait és legénységét érintette. Az eset tényszerű leírása a következő: a Bell and Anderson nevezetű skót kereskedelmi társaság egy hajója 1836 novemberének végén a kereskedelmi korlátozások alá vont cserkesz partok mentén több alkalommal is felkeltette az orosz hatóságok figyelmét.⁵⁸⁵ Párnapos megfigyelést követően pedig a hajót, annak rakományát és legénységét a Sudjuk-Kalé kikötőben őrizetbe vették, majd pedig Gelednyiken át Szevasztopolba szállították.⁵⁸⁶ A Vixen szállítmányát lefoglalták, az angol legénységet pedig Odesszában helyezték el.⁵⁸⁷

James Yeames odesszai brit konzul december 12-én kapott tájékoztatást az eseményekről közvetlenül James Belltől, aki nem csupán a szóban forgó hajó egyik tulajdonosa, hanem az események közvetlen érintettje is volt.⁵⁸⁸ Az általa leírt információkat továbbította az odesszai konzul először Lord Ponsonby⁵⁸⁹ konstantinápolyi, majd pedig pár nap késéssel Lord Durham pétervári brit nagykövetnek.⁵⁹⁰ Az ügymenet második szakaszában az említett diplomáciai képviselők részéről jelentések érkeztek a Foreign Office-ba, amelyekre alapozva Lord Palmerston értékelte a kialakult helyzetet. Az említett beszámolók közül a pétervári angol nagykövet jelentései voltak a leginkább meghatározóak, hiszen Lord Durham közvetlen összeköttetésben állt a MID-del, a Karl Nesselrodéval folytatott 1837. január 7-i konzultációját követő jelentésében pedig arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ügy az angol kabinet részéről nem kíván komolyabb fellépést.⁵⁹¹ Durham ugyanezen leveléhez teljes terjedelmében csatolta a pétervári kabinetnek az adott kérdésben megfogalmazott álláspontját, amelyet a Journal de St.-Péttersbourg 1836. december 31/január 12-i számában tettek közzé. A közlemény szerint a

⁵⁸⁵ Journal de St. Pétersbourg, 31 Décembre (12 Janvier) 1836. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. Papers Relating to the Seizure and Confiscation of the Vixen by the Russian Government. No. 14.

⁵⁸⁶ Ingle, 64.

⁵⁸⁷ Uo. 64–65.

⁵⁸⁸ Mr. James Bell to Mr Consul General Yeames. Theodosia, 12 December 1836. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. Enclosure 2 in No. 11.

⁵⁸⁹ Mr. Consul General Yeames to Lord Ponsonby. Odessa, 20 December 1836. In: Uo. No. Enclosure 1 in No. 11.

⁵⁹⁰ Mr. Consul General Yeames to the Earl of Durham. Odessa, 22 December 1836. In: Uo. No. 13.

⁵⁹¹ The Earl of Durham to Viscount Palmerston. St. Petersburg, 12 January 12 1837. In: Uo. No. 14.

skót hajó célja a helyi, cserkesz törzsekkel való kereskedelem lebonyolítása volt. Rakományát pedig sószállítmány képezte, amely az orosz vám- és kereskedelmi szabályozás szerint tiltólistás terméknek számított.

A brit hajó lefoglalása önmagában sem volt kirívó esemény. A térségben számos alkalommal került sor hasonló intézkedésre az orosz hatóságok részéről, ha jogtalan kereskedelmi cselekményt tapasztaltak. Az eljárás mód pedig nem volt ismeretlen a Foreign Office számára sem, hiszen pár hónappal korábban már volt egy ugyanilyen eset. 1836 júliusában Lord Ponsonby adott hírt a Lord Charles Spencer nevezetű brit tulajdonú hajó lefoglalásáról ugyanebben a térségben. Bár a konstantinápolyi brit nagykövetség saját maga jogsértőnek tekintette a műveletet, az nem keltette fel sem a Foreign Office, sem a MID figyelmét.⁵⁹² Valójában a Vixen és a Lord Charles Spencer lefoglalásának körülményeiben nem volt különbség, ezért Lord Durham és Nesselrode joggal feltételezhette, hogy az ügy az általános diplomáciai tájékoztatáson túl nem igényel további egyeztetéseket. Mivel azonban a Foreign Office bővebb felvilágosítást kért az ügyről, az orosz kormányzat tiszta helyzetet kívánt teremteni és részletesen vázolta a szóban forgó terület státuszát, valamint az 1831 óta érvényben lévő rendelkezések tartalmát. A további félreértések elkerülése végett pedig ismertette és egyben megerősítette azokat az egészségügyi- és vámrendelkezéseket, amelyeket az 1831 októberében és az 1836 szeptemberében A. P. Butyenyev konstantinápolyi orosz nagykövetség által körbeküldött körlevélben ismertettek a külföldi hatalmak helyi képviselőivel. Az angol kormány mindennek ellenére ragaszkodott ahhoz a véleményhez, hogy a Vixen jogszerűtlen lefoglalása okán keletkezett anyagi károk megtérítéséért a pétervári kormánynak kell vállalnia a felelősséget.⁵⁹³ Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy a Foreign Office fellépése kizárólag a Vixen-ügyre vonatkozott. A Lord Charles Spencerre nem terjesztették ki ezt az igényt, sőt, semmilyen szinten nem vonták be a júliusi ügyet az aktuális diplomáciai diskurzusba.

A helyzetet még inkább bonyolította, hogy a szentpétervári angol nagykövetség és az orosz külügyminiszter is a követelések mérséklésére próbálta ösztönözni a brit külügyi vezetést. Utóbbi pedig minden eszközzel igyekezett igazolni a Vixen-ügy esetében az orosz kormány korrektségét és a hatóságok törvényes fellépését. A Nesselrode által kiadott hivatalos indoklás szerint *„A hajó azért került lefoglalásra, mert tiltott termékekből álló rakománnyal a fedélzetén belépett egy a drinápolyi béke óta Oroszország-*

⁵⁹² Lord Ponsonby to Viscount Palmerston. Constantinople, 7th July 1836. In: TNA/PRO/FO 97/344. No. 5.

⁵⁹³ Ingle, 66–67.

hoz tartozó kikötőbe, és abból a célból ment oda, hogy tiltott kereskedelmet folytasson; az orosz szabályozások (...) pedig megtiltják, hogy a külföldi hajók olyan kikötőbe lépjenek, ahol sem vámház, sem vesztegzár nincs létesítve; másrésről a csekély távolságra lévő Anapa kikötője nyitva állt (...).”⁵⁹⁴ A hajó kapitányát és tulajdonosát ezen körülményekre hivatkozva csempésznek nyilvánították és ennek megfelelően folytatták le velük szemben a hivatalos eljárást.⁵⁹⁵ A pétervári kormányzat azonban a helyzet kezelésében méltányosságot gyakorolt és komoly diplomáciai gesztust tett London irányába azáltal, hogy a vádlottakat I. Miklós uralkodói kegyelemben részesítette, engedélyezte azok Konstantinápolyba távozását, az utazás költségeit pedig maga az uralkodó állta.⁵⁹⁶

Az angol kabinet reakciója

Míg Szentpétervár részéről tehát a válságkezelés mérsékelt jellegű formája volt tapasztalható, a londoni kabinetet egyfajta kettős magatartás jellemezte. Az angol kormány a fejleményektől függetlenül ragaszkodott az orosz ügymenet törvénytelen jellegének bizonyításához. Lord Palmerston ennek igazolásához a blokádnak fennállásának megkérdőjelezését vette alapul. Érvelése pedig két dologra szorítkozott. Az első, hogy elismerte a szóban forgó területen érvényben lévő orosz vámszabályozásokat, ugyanakkor tagadta a blokádnak létezését. Ez egyben azt is jelentette, hogy az 1831 óta érvényben lévő kereskedelmi szigorításokat a külügyminiszter nem tekintette a kereskedelmi zárlat fogalmával egyenértékűnek. Másrésről annak ellenére, hogy Palmerston tagadta a blokádnak tényét, mégis szükségesnek érezte hangsúlyozni, hogy Oroszország nem alkalmazhat ilyen eljárást a Kaukázus nyugati partvidékén, mert bár a térség fölötti fennhatósága a drinápolyi béke alapján nem vitatható el, az nem vonatkozik egész Cserkeszföldre, így azon terület kereskedelmének akadályoztatására nincs joga.⁵⁹⁷ Nagy-Britannia részéről a legnagyobb problémát valójában az okozta, hogy a Szentpétervár által tett szigorításokat a szabad kereskedelmet befolyásoló intézkedéseként kezelték, amelyek alapvetően sértették a brit gazdasági érdekeket.⁵⁹⁸ Ezt a véleményt legvilágosab-

⁵⁹⁴ Count Nesselrode to the Earl of Durham. St. Petersburg, 27 April (9 May) 1837. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. No. 29.

⁵⁹⁵ Daly, 123.

⁵⁹⁶ Uo. 124.

⁵⁹⁷ Palmerston to Greville. 3 February 1837. In: The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston with Selections from his Diaries and Correspondence. Vol. II. (Ed.) Bulwer, H. L. New Burlington Street, London, 1871. 248–249.

⁵⁹⁸ Érdemes megemlíteni, hogy szintén az 1836-os évben lépett életbe a Duna-delta egy adott szakaszára vonatkozó vesztegzárrendelet, amelyet brit részről ugyancsak a szabad gazdasági tevékenység akadályozásaként fogtak fel. Lásd: Ardeleanu, 2010. 166.

ban Lord Durham fogalmazta meg egy korábbi incidens kapcsán. A szentpétervári nagykövet ebben a tekintetben arra az álláspontra helyezkedett, hogy egy államnak sincs jogában korlátozni más államok kereskedelmét olyan területen, amely nem tartozik teljes joghatósága alá, ugyanakkor kihangsúlyozta, hogy nemzetközi jogi szempontból más a helyzet, ha a szóban forgó terület okkupáció alatt áll.⁵⁹⁹ Márpedig a kaukázusi partvidék az orosz–török szerződés alapján immáron az Orosz Birodalom uralma alatt állt. Más kérdés, hogy a belső kaukázusi területek státusza eltérő megítélés alá esett, hiszen erre a régióra még a pétervári kormányzat egyelőre nem terjesztette ki befolyását, bár meghódítása fokozatosan zajlott. Palmerstonnak az egész cserkesz térségre való hivatkozása éppen ezért irreleváns, mivel a terület nem képezte jelen ügy konkrét tárgyát.

A blokádkérdésével kapcsolatban a brit külügy már korábban sem fogalmazott egyértelműen. A Vixen-ügyben érintett Bell and Anderson társaság a Kaukázus térségében folytatható kereskedelmi tevékenység feltételeivel kapcsolatban már korábban szeretett volna információt szerezni. Ahogyan arra az 1836. május 25-én továbbított levelükben is utaltak, a vállalatnak lehetősége nyílt a Havasalfölddel történő szorosabb gazdasági kapcsolat kiépítésére, a társaság ugyanis koncessziót kapott a helyi sóbányák kitermelésére és az áru továbbadására. A lehetőség tehát adott volt, azonban az ígéretesnek tűnő vállalkozás beindításához pontos ismeretekre volt szükség a térség politikai és gazdasági állapotáról. A tulajdonosok eredeti elképzelése alapján a sórakományokat a Fekete-tenger keleti partvidékén értékesíték volna, amely részben magában foglalná a vélt vagy valós blokádk által érintett területeket. Az elgondolásnak a terület közelsége mellett az ottani lakosság piaci felvevőképessége adott realitást. Ezen gondolatmenetre alapozva George Bell Lord Palmerstonhoz intézett levelében tájékoztatást kért a szóban forgó terület jelenlegi státuszáról.⁶⁰⁰ A hivatalos válasz nem szolgáltatott egyértelmű információval a partvidék állapotára vonatkozóan.⁶⁰¹ A külügyminisztérium csak hónapokkal később konkretizálta álláspontját, miszerint a brit kormánynak hivatalosan nincs tudomása arról, hogy az Orosz Birodalom blokádot vezetett volna be a cserkesz partvidéken.⁶⁰² Érdekes momentum, hogy Palmerston később a Vixen-ügy kapcsán kiobbant parlamenti vita során ugyanezen dokumentumokra hivatkozva fogja elutasí-

⁵⁹⁹ Lord Durham Draft. 29 February 1836. In: TNA/PRO/FO/97/344. No. 13.

⁶⁰⁰ Messrs. George Bell and Co. to Viscount Palmerston. Mitre Chambers, Fenchurch Street, 25 May 1836. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. No. 1.

⁶⁰¹ The Honourable W. Fox Strangways to Messrs. George Bell and Co. Foreign Office, 30 May 1836. In: Uo. No. 2.

⁶⁰² Lord Palmerston, 17 March 1837. In: Hansard Series III. Vol. 37. cc. 631–637.

tani a londoni kabinetet ért vádakat, miszerint a kormányzat ösztönzést nyújtott volna a kaukázusi blokád megtörésének kísérletéhez.

A Bell and Anderson cég nemzetközi tevékenységével kapcsolatban nem ez volt az első politikai-diplomáciai affér. A társaság az 1830-as évek elejétől kezdve igyekezett kihasználni a Moldva és Havasalföld fejedelemségeiben meginduló pozitív gazdasági folyamatokat és elsők között használták ki az 1829-es orosz–török béke biztosította szabadkereskedelmi engedményt. A kelet-balkáni piac lehetőségeinek kiaknázására a skót vállalat 1833–1834-ben megalapította az első brit kereskedőházat, amely kizárólagos koncesszióval bírt a hazai exporttermékek Havasalföldön való értékesítésére:⁶⁰³ „*Már van egy angol ház, amely a londoni M. Bellé, aki ezen erdőségek kitermelésére folyamodik, és aki az ő ügynökén, M. Andersonon keresztül alapította [azt] Bukarestben (...).*”⁶⁰⁴ A kezdeti lépéseket követően a Bell and Anderson társaság hamarosan a pénzügyi szférában is szeretne volna képviseltetni magát, és 1836-ban már egy bukaresti pénzügyintézet létrehozását tervezték. Időközben azonban a kereskedelmi vállalkozásuk körül finanszírozási problémák adódtak. A felelősséget Anderson vállalta magára, csődeljárást indítottak ellene, vagyonát pedig zárolták. Ám ennek ellenére a társaság megpróbálta áruszállítási tevékenységét tovább folytatni, amelyet azonban már a hatóságok akadályoztak meg. Diplomáciai szintre akkor emelkedett az ügy, amikor a procedúra részeként korlátozták a cégtulajdonosok Dunai Fejedelemségekből történő szabad kiutazását.⁶⁰⁵ A Bell and Anderson társaság gazdasági háttere és tevékenysége tehát közel sem volt problémáktól mentes.

Az orosz álláspont és az 1831-es körlevél problematikája

A blokád és az orosz körlevél létezésének kérdéséhez, illetve alaposabb megértéshez nélkülözhetetlen az angol és az orosz kormányzat retorikájának, valamint fogalomhasználatának bemutatása, amely útmutatásul szolgálhat a fenti levélváltásban tapasztalható viszontagságokhoz. A cserkesz partvidék zár alá vétele ugyanis sem London, sem Szentpétervár számára nem volt elfogadott tény. Oroszország az érintett területeken alkalmazott intézkedéseket az érvényben lévő vám- és kereskedelmi szabályozás bizonyos pontjainak törvényileg hatályos módon végrehajtott szigorításaként

⁶⁰³ Tappe, 480.

⁶⁰⁴ DLXXX. București, 1835, 16 August. In: Documente Privitoare La Istoria Românilor Culese De Eudoxiu De Hurmuzaki. Vol. XVII. Correspondență Diplomatică și Rapoarte Consulare Franceze (1825–1846). București, Academiei Române, 1913. 512.

⁶⁰⁵ Tappe, 480–481.

kezelte. Mindezen változtatásokhoz kapcsolódóan pedig teljes körű tájékoztatást adott a konstantinápolyi orosz követen keresztül. Butyenyev 1836. szeptember 13-i keltezésű jelentését mind a Porta, mind pedig az európai nagyhatalmak helyi delegáltjainak eljuttatta: „*Enyém az udvarom által rám ruházott megtiszteltetés, hogy az 1831-es év folyamán, nevezetesen a szeptember 30/október 12.-i közleménynek megfelelően ismertessem a külföldi nagyhatalmak konstantinápolyi képviselőivel a kormányom által korábban – a Fekete-tenger Oroszországhoz tartozó keleti partvidékét látogató külföldi hajók tekintetében – bevezetett intézkedéseket, amelyeknek kettős célja, hogy megvédelmezze a partokat a fertőzés megjelenésétől és ugyanezen partokat megóvja a csempészettől.*”⁶⁰⁶ Majd hozzátette: „*Most (...) a birodalmi kormányzat szükséges éberséggel lesz a létező szabályozások szigorú betartására és utasított engem arra, hogy ismételjem meg a korábban ez ügyben tett nyilatkozatot.*”⁶⁰⁷ A fenti forrásrészlet alapján az orosz fél teljesen egyértelműen utalt az öt évvel korábbi jegyzék létezésére és az abban foglalt rendelkezések érvényességének folytatóságára. Ehhez a momentumhoz a Vixenről zajló tárgyalások alatt Nesselrode mindvégig konzervens módon ragaszkodott. A fenti indoklás és az orosz külügyminiszter magatartásának korrekt voltát támasztja alá John Henry Mandeville Palmerstonnak címzett 1831. október 26-i jelentése, amely megerősítette a bevezetett korlátozásokat, egyúttal pedig tartalmazta Butyenyev jegyzékét, amelyben az orosz nagykövet – a pétervári kabinet utasításainak eleget téve – tájékoztatta a külföldi hajókat és azok kereskedelmi tevékenységét érintő szabályozásokról.⁶⁰⁸ A dokumentum tehát eljutott az angol kormányzathoz, sőt később bekerült a Vixen-ügy anyagait és levelezéseit összesítő dokumentumgyűjteménybe is, amelyet a House of Commons és a House of Lords tagjainak informálására adtak közre 1837-ben.⁶⁰⁹

Mindennek tükrében kell vizsgálni a brit kabinet álláspontja mögött húzódo tényezőket. A Bell and Anderson vállalat és a Foreign Office között lezajló levélváltás, valamint az orosz jegyzék tartalmának ismeretében bizonyos fokú ellentmondás tapasztalható London részéről. Nehezen lehet

⁶⁰⁶ M. de Bouténéff to Lord Ponsonby, Buyukdéré, le 1 (13) Septembre 1836. In: TNA/PRO/FO 352/61/3. Enclosure 1 in No. 7.

⁶⁰⁷ Uo.

⁶⁰⁸ Mr. Mandeville to Viscount Palmerston. Therapia, 31 October 1831. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. Further Papers (B) Relating to the Seizure and Confiscation of the Vixen by the Russian Government. A Mandevillenek megküldött orosz jegyzékre később Ponsonby is hivatkozott. Erre vonatkozóan lásd: Ponsonby to Palmerston, 21 September 1836. In: TNA/PRO/FO/977/344. No. 160.

⁶⁰⁹ TNA/PRO/FO/352/61/3. Further Papers (B) Relating to the Seizure and Confiscation of the Vixen by the Russian Government

elvitatni a tényt, hogy a brit kabinetnek a Charles Grey (1830–1834), később pedig a Lord Melbourne vezette whig kormány ideje alatt is (1835–1841) tudomása volt a pétervári intézkedésekről, továbbá a Cserkeszföld irányában alkalmazott orosz politika jellegéről és eszközeiről. Érdekes módon azonban az angol külügyi képviselők mégsem voltak teljesen tisztában a fejleményekkel.⁶¹⁰ Ami pedig a brit politikai körök retorikájának kétoldalúságát leginkább prezentálja, az a blokád kifejezés permanens használatában ragadható meg egy olyan jelenség/állapot leírására, amely jellemző jegyeiben részben egyezhet a fogalommal, azonban elméleti és jogi értelemben semmiképpen sem azonos vele. Oroszország 1831-ben ugyanis nem deklarált blokádot a Fekete-tenger keleti medencéjében, ebből adódóan a diplomácia szintjén sem használták ezt a kifejezést. Ellenben az angol dokumentumokban rendszeresen előfordul a szó önmagában, illetve sok esetben a szigorított törvényi szabályozások szinonimájaként. Ez a fajta következetlenség vagy csúsztatás pedig azt eredményezte, hogy látszólag a londoni vezetés egy olyan blokád fennállásának jogszerűtlensége ellen emelt szót, amely orosz szemszögből nézve hivatalosan soha nem is létezett.

A brit sajtóvélemény és közvetlen hatása az angol–orosz kapcsolatokra

A közvélemény hatásának és a Vixen-ügyre gyakorolt befolyásának kérdése több aspektusból közelíthető meg. Egyrészt a vezető sajtóorgánumok reprezentációjának szempontjából, amely általánosságban utalhat az események bemutatásának módjára. Másrészről pedig egy-egy konkrét személy – jelen esetben David Urquhart – publicisztikai tevékenységének perspektívájából. A diplomáciai affér tekintetében angol részről az egyik első nem hivatalos reakció a Morning Chronicle 1836. december 20-i cikke volt, amelyre a Journal de St.-Petersbourg számában megjelent közlemény is utalt. A két periodika – nem meglepő módon – az adott események teljesen különböző interpretációját képviselte, amely mind tartalmi, mind stílusbeli szempontból markáns különbséget mutatott. Az angol lap véleménye szerint a Vixen célja az volt, hogy „(...) feloldja a törvénytelen és kalóz blokádot, amelyet Oroszország létesített Cserkeszföld partjainál (...)”⁶¹¹ Hasonló álláspontra helyezkedett a The Times és más angol lap is, amely szintén tényként kö-

⁶¹⁰ Lord Ponsonby to Viscount Palmerston. Therapia 28 October 1836. In: Uo. No. 8.; Mr. Consul General James Yeames to Lord Ponsonby. Odessa, 20 December 1836. In: Uo. Enclosure 1 in No. 11.

⁶¹¹ The Morning Chronicle, 20 December 1836.

zölte, hogy a szóban forgó hajó szállítmányának jelentős részét ágyú és lőpor alkotta.⁶¹²

Szentpétervárnak az ügy során tanúsított visszafogott politikája ezen a ponton is tetten érhető. Az orosz kabinet mindvégig kerülte a Vixen valódi céljainak feszegetését és a konfliktus vonatkozásában csupán a kereskedelmi szabályozások megszegésének problematikájára helyezte a hangsúlyt. Ennek két fontos oka volt: egyrészt Nesselrode ezáltal igyekezett tompítani a Nagy-Britannia és Oroszország között kialakult feszültséget, másrészt pedig evidens módon nem kívánta a Kaukázusban zajló eseményeket a nemzetközi politika színterére emelni.⁶¹³

A Vixen-ügy szempontjából fontos kitérni David Urquhart szerepére is, aki bírálta a kormányt, amiért nem tett azonnali és hatékony lépéseket a Vixen elfogatását követően és több ízben utalt rá, hogy Palmerston magatartása összeegyeztetetlen Nagy-Britannia érdekeivel.⁶¹⁴ Markáns véleményformálása részben az ügyben való személyes érintettségére vezethető vissza. Urquhart kapcsolatrendszere révén folyamatosan összeköttetésben állt a cserkesz felkelőkkel, akik feltételezhetően ígéretet kaptak tőle az angol kormány jövőbeli segítségnyújtására vonatkozóan. A helyzetet tovább bonyolította, hogy valószínűleg Urquhart – és részben Ponsonby – biztatására indította el a Bell and Anderson társaság hajóját a Kaukázus nyugati partjai felé.⁶¹⁵ Ezt támaszthatja alá George Bell egyik levele, amelyben – név nélkül ugyan, de – utal David Urquhartra, aki Konstantinápolyból küldött jelentéseiben beszámolt a Cserkeszföldön tett látogatásáról. Az ottani tapasztalatok részletezésekor pedig külön kiemelte, hogy a Fekete-tenger adott partszakaszain nem érzékelt orosz fennhatóságot.⁶¹⁶ Mind a londoni, mind pedig a szentpétervári kabinetnek⁶¹⁷ voltak információi Urquhart korábbi tevékenységéről, és Palmerston is jelezte, hogy komoly aggályai vannak Urquhart alkalmazásával kapcsolatban. Lemondatásának⁶¹⁸ feltételeit azon-

⁶¹² Uo.; The Times, 22 December 1836.; Morning Post, 21 December 1836.; London Standard, 20 December 1836. Ezen állítást később a Vixen tulajdonostársai nyilatkozatban cáfolták meg: Morning Post, 7 February 1837.

⁶¹³ Bolsover, 1936/a. 465.

⁶¹⁴ Ingle, 69.

⁶¹⁵ Bolsover, 1936/a. 463–464.; Florescu, 1997. 280.

⁶¹⁶ Mr. George Bell to John Backhouse, Esq., Mitre Chambers, Fenchurch Street, 20 February 1837. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. No. 19.

⁶¹⁷ Делепша русского посла в Вене Татищева вице-канцлеру Нессельроде, 2 мая (19 апреля) 1837 г. Красный архив, № 5 (102). 1940. (http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1820-1840/Incident_Viksen/text2.htm, letöltve: 2014. június 3.)

⁶¹⁸ Letters Relating to David Urquhart Recall From Constantinople (1837). In: BCHCC/DURQ/BOX II/I C8.; Robinson, 58.; King, Charles.: Imaging Circassia. David Urqu-

ban éppen a Vixen-konfliktus teremtette meg, amelynek Parlament elé terjesztését ő maga javasolta.⁶¹⁹

A konfliktus lezárása és az orosz diplomácia mértéktartása

Az angol–orosz nézeteltérés erőteljes sajtóvisszhangja miatt az ügy valóban be is került a House of Commons 1837. március 17-i ülésének napirendi pontjai közé.⁶²⁰ Bár érdemes megemlíteni, hogy már pár héttel korábban is történt felszólalás az ügygel kapcsolatban.⁶²¹ Az érintett képviselők részletes beszámolót kértek Palmerstontól a londoni kabinet külpolitikai koncepciójáról és megkérdőjelezték az angol kormányzat ügyben való érintettségének jellegét.⁶²² Palmerston a Bell and Anderson társasággal történt levélváltásokra utalva ugyan sikerrel hártotta a kabinetet ért vádakot, a külügyminiszternek azonban szembesülnie kellett a ténnyel, hogy a Vixen-ügy túlnőtt a Foreign Office befolyásán. Éppen ezért arra törekedett, hogy rövid úton pontot tegyen a Szentpétervárral való nézeteltérés végére. Palmerston 1837. április 19-én Lord Durhamhez intézett levelében kijelentette, hogy Nagy-Britannia kormányának nyomatékosan fel kell lépnie minden, Oroszország által alkalmazott és a Fekete-tenger keleti partvidékének kereskedelmét korlátozó intézkedése ellen, ugyanakkor London hajlandóságot mutat arra, hogy hivatalosan is elismerje Szentpétervárnak a Sujduk-Kalé-öböl birtoklására irányuló törvényes jogát.⁶²³ A brit diplomácia által generált helyzet idején Nesselorde Butyenyev konstantinápolyi orosz nagykövethoz intézett levelében a következő instrukciókat határozta meg: „*Oroszország méltósága és biztonsága érdekében elsősorban két feltétel [teljesülése] szükséges. 1. Nem engedni, hogy Anglia elvitassa a Vixen elkobzásának törvényességét. 2. Érvényben hagyni saját döntésünket a Vixen elkobzásáról azért, hogy ezen cselekedet szigora elrettenjen más – a Bell vállalatéhoz hasonló – angol hajókat [az olyan] kísérletektől, amelynek ő maga is áldozata lett.*”⁶²⁴ Az ekkor meghatározott irányelv maradt az orosz koncepció alapja egészen a konfliktus lezárásáig.

hart and the Making of North Caucasus Nationalism. The Russian Review. 2007. No. 66. 247.
⁶¹⁹ Puryear, 1969. 69.

⁶²⁰ The Vixen – Treaty of Adrianople. House of Commons Debates, 17 March 1837. Hansard, Series III. Vol. 37. cc. 621–656.

⁶²¹ The Case of the Vixen. House of Commons Debates, 6 February 1837. Hansard, Series III. Vol. 36. cc. 133–134.

⁶²² The Vixen – Treaty of Adrianople. House of Commons Debates, 17 March 1837. Hansard, Series III. Vol. 37. cc. 621–656.

⁶²³ Bolsover, 464–465.

⁶²⁴ Делеша вице-канцлера Нессельроде русскому послу в Константинополе Бутеневу, 11

A Palmerstonnal való egyeztetést követően Lord Durham arra kérte az orosz külügyminisztert, hogy ismét terjessze a Vixen-ügyet a pétervári kormányzat elé.⁶²⁵ Az orosz külügyminiszter 1837. május 9-i válaszában ismételten megerősítette a tényt, hogy a Vixen-ügyet az orosz kormány a vámszabályok egyszerű megsértésének és nem pedig az orosz–cserkesz konfliktusba történő beavatkozási kísérletnek tekinti.⁶²⁶ Pár héttel később már a brit enyhülés jelei is megmutakoztak. Nesselrode Pozzo di Borgo londoni orosz nagykövethez küldött tájékoztatásában a következő fejleményekről számolt be: (...) *Nagy-Britannia királyának kormánya – az én április 27-i (május 9-i) jegyzékemben ismertetett okoknál fogva – nem rendelkezik elegendő indítékkal ahhoz, hogy kétségbe vonja Oroszországnak a Vixen Sudjuk-Kalé-öbölben [történt] elfogatására és lefoglalására való jogát, és nem áll szándékukban semmilyen további igényt támasztani az őrizetbe vett hajóval kapcsolatban.*⁶²⁷

A diplomáciai nézeteltérés záróakkordja Palmerston nyilatkozata volt, mely szerint kormányának nincs további követelése Oroszországgal szemben a Vixen elfogatása kapcsán.⁶²⁸ A kölcsönös engedmények megnyugtatóan hatottak a két állam vezetésére lehetővé téve a Vixen-affér diplomáciai úton történő megoldását. Az 1836–1837-es konfliktus vonatkozásában tetten érhetőek a Nagy-Britannia és Oroszország válságkezelési módszereiben tapasztalható eltérő és azonos vonások, amelyeket azonban nagymértékben befolyásolt az ügyben érintett kaukázusi régió helyzetének speciális jellege. A londoni kormányzat részéről kezdetben tapasztalható határozott fellépéshez paradox módon visszafogott külpolitikai aktivitás kapcsolódott. Szintén ugyanezen metódus figyelhető meg Szentpétervár esetében azzal a markáns különbséggel, hogy az orosz tárgyalópartner már az első konzultációk al-

апреля (30 марта) 1837 г. Текст воспроизведен по изданию: Англо–русский инцидент со шхуной "Виксен" (1836–1837 гг.). Красный архив, № 5 (102). 1940. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1820-1840/Incident_Viksen/text2.htm (Letöltve: 2014. június 3.).

⁶²⁵ The Earl of Durham to Count Nesselrode. St. Petersburg, 6 May 1837. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. Enclosure 1 in No. 28.

⁶²⁶ Count Nesselrode to the Earl of Durham. St. Petersburg, 9 May 1837. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. Enclosure 2 in No. 28.; Нота вице-канцлера Нессельроде английскому послу в Петербурге Дюрэму. 9 мая (24 апреля) 1837 г. Текст воспроизведен по изданию: Англо–русский инцидент со шхуной "Виксен" (1836–1837 гг.). Красный архив, № 5 (102). 1940. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1820-1840/Incident_Viksen/text2.htm (Letöltve: 2014. június 3.)

⁶²⁷ Из депеши вице-канцлера Нессельроде русскому послу в Лондоне Поццо-ди-Борго. 3 июня (22 мая) 1837 г. In.: Уо.

⁶²⁸ Viscount Palmerston to the Earl of Durham. Foreign Office, 23 May 1837. In: TNA/PRO/FO/352/61/3. No. 30.

kalmával is egyfajta visszafogott irányvonalat képviselt. Palmerstonnak a Vixen-kérdésben megfogalmazott sajátos külpolitikája a brit érdekek szempontjából végül sikeresnek bizonyult, hiszen Anglia tekintélyének megőrzése mellett biztosította a békés úton történő rendezés lehetőségének fennmaradását. Összességében tehát elmondható, hogy a Vixen-ügy békés lezárása az angol–orosz álláspontok kölcsönös kompromisszumokon alapuló összehangolásának eredménye volt.

A geopolitikai színterek változásai 1829 után: A Közel-Kelet – az egyiptomi válságok és a Dardanella-egyezmény

Az első és a második egyiptomi válság érdekes és fontos szegmensét alkotja a keleti kérdés problémakörének, munkám témájának szempontjából azonban mégis kissé marginális helyet foglal el. Ennek oka abban rejlik, hogy valójában sem az 1832–1833-as, sem pedig az 1838–1839-es egyiptomi–török konfrontáció esetében nem került sor Nagy-Britannia és Oroszország közvetlen és egyidejű beavatkozására. Az 1830-as évek közel-keleti eseményei természetesen hatottak a két állam nemzetközi viszonyaira, de azok inkább közvetett módon, utólag fejtették ki következményeiket, vagy – mint ahogyan arra a második válság esetében példa lesz – a kollektív nagyhatalmi együttműködés részeként, egyfajta modus vivendi keresés mentén került sor a konzultációkra. Az első válság esetében Oroszország tekinthető domináns félnek, aki segítő jebbet nyújtott az Oszmán Birodalomnak a Mohamed Alival szembeni küzdelemhez. Szentpétervár támogatása és a két állam átmeneti kooperációja pedig az 1833. évi unkiar-iszkeleszi szerződésben öltött formát. A második konfliktus részben kezelője és részben kiváltó oka ellenben már maga Nagy-Britannia volt. Az 1838-as balta-limani kereskedelmi konvenció széles körű előnyöket biztosított a brit kereskedők és nyersanyag-felvásárlók számára az Oszmán Birodalom teljes területén.⁶²⁹ Ebben az esetben a brit–oszmán gazdasági kiegyezés váltotta ki Egyiptom újabb ellenszégülését és az anatóliai területek ellen indított második hadjáratát.

Az egyiptomi válságok közvetlen előzményei a görög szabadságharc időszakából eredeznek. Az 1824–1827 közötti egyiptomi intervenció komoly segítséget jelentett a Moreában harcoló oszmán haderő számára. Az Ibrahim pasa által elért katonai eredmények azonban a kompenzáció igényét is felélesztették Mohamed Ali helytartóban, aki a görög ügyben vállalt katonai támogatásért cserébe területszerzési ígéretekot kapott a Portától. Ezek azonban nem kerültek teljesítésre. Az 1827 és 1832 között kibontakozott területi vita köztörténeti háttérére jelen fejezetben nem kívánunk kitérni, csupán utalni szeretünk volna a konfliktust generáló egyik⁶³⁰ fő tényezőre.

⁶²⁹ Киняпина, Н. С.: Внешняя политика России первой половины века. Москва, Государственное Издательство, 1963. 218–219.

⁶³⁰ Az oszmán–egyiptomi ellentéteket az egyiptomi területszerzésre irányuló török ígéretek mellett a közvetlenül a görög ügyben való részvétel során a brit–francia–orosz koalíciótól elszenvedett vereség és annak vonzataként jelentkező súlyos katonai veszteségek (a török–egyiptomi flotta szinte teljes megsemmisülése) is súlyosbították, amelyekért a Porta szintén

Az első válság során, a Porta oldalán meglévő orosz katonai-politikai szubvenció ideiglenesen elegendőnek bizonyult az egyiptomi törekvések méréséklésére és a kütahyai béke megkötésére.⁶³¹ A fegyvernugvás azonban csak időszakos volt.

Az angol–orosz kapcsolatok viszonyrendszerében az első egyiptomi válság az 1833-as egyezmény tükrében hozott változást. A szerződés ugyanis szorosabbra fűzte a Szentpétervár és Konstantinápoly közötti együttműködést, miközben még jobban megerősítette Oroszország helyzetét a Fekete-tenger, valamint a Kelet-Mediterráneum térségében, és még inkább kihangsúlyozta a Porta alárendelt szerepének jellegét a két keleti nagyhatalom kapcsolatrendszerében. A kölcsönös defenzív egyezmény révén Oroszország katonai védelmet biztosított az Oszmán Birodalomnak egy újabb egyiptomi támadás esetére; ő maga pedig megerősítette védelmét a Fekete-tenger térségében, azáltal, hogy a Porta hozzájárult a Boszporusz és a Dardanellák lezárásához abban az esetben, ha szövetségesét külső katonai veszély fenyegetné.⁶³² A mindkét fél számára kedvező feltételeket nyújtó szerződés kizárólagos együttműködést jelentett, tehát a többi európai nagyhatalom – lévén, hogy semmilyen formában nem vettek részt a konfliktus rendezésében – nem lett részese ennek az egyezménynek és evidens módon nem is lett bevonva annak előtárgyalásaiba. Az orosz–török szövetség megkötéséről az európai hatalmak már kész tényként értesültek, amely két nyugat-európai állam politikai magatartásában hozott változást, ez a két állam pedig nem más, mint Nagy-Britannia és Franciaország. A párizsi és a londoni kabinet alapvetően különbözött a keleti kérdéshez köthető külpolitikai célkitűzéseiben és az egyiptomi kérdés megítélésében. Az unkiár-iszkeleszi egyezmény azonban egy olyan közös pontot jelentett, amely alapján a brit és a francia diplomácia egy platformra tudott helyezkedni. A közös nevező pedig az orosz-ellenesség volt, amely az 1833-as egyezmény elleni hivatalos

nem kívánt felelősséget vállalni. Illetve további motivációként említhetjük még Mohamed Ali önálló Egyiptom koncepcióját és egy egységes arab birodalom megteremtésére irányuló elképzelését is. Erre vonatkozóan lásd: Matuz, 176.; Ormos – Majoros, 70–71.; Княпина, 170–171.
⁶³¹ Matuz, 177.

⁶³² Treaty between Russia and Turkey Signed at Constantinople. 26 June (8 July) 1833. In: TNA/PRO/FO 65/216. Az egyezmény tartalmát Lieven követ prezentálta a Foreign Office-nak 1834. január 16-án. Ez az időpont meglehetősen nagy csúszásnak tűnik, mivel már az 1833. július 11-i parlamenti ülésen is szó esett az Oroszország és a Porta között létrejött egyezmény. Palmerston a kérdésre: „(...) valóban köttetett-e támadási és védelmi egyezmény Oroszország és Törökország között?” az angol külügyminiszter még nem tudott egyértelmű választ adni, mivel az információ már a birtokukban volt, de az aláírt dokumentum hitelesített változata még nem állt rendelkezésükre. Lásd: Hansard Parliamentary Debates. Hous of Commons Debates. 24 August 1833. Vol. 20. cc. 873–875.

tiltakozásban öltött formát.⁶³³ A Foreign Office külpolitikája ismét átalakult és Oroszország számára kedvezőtlen irányt vett.

A korábbi fejezetekben már részletesebben említést tettünk arról, hogy George Canning halálát követően – a Wellington–Aberdeen érától kezdve – az angol–orosz kapcsolatok fokozatosan negatív irányba tolódtak, amelyben nagy szerepe volt a korábbi oroszbarát külpolitikát elutasító brit politikai erők hatalomra jutásának. Azonban a konzervatív Wellington kormányt váltó Grey-adminisztráció sem mutatott enyhébb magatartást Oroszországot illetően, így az 1828-tól tapasztalható tendencia 1833-ig (sőt valójában 1841-ig) fennmaradt. Ugyanez a folyamat éppen ellenkezőleg hatott a MID külpolitikájára. Az orosz külügyminisztérium az angol részről érzékelt elutasítás számos formáját tapasztalta meg az 1830-as évek első felében. A legszembetűnőbb eset a mindennapi diplomáciai kapcsolattartásban jelentkező probléma volt, amely évekre megnehezítette a London és Szentpétervár közötti érdemi kommunikációt. Mielőtt a konkrét diplomáciai affér részleteit ismertetnénk, fontos felvázolnunk azon körülményeket, amelyek az első egyiptomi válság idején inaktivitásra ösztönözték a Foreign Office-t.

Nagy-Britannia döntésének hátterében bel- és külpolitikai tényezők egyaránt szerepet játszottak. A Charles Grey vezette liberális kormány minden eszközt megragadott választási ígéreteinek betartására és a társadalmi-politikai reformok végrehajtására, amelynek szerves részét képezte az aránytalan választási rendszer átformálása. A londoni kabinet nehéz időszaktól élt át, hiszen a szegénykérdés és a „*rothadt körzetek*” problémájának megoldása olyan intézkedéseket követelt meg, amelyeknek parlamenti elfogadtatása komoly vitákat generált a konzervatív ellenzékkel. A nemzetközi ügyek vonatkozásában szintén több válsággóc kezelésében kellett Londonnak helytállnia: az 1830-as forradalmi hullám indukálta belga önállósodási folyamat és az ehhez kapcsolódó nemzetközi konferencia lebonyolítása, a karlista háborúk, valamint a latin-amerikai spanyol és portugál gyarmatok kérdése bonyolult és komplex ügyeknek bizonyultak, amelyekben a st. james-i kabinetnek mindenekelőtt Franciaországgal kellett dűlőre jutnia és a párizsi ambíciókat féken tartania.

Az egyiptomi válságot a Foreign Office folyamatosan figyelemmel kísérte, de érdemi beavatkozást – sem politikai, sem katonai úton – nem kívánt végrehajtani. A nyugati-európai lekötöttségei mellett a Lord Palmerston irányította külügy azt a szempontot is figyelembe vette, hogy az angolok közbenjárása milyen válaszreakciókat generálhat az orosz diplomá-

⁶³³ Георгиев, В. А.: Внешняя политика России на Ближнем востоке. В конце 30- начале 40-х годов в. Москва, Издательство Московского Университета, 1975. 66.

ciában.⁶³⁴ Nem szeretett volna olyan nemzetközi szituációt teremteni, amelyben Szentpétervár szükségesnek ítélné meg a MID fellépését. Ebben a stratégiájában Bécs és Párizs a maga sajátos módján segítségére volt, mivel más-más okoktól vezérelve ugyan, de egyikőjük sem támogatta Egyiptom függetlenedését és a külső beavatkozással történő békekötést.

Franciaország magatartása azonban némi magyarázatra szorul, mivel a korábbi években éppen a francia kormányzat volt az, amely felkarolta és pártfogolta Mohamed Ali elképzeléseit. A Franciaország és Egyiptom közötti hagyományosan jó kapcsolat Mohamed Ali hatalomra kerülése után alakult ki. Uralkodása első éviben több alkalommal is a francia irányvonalat képviselő bej mellé állt a brit politikát támogatókkal szemben és határozottan fellépett a brit flotta 1807-es egyiptomi expedícióinak alkalmával.⁶³⁵ Nagy-Britanniára Mohamed Ali ezekben az években inkább agresszorként, mintsem nagyhatalmi pártfogóként vagy szövetségesként tekintett.

Az 1820-as években Egyiptomba áramló francia tőke, valamint a hadsereg és az állam modernizációjához nyújtott politikai és szakmai támogatás jelentős mértékben hozzájárult az oszmán tartomány belső viszonyainak javításához és gazdasági, társadalmi berendezkedésének fejlődéséhez. A Mohamed Ali⁶³⁶ által elindított újítások az Oszmán Birodalom egyik legfejlettebb és gazdasági szempontból prosperáló tartományává tették Egyiptomot. A folyamat 1808-ban az agrárreformmal vette kezdetét,⁶³⁷ és a hadsereg átszervezésével folytatódott 1815 után. Az egyiptomi hadsereg alapját képező albán zsoldos egységek helyére a pasa jól képzett, modern típusú haderőt szeretett volna létrehozni, amely alkalmas az állam védelmére és területszerzési terveinek megvalósítására. Az új hadsereget Mohamed Ali a Nizám-i Dzsedid keretein belül hozta létre,⁶³⁸ az „új rendszer” felépítésében pedig külföldi szakértők segítségét kérte.⁶³⁹ A haderő korszerűsítésére, valamint a katonai képzési rendszer kiépítésére francia tiszteket és szakembereket⁶⁴⁰ vett igénybe, akiknek jelentős része a Bourbon-restaurációt köve-

⁶³⁴ Киняпина, 172.

⁶³⁵ Benke, 318.

⁶³⁶ Mohamed Ali 1805-ben került Egyiptom élére.

⁶³⁷ Ormos – Majoros, 70.

⁶³⁸ Ahogyan erre J. C. Hurewitz is felhívja a figyelmet, a Nizam-i Dzsedid terminus, amelyet elsősorban III. Szelim szultán hadseregreformjának elnevezéseként szokás használni, ugyanúgy alkalmazható Mohamed Ali hasonló intézkedéssorozatára is, mivel gyakorlatilag mindkét esetben ugyanazt az elnevezést használták. Lásd: Hurewitz, J. C.: The Beginnings of Military Modernization in the Middle East: A Comparative Analysis. Middle East Journal. 1968. No. 2. 145.

⁶³⁹ Uo.

⁶⁴⁰ Angol és itáliai szakemberek is részt vettek a folyamatban.

tően telepedett le Egyiptomban.⁶⁴¹ A hadseregfejlesztésben kialakított struktúra a napóleoni hadszervezet szabályzatát követte, és a közigazgatás, valamint az államapparátus megreformálása során szintén a francia modell került átvételre.⁶⁴² Háttérfejlesztésként Mohamed Ali nekilátott a hazai hadiipar feltételeinek megteremtéséhez,⁶⁴³ amely mellett az ipar többi szektora is (textil-, cukor-, olajgyártás) kiemelt állami támogatást kapott.⁶⁴⁴

Egyiptom gyakorlatilag önálló államként működött, adminisztratív szinten és adózási kötelezettsége révén azonban még mindig az Oszmán Birodalom része volt. Egyiptom modernizálásának időszakában Mohamed Ali a belső átalakításra, valamint a hadsereg és a flotta fejlesztésére összpontosított. Ezekben az években Egyiptom és a Porta között nem voltak nagyobb összeütközések. Ennek oka abban rejlett, hogy Mohamed Ali úgy vélte, az egyiptomi tartomány birodalmon belüli helyzete kedvezőnek tekinthető, hiszen a Konstantinápolynak való alárendeltség fennartása mellett is jelentős mozgástere van a kormányzati ügyek terén. A Portával való békés viszonyt a reformok időszaka alatt végig fenntartotta. Idővel pedig az egyiptomi haderő már katonai potenciált és támogatást jelentett a központi török kormánynak. Az önálló arab állam megteremtésének gondolata mindazonáltal Mohamed Ali koncepciójának alaptétele volt, amelyben a párizsi kabinet biztosította számára a külső támogatást.

A francia külpolitika hosszú távú célkitűzései közé tartozott az észak-afrikai térségben való terjeszkedés, amelyre már a 18–19. század fordulóján is voltak kísérletek, komolyabb sikereket azonban Franciaország az 1830-as években tudott felmutatni. A francia gyarmati rendszer felélesztésének és újbóli kiterjesztésének terve az éppen regnáló kormányzatok politikai beállítottságától függetlenül érvényes maradt. A regionális hatalomkiterjesztés első tényleges eredményét Algériában sikerült elérni. A X. Károly uralkodása alatt megteremtett ultraroyalista kormányzás az 1820-as évek második felében belpolitikai ellentéteket szült. Az uralkodó igényeit kiszolgáló konzervatív kormányzat emblematikus figurája – Jules de Polignac herceg – 1829–1830-ban miniszterelnök, egyben a francia külügyminisztérium vezetője volt, aki nagy figyelmet fordított az észak-afrikai és a közel-keleti régióra. A francia külügy elsősorban Algéria francia gyarmattá válására kon-

⁶⁴¹ Benke, 319–321.

⁶⁴² Uo.

⁶⁴³ Dunn, John: Egypt's Nineteenth-Century Armaments Industry. *The Journal of Military History*. 1997. No. 2. 235–236.

⁶⁴⁴ Benke, 320. Az ipar fejlődésével kapcsolatban lásd részletesebben: Batou, Jean: *L'Égypte de Muhammad-Ali Pouvoir politique et développement économique*. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 1991. No. 2. 401–428.

centrál, de a hosszabb távú folyamat részeként számolt Egyiptom megerősödésével, önállósodásával, és akár az Oszmán Birodalom felosztásának gondolatával is.⁶⁴⁵ Algír megszállására 1830 júliusában került sor, ezt követően pedig megindult Algéria francia fennhatóság alá vonása, amely azonban már Lajos Fülöp uralkodása alatt ment végbe.⁶⁴⁶ Az észak-afrikai hódítással szinte párhuzamosan zajló belpolitikai hatalomváltás nem okozott törést a francia gyarmatosítási folyamatban. Sőt, a polgárkirályság időszakában még inkább felkarolták Algéria ügyét és az Egyiptommal való tartós együttműködés alternatíváját.

Franciaország azonban, annak ellenére, hogy szoros kötelékek fűzték Egyiptomhoz, az 1832-ben kirobbant válságban nem állt Mohamed Ali mellé. A francia diplomácia ellentmondásos helyzetbe került, amelyben a párizsi kabinet kihátrált egy geostratégiai szempontból fontos közel-keleti szövetséges mögül, akinek a Portával szembeni győzelme Franciaország pozícióját erősítette volna a térségben. A döntésben nagy szerepe volt a reálpolitikai megfontolásoknak: Párizs számára ugyanis egyértelmű volt, hogy az Oszmán Birodalommal szembeni nyílt konfliktus felvállalása ellenreakciókat váltana ki az európai nagyhatalmak részéről, különösképpen London és Szentpétervár oldaláról.⁶⁴⁷ A megszerezhető előnyök pedig nagy eséllyel nem lesznek elegendők ahhoz, hogy kompenzálják a brit és orosz részről várható fellépés negatív következményeit. Ezért a francia külügyi vezetés az európai partnerei mellé állt a keleti válság megítélésében és nem támogatta Mohamed Ali Porta elleni fellépését, valamint önállósági törekvését.

Oroszország az európai szövetségesekkel összehasonlításban merőben más attitűdöt alkalmazott azáltal, hogy már 1832-ben a Porta melletti kiállásáról tett tanúbizonyságot. Támogatásának nyílt felvállalása pedig meg is hozta a várt eredményt, az unkiar-iszkeleszi egyezmény addig példátlan védelmi-stratégiai és geopolitikai előnyhöz jutatta az Orosz Birodalmat anélkül, hogy hadseregének az egyiptomi erők elleni bevetésére valójában sor került volna. Fegyveres összeütközéstől mentes, tiszta diplomáciai győzelem volt ez Szentpétervár számára, amely adott helyzetben a Portának szintén előnyére vált.

⁶⁴⁵ 1829-ben Jules de Polignac és Richemont tábornok is saját koncepciót dolgozott ki az Oszmán Birodalom felosztására. A közös motívum mindkét tervezet esetében az volt, hogy az oszmán fennhatóság alatt álló területek Nagy-Britannia, Ausztria, valamint Oroszország közötti elosztásáért cserébe Franciaország európai területeken kapna kárpótlást, egészen konkrétan Luxemburg és Belgium birtoklásával. Lásd: Djuvara, 387–392.

⁶⁴⁶ Driault, Édouard: *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sèvres 1920*. Paris, Librairie Félix Alcan, 1921. 318.

⁶⁴⁷ Киняпина, 172.

Oroszország és a Porta kapcsolatának szorosabbá válása mellett Nesselrode az európai szövetségeseivel való viszonyában szintén előrelépést tudott felmutatni. Közvetlenül az unkiar-iszkeleszi szerződés aláírását követően a MID tárgyalásokba kezdett Ausztriával és Poroszországgal a korábban kialakított kelet-európai nagyhatalmi társulás felélesztésére. A szent szövetségi időszakot idéző kezdeményezés Bécsben és Berlinben kedvező fogadtatásra talált, 1833 szeptemberében pedig létrejött a münchengrázi egyezmény, amely a három kelet-európai nagyhatalom közös együttműködését volt hivatott deklarálni. Továbbá rögzítette az Oszmán Birodalom helyzetét érintő közös álláspontot, ennek értelmében mindhárom állam a Porta hatalmának és a birodalom integritásának a megőrzése mellett foglalt állást. Ezzel a diplomáciai aktussal a szentpétervári kormánynak két célja volt: egyrészt, hogy megerősítse közép-kelet-európai szövetségi kapcsolatait és a térségben való befolyását; másrészt pedig, hogy biztosítsa az orosz–török egyezmény legitimitását. Azzal ugyanis, hogy a két német állammal közös véleményt alakított ki a török kérdésben, a MID gyakorlatilag azt érte el, hogy Bécs és Berlin egyaránt jóváhagyja Oroszország keleti politikáját; London pedig kevésbé hatékonyan tud fellépni az orosz politikai térnyerés ellenében.

A megváltozott körülmények között Oroszország szerette volna fenntartani a jó kapcsolatot Londonnal. Ám angol részről a passzív ellenállás taktikája került előtérbe az orosz ügyeket illetően. Ez azt jelentette, hogy a Foreign Office formálisan fenntartotta a szövetségi kapcsolatot a cári udvarral, mégis a brit fél tárgyalási gesztusai és az általa generált diplomáciai afférok révén egyértelmű jelzéseket adott a MID irányában való bizalomvesztés demonstrálására. Határozott példája volt ennek az 1832–1834 között húzódó követküldési procedúra.

Lord Heytesbury szentpétervári brit nagykövet egészségügyi állapotára hivatkozva 1832-ben visszahívását kérte a Foreign Office-tól.* A megszo-
kott ügymenet alapvetően nem okozott volna fennakadást a két állam kapcsolattartásában, hiszen Nesselrode és az orosz külügyminisztérium evidenciaként kezelte, hogy Lord Heytesbury helyére a brit kormány hamarosan új személyt jelöl ki, ahogy arra már számos alkalommal volt példa. Precedensértékét azzal vívta ki magának a helyzet, hogy a küldő fél által delegált diplomata fogadását a MID visszautasította, a pétervári követség élére

* A követváltás kérdésének problematikája egy korábbi tanulmány részeként megjelent: Schrek Katalin: The Effects of Russia's Balkan Ambitions on the Policy of the British Diplomacy towards St Petersburg: The Piece of Adrianople and its Consequences (1829-1832). In: (Re)Discovering the Sources of Bulgarian and Hungarian History. (Eds.) Gábor Demeter – Penka Peykovska. Auxiliary Historical Disciplines. Vol. IX. Sofia-Budapest, 2015. 22–37.

ugyanis a Charles Grey vezette kabinet Lord Palmerstonnal egyetértésben Stratford Canninget nevezte meg.⁶⁴⁸ A jelölt személye elméletben tökéletesen alkalmas lett volna feladatának ellátására, hiszen az Oszmán Birodalom fővárosában két alkalommal is – 1809–1812, valamint 1825–1827 között – teljesített missziót. Így egyaránt komoly tapasztalattal és ismereti háttérrel bírt a keleti kérdés, az orosz–török viszony, valamint a brit–török kapcsolatok relációjában. Mindez azonban nagy dilemmát okozott az orosz udvar számára.⁶⁴⁹ Stratford Canning nagy hátránya éppen a fent említett érdemeiből fakadt. Az orosz külügyminiszter és a hivatalos diplomáciai testület, az uralkodóval együtt már jól ismerte a brit nagykövet képességeit az 1820-as évek közepén kifejtett oroszellenes tevékenységéből adódóan. Így amikor a cári udvarnak reagálnia kellett a Foreign Office megkeresésére, a jelölttel kapcsolatban felmerülő aggályok miatt I. Miklós elutasította annak fogadását.

Az angol diplomácia határozottabb magatartását jelezte, hogy Palmerston az orosz visszajelzéseket követően sem volt hajlandó változtatni a döntésén és a MID részéről érkező kompromisszumjavaslatokat rendre elutasította.⁶⁵⁰ A megegyezés elhúzódása odáig vezetett, hogy Nagy-Britannia képviselő nélkül maradt Szentpétervárott, és ez az állapot egészen 1835-ig állt fenn. A brit politikai és gazdasági érdekek szempontjából olyanira fontos orosz kapcsolat tehát meglazulni látszott. Annál is inkább, hiszen 1834-re az orosz kormányzat – látván a Grey kabinet hajthatatlanságát – végül úgy döntött, hogy két év hiábavaló egyezkedés után nincs más lehetősége, mint hogy visszarendelje Londonból az orosz nagykövetet.⁶⁵¹ Lieven hazahívása különösen nehéz döntés volt, hiszen a herceg több mint két évtizede szolgált az angol fővárosban, munkájával pedig mind brit, mind pedig orosz részről maximálisan meg voltak elégedve. A döntéskényszerbe sodort szentpétervári udvar így ideiglenesen képviselő nélkül maradt Londonban. Palmerston rendkívüli makacsságának és kitarásának bizonyítéka, hogy a Foreign Office akkor sem kínált elfogadható alternatívát, amikor szembesült Lieven elutazásának tényével. A brit külügyminiszter hajthatatlansága nyomán kialakult patthelyzet már parlamenti körökben is magyarázatot követelt. Marquess of Londonderry 1834. május 27-i felszólalásában a

⁶⁴⁸ Jones, 39.

⁶⁴⁹ Потемкин, В. П. (Отв. ред.), История дипломатии. Т. 1. Библиотека внешней политики. Москва, Государственное социально-экономическое издательство, 1941, 418.; Lane-Poole, 20.

⁶⁵⁰ Hyde, H. Montgomery: Princess Lieven, London, George G. Harp and Co. Ltd., 1938. 208–210.; Потемкин, 418.

⁶⁵¹ Hyde, 210.

miniszterelnöknek szegezte a kérdést: „(...) *miért nem lett Őfelsége képviselőjeként a Szentpétervárról visszahívott követünkkel egyenlő rangú [személy] küldve abba az udvarba.*”⁶⁵² Lieven személyével kapcsolatban pedig azt hangsúlyozta, hogy „(...) *senki sem volt nála alkalmasabb megfelelően ellátni a fáradságos és felelősségteljes hivatalt, amit betöltött.*”⁶⁵³ Válaszában Grey miniszterelnök nem adott érdemi magyarázatot a helyzet tisztására, azonban mégis gesztust tett az orosz nagykövet pozitív értékelése révén. Szerinte „(...) *senki sem érezhet nagyobb sajnálatot nála a jelen körülmény miatt. (...) volt lehetősége megismerni, mennyi előnyt jelentett itt az ő [Lieven] jelenléte.*”⁶⁵⁴ Szintén érdemes említést tenni Dorothea Lieven Lady Cowperhez intézett 1834. október 7-i leveléről, amelyben a hercegnő némi iróniával és sértődöttséggel utalt hazaküldetésük körülményeire: „*Azt hiszem a két országunk kapcsolata már jó alapokon van. Lord P[almerston] akadálynak találta a férjemet. Biztosíthatlak róla – és mindenkinek ugyanezt mondom – hogy legalább [amiatt] boldog vagyok, hogy visszahívásunk a közügyek javára vált.*”⁶⁵⁵ A bejegyzés egyértelművé tette Palmerston ügyben való felelősségét. Végül a diplomáciai pátthelyzetnek egyetlen megoldása volt, ha valamelyik fél enged az álláspontjából. Ebben a tekintetben a MID részéről mutatkozott nagyobb kompromisszumkészség, amely Lieven visszahívását követően pár hónappal szerette volna végérvényesen lezárni a Londonnal való vitát és Pozzo di Borgo korábbi párizsi orosz nagykövetet küldte Londonba. Az orosz gesztus elérte célját, Lord Durham személyében ugyanis új nagykövet érkezett Szentpétervárra, mindezt azonban már csak 1835 év elején került sor. Nagy eséllyel feltételezhetjük, hogy az enyhülésben komoly szerepe volt Lord Palmerston átmeneti távozásának a külügyminisztérium éléről. Távolléte (1834. november – 1835. április) kétségekívül egybeesett a brit–orosz diplomáciai kapcsolatok helyreállításának időszakával, amely immáron a Lord Melbourne által alakított új kormány tevékenységéhez köthető.

Az angol–orosz viszonyrendszer a hagyományos reprezentációs kereteken belül normalizálódott, Nagy-Britannia és Oroszország azonban nem tekinthetőek valódi politikai szövetségesnek. Az 1825 óta tartó együttműködés 1830 után darabjaira hullott. A folyamat okait áttekintve arra a következtetésre juthatunk, hogy a kooperáció felbomlására nagymértékben hatot-

⁶⁵² The Russian Ambassador. In: House of Lords Debates, 27 May 1834. Hansard Series III. Vol. 23. cc. 1351.

⁶⁵³ Uo.

⁶⁵⁴ Uo.

⁶⁵⁵ Princess Lieven to Lady Cowper. Charko-Sélo, 7th October 1834. In: Sudley, 55.

tak Oroszország külpolitikai sikerei, amelyek elsősorban a közép-kelet-európai és balkáni pozícióit voltak hivatottak megerősíteni. A birodalom stratégiájában azonban nem volt cél a brit–orosz szövetség megszakítása, mi több, a MID a Portával szemben elért eredményei mellett a Londonnal való nexus fenntartásában látta külpolitikájának stabil bázisát, amely segítségére lehet a közel-keleti ügyek formálásában. Nesselrode hosszú távú koncepciója tehát a brit–orosz koalíció megőrzésével és a közös ügyekben való konszenzusteremtéssel operált. Szentpétervár rendkívül aktív fellépése a Dunai Fejedelemségekben, a Kaukázus térségében és a közel-keleti ügyekben azonban éppen ellentétes reflexeket váltott ki a Foreign Office-ból, amely intő jelként értelmezte Oroszország katonai és politikai lépéseit mindhárom geopolitikai régióban, és inkább riválisként, mintsem segítő partnerként tekintett a cári udvarra. Ezen pedig az 1838-ban kirobbant második egyiptomi válság sem változtatott, annak ellenére, hogy mindkét állam tagja lett a Mohamed Ali ellen fellépő nagyhatalmi társulásnak.

A Porta és Egyiptom közötti újabb háborús helyzet alappillére ismételtén Mohamed Ali önállósodási törekvése volt, a konfliktus kialakulásához pedig ürügyet a brit–török balta-limáni kereskedelmi szerződés aláírása biztosított. A Porta és a londoni kormányzat közötti megállapodás értelmében „*Őfelsége alattvalóinak, vagy azok ügynökeinek minden termékre (akár belső kereskedelem vagy export céljából) engedélyezett a vásárlás az oszmán domíniumokon (...).*”⁶⁵⁶ A rendelkezés a mezőgazdasági terményektől kezdve a gyárilag előállított termékekig kivétel nélkül mindenre vonatkozott. A fő hangsúly a nyersanyag-felvásárláson volt, amely esetében nagy előrelépést jelentett a brit kereskedők számára, hogy közvetlenül a termelőkkel bonyolíthatják le a felvásárlást.⁶⁵⁷ Továbbá „*(...) a Fényes Porta hivatalosan kötelezi magát minden mezőgazdasági terményre vagy kivétel nélkül bármely más termékre vonatkozó monopóliumok eltörlésére (...).*”⁶⁵⁸ E tekintetben a szerződés nagyon egyértelműen fogalmazott és külön kitért a tartományi helytartók által kiadott engedélyek megszüntetésére is. Ez azt jelentette, hogy a brit kereskedőknek jogukban állt bármilyen felvásárlást folytatni a helyi tartományi vezetés engedélye nélkül. A rendelet betartása minden helytartó számára kötelező érvényű volt, abban az esetben pedig, ha mégis külön engedély kérésére köteleznék a brit állampolgárokat, a Porta azt az egyezmény megsértésének tekinti, továbbá „*(...) azonnal és szigorú-*

⁶⁵⁶ Treaties Between Turkey and Foreign Powers, 1535–1855. (Comp.) Foreign Office. London, Harrison and Sons, 1855. 277.

⁶⁵⁷ Benke, 334.

⁶⁵⁸ Treaties Between Turkey and Other Powers (...), 277.

an meg fogja büntetni az ehhez hasonló kötelességszegésben bűnös vezíreket és hivatalnokokat (...)."⁶⁵⁹ Nyomatékosították továbbá, hogy a szerződésben foglalt pontok az Oszmán Birodalom minden területére – így Egyiptomra szintén – vonatkoznak.⁶⁶⁰

Mohamed Ali számára a balta-limáni szerződés gazdasági és politikai szempontból egyaránt hátrányos volt. Az egyiptomi állam által koordinált kereskedelmi folyamatokba való külső beavatkozás a tartomány Portától való függőségét hangsúlyozta, amelyet valójában Mohamed Ali addigra jóformán csupán formálisnak tekintett. Az egyiptomi ügyekben történő ilyen szintű beavatkozást a helytartó már nem tűrte el. Mohamed Ali sérelmének másik kardinális pontja, hogy bár a brit–egyiptomi kapcsolatok gazdasági szinten tartósak voltak, de a helytartó alapján véve nem szimpatizált a londoni kormányzattal. Az egyiptomi befolyásszerzésért zajló angol–francia vetélkedésben hagyományosan a párizsi kabinetet támogatta. A szerződés révén biztosított privilégiumok ellenben egyértelműen Londont hozták volna előnyösebb helyzetbe. Ráadásul a brit–egyiptomi kapcsolatok ez idő tájt amúgy sem mondhatóak problémamentesnek, mivel a pasa rendre elzárkózott a brit javaslatoktól és elutasította a Szezei-csatorna megépítésének és az Orontésztől Bászráig vezető víziút kialakításának tervét.⁶⁶¹ London részéről tehát a szerződés nem csupán gazdasági előnszerzést, hanem Mohamed Ali hatalmának és presztízsének gyengítését célozta.⁶⁶² Annál is inkább, mivel a balta-limáni szerződés létrejöttét megelőzően pár hónappal a pasa megerősítette hatalmát a szír területeken és 1838 májusában deklarálni kívánta Egyiptom, valamint Szíria függetlenségét, ami szintén negatív fejleményt jelentett volna a Foreign Office számára.⁶⁶³ Ezért a külügyi vezetés úgy vélte, hogy a brit–török egyezmény – legalábbis gazdasági téren – egyfajta korlátot jelent majd Mohamed Alinak. A brit diplomácia várakozásaival ellentétben azonban az egyezménynek nem volt visszatartó ereje – éppen ellenkezőleg –, a török–egyiptomi konfliktus kiújulásának gyűjtőpontjává vált, mivel Mohamed Alit megerősítette elszakadási tervének végrehajtásában, a Porta pedig abban a tévhitben lépett be az újabb háborúba, hogy Nagy-Britannia nagyhatalmi támogatását élvezzi.⁶⁶⁴ II. Mahmud 1839.

⁶⁵⁹ Uo.

⁶⁶⁰ Uo. 278.

⁶⁶¹ Benke, 334.

⁶⁶² Schroeder, 1996. 736.

⁶⁶³ Uo.; Ward–Gooch, 170.

⁶⁶⁴ Schoreder, 1996. 736.

június 7-én lázadónak nyilvánította Mohamed Alit és meghirdette az Egyiptom elleni háborút.⁶⁶⁵

Franciaország magatartása ezúttal határozottabb volt, mint az első egyiptomi válság esetében. A párizsi kabinet Mohamedi Ali kormányzatának fő támogatója maradt azután is, hogy a török–egyiptomi válság és Egyiptom függetlenségének kérdése nemzetközi szintre emelkedett. A háborús helyzet kialakulását követően a francia külügy figyelemmel kísérte a nagyhatalmak részéről érkező visszajelzéseket és tárgyalt a formálódóban lévő megegyezésről, amely az ügyben való közös fellépést volt hivatott előkészíteni. Azonban a diplomáciai manőverezésekkel és egyeztetésekkel párhuzamosan a párizsi kabinet kitartott Mohamed Ali támogatása mellett. Ez idő tájt a Nicolas Soult miniszterelnök és Émile Desages⁶⁶⁶ által kidolgozott külpolitikai stratégia érvényesült, amely bizonyos szinten ellentmondásosnak tűnhetett, mivel Egyiptom és a vezető európai államok között próbált egyensúlyozni azáltal, hogy részben igazodott a nemzetközi kezdeményezésekhez, részben pedig elhatárolódott a nagyhatalmi együttműködés gondolatától.⁶⁶⁷ Majd miután 1840 márciusától Adolphe Thiers vette át a kormány és a külügyminisztérium irányítását – Lajos Fülöp véleményével összhangban – Franciaország még határozottabban állt ki Egyiptom mellett.

Időközben létrejött a szövetség, amely lényegében a négy nagyhatalom – Nagy-Britannia, Ausztria, Poroszország és Oroszország – Oszmán Birodalom melletti kiállításáról szólt, és amelyből Franciaország a fentebb említett politikai vonalvezetésének eredményeképpen kimaradt.⁶⁶⁸ A közös fellépés fő szorgalmazója Lord Palmerston volt, aki kettős céllal igyekezett elképzelését végrehajtani: 1. hogy megszilárdítsa a Porta helyzetét; 2. hogy kiküszöbölje Oroszország katonai segítségnyújtásának lehetőségét, amelyre az unkiar-iszkeleszi egyezmény jogosíthatná fel. Az orosz diplomácia nehéz helyzetbe került, saját geopolitikai érdekei és az iránta való nemzetközi bizalom megőrzése között örlődött. Soult miniszterelnök konstantinápolyi nagykövetéhez intézett levelében megerősítette ezt a képet, amikor M. de Barante szentpétervári francia nagykövet beszámolójára hivatkozva a következő sorokat írta: „(...) az orosz kormány hajlamos volt megragadni minden becsületes kifogást, hogy elkerülje bevonni magát abba a zűrzavarba, amelyet az unkiar-iszkeleszi egyezmény végrehajtása róna rá.”⁶⁶⁹

⁶⁶⁵ Driault, 145.

⁶⁶⁶ A francia külügyminisztérium politikai igazgatója. Schroeder, 1996. 736.

⁶⁶⁷ Uo. 736–737.

⁶⁶⁸ Ormos – Majoros, 73.

⁶⁶⁹ The Duc du Dalmatie to the Baron de Bourquency. Paris, 17 June 1839. In: Correspondence Relative to the Affairs of the Levant. Vol. I. London, T. R. Harrison, 1841. 78.

Annak érdekében, hogy mindkét szempont érvényesüljön, Szentpétervár kurzusváltásba kezdett, amely 1839 nyarán ment végbe. A cári kormányzat ekkor döntött úgy, hogy partner lesz az egyiptomi kérdés diplomáciai úton történő rendezésében és engedékeny lett a közel-keleti probléma össznagyhatalmi megoldásában, miközben láthatóan nyitott a Nagy-Britanniához való közeledésre. A Porta újabb válsága felszínre hozta Konsztantinápoly, valamint a Boszporusz és a Dardanellák kérdését, emellett azonban az Oszmán Birodalom status quójának megőrzését is, amely közös érdek volt, ráadásul a párizsi kormányzat attitűdje az angol–orosz együttműködés új alternatívájának nyithatott teret. A közeledés tehát kézenfekvőnek mutatkozott, a helyzet ugyanakkor sokkal bonyolultabb volt ennél, és az orosz diplomáciai lépések megtétele jó ideig váratott magára. A Nesselrode-féle külügyi vezetésnek át kellett gondolnia az orosz–török viszonyt, az unkiar-iszkeleszi szerződés által birtokolt jogait és kötelezettségeit, egy jövőbeli brit és akár francia tengeri fellépés Oroszországra visszaható következményeit, valamint annak a lehetőségét, hogy ha Ausztria a Török Birodalom épségének védelmében – és amúgy a münchengräzti egyezmény Portára vonatkozó elveire⁶⁷⁰ hivatkozva – a közös európai fellépés mellett teszi le a voksát, akkor Szentpétervár milyen döntéskényszerbe kerül.

Az egyik neuralgikus pont a nemzetközi konferencia összehívásának kérdése volt. Ebben az elképzelésben fontos szerep jutott Ausztriának, amely az angol diplomácia támasza és az angol külügyminiszter által tervezett bécsi nemzetközi konferencia házigazdája lett volna.⁶⁷¹ Az Oszmán Birodalom védelmét szem előtt tartó közös nyilatkozattételben Szentpétervár is részt akart venni, azonban – amellett, hogy együttműködési szándékáról tett tanúbizonyságot – kategorikusan elutasította a bécsi konferencián való részvételt. Ennek oka abban rejlett, hogy bár a MID egyetértett az Egyiptom elleni kollektív fellépés gondolatával, nem támogatta az indítványt, hogy egy angol–francia flotta vonuljon fel a tengersizoroknál. Továbbá nehezítette a döntést, hogy a konferencia fő szószólója éppen a cári udvarral szövetségben álló Ausztria volt. Metternich úgy vélte, a nemzetközi egyeztetés jár a legkisebb rizikóval a keleti kérdést illetően.

Az osztrák kancellár nem tárgyalta előzetesen orosz szövetségésével, mielőtt támogatni kezdte volna Palmerston javaslatát, amelyet I. Miklós cár a münchengräzti egyezmény megszegésének tekintett.⁶⁷² Azt azonban mégsem lehetett megkockáztatni, hogy Oroszországtól függetlenül tartsanak

⁶⁷⁰ Jelavich, 1969. 48.

⁶⁷¹ Schroeder, 1996. 737.

⁶⁷² Schroeder, 1996. 738.

konferenciát a keleti kérdésről, és Szentpétervár kimaradjon a rendezés folyamatából. A fenti érvek mellett az is felmerült, hogy abban az esetben, ha Oroszország nem vállalja a részvételt a tanácskozáson, nem csupán egy törökbarát szövetség szerveződhet a nagyhatalmak között, hanem akár egy orosz-ellenes koalíció is kialakulhat.⁶⁷³ A teljes távolmaradás ilyenformán tehát nem lehetett opció.

Az orosz külügyminiszter egyetértett azzal, hogy a török–egyiptomi nézeteltérést mielőbb rendezni kell, és abban, hogy maga a helyzet nem feltétlenül igényli Oroszország katonai beavatkozását, elengedő lesz a diplomáciai szerepvállalás, amennyiben Egyiptom nem fenyegeti Konstantinápolyt. A fő cél tehát távol tartani Ibrahim pasa seregeit az oszmán fővárostól.⁶⁷⁴ Nesselrode ezzel tisztán kijelölte az orosz külpolitika mozgásterét. A török–egyiptomi ellenségeskedést ugyanakkor javaslata szerint elsősorban a két félnek kell lezárnia közvetlen tárgyalások révén, hiszen ez egyúttal lehetővé tenné az 1833-as szerződés fenntartását és a külföldi nagyhatalmak érdekérvényesítő törekvéseinek mellőzését.⁶⁷⁵ Lord Palmerston elvetette azt az orosz koncepciót, hogy a török–egyiptomi válságot a két vetélkedő hatalom belügyének tekintsék egészen addig, amíg a küzdelem Szíria térségét érinti és nem eszkalálódik tovább.⁶⁷⁶ Illetve hangsúlyozta, hogy szerinte Oroszország látszólag „(...) elégedett a dolgok jelenlegi állásával.”⁶⁷⁷ Szentpétervár hezitálása nem vetett jó fényt az angol–orosz kapcsolatokra.

Nesselrode I. Miklósnak készített feljegyzésében részletezte, hogy az intenzív nemzetközi beavatkozás nem kívánt módon alakíthatja át Oroszország és a Porta viszonyát. Legfőképpen amiatt fejezte ki aggodalmát, hogy a szultáni kormányzat eltávolodik Szentpétervártól és nem fog többé védelmet nyújtani a tengerszorosoknál.⁶⁷⁸ Mindemellett az sem egészen világos, hogy mi Nagy-Britannia és Franciaország szerepe a jelenlegi konfliktusban, illetve milyen szándékok vezérlik őket a török politikájukban.⁶⁷⁹ Nesselrode tehát azt érezte, hogy túl sok a bizonytalansági tényező ahhoz, hogy döntésre jusson a nemzetközi fellépést illetően, miközben tartott attól, hogy Szent-

⁶⁷³ Puryear, 1969. 165–166.

⁶⁷⁴ Gorianov, S. M.: Le Bosphore et les Dardanelles. Paris, Paris Plon-Nourrit, 1910. 54.

⁶⁷⁵ Uo. 55.

⁶⁷⁶ Viscount Palmerston to Lord Beauvale. Foreign Office, 28 June 1839. In: Correspondence Relative to the Affairs of the Levant. Vol. I. 119.

⁶⁷⁷ Uo.

⁶⁷⁸ Idézi Gorianov, 56–57.

⁶⁷⁹ Uo. 56–57.

pétervár visszafogottsága hosszú távon a kücsük-kajnardzsai és drinápolyi békében rögzített jogaiknak felszámolásához fog vezetni.⁶⁸⁰

Az időközben zajló osztrák–orosz egyeztetések során kiderült, hogy Metternich álláspontja szilárd a konferencia ügyében, és ezen akkor sem hajlandó változtatni, ha Nesselrode és I. Miklós végül elutasítják Oroszország részvételét.⁶⁸¹ A Béccsel folytatott tárgyalásokkal párhuzamosan megindultak az egyeztetések a londoni kabinettel. Érdekes módon ez a stratégia – amely hivatalosan nem ment szembe a Metternich-féle politikával, sőt igazodott is hozzá azzal, hogy Oroszország végre hajlandóságot mutatott a közös konferenciára – az osztrák kancellár ellenszenvét váltotta ki.⁶⁸² Mindeközben a Porta helyzete megváltozott, és Egyiptommal való konfliktusa súlyosabbra fordult. Ibrahim pasa csapatai 1839. június 24-én Nezibnél elsöprő győzelmet arattak, pár nappal később pedig II. Mahmud szultán váratlanul meghalt. Utóda a fiatal és tapasztalatlan I. Abdül-Medzsid lett (1839–1861). A vere-ség és a hirtelen jött trónváltás nehézségei mellett az oszmán kormányzat helyzetét még egy további tényező súlyosbította: az Ahmed Fevzi pasa vezette tengeri haderő 1839 júliusában Egyiptom oldalára állt.⁶⁸³ Az események hatására Abdül-Medzsid tárgyalásokba bocsátkozott Mohamed Alival, a nagyhatalmak pedig ekkor már tartottak tőle, hogy a béke irányába mutató egyeztetések meghozhatják Egyiptom számára a kívánt függetlenséget és az általa megszerzett területek fölötti korlátlan uralmat. Egy ilyen fordulat mind brit, mind orosz szemszögből nézve kedvezőtlen lett volna, mivel a két nagyhatalom közel-keleti politikájában még mindig nagyobb realitása volt a gyenge és jól irányítható Oszmán Birodalom fenntartásának, mint egy újonnan létrejövő, erős és független arab állam támogatásának. Ráadásul Mohamed Ali azzal fenyegetőzött, hogyha a külföldi hatalmak kényszerítő erővel lépnek fel ellene, akkor az egyiptomi flotta a Boszporuszhoz vonul és azonali támadást indít az oszmán főváros ellen.⁶⁸⁴

Az angol–orosz partnerség lassan formát öltött. Nesselrode Pozzo di Borgo londoni orosz nagykövetnek a következőképpen vázolta a Nagy-Britanniával való együttműködés jelentőségét: *„Az általános béke fenntartására egyetlen és igaz veszély az lenne, (...) ha a kérdés megszűnne szimp-lán a Porta és Egyiptom közötti [ügynek] lenni. (...) európai bonyodalom*

⁶⁸⁰ Uo. 57.

⁶⁸¹ Puryear, 1969, 165.

⁶⁸² Puryear, 1931, 33–34.

⁶⁸³ Benke, 334.

⁶⁸⁴ Viscount Palmerston to the Marquess of Clanricarde. Foreign Office, 25 October 1839. In: Correspondence Relative to the Affairs of the Levant. Vol. I. 464.

lenne, amely attól a pillanattól kezdve számunkra is küszöbön áll.”⁶⁸⁵ Annak érdekében, hogy Szentpétervár megelőzze ennek a folyamatnak a betetőzését „(...) itt az ideje bizonyos korlátok közé szorítani a Szultán és Mohamed Ali küzdelmét, hogy ez a küzdelem semmilyen esetre se terjedhessen ki annyira, hogy veszélyeztesse az Oszmán Birodalom fővárosának biztonságát (...) ezért szükséges, hogy őszintén megállapodásra jussunk az európai nagyhatalmakkal (...).”⁶⁸⁶ Ebben az elhatározásában Oroszországnak új partnereket kell maga mellé állítania: „Ezen nagyhatalmak közül Nagy-Britannia vitathatatlanul az, amely a kérdés kimenetelére a legnagyobb befolyást tudja gyakorolni, és a legmeghatározóbb módon együtt tud működni Ófelsége békés szándékainak megvalósításában.”⁶⁸⁷ Amennyiben pedig Nagy-Britannia és Oroszország között megszületik a megállapodás és közösen lépnek fel a béke helyreállítására: „A többi szövetséges udvar kétségtelenül sietne csatlakozni, hogy egységesítsék erőfeszítéseiket (...).”⁶⁸⁸

Az orosz kormányzat 1839 szeptemberében Ernst Philipp von Brünnov bárót küldte Londonba tárgyalni Lord Palmerstonnal. A Brünnov-Palmerston találkozók alkalmával az orosz megbízott már egészen konkrét ajánlattal állt elő. Nesselrodétól kapott instrukciói alapján Oroszország hajlandó volt engedményekre, cserébe bizonyos kérdésekben hosszú távú eredményeket szeretett volna elérni. A cári udvar alkupozíciója kedvező volt, mivel ő maga is nagy téttel szállt be az alkudozásokba: hajlandó volt lemondani az unkiar-iszkeleszi egyezmény megújításáról. Palmerston évek óta arra törekedett, hogy valamilyen úton-módon megtörje az orosz–török egyezményt.⁶⁸⁹ Bár egyelőre annak előnyeit Szentpétervár még birtokolta – hiszen még érvényben volt a szerződés – már a pusztá tény, hogy az orosz kormány tárgyalási alpnak tekinti az 1833-as megállapodást, nagy súllyal bíró kijelentésnek számított. Oroszország cserébe azt kérte, hogy a hadiflottával rendelkező nagyhatalmak – tehát Nagy-Britannia és Franciaország – tekintsenek el az Oszmán Birodalom területi épségének garantálásától. Emellett az orosz fél rögzítette, hogy a Dardanellák hadiflották előtti lezárásának általános és közös alapelvnek kell lennie.⁶⁹⁰ Végül pedig Szentpétervár biztosítékot kért arra vonatkozóan, hogy a brit és a francia hadiflotta nem fog behajózni a Márvány-tengerre abban az esetben, ha Konstantinápoly az orosz–török védelmi egyezményre hivatkozva szövetségese segítségé-

⁶⁸⁵ Count Nesselrode to Count Pozzo di Borgo. St. Petersburg, 3/15 June 1839. In: Uo. 100.

⁶⁸⁶ Uo.

⁶⁸⁷ Uo.

⁶⁸⁸ Uo. 101.

⁶⁸⁹ Bodnár, 2017. 343.

⁶⁹⁰ Puryear, 1969, 166.

gét kéri. Tehát ha az orosz flotta megjelenik a szorosoknál, akkor London és Párizs nem mozgósítja saját tengeri erejét az orosz jelenlét ellensúlyozására. Ezzel elkerülhetővé válik a nagyhatalmak közötti nézeteltérés. Mivel ez utóbbi volt talán a legkényesebb pont, Nesselrode ezt azzal egészítette ki, hogy Oroszország kizárólag koalíciós kötelezettsége teljesítése miatt, török kérésre veti be a flottáját.⁶⁹¹ S a cári kabinet ebben a helyzetben már nem csak pusztán a Porta partnereként, hanem a nemzetközi szövetség tagjaként, az európai nagyhatalmakkal összhangban cselekedne.⁶⁹²

Brünnov és Palmerston konzultációjának eredményeképpen döntés született a nemzetközi konferencia megrendezéséről és a közel-keleti válságban történő együttműködéséről. Az egyik legnagyobb eredmény – amely nem elsősorban a brit diplomácia sikerének, hanem az orosz külügy engedékenységének tanúsítható – az unkiar-iszkeleszi egyezményhez kötődik. Oroszország – ahogyan már korábban is említettük – hajlandó volt eltekinteni az orosz–török defenzív szerződés meghosszabbításától, s ezzel felajánlotta Londonnak azt, amiért az már hat éve küzdött: az Orosz Birodalom tengerszorosokra vonatkozó privilégiumai megszűnnek. Bár a cári kormányzat lemondott a kizárólagosság jogáról, az unkiar-iszkeleszi szerződés legfontosabb pontját nem akarta teljesen veszni hagyni, s ha nem is ugyanolyan mértékű, de hasonló biztonsági garanciát várt el az angol–oros együttműködéstől. Brünnovnak tehát el kellett érnie, hogy a Porta lezárja a tengerszorosokat. Amint Palmerston beszámolójából kiderült, éppen ez képezte az egyik fő kérdésfelvetést: „*Ófelsége kormánya készen áll elfogadni a Brünnov báró által javasolt teljes rendezést, egyetlen pontot kivéve (...) amely, anélkül, hogy lényegében megváltoztatná a tervet, elmozdítana egy akadályt, amelyet Ófelsége kormánya máskülönben leküzdhetetlennek tartana.*”⁶⁹³ Az angol külügyminiszter helyeselte, hogy „*(...) a két szorosnak zárva kellene lennie minden külföldi hadihajó előtt (...)*” – de kiegészítette az elképzelést azzal, hogy előfordulhat olyan vészhelyzet, amely során a „*(...) szorosok egyike nyitva állna az egyik fél számára [Oroszország], egyidejűleg a másíknak szintén nyitva kellene lennie a többi fél számára; azért, hogy egyenlőség legyen a két szoros használatában, amikor kinyitják és lezárják [azokat].*”⁶⁹⁴ Emellett Palmerston azt is egyértelművé tette, hogy ezt a különleges eljárásrendet a tervezett nemzetközi konvencióba szintén

⁶⁹¹ Uo.

⁶⁹² Viscount Palmerston to the Marquess of Clanricarde. Foreign Office 25 October 1839. In: Correspondence Relative to the Affairs of the Levant. Vol. I. 464–465.

⁶⁹³ Uo. 466.

⁶⁹⁴ Uo. 467.

bele szeretnék foglalni, így ha szükségessé válik, hogy Oroszország flottája átkeljen a Boszporuszon, a brit erők is átvonulhatnak a Dardanellákon.⁶⁹⁵

Brünnovnak nem volt felhatalmazása, hogy eltérjen az eredeti feltételektől, így az új fejleményekkel kapcsolatban a brit kormányzat nem kapott azonnal választ, az orosz meghatalmazottnak egyeztetnie kellett a hivatalos állásfoglalást, ezért addig az angol–orosz tárgyalások felfüggesztésre kerültek, és közel kéthónapos szélcsend köszöntött be Nagy-Britannia és Oroszország szövetségének alakulásában. Palmerston tudta, hogy fajsúlyos kérdést bolygatott meg, de remélte, hogy nem fog a további együttműködés útjába állni, a bizonytalanság azonban az idő múlásával arányosan nőtt.⁶⁹⁶ Novemberben már a berlini angol követ is arról írt, hogy a szünet egyre csak növeli a török–egyiptomi válság kockázatát, és mielőbbi cselekvésre van szükség.⁶⁹⁷ Nesselrode ugyanakkor kivárt és az orosz kormány egyáltalán nem kapkodott a válaszadással. Lord Clanricarde, aki napi szintű összeköttetésben állt az orosz külügyminiszterrel, november 18-án küldött levelében már arról számolt be, hogy napokon belül megszületik a döntés.⁶⁹⁸ Végül a pozitív válasz érkezését ugyanő erősítette meg november 22-i levelében.⁶⁹⁹ Nesselrode ugyanezen a napon küldte el Londonba a cári kormányzat hivatalos válaszát, amelynek bizakodó hangvételű tartalmáról a szentpétervári angol nagykövetet is tájékoztatta. Eszerint elfogadják Palmerston javaslatát, hogy a korábbi elvek mentén folytatódhassanak a tárgyalások.⁷⁰⁰

Miután Brünnov 1839 decemberében visszatért Angliába, még hónapokon át tartottak az egyeztetések, végül 1840 áprilisában hivatalosan is megnyílt Londonban a nemzetközi konferencia Nagy-Britannia, Oroszország, Ausztria és Poroszország részvételével, valamint a Porta képviselőivel. Itt állapodtak meg a felek Mohamed Ali visszaszorításának eszközeiről és a tengerszorosok használatának alapelveiről. Egyetértés született arról, hogy amennyiben Konstantinápoly védelme orosz katonai fellépést követelne meg, úgy az akcióban a többi szövetséges egyaránt részt vehet,⁷⁰¹ valamint arról, hogy a Porta békeidőben lezárja a szorosokat minden külföldi

⁶⁹⁵ Uo.

⁶⁹⁶ Viscount Palmerston to the Marquess of Clanricarde. Foreign Office, 19 November 1839. In: Correspondence Relative to the Affairs of the Levant. Vol. I. 510–511.

⁶⁹⁷ Sir George Hamilton to Viscount Palmerston. Berlin, 13 November 1839. In: Uo. 509.

⁶⁹⁸ The Marquess of Clanricarde to Viscount Palmerston. St. Petersburg, 18 November 1839. In: Uo. 529–530.

⁶⁹⁹ The Marquess of Clanricarde to Viscount Palmerston. St. Petersburg, 22 November 1839. In: Uo. 531.

⁷⁰⁰ Count Nesselrode to M. de Kisseleff. St. Pétersbourg, 10/22 Novembre 1839. In: Uo. 531–533.

⁷⁰¹ Puryear, 1969, 170.

állam hadiflottája előtt.⁷⁰² A szerződő felek ezeket az intézkedéseket az első londoni konvencióban és annak kiegészítő dokumentumaiban fektették le 1840. július 15-én. Az egyezmény a kooperáció megteremtésén túl ajánlat-tétel és egyben ultimátum is volt az egyiptomi helytartó felé. Ebben a londoni, bécsi, berlini és szentpétervári kormányzat elismerte Mohamed Ali uralmát Egyiptomban és Palesztinában, azzal a feltétellel, hogy a többi terület – kiváltképpen Szíria – visszakerül a szultán fennhatósága alá.⁷⁰³ Mohamed Ali egészen addig visszautasította a feltételeket, amíg maga mellett tudta Franciaországot. A társult hatalmak azonban nem engedtek a követeléseikből, és a júliusi dokumentum ellenszegülés esetén közös fellépést helyezett kilátásba a tengerszorosok térségében a Portát érő agresszió visszaszorítására.⁷⁰⁴ A párizsi kormányzat meghátrálásra kényszerült a nagyhatalmi összefogással szemben, a személycserével járó⁷⁰⁵ külpolitikai fordulat pedig az egyiptomi erőket is visszavonulásra ösztönözte.⁷⁰⁶

1841 januárjában immáron az öt nagyhatalom részvételével nyílt meg az újabb londoni konferencia. A francia fordulatot követően Mohamed Ali feladta Szíriát, de saját birtokként megtarthatta Egyiptomot.⁷⁰⁷ A nagyhatalmak közben előkészítették az újabb nemzetközi szerződés szövegét, amely deklarálta a török–egyiptomi konfliktus lezárását és hosszú távon rendezte a Boszporusz és a Dardanellák használatára vonatkozó szabályokat. Az 1840-es első londoni konvenció nyomán a nagyhatalmak egy tartós megállapodás aláírására tettek javaslatot. Az 1841. július 10-én aláírt második londoni konvencióban újból megerősítették a szultán tengerszorosok fölötti rendelkezési jogát és azt, hogy ennek megfelelően a nagyhatalmak kötelező érvényűnek tekintik az erre vonatkozó oszmán intézkedéseket.⁷⁰⁸ Az új szabályozás értelmében a nagyhatalmak nem folytathattak egyoldalú tárgyalásokat a tengerszoros használatának ügyében. Ez gyakorlatilag kizár-

⁷⁰² Convention conclue entre les Cours de la Grande-Bretagne, d'Autriche, de Prusse, et de Russie, d'une part, et la Sublime Porte Ottomane, de l'autre, pour la Pacification du Levant, signé à Londres, le 15 Juillet, 1840. In: Correspondence Relative to the Affairs of the Levant. Vol. I. 727–734.

⁷⁰³ Ormos – Majoros, 73.

⁷⁰⁴ Convention conclue entre les Cours de la Grande-Bretagne, d'Autriche, de Prusse, et de Russie, d'une part, et la Sublime Porte Ottomane, de l'autre, pour la Pacification du Levant, signé à Londres, le 15 Juillet, 1840. In: Correspondence Relative to the Affairs of the Levant. Vol. I. 729.

⁷⁰⁵ Adolphe Thierst leváltását követően a külügyek élére François Guizot került. Schroeder, 1996. 750.

⁷⁰⁶ Ormos – Majoros, 74.

⁷⁰⁷ Киняпина, 224.

⁷⁰⁸ Protocole d'une Conférence tenue au Foreign Office, 10 Juillet 1841. In: Correspondence Relative to the Affairs of the Levant. Vol. II. London, T. R. Harrison, 1841. 764–765.

ta annak lehetőségét, hogy egy újabb unkiár-iszkeleszihez hasonló kizárólagos megállapodás születessen.⁷⁰⁹ Másrésztől az egyezmény kimondta, hogy a Porta békeidőben nem engedi más államok flottáját áthajózni a Boszporuszon és a Dardanellákon.⁷¹⁰ Ezenfelül indítványozták Franciaország társulását, a párizsi kormányzat pedig három nappal később, 1841. július 13-án hivatalosan is csatlakozott a szerződéshez, amely azzal egészült ki, hogy a hadihajó-áthaladás korlátozása alól kivételt képeznek a kisebb könnyűszerkezetes hadihajók, amelyeket a Portával baráti államok követségének tagjai használnak.⁷¹¹ A Dardanella–egyezményt minden európai nagyhatalom szentesítette, ezzel a végső diplomáciai mozzanattal pedig teljessé vált a közel-keleti válság rendezése.⁷¹²

A második egyiptomi válság a pentarchia nemzetközi együttműködése és a brit–orosz kapcsolatok szempontjából új fejezetet nyitott. Az angol–orosz viszonyrendszerben a keleti krízis sem tudott már olyan helyzetet eredményezni, hogy újra életbe lépjenek az 1826-os mechanizmusok. Bár volt közös párbeszéd Anglia és Oroszország között, az inkább volt egy általánosabb – az európai nagyhatalmi rendszeren belüli – együttműködés, mint tényleges angol–orosz politikai szövetség. Az 1841-es megállapodás látszólag brit győzelmet hozott, hiszen Palmerston külpolitikájának egyik fő célkitűzése, hogy hatályon kívül helyezze az 1833-as orosz–török védelmi szerződést, sikerrel járt.⁷¹³ Az orosz diplomácia azonban a londoni konvenció létrejöttét egyáltalán nem értékelte vereségként, az unkiar-iszkeleszi egyezményről való lemondást egy hosszú távon kedvezőbb és békésebb feltételeket biztosító kompromisszumnak tekintette, amely beleillett a Nesselrode-féle visszafogott, angolbarát politikai irányvonalba⁷¹⁴ és amely lehetővé tette, hogy az eredeti formájában tarthatatlanná vált orosz–török szerződés „(...) *más formában tovább éljen*”.⁷¹⁵ Oroszország az új nemzetközi helyzethez igazodva – a Földközi-tengerre való kijutás korlátozása mellett is – biztosítani tudta déli határainak védelmét, hiszen nem csak az ő hadiflottája szorult ki a mediterrán térségből, hanem az angoloké is a Fek-

⁷⁰⁹ Георгиев, 182.

⁷¹⁰ Uo. 183.

⁷¹¹ Convention between Great Britain (and Austria, France, Russia, Prussia) and Turkey, respecting the Passage of the Dardanelles and Bosphorus, by Ships of War. Signed at London, 13 July 1841. In: Hertslet Commercial Treaties. Vol. VI. London, Darling and Son Ltd., 1898. 837–838.

⁷¹² Uo. 836–838.

⁷¹³ Георгиев, 184.

⁷¹⁴ Schroeder, 737–738.

⁷¹⁵ Idézi Puryear, 1969, 174.

te-tengerről, ami lényegében kiegyenlített helyzetet hozott Nagy-Britannia és Oroszország között.

A válság éveit az Oszmán Birodalom belpolitikájában új szakaszt nyitottak meg. I. Abdül-Medzsid szultán – apja munkáját folytatva – 1839. november 3-i rendeletében új reformokat vezetett be. A Gülhánei Hatt-i Serif a polgári átalakulás irányába ható intézkedéssorozat volt. A szultáni leirat főbb pontjai között szerepelt a becsület, az élet és a tulajdon védelme, a modernizált adórendszer és arányosított teherviselés, vallási hovatartozástól független jogegyenlőség, nyíltabb és átláthatóbb igazságszolgáltatás, általános és meghatározott időre szóló hadkötelezettség bevezetése.⁷¹⁶ Bár a szultán abszolút hatalmának korlátozásában még nem történtek lépések, mégis fordulópont volt ez a Porta számára. Az 1839-es Hatt-i Seriffel vette kezdetét ugyanis a Tanzimát, vagyis a nagy újjászervezés korszaka, amely a következő évtizedekben számos előremutató változást eredményezett az Oszmán Birodalom gazdasági-társadalmi viszonyaiban. A központi kormányzat érzékelte a modernizációs folyamatok végrehajtásának szükségességét, amely nem csupán a belső problémák felszámolása, hanem a Porta nemzetközi hatalmi erőterében elfoglalt helyének és szerepének megőrzése miatt szintén fontos volt. Külső és belső gyengeségét az 1830-as évek válságai többszörösen igazolták. A konstantinápolyi kormányzat a birodalom integritását veszélyeztető helyzetekben pedig rendszerint külső politikai és/vagy katonai segítségnyújtásra szorult. Míg az 1820-as évek görög válságában ez a támasz a Mohamed Ali vezette Egyiptom volt, addig a következő évtizedben éppen a török vazallus állam ellensúlyozásában az európai koncert tagjaira kellett támaszkodnia. A Porta azonban a nehézségek ellenére mindvégig megőrizte aktív cselekvőképességét és a keleti kérdés, valamint a hozzá kapcsolódó problémahalmazok kezelésének állandó és meghatározó tényezője maradt.

⁷¹⁶ Bailey, 195.; Matuz, 179–180.

Kitekintés a brit–orosz érdekellentétek közép-ázsiai régiójára

Bár a kötet témájának fő vezérfonalától elkanyarodunk, egy rövid kitekintés erejéig mégis fontos kitérni arra, hogy a keleti kérdés mentén kialakuló brit–orosz nagyhatalmi rivalizálás az 1830-as évek végére hogyan eszkalálódott újabb területekre, túlhaladva immáron a keleti kérdés kereteit és átvezetve minket a század második felében kibontakozó „*nagy játszma*” (*Great Game*) problematikájára. Az 1835 utáni brit–orosz vetélkedés egyik meghatározó geopolitikai színtere lett Herat és a szélesebb értelemben vett afgán térség. A régió fölötti befolyásszerzés ambíciója, valamint Nagy-Britannia és Oroszország konfrontációjának gyökerei egészen az 1830-as évek közepéig vezethetők vissza, amikor az Oszmán Birodalom szomszédságában terjeszkedni próbáló Perzsa állam Herat fejedelemségének annektálásával kívánta helyzetét stabilizálni a térségben. A folyamat azonban mind angol, mind orosz részről egyaránt politikai beavatkozást vont maga után, amely London és Szentpétervár kapcsolatában 1837–1838-ban újabb nézeteltérést eredményezett. A teheráni kormányzat ugyanis ekkorra szánta el magát a Herat ellen irányuló területszerző háborúra.

Az afgán térség politikai heterogenitása és a kis fejedelemségek kiszolgáltatottsága okán a Perzsa Birodalom és India közé ékelődött terület az expanzió lehetséges irányává vált, nem csupán Teherán, hanem Szentpétervár számára is. Oroszország élénk érdeklődést mutatott a közép-ázsiai államok iránt, de az azok meghódítását célzó külpolitikai tervek majd csupán az 1860–1870-es években realizálódtak, és a krími háború lezárásáig az Oszmán Birodalom által ellenőrzött területek mellett Afganisztán csupán másodlagos geopolitikai színtér maradt. A tárgyalt időszakban a herati, kabuli, kandahári és pesavari kánóságok a perzsa térhódítás relációjában, annak potenciális alanyaiként kerültek a figyelem középpontjába. A felsorolt államok valódi értéke pedig a rajtuk keresztül vezető kereskedelmi utakban rejtett, amelyek Indiával teremtettek közvetlen gazdasági összeköttetést.⁷¹⁷ Ugyanezen érv miatt volt a Foreign Office számára kulcsfontosságú a négy kánóság függetlenségének megőrzése és idegen fennhatóság alá kerülésének megóvása. Abban az esetben pedig, ha mégis sor kerülne a szuverén fejedelemségek felszámolására, nem mind egy, hogy azt melyik állam – a Perzsa Birodalom vagy Oroszország –

⁷¹⁷ Habberton, William: *Anglo–Russian Relations Concerning Afghanistan 1837–1907*. Urbana, The University of Illinois, 1937. 11.

hajtja végre. Lényegében London ez irányú aggodalma okozta a fő dilemmát és az 1838-as diplomáciai affér kiváltó okát. Oroszország ugyanis ez idő tájt szorosabbra fűzte külkapcsolatait Perzsiával és az általa bekebelezni kívánt Herattal is.

Az orosz–perzsa vonal erősödése vélhetően azt a félelmet erősítette fel a Foreign Office-ban, hogy a Portával megkötött unkiár-iszkeleszi egyezmény után Oroszország a közel-keleti térség másik nagyhatalmával szintén számára kedvező és kölcsönös védelmi szerződést ír alá, kikölkentve ezáltal Nagy-Britanniát a Teheránnal több mint húsz éve fennálló szövetségesi társulásból. Az 1814-ben aláírt dokumentum értelmében a Perzsa Birodalom semlegességet vállalt és nem engedte saját területein átvonulni olyan államok hadseregeit, amelyek ellenséges viszonyban állnak Angliával.⁷¹⁸

A perzsa sah 1837-ben állt elő a herati hadjárat tervével. Az orosz külügyminiszter pedig előzetesen biztosította a Foreign Office vezetőjét arról, hogy abban az esetben, ha a teheráni kormányzat valóban megindítja a területszerző háborúját az afgán fejedelemség ellen, Oroszország nem fogja ebben támogatni. A vitás helyzetet az teremtette London és Szentpétervár között, hogy egyes hírforrásokra alapozva a brit külügy azt állította, hogy I. O. Szimonyics gróf teheráni követ misszója során az orosz kabinet támogatásáról biztosította a perzsa uralkodót.⁷¹⁹ Az afgán helyzetet elemző feldolgozásában William Habberton arra az álláspontra jutott, hogy a rendelkezésre álló források alapján valóban nem lehet tisztán látni az 1837-es eseményeket, mivel azok egymásnak ellentmondóak. A MID állásfoglalása és az orosz delegált tevékenysége kapcsán felmerülő hírek valóban nagy kontrasztot mutattak. Az általunk vizsgált időszak angol–orosz kapcsolattörténetében pedig láthattunk már példát arra, amikor egy követ szembement saját kormányának utasításával – lásd Lord Strangford példáját. Lehetséges, hogy Oroszország és a perzsa–afgán háború ügyében hasonló mulasztás történt Szimonyics gróf részéről, mint 1825 őszén a szentpétervári brit nagykövet esetében. A brit közbenjárás és az orosz mentegetőzés mindazonáltal hatástalan maradt. A perzsa hadsereg 1837 novemberében megindította Herat elleni háborúját.⁷²⁰

A közép-ázsiai állam függetlensége azonban olyan neuralgikus pontnak bizonyult, amely a brit diplomácia aktivizálódása mellett már fegyve-

⁷¹⁸ Definitive Treaty with Persia, concluded at Tehran. 25th November 1814. In: *Treaties with Persia*. Presented to both Houses of Parliament by Her Majesty's Command. London, Harrison and Son, 1839.

⁷¹⁹ Habberton, 13–14.

⁷²⁰ Uo.

res beavatkozást vont maga után. Az elmúlt két évtized angol válságkezelési módszereiben kizárólag egy alkalommal – és akkor is közös nagyhatalmi koalíción belül – került sor fegyveres intervencióra. Ezért a herati háborúba való brit beavatkozás olyan kiemelt eseménynek számított, amely rávilágított a brit külpolitikai gondolkodásmód egyik fő mozgatórugójára: a brit tőkeérdekeltségek és India védelmének létfontosságára. Mint ahogyan Sir Henry Ellis teheráni brit nagykövete egy 1837-es jelentésében megfogalmazta: „*Afganisztánra úgy kell tekinteni, mint az Indiai Birodalmunk határvidékére (...)*”,⁷²¹ ennél fogva az afgán térség fenyegetettsége egyenlőséget mutat a brit koronagyarmat veszélyeztettségével, amely azonnali és szükséges katonai beavatkozást sürgetett.

A brit lépés orosz vonalon hasonló, ám kisebb volumenű reakciót váltott ki. A MID egy expedíciós hadjáratot indított a Hívai Kánságba, hivatalosan azért, hogy az ott jogtalanul fogva tartott orosz állampolgárokat kiszabadítsa.⁷²² Az orosz csapat elindítására a britek kabuli intervenciója alatt került sor és éles bírálatot kapott a Foreign Office részéről, amely késznek mutatkozott a szomszédos államba is hadjáratot vezényelni, ha a Hívai Kánság önállósága forog kockán.⁷²³ Nagy-Britannia tehát kész volt erőt mutatni Oroszországgal szemben, ha a tét India geostratégiai védelmének megtartása volt. Bár az ügyből nem lett komolyabb konfliktus, mivel a brit és az orosz csapatok között nem került sor összecsapásra, ennek a mozzanatnak mégis számottevő jelentősége van: ez volt az első olyan alkalom, amikor valóban realitása mutatkozott annak, hogy Nagy-Britannia és az Orosz Birodalom már nem csupán diplomáciai fórumokon, hanem a hadszíntéren is képesek lennének megütközni. A tétetek megemlése pedig azért nem okozott nagyobb dilemmát most már a brit kabinet számára sem, mert egy Európán kívüli térségről volt szó.

A helyzet feloldásában szerepe volt a Nesselrode által Nagy-Britannia irányában foganatosított mértéktartó külpolitikának, amelyet az 1837-es Vixen-konfliktus vonatkozásában már alkalmazott. Az expedíciós csapatokat még Orenburgból visszahívták, a londoni kabinet pedig az orosz gesztust látván visszafogottabb hangnemre váltott.⁷²⁴ Az angolok herati háborúja 1842-ben ért véget, a brit csapatok ekkor vonultak ki a térségből.⁷²⁵ A brit–orosz affér még a válsághelyzet kialakulását megelőző pillanatban véget ért, de jelzésértékű volt, hogy a két fél közötti diplomá-

⁷²¹ Idézi: Uo. 12.

⁷²² Habberton, 20.

⁷²³ Uo. 21.; Орлик, 1995. 250.

⁷²⁴ Habberton, 21.

⁷²⁵ Uo. 21–22.

ciai viták vagy nézeteltérések most először jutottak el a közvetlen fegyveres összecsapás előszobájába. Az új helyzet és az új geopolitikai régió pedig hosszú távon konstans feszültséget és nézetkülönbséget szült a két – immáron visszafordíthatatlanul – riválissá vált nagyhatalom között.

Konklúzió

A könyvben arra vállalkoztunk, hogy képet adjunk Nagy-Britannia és Oroszország keleti kérdésben alkalmazott válságkezelési mechanizmusainak jellegéről, azok módszertanáról és a kríziskezelés formáját meghatározó tényezőkről. A vizsgálatok alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy a két európai nagyhatalom konfliktuskezelési attitűdjében időszakosan elkülöníthető tendenciák figyelhetők meg. Ezeken a trendeken vagy irányvonalakon belül pedig eltérő eljárás módok körvonalazódtak. A nemzetközi konfliktusok tekintetében fogantatosított elvek, koncepciók és külpolitikai stratégiák közötti különbségek nem csupán periodikusan, hanem geopolitikai színterekre tagoltan is eltérést mutatnak. Ennek alapján Nagy-Britannia és az Orosz Birodalom válságkezelési módszereinek karaktere térben és időben determinálható. Az időbeli keret, vagyis az 1821–1841 közötti időszak két nagyobb etapra bontható: az 1821–1830-ig és az 1830–1841-ig terjedő periódusra. A kronológiai felosztás ugyanakkor szoros összefüggést mutat a konfliktusok regionális elhelyezkedésében. Mivel három geopolitikai régió: 1. Balkán; 2. Fekete-tenger (amely magában foglalta a Kelet-Balkán és a Kaukázus területeit) és 3. Közel-Kelet (valamint érintőlegesen a közép-ázsiai térség) érintettsége is ugyanezen intervallumokhoz rendelhető. 1821–1830 között a Balkán, míg 1830–1841 között egymással párhuzamosan a Fekete-tenger és a Közel-Kelet térsége vált a nagyhatalmi konfliktuskezelés színterévé. A Foreign Office és a MID külpolitikája, valamint helyzetmegoldási képessége ezen területek nemzetközi kapcsolatok viszonyrendszerében betöltött helyzetéhez és a helyi politikai viszonyokhoz igazodtak. A földrajzi tényező mellett az adott államok válságkezelési mechanizmusaira és külpolitikai elképzeléseire azonban külső és belső faktorok szintén hatással voltak.

Utóbbi kategóriájába tartoznak a belpolitikai tényezők, amelyek Nagy-Britannia esetében 1815–1822 között, valamint az 1830-as évek elejének reformidőszakában; míg Oroszország tekintetében az 1825. november-decemberi trónváltás és a dekabrista felkelés következményeképpen érdemben befolyásolták a szóban forgó nagyhatalmak külpolitikáját. Bár összességében a belpolitika a vizsgált évtizedekben nem gyakorolt folyamatos befolyást a Foreign Office és a MID munkájára, a keleti kérdés válságkezelésének adott szakaszaiban mindenképpen számításba kellett venni a fenti eseményeket. A belügyek mellett a belső politikaformáló tényezők közé sorolható még Nagy-Britannia és Oroszország gazdasági orientációja. Nagy-Britannia számára a levantei kereskedelem, valamint az indiai kornagyarmatával való összeköttetésének garantálása a külügyek formálásában

alapvetően gazdaságcentrikus szemléletmód érvényesítését követelte meg, a Foreign Office ennek megfelelően a brit gazdasági érdekeltségek mentén dolgozta ki a keleti kérdésben és az Oszmán Birodalomban alkalmazott politikáját. A szentpétervári kormányzat gazdasági prioritását Oroszország déli tartományainak a földközi-tengeri kereskedelembe való bekapcsolásának igénye és az Oszmán Birodalom határain belüli orosz gazdasági tevékenység intenzitásának növelése képezte. Bár ezen folyamatok érintőlegesen említésre kerültek, a mű diplomáciatörténeti jellege miatt a gazdasági folyamatok részletes elemzésére nem került sor.

A válságkezelési mechanizmusok jellegét meghatározó belső tényezők harmadik eleme a politikaformáló személyek attitűdje volt: ennek kapcsán brit oldalon a hivatalban lévő külügyminiszterek egyéni gondolkodásmódja és keleti kérdésben megfogalmazott koncepciója került megvilágításra George Canning, Wellington herceg és Lord Palmerston esetében; míg orosz kontextusban a birodalom nemzetközi kapcsolatait meghatározó főszereplők maguk az uralkodók – I. Sándor és I. Miklós – voltak, azzal a kitételrel, hogy sajátos véleményük és külpolitikai stratégiájuk kiépítésében a MID külügyi apparátusa komoly háttérmunkát végzett. A brit külügyminiszterek külpolitikai gondolkodásmódja két fő típusra bontható: az Oroszországgal való kapcsolatot *kooperatív alapokra helyező* koncepció, ami a kívánt brit külpolitikai és külgazdasági célok elérése érdekében átmeneti és szükség-szerű együttműködés kialakítására törekedett a szentpétervári kabinettel. Ebben az esetben maga az orosz szövetség a problémamegoldás egyik eszközeként jelent meg. A másik alternatívát pedig éppen ellenkezőleg az *Oroszországgal szembeni ellensúly* megerősítése és a keleti kérdésben megnyilvánuló orosz politikai ambíciók/és vagy válságkezelési módszerek hatásainak kiegyenlítése képezte. Erre hozható fel példaként az 1828–1829-es orosz–török háború utáni időszak, amikor a londoni kormányzat az Orosz Birodalom által elért sikerek hatására korábbi szövetségesi kötelekeinek fokozatos felszámolására és az orosz befolyásnövekedés Balkán-térségben történő kompenzálására törekedett. A két elmélet közötti cezúrát az 1827–1828-as év képezte. Az azt megelőző időszak Canning-féle politikája az oroszbarát; míg a Wellington herceg és a Lord Palmerston nevével jelzett időszak az oroszellenes külpolitikai magatartás jegyeit viselte magán. Az Oroszországgal való kapcsolat jellege pedig a válságkezelés brit módszertanát is átformálta. A keleti kérdésben való közös fellépés és konszenzusra törekvés helyett *a szeparált problémamegoldás* kerül előtérbe, vagyis 1830 után mindkét állam a maga politikai stratégiájának megfelelően alakította keleti politikáját.

Az orosz diplomácia jellegére hatással volt az orosz uralkodók, I. Sándor és I. Miklós gondolkodásmódja. Nagy-Britannia irányában képviselt politikájukban azonban nem tapasztalhatóak éles váltások. Az *angol-orientált* attitűdjéhez a MID konzekvens módon ragaszkodott az 1820–1830-as évek folyamán, függetlenül a brit részről 1828 után megfigyelhető távolságtartástól. Oroszország keleti kérdésben elért sikerei mellett ugyanis ragaszkodott a brit politikai és ezáltal a gazdasági összeköttetéseinek fenntartásához, amelyeknek meglétét nem akarta nagyobb nemzetközi konfliktus révén kockáztatni. Az orosz külpolitika angol viszonylatban és a keleti kérdés vonatkozásában alkalmazott teóriája ennél fogva a *mérsékletesség* elvére épült.

A problémakezelést befolyásoló külső faktorok között mindenekelőtt az európai nagyhatalmi szisztéma keretein belül kialakult szövetséges rendszer(ek) változó feltételeihez való alkalmazkodás érdemel említést. A Négyes Szövetség és a Szent Szövetség keretein belül létrejött nemzetközi együttműködés a kongresszusi rendszer működtetése mellett sem volt képes a konfliktuskezelés terén egységes és a vezető nagyhatalmak számára elfogadható opciót kínálni sem az európai ügyek, sem pedig a keleti kérdés tekintetében. Utóbbi esetben pedig különösen nehezzé tette az 1821 után kialakuló válsághelyzetek kezelését az a momentum, hogy az 1814–1815-ben új alapokra fektetett *kontinentális egyensúlyi rendszert* a hanyatló *Oszmán Birodalom nemzetközi helyzetének és belső problémáinak* – amelyek a 18–19. század fordulójától kezdve a Porta hatalma ellen irányuló fegyveres nemzetiségi mozgalmak szervezésében realizálódtak (lásd első és második szerb felkelés; görög felkelés/szabadságharc) – *figyelembe vétele nélkül alakították ki*. Mivel a keleti kérdés egyáltalán nem képezte a bécsi kongresszus egyeztetéseinek tárgyát, ezért az 1820-as évektől jelentkező konfliktusok kezelésében nem mutatkozott összhang vagy bármilyen közös irányelv. A keleti kérdés európai rendezésben való mellőzésével egy olyan hatalmi tényező maradt ki a kontinentális béke megteremtésének folyamatából, amely a Balkán, valamint a Fekete-tenger és a Földközi-tenger gazdasági-politikai status quójának őrzője volt. A regionális ügyekben érintett nagyhatalmak ezért a *kollektív (vagy konszenzus alapú) keleti politika* hiányában önálló érdekérvényesítési stratégiák és válságrendezési eszközök révén kezelték a keleti kérdés ügyeit. A módszer legmarkánsabban Nagy-Britannia és Oroszország tekintetében figyelhető meg – ennek során pedig London és Szentpétervár módszereikben eltérő, eszköztárukban azonban hasonló elemeket felsorakoztató válságkezelési mechanizmusokat működtetett.

Az eszközök tekintetében három fő típust különítettünk el: a *be nem avatkozás elvét*, a *diplomáciai úton történő tárgyalást*, valamint a *közbeavatkozás* két altípusát: a *közvetítést (mediációt)* és *fegyveres intervenciót*, annak ellenére, hogy ez a két kategória élesen elkülönül egymástól, a békés egyeztetésektől a katonai fellépésig vezető folyamat egyes szakaszai sokkal árnyaltabb képet mutattak. Különösen igaz ez az 1820-as évek keleti konfliktusára, amely a balkáni geopolitikai színtérré összpontosult. A görög ügy kezdeti szakaszában a nagyhatalmi passzivitás dominált, majd 1824–1825-ben a diplomáciai úton történő rendezés lehetősége került előtérbe, amely az angol–orosz együttműködés kialakulásával párhuzamosan öltött formát. London és Szentpétervár az 1826-os protokoll megkötésével igyekezett biztosítani a válság békés úton – nagyhatalmi közvetítés révén – történő kezelésének lehetőségét. A brit–orosz–oszmán egyeztetések kudarca és a Moreában zajló török–egyiptomi hadjárat eredményei azonban más megoldás keresésére ösztönözték a két szövetséges államot. Az újragondolt és megerősített koalíció pedig 1827-ben új szintre emelte a konfliktus kezelését, amely már a katonai kényszerítés erejét alkalmazta.

A Fekete-tenger és a Közel-Kelet térségének estében más jellegű kríziskezelések figyelhetők meg. A közös angol–orosz problémamegoldás lehetősége elveszítette realitását, mivel a két nagyhatalom között a görög ügy utolsó fázisában felszínre kerültek azok a geopolitikai ellentétek, amelyek – a vizsgált időszak keretein belül – kizárták London és Szentpétervár keleti kérdésben történő további együttműködését. A konfrontáció forrása az Oszmán Birodalommal szembeni eltérő brit–orosz politikai irányvonalban mutatkozott. Oroszország befolyásának növekedése a Balkánon és a Kaukázus térségében az 1828–1829-es orosz–török háborút követően azt demonstrálta Nagy-Britannia számára, hogy az Orosz Birodalom angol szövetségesétől függetlenül is kész aktívan fellépni adott konfliktusokban, illetve, hogy a brit–orosz koalíció fenntartása nem jelent visszatartó erőt az Oszmán Birodalom felé irányuló orosz befolyás- és területszerző ambíciók vonatkozásában. Az 1830-as évek válságkezelésében ezért immáron *az egyéni cselekvés és az egyéni helyzetkezelés* valósult meg a Foreign Office és a MID részéről, az ebben az időszakban jelentkező válsággóccok vagy vitás pontok pedig nem emelkedtek nemzetközi diplomáciai fórumra.

A Nagy-Britannia és Oroszország közötti súrlódások a Kaukázus és a közép-ázsiai térségben mutatkoztak meg leginkább. A vitás helyzetek kezelése azonban mindvégig megmaradt a tárgyalásos módszer keretein belül. Szentpétervár esetében a diplomáciai megoldás mellé – a fentebb már említett okokból adódóan – egyfajta visszafogott attitűd társult, míg az angol

külügyi vezetés stílusában és eljárás módjában a korábbi évtizedhez képest érdemi változás figyelhető meg. A Vixen-affér és az afgán fejedelemségek ügyében alkalmazott határozottabb fellépés nem csupán a brit külpolitika új tendenciáját, hanem a közép-ázsiai régió szerepének felértékelődését is előrevetítette. Oroszországnak a térségbe irányuló lassú, de folyamatos expanziója és India stratégiai védelmének kérdése pedig hosszú távon olyan ütközőpontot jelentett, amely évtizedekre meghatározta London és Szentpétervár kapcsolatát.

Summary

The Eastern Question linked with the Ottoman Empire was one of the significant issues of the 19th century diplomatic history, which in different periods to a different extent, but constantly kept functioning as an integral part of the Great Power policy of the century. Several crises developed during the first half of the century as part of the Eastern Question, the constant Great Power participants of which were Great Britain and Russia. Although in the Eastern affairs of the 1820s and 1830s other leading European states, such as France and Austria had played a decisive role as well, the participation of London and St Petersburg in the mechanisms of crisis management was of outstanding significance for the period. Namely, the two states played an active role in the management of the crises occurring in the Ottoman Empire, while the role they had taken in it had fundamentally defined their interrelations.

The Anglo–Russian relations that were forming around the Eastern Question could be characterized by the duality of cooperation and competition between 1821 and 1841. Regarding certain aspects of the Eastern Question the interoperability of Great Britain and Russia was regarded to be necessary (for instance the Greek Cause), however, this collaboration has revealed their mutual interest to gain power over the Eastern Mediterranean and the Middle East, which was the main reason for the clashes between the Court of St James’s and the Tsar’s Government. The main objective of the paper was to present the crisis management concepts of Great Britain and Russia related to the Eastern Question; to present the character of their cooperation and/or confrontation regarding the common issues; as well as the external and internal factors that formed the foreign affairs strategy of the Foreign Office and the MID.

Their ways in conflict management ranged from peaceful negotiations to armed interventions, while the management of the given crises and diplomatic affairs by the British and Russian side was examined by geopolitical regions, since one of the main premises of this work was that clear differences can be observed in Great Britain’s and Russia’s problem solving in different regions. Accordingly, the centres of conflict of the Eastern Question may be classified in three major regional units: the Balkans, the Black Sea Region and the Middle East. In the Balkan region the question of the independent Greek state; in the Black Sea region the cause of the Danubian Principalities, the Russo–Turkish conflict, as well as Russia’s expansion to the Western Caucasus; while in the Middle East the

Egyptian crises and marginally the war conflict between the Persian Empire and the Herat Principality were the main subjects of analysis.

Térképek

A TÉRKÉPEK CÍMEI

- 1. számú térkép:** A navarinói ütközet
- 2. számú térkép:** Az önálló görög állam határa 1830-ban
- 3. számú térkép:** A Fekete-tenger és az Azovi-tenger térsége a drinápolyi békét követően
- 4. számú térkép:** Oroszország kaukázusi térszerése

A TÉRKÉPEK SZERKESZTÉSÉHEZ FELHASZNÁLT FORRÁSOK

A kötetben közölt térképek az ArcMap10.3 szoftver felhasználásával készültek. ArcGIS (Geographic Information System), Environmental Systems Research Institute (Esri). További rendszerinformációk: <https://desktop.arcgis.com/en/>

A térképek a következő koordináta-rendszerben készültek: World Geodetic System (WGS) 1984, Department of Defense of USA, Defense Mapping Agency (DMA, National Geospatial-Intelligence Agency, NGA), transzverzális Mercator-vetület.

Adatbázisok

ASF ED – Alaska Satellite Facility Earth Data. Geophysical Institute of the University of Alaska Fairbanks (Online – <https://asf.alaska.edu/>)

DIVA-GIS – Diversity Analysis Geographic Information System. Department of Environmental Science and Policy, University of California, Davis, US. Hijmans, Robert J. (Online – <https://www.diva-gis.org/gdata>). Adatbankból letöltött anyagok: Administrative areas, Inland water.

HKPT– Hungaricana Közgyűjteményi Portál Térképek, Arcanum Adatbázis Kft., Országgyűlés Hivatala, Budapest. (Online – <https://maps.hungaricana.hu/hu/>)

MTTO – Mapire Történelmi Térképek Online. Arcanum Adatbázis Kft., Országgyűlés Hivatala, Budapest. (Online –<https://mapire.eu/hu/>)

NASA ESDIS – National Aeronautics and Space Administration Earth Science Data and Information System (Online – <https://earthdata.nasa.gov/esdis>)

TMA – The Map Archive. Pudsey, West York, United Kingdom (Online – <https://www.themaparchive.com/>)

Levéltári kéziratok és nyomtatott térképek

Hadtörténeti Intézet és Múzeum B.III.a (Balkán-félsziget, Európa) 110/1 – Carte Physique, Historique et Routiere de la Grèce. Carte du territoire de Buthrinto. Plan de la ville de Navarin. M 1:400 000. Szerk. Lapie, Pierre. Flahaut, Paris, 1826. Ch. Picquet.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum B.III.a (Balkán-félsziget, Európa) 59 – Das osmanische Europa oder die europäische Turkey nebst dem Königreiche Griechenland und dem Jonischen Inseln. M 1:2 930 000. Szerk. Weiland, Carl Ferdinand. Weimar, 1840. Geogr. Inst.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum B.III.a (Balkán-félsziget, Európa) 57 – Die Europäische Türkei, Griechenland und die Jonischen Inseln. M 1:6 000 000, Szerk. Berghaus, Hermann. Gotha, 1860 k. Justus Perthes.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum B.III.a (Balkán-félsziget, Európa) 60 – Südost-Europa von Vorder-Asien oder Türkei und Griechenland. M 1:6 000 000. Szerk. Sulzer, J., Berlin, 1875. Dietrich Reimer.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum H.4.b (1821–1840, Újabbkori háborúk) 17 – Plan of the Position of the Allied Squadrons and Turkish Fleet in the Action of the 20th octr 1827 at Navarino. M 1:50 000. Szerk. [S. n.], Darmouth, 1827 k.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára S.68 (Festetics család) No. 60. – Cím nélkül (A Duna-delta vidéke). M 1:300 000. Szerk. [S. n.] Kéziratok színezett térkép, 1825.

Присоединение Кавказа в 1800–1864 гг. http://xn--b1aibpv0aet4h1a.xn--p1ai/forums/uploads/gallery/album_19/gallery_4_19_526588.jpg

Atlaszok

Köztes Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény. Összeállította Pándi Lajos. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

Világatlasz országlexikonnal és tematikus fejezetekkel. Szerk. n. Nyiregyháza, Topográf Térképészeti Kft. Nyír-Karta Bt., 2004.

Történelmi világatlasz. Szerk. Kovács Péter, Szigeti Borbála. Budapest, Cartographia Kft., 2007.

Történelmi világatlasz. Szerk. Papp-Váry Árpád. Budapest, Cartographia Kft., 1997.

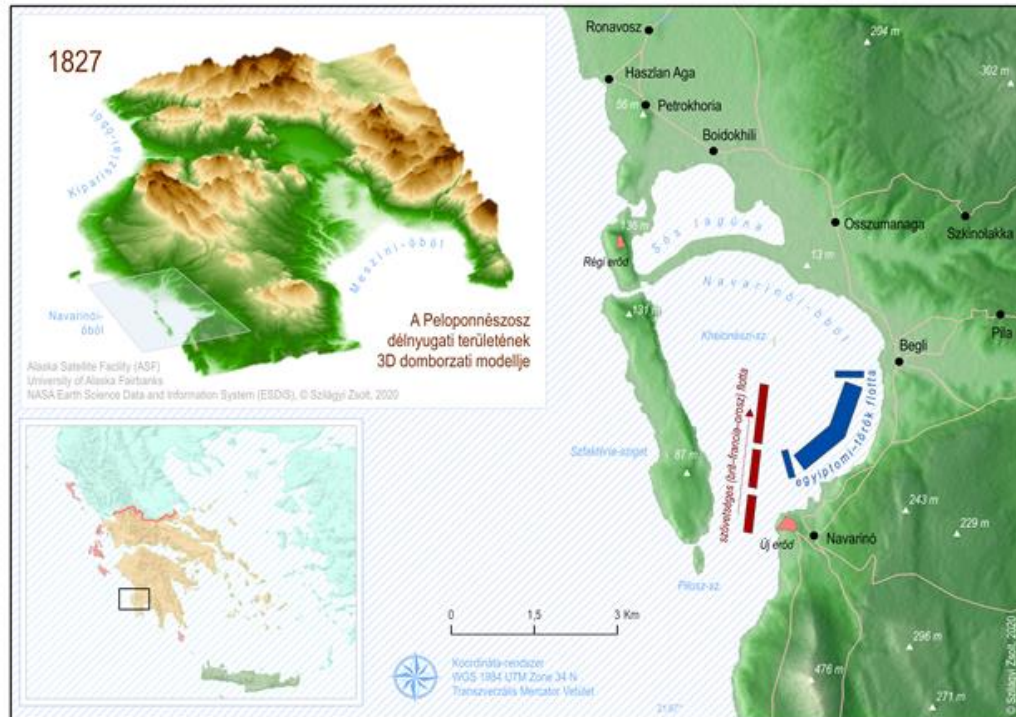
Irodalom

Aberdeen, George Hamilton-Gordon: *The War in the East*. *United Service Journal and Naval and Military Magazine*. Vol 1. Part 2. 137–150. 1829.

Brewer, David: *The Greek War of Independence. The Struggle for Freedom and from Ottoman Oppression*. 1st edition. New York, The Overlook Press, 2001.

Gell, William: *Itinerary of the Morea: being a description of the Routes of that Peninsula*. Rodwell & Martin, London. 1817.

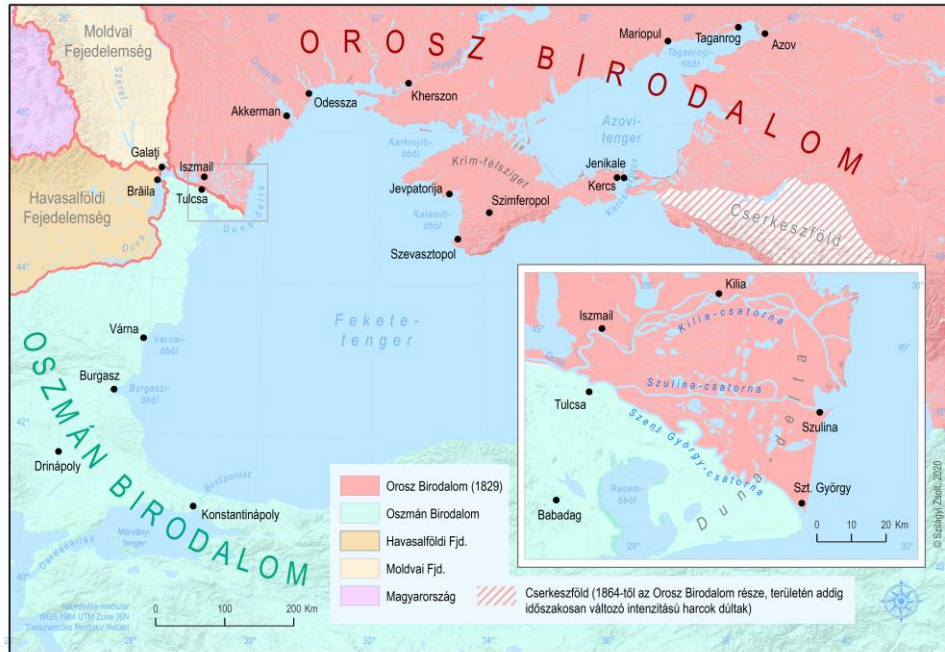
The Battle of Navarino. *The Mirror of Literature, Amusement, and Instruction*. Vol. X. 1829. 100–104.

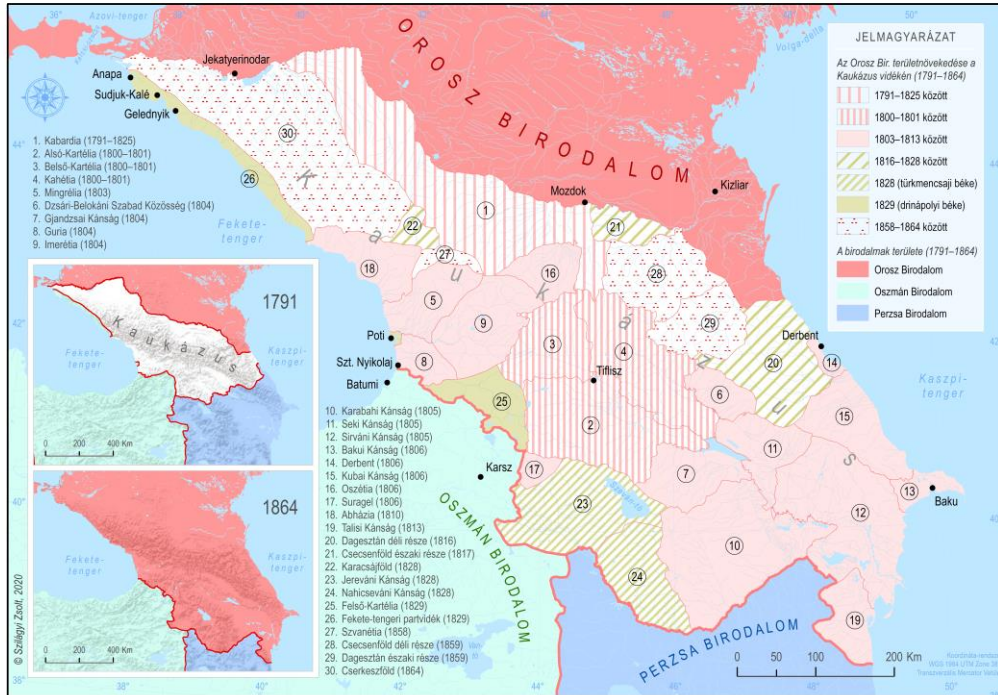
1. számú térkép: A navarinói ütközet

2. számú térkép: Az önálló görög állam határa 1830-ban

3. számú térkép: A Fekete-tenger és az Ázovi-tenger térsége a drinápolyi békét követően

4. számú térkép: Oroszország kaukázusi tényérése

Levéltári források

THE NATIONAL ARCHIVES/PUBLIC RECORD OFFICE (LONDON)

TNA/PRO/FO/32	Foreign Office: Political and Other Departments: General Correspondence before 1906, Greece. Vols.: 16. (1829–1832); 64. (1836)
TNA/PRO/FO/65	Foreign Office and Predecessor. Political and other Departments. General Correspondence before 1906, Russian Empire. Vols.: 121–169. (1820–1827); 175–176. (1828); 183. (1829); 189–190. (1830–1831); 193–195. (1831); 204. (1832); 211. (1833); 216. (1834); 221–238. (1836–1837).
TNA/PRO/FO/94/35	Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Ratifications of Treaties. Austria Convention: commerce and navigation.
TNA/PRO/FO/95/522/7	Foreign Office and Predecessors: Political and Other Departments: Miscellanea, Series I. Supplementary Correspondence. Treaty Papers. 1834–1836.
TNA/PRO/FO/97/231	Foreign Office and Predecessors: Political and Other Departments: Supplements to General Correspondence before 1906. Greece – Protocols of Conferences in London (1830–1832).
TNA/PRO/FO/97/232	Foreign Office and predecessors: Political and Other Departments: Supplements to General Correspondence before 1906. Greece – Boundary Commission (1832–1833).

TNA/PRO/FO/97/234	Communications from Prince Esterházy. Protocols of Conferences in London (1833–1837).
TNA/PRO/FO/97/344	Foreign Office and Predecessors. Political and Other Departments. Supplements to General Correspondence before 1906. Russia. Trade on East Coast of Circassia. Vol. 1.
TNA/PRO/FO/181	Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Embassy and Consulates, Union of Soviet Socialist Republics (formerly Russian Empire). General Correspondence. Vols.: 40. (1820–1828); 41. (1820–1825); 65. (1825); 68. (1826); 71. (1826–1834); 80. (1829–1837); 121.; 122.; 123.; 125.; 126.; 127.; 128. (1836);
TNAP/PRO/FO/183/1	Foreign Office: Consulate and Legation, Russian Empire: Registers of Correspondence. To Foreign Office. (1834–1838).
TNA/PRO/FO/195	Foreign Office: Embassy and Consulates, Turkey (formerly Ottoman Empire). General Correspondence. Vols.: 91. (1831); 92. (1831–1832).
TNA/PRO/FO/352	Stratford Cannig Papers. Correspondence and Papers. Folios: 9B; 9C; 10 B; 11; 13A; 19B; 21B; 61/3–5.
TNA/PRO/FO/352/65/5	Abstracts of Articles of Treaties between Russia and Turkey (1774–1849) Subsisting April 4, 1854.
TNA/PRO/FO/881	Foreign Office: Confidential Print. <ul style="list-style-type: none">▪ 138 – Greece: Mediation. Turkey and Greece. 1827.▪ 165 – Greece and Russia: Instructions. Duke of Wellington’s Mission to

Russia. 1826.

- 168 – Greece: List of Papers. Pacification. Protocols. Treaty. July 1827.
- 510 – Russia and Turkey: Report. Frontiers of Russia and Turkey, and Georgia and Caucasus. 1836–1837.
- 1065 – Persia and Russia: Treaty. Commercial, with Russia. 1828.
- 1173 – Russia: Correspondence. Affairs of Greece previous to Treaty of July 6, 1827. 1823–1827.

BRITISH LIBRARY MANUSCRIPT COLLECTION (LONDON)

Add MS 47261. A–B | Lieven Papers. Vols. XXVII–XXVIII. Correspondence with George Canning Statemen. (1816–1827).
 ▪ B. Vol. XXVIII. Nov. 1825–1827.

Add MS 47263 | Lieven Papers. Vol. XXX (ff. 212). (1) Letters from George Hamilton-Gordon, 4th Earl of Aberdeen; 1821–1830. ff. 1–47. (2) Correspondence with Henry John Temple, 3rd Viscount Palmerston; 1829–1834.; 1821–1834.

BALLIOL COLLEGE HISTORICAL COLLECTIONS CENTRE (OXFORD)

BCHCC/DUP/IB | Greece: 1826–1836.

BCHCC/DUP/IC | Turkey and the East: 1832–1876. Fols.: IC1; IC4; IC5; IC8 (1832–1837).

**ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV, HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV
(BÉCS)**

Diplomatie und Außenpolitik vor 1848 – Staatenabteilungen/Außerdeutsche Staaten

A. Großbritannien – Diplomatischen Korrespondenz

K 185		Berichte (Neumann, Esterhazy) (1829.01–1829.07)
K 186		Berichte (Neumann, Esterhazy) (1829.08–1829.12)
K 187		Weisungen an Esterhazy (1829.01–1829.06)

B. Türkei VI – Diplomatischen Akten (1635–1848)

K 17		Orientalische Angelegenheiten (1823–1841)
K 147		Orientalische Angelegenheiten (1769–1839)

PUBLIKÁLT FORRÁSOK

Archibald, Alison: The Decline of Turkey. In: Essays, Political, Historical and Miscellaneous. Vol. II. London, Balckwood and Sons, 1850.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПП) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. I. т. 2. Москва, Наука, 1961.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПП) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 1 (9). Москва, Наука, 1974.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПП) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 4 (12). Москва, Наука, 1980.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПП) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 5 (13). Москва, Наука, 1982.

Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПП) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 6 (14). Москва, Наука, 1985.

- Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПП) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 7 (15). Москва, Наука, 1992.
- Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПП) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 8 (16). Москва, Наука, 1995.
- Внешняя политика России 19 и начало 20 века, (ВПП) Документы Российского Министерства Иностранных дел. Сер. II. т. 9 (17). Москва, Наука, 2005.
- British and Foreign State Papers. 1820–1821. Vol. 8. (Comp.) Foreign Office. London, James Harrison and Sons, 1830.
- British and Foreign State Papers. 1821–1822. Vol. 9. (Comp.) Foreign Office. London, James Harrison and Sons, 1829.
- Chateaubriand, M. de: The Congress of Verona. Comprising a Portion of Memoirs of His Own Times. Vol. I. London, Richard Bentley – New Burlington Street, 1838.
- [Chodzko, Leonard Jakob Borejko] Comte D'Angeberg: Le Congrès de Vienne et les traités de 1815. Tome IV. Paris, Amyot Éditeur des Archives Diplomatiques, 1864.
- Cobden, Richard: Russia. In: The Political Writing of Richard Cobden. Vol. I. London, William Ridgway, 1867. 155–354.
- Correspondence, Despatches and other Papers of Viscount Castlereagh Second Marquess of Londonderry. Vol. 11. (Ed.) Vane, Charles William. London, John Murray, Albemarle Street, 1853.
- Correspondence Relating to Persia. London, T. R. Harrison, 1841.
- Correspondence Relative to the Affairs of the Levant. Vol. I. London, T. R. Harrison, 1841.
- Correspondence Relative to the Affairs of the Levant. Vol. II. London, T. R. Harrison, 1841.
- The Life of Henry John Temple Viscount Palmerston with Selections from his Diaries and Correspondence. Vol. II. (Ed.) Bulwer, H. L. London, New Burlington Street, 1871.
- Hertslet's Commercial Trearies. Vol. V. (Comp.) Hertslet, Lewis. London, James Bigg and Son, 1840.
- Hertslet Commercial Treaties. Vol. VI. (Comp.) Hertslet, Lewis. London, Darling and Son Ltd., 1898.
- A Journal of the Reign of Queen Victoria from 1837–1852. Vol. I. The Greville Memoirs. Part II. (Ed.) Geville, Charles C. F. London, Logmans, Green and Co., 1885.

- Hagemeister, Jules de: *Memoire sur le commerce des ports de la nouvelle-Russie, de la Moldavie et de la Valachie*. Odessa – Simphéropol, D. Mieville, 1835.
- Geographical, Statistical and Commercial Account of the Russian Ports of the Black Sea, The Sea of Azoph, and the Danube*. Also an Official Report of the European Commerce of Russia, in 1835. London, A. Schloss, Foreign Book and Print Seller, 1837.
- Hansard Parliamentary Debates. House of Lords Debates. Series III. Vol. 18.
- Hansard Parliamentary Debates. House of Commons Debates. Series III. Vol. 19.
- Hansard Parliamentary Debates. House of Commons Debates. Series III. Vol. 20.
- Hansard Parliamentary Debates. House of Commons Debates. Series III. Vol. 36.
- Hansard Parliamentary Debates. House of Commons Debates. Series III. Vol. 37.
- Коммерческая газета, 1836. (<https://vivaldi.nlr.ru>)
Текст воспроизведен по изданию: *Англо–русский инцидент со шхуной "Виксен" (1836–1837 гг.)*. Красный архив, No. 5 (102). 1940.
- Lane-Poole, Stanley: *The Life of The Right Honourable Stratford Canning Viscount Startford de Redcliffe*. Vol. I. London: Longman, Green and Co., 1888.
- Marigny, Eduard Taitbout de: *Travels in Circassia. Three Voyages in th Black Sea to the Coast of Circassia*. London, 1837.
- Marigny, Eduard Taitbout de: *Voyages en Circassie*. Odessa et Simphéropol, 1836.
- Маргенс, Ф. Ф.: *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Трактаты с Австрией*. Том. IV. 1815–1849. Санкт-Петербург, Типография Министерства Путей Сообщения, 1878.
- Маргенс, Ф. Ф.: *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами*. Т. 11. Трактаты с Англией. 1801–1831. Санкт-Петербург, А. Бенке, 1895.
- Маргенс, Ф. Ф.: *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами*. Т. 12. Трактаты с Англией. 1832–1895. Санкт-Петербург, А. Бенке, 1898.
- McNeill, John: *Progress and Present Position of Russia in the East*. London, Abermarle Street, 1836.

- Mémoires, documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich, chancelier de cour et d'état. Tom. III–IV. (Publ.) Le Prince Richard de Metternich. Paris, E. Plon et Cie, 1881.
- Mikhailowitch, Duc Nicolas: Le Empereur Alexandr Ier. Essai D'Étude Historique. Tom. II. Grand. St. Petersburg, Manufacture des Papiers de l'État, 1912.
- Lettres et papiers du chancelier comte de Nesselrode 1760–1850. Extraits de ses archives. Tom. VII. (1828–1829). (Comp.) Nesselrode, A. De. Paris, A Lahure, Imprimeur-Éditeur, (s. d.).
- Papers Relative to the Affairs of Greece. London, J. Harrison and Son., 1830.
- Potocki, Jean: Voyage dans les steps D'Astrakhan et du Caucase. Vol. I–II. Paris, 1829.
- Prokesch-Osten von, August Freiherrn: Geschichte des abfalls der Griechen vom türkischen reiche im jahre 1821 und der gründung des hellenischen königreiches. Aus diplomatischem Standpuncte. Band III. Wien, Carl Gerold's Sohn, 1867.
- Prokesch-Osten, Anton von: Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung der Hellenischen Königreiches, aus diplomatischen standpunkte. B. IV. Wien, Carl Gerold's Sohn, 1861.
- The Portfolio, or a Collection of State Papers etc. Illustrative of the History of Our Times. Vol. I–VI. London, James Ridgway and Sons – Frederic Shoberl, 1836–1837.
- The Private Letters of Princess Lieven to Prince Metternich. (Ed.) Quennell, Peter. New York, E. P. Dutton and Co., 1938.
- Mémoires, documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich, chancelier de cour et d'état. Tome III. (Publ.) Metternich, Le Prince Richard de. Paris, E. Plon et Cie, 1881.
- Под стягом России: Сборник архивных документов. (Сост.) Сазонов, А. А. – Герасимова, Г. Н. – Глушкова, О. А. – Кистерев, С. Н. Москва, Русская книга, 1992.
- Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. 1649–1825 гг. Том XXXII; XXXIV; XXXVIII. (Сост.) Сперанский, М. М. Санкт-Петербург, Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830.
- Schiemann, Theodor: Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I. Bd. I. Berlin, Druck und Verlag von Georg Reimer, 1904.

- Recueil de documents relatifs a la Russe. Pour la plupart secrets et inédits utiles a consulter dans la crise actuelle. Paris, 1854.
- Notes of Conversations with the Duke of Wellington, 1831–1851. (Ed.) Stanhope, Phillip Henry. London, John Murray, 1889.
- George Canning and His Times. (Ed.) Stapleton, Edward J. London, John W. Parker and Son, 1859.
- Some Official Correspondence of George Canning. Vol. I. (Ed.) Stapleton, Edward J. London, Longman, Green and CO., 1887.
- Correspondence of Princess Lieven and Earl Grey. Vol. I. 1824 to 1830. (Ed.) Strange, Guy Le. London, Richard Bentley and Son, 1890.
- The Lieven–Palmerston Correspondence, 1828–1856. (Ed.) Sudley, Lord. London, Ablemarle Street, 1943.
- The Unpublished Diary and political Sketches of Princess Lieven. Together with Some of Her Letters. (Ed.) Temperley, Harold. London, Johnathan Cape Ltd., 1925.
- Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington. Vol. III – IV. (Ed.) The Duke of Wellington. London, Albemarle Street, 1871.
- Despatches, Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington. Vol. VI. (Ed.) The Duke of Wellington. London, Albemarle Street, 1877.
- The Morning Chronicle, 1836.
- The Spectator, 1837.
- The Times, 1835–1838.
- Treaties with Persia. London, J. Harrison and Son, [1839].
- Urquhart, David: England and Russia. London, James Ridgway and Sons, 1835.
- Urquhart, David: Foreign Policy And Commerce. Speeches Delivered at a Dinner Given by The Commercial Community of Glasgow to David Urquhart. London, H. Hooper, 1838.
- Urquhart, David: The Spirit of the East. Illustrated in a Journal of Travels Through Roumeli During an Eventful Period. London, Henry Colburn, 1838.
- Urquhart, David: Turkey and its Sources. London, Saunders and Otley, 1833.
- Correspondence, Despatches and other Papers of Viscount Castlereagh Second Marquess of Londonderry. Vol. 11. (Ed.) Vane, Charles William. London, John Murray, Albemarle Street, 1853.

Felhasznált irodalom

MONOGRÁFIÁK

- Арш, Г. Л.: Россия и борьба Греции за освобождение: от Екатерины до Николая. Москва, Индрик, 2013.
- Международные отношения на Балканах 1815–1830. (Ред.) Арш, Г. Л. – Виноградов, В. Н. – Джападзе, Э. А. – Достян, И. С. Москва, Наука, 1983.
- Anderson, M. S.: *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations*, London, Macmillan, 1966.
- Bailey, Frank Edgar: *British Policy and the Turkish Reform Movement. A Study in Anglo–Turkish Relations, 1826–1853*. Cambridge, Harvard University Press, 1942.
- Barett, Thomas M.: *At the Edge of Empire. The Terek Cossacks and the North Caucasus Frontier, 1700–1860*. Boulder, Westview Press, 1999.
- Bebesi György: *A roskatag kolosszus bukása. Oroszország története a 19. században, 1801–1914*. Pécs, PTE BTK MOSZT, 2011.
- Benke József: *Az arabok története*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987.
- Bew, John: *Castlereagh. Enlightenment, War and Tyranny*. London, Quercus, 2011.
- Bitis, Alexander: *Russia and the Eastern Question. Army, Government and Society 1815–1833*. Oxford, University Press, 2006.
- Богданович, Модест Иванович: *История царствования императора Александра I и России в его время. Том VI. Санкт-Петербург, Тип. Ф. Сушинского, 1871*.
- Bridge, F. N. – Bullen, R.: *Great Powers and European State System 1814–1914*. London (etc.), Longman, 2005.
- British Diplomatic Representatives, 1789–1852*. (Ed.) Bindoff; S. T. – Malcolm–Smith, E. F. – Webster, C. K. Camden Third Series. Vol. L. London, London Offices of the Royal Historical Society, 1934.
- Buchmann, Bertrand Michael: *Militär, Diplomatie, Politik. Österreich und Europa von 1815 bis 1835. Europäische Hochschulschriften III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. Bd. 498*. Frankfurt am Main, Verlag Peter Lang GmbH, 1991.
- Смирнов, Н. А.: *Политика России на Кавказе XVI–XIX. веках*. Москва, Издательство социально – экономической литературы, 1958.

- Crawley, W. C.: *The Question of the Greek Independence. A Study of British Policy in the Near East, 1821–1833.* Cambridge, University Press, 1930.
- Cromwell, J. L.: *A Russian Princess in London and Paris, 1785–1857.* London, McFarland and Company, 2007.
- Dakin, Douglas: *The Greek Struggle for Independence, 1821–1833.* Berkeley, University of California Press, 1973.
- Daly, John C. K.: *Russian Seapower and the Eastern Question 1827–1841.* Annapolis, Naval Institute Press, 1991.
- Дебидур, Антонин: *Дипломатическая история Европы от Венского конгресса до Берлинского конгресса, 1814–1878.* Т. I. Москва, Государственное издательство иностранной литературы, 1947.
- Дегоев, В. В.: *Кавказский вопрос в международных отношениях 30–60-х гг. XIX в. (Под. ред.) Киниапина, Н. С. Владикавказ, СОГУ, 1992.*
- Дегоев, В. В.: *Внешняя политика России и международные системы: 1700–1918 гг.* Москва, РОССПЭН, 2004.
- Demeter Gábor: *A Balkán és az Oszmán Birodalom. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig. I. Kötet. Általános rész és Bulgária.* Budapest, MTA Történettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014.
- Demeter Gábor: *Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkánháborúk idején (1912–1913).* Budapest, Hungarovox Kiadó, 2007.
- Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada.* Budapest, História, 1994.
- Достян, И. С.: *Формирование национальных независимых государств на Балканах: конец XVIII-70-е годы XIX в.* Москва, Наука, 1986.
- Достян, И. С. – Карасев, А. В. – Чуркина, И. В.: *Национально-освободительная борьба балканский народов как проявление кризиса Османской империи в 19 в. Революции и реформы на Балканах. Балканские исследования, 12.* Москва, Наука, 1994.
- Достян, И. С.: *Россия и балканский вопрос. Из истории русско-балканских политических связей в первой трети XIX в.* Москва, Наука, 1972.
- Driault, Édouard: *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sèvres 1920.* Paris, Libraire Félix Alcan, 1921.
- Дружинина Е. И.: *Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года.* Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1955.

- Ерофеев, Н. А.: Туманный Альбион. Англия и англичане глазами русских. 1825–1853. г. Москва, Наука, 1982.
- Фадеев, А. В.: Россия и Восточный кризис 20-х годов XIX века. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1958.
- Фадеев, А. В.: Россия и Кавказ первой трети XIX в. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1960.
- Fleming, D. C.: John Capodistrias and the Conference of London. Thessaloniki, Institute of Balkan Studies, 1970.
- Florescu, Radu R.: The Struggle Against Russia in the Roman Principalities. A Problem in Anglo–Turkish Diplomacy, 1821–1854. Iași, The Center for Romanian Studies, 1997.
- Frederick, Stanley: The Turco–Egyptian Question in the Relations of England, France and Russia, 1832–1842. Urbana, University of Illinois, 1924.
- Георгиев, В. А.: Внешняя политика России на Ближнем востоке. В конце 30- начале 40-х годов в. Москва, Издательство Московского Университета, 1975.
- Gorianov, S. M.: Le Bosphore et les Dardanelles. Paris, Paris Plon-Nourrit, 1910.
- Gribble, Francis: Emperor and Mystic. The Life of Alexander I of Russia. New York, Literary Licensing, 2009.
- Grimsted, Patricia Kennedy: The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitudes and Th Conduct of Russian Diplomacy, 1801–1825. Berkely, University of California, 1969.
- Habberton, William: Anglo–Russian Relations Concerning Afghanistan 1837–1907. Urbana, The University of Illinois, 1937.
- Harlaftis, Gelina: A History of Greek-Owned Shipping. The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to Present Day. London, New York, Routledge, 1996.
- Hartley, Janet M.: Alexander I. New York, Adison Wesley Longman, 1994.
- Heller, Mihail: Orosz történelem. I. kötet. Budapest, Osiris Kiadó, 1996.
- Hyde, H. Montgomery: Princess Lieven. London, George G. Harp and Co. Ltd., 1938.
- Ingle, Harlod N.: Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain, 1836–1844. Berkeley, University of California Press, 1976.
- Isambert, Gaston: L'indépendance grecque et l'Europe. Paris, Ouvrage Couronné par l'Académie Francaise, 1900.
- Jelavich, Barbara: A Balkán története. I. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

- Jelavich, Barbara: *Russia's Balkan Entanglements. 1806–1914*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Jelavich, Barbara – Jelavich, Charles: *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*. Washington, University of Washington Press, 1977.
- Jelavich, Barbara: *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821–1878*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Jelavich, Barbara: *The Habsburg Empire in European Affairs, 1814–1918*. Chicago, Rand McMillan & Company, 1969.
- Johnson, Robert: *British Imperialism*. New York, Palgrave MacMillan, 2003.
- Jones, Raymond: *The British Diplomatic Service, 1815–1914*. Waterloo, Wilfrid Laurier University Press, 1983.
- Kardasis, Vassilis: *Diaspora Merchants in the Black Sea. The Greeks in Southern Russia, 1775-1861*. New York, Oxford, Lexington Books, 2001.
- Киняпина, Н. С.: *Внешняя политика России первой половины века*. Москва, Государственное Издательство, 1963.
- Kirchner, Walter: *Studies in Russian–American Commerce: 1820–1860*. Studien zur Geschichte Osteuropas, 19. Leiden, E. J. Brill, 1975.
- Kissinger, Henry Alfred: *Diplomácia*. Budapest, Panem, 2008.
- Клейман, Г. А.: *Армия и реформы. Османский опыт модернизации*. Москва, Наука, 1989.
- Kollmann, Nancy Shields: *The Russian Empire 1450–1801*. Oxford, Oxford University Press, 2017.
- Kosáry Domokos: *A történelem veszedelmei: Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987.
- Lampe, J. R. – Jackson, M. R.: *Balkan Economic History, 1550–1950. From Imperial Borderlands to Developing Nations*. Bloomington, Indiana University Press, 1982. 83.
- Lane–Poole, Stanley: *The Life of the Right Honourable Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe*. Vol. I. London, Longmans, Green and Co., 1888.
- Layton, Susan: *Russian Literature and Empire. Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- Dictionary of National Biography. (Ed.) Lee, Sidney. Vol. XXXV. New York, London, MacMillan and Co., 1893.

- Marriott, J. A. R.: *Anglo–Russian Relations 1689–1943*. London, Methuen and Co. Ltd. 1944.
- Marriott, J. A. R.: *The Eastern Question. A Historical Study in European Diplomacy*. Oxford, Clarendon Press, 1917.
- Matuz József: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1990.
- Mikhailowitch, Duc Nicolas: *Le Empereur Alexandr Ier. Essai D'Étude Historique*. Tom. II. St. Petersburg, Manufacture des Papiers de l'État, 1912.
- Россия и черноморские проливы (XVIII–XX столетия). (Отв. ред.) Нежинский, Л. Н. – Игнатъев, А. В. Москва, Международные отношения, 1999.
- Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *Romanovok*. Budapest, Pannonica, 2002.
- Орлик, О. В.: *История внешней политики России*. Т. 1. Москва, Международные отношения, 1999.
- История внешней политики России. Первая половина XIX века. От войн Росии против Наполеона до Парижского мира 1856 г.* (Отв. Ред.) Орлик, О. В. Москва, Международные отношения, 1995.
- Орлик, О. В.: *Россия в международных отношениях 1815–1829. От Венского конгресса до Адрианопольского мира*, Москва, Наука, 1998.
- Орлов, А. А.: *Союз Петербурга и Лондона. Российско–британские отношения в эпоху наполеоновских войн*. Москва, Прогресс-Традиция, 2013.
- Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1914*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- Ortaylı, İlber: *Az Oszmán Birodalom leghosszabb évszázada. Máriabesenyő – Gödöllő, Attraktor*, 2004.
- Palotás Emil: *A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg-Monarchia diplomáciájában 1856–1883*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.
- История дипломатии*. Т. 1. Библиотека внешней политики. (Отв. Ред.) Потемкин, В. П. Москва, Государственное социально-экономическое издательство, 1941.
- Поспелов, Е. М.: *Географические названия мира. Топонимический словарь*. (Отв. ред.) Агеева, Р. А. Москва, Русские словари, 1998.
- Purveyer, Vernon john: *England, Russia and the Straits Question*. Berkely, University of California Press, 1931

- Puryear, Vernon John: *International Economics and Diplomacy in the Near East. A Study in British Commercial Policy in the Levant 1834–1853.* [S. 1.], Archon Books, 1969.
- Régnauld, E.: *Histoire politique et sociale des principautés danubiennes.* Paris, Paulin et le Chevalier, 1855.
- Robinson, Gertrude: *David Urquhart. Some Chapters in the Life of a Victorian Knight – Errant of Justice and Liberty.* Oxford, Basil Blackwell, 1920.
- Roider, Karl A.: *Austria's Eastern Question, 1700–1790.* New Jersey, Princeton University Press, 1982.
- Rodogno, David: *Against Massacre. Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815–1914.* Princetown, University Press, 2011.
- Романов Николай Михайлович: *Император Александр I. Опыт исторического исследования. Том I–II. Санкт-Петербург, Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1912.*
- Satow, Ernest: *A Guide to Diplomatic Practice. Vol. II.* Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
- Schroeder, Paul: *Metternich Diplomacy at it's Zenith, 1820–1823.* Austin, University of Texas Press, 1962.
- Schroeder, Paul: *Transformation of European politics 1763–1848.* Oxford, Clarendon Press, 1994.
- Sementowski-Kurilo, Nikolai: *Alexander I.: Rausch und Einkehr einer Seele.* Zürich, Scientia, 1939.
- Шеремет, В. И.: *Турция и Адрианопольский мир 1829 г. Из истории восточного вопроса.* Москва, Наука, 1975.
- Seton-Watson, Hugh: *The Russian Empire 1801–1917.* Oxford, Clarendon Press, 1967.
- Шильдер, Николай Карлович: *Император Александр Первый. Его жизнь и царствование. Т. IV.* Санкт-Петербург, Тип. А.С. Суворина, 1897.
- Шпаро, О. Б.: *Освобождение Греции и Россия (1821–1829).* Москва, Мысль, 1965.
- Stapleton, A. G.: *George Canning and His Times.* London, John W. Parker and Son. 1859.
- Смирнов, Н. А.: *Политика России на Кавказе XVI–XIX. веках.* Москва, Издательство социально – экономической литературы, 1958.
- Literature and Travel Exploration. An Encyclopedia.* (Ed.) Speake, Jennifer. New York, Taylor and Francis Books, 2003.

- Таньшина, Н. П.: Княгиня Ливен. Любовь, политика, дипломатия, Москва, КМК, 2009.
- Temperley, Harold: *Life of George Canning*. London, James Finch & CO., 1905.
- Tsygankov, Andrei P.: *Russia and the West from Alexander to Putin. Honour in International Relations*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012.
- Yamada, Norihito: *George Canning and the Concert of Europe, September 1822 – July 1824*. PhD Thesis. London, London School of Economics and Political Science, 2004.
<http://etheses.lse.ac.uk/2562/1/U615511.pdf> (Letöltve: 2016. 08. 01.)
- Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919*. Vol. II. (Eds.) Ward, A. W. – Gooch, G. P. Cambridge, University Press, 1923.
- Zamoyski, Adam: *Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814–1815)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016.
- The Cambridge Modern History. The Restoration*. Vol. 10. (Eds.) Ward, A. W. – Prothero, G. W. – Leathes, Stanley. New York, The Macmillan Company, 1907.

TANULMÁNYOK

- Ardeleanu, Constantin: *The Navigation of the Lower Danube (1829–1853)*. *Transylvanian Review*. Vol. XXII. Supplement. 2013. No. 2. 230–241.
- Ardeleanu, Constantin: *The Opening and Development of the Black Sea for International Trade and Shipping (1774–1853)*. *Euxeios. Governance and Culture in the Black Sea Region. Nations, Nation-States and Politics in the Black Sea*. 2014/14. 30–52.
http://www.gce.unisg.ch/~media/internet/content/dateien/instituteundcenter/s/gce/euxeinos/euxeinos%2014_2014.pdf.
- Ardeleanu, Constantin: *British Military Mission to the Near East, Russia and the Danubian Principalities*. *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, T. XLVIII, 2011. 101–116.
- Baker, R. L. – Palmerston, Viscount: *Palmerston on the Treaty of Unkiar Skelessi*. *The English Historical Review*. 1928. No. 169. 83–89.
- Batou, Jean: *L’Égypte de Muhammad-Ali Pouvoir politique et développement économique*. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 1991. No. 2. 401–428.

- Bodnár Erzsébet: A fekete-tengeri szorosok problémája az orosz külpolitikában, 1799–1833. In: Európa perifériáján. (Szerk.) Bene Krisztián. MOSZT Könyvek 8. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2015. 75–93.
- Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés és az orosz Balkán-politika 1815-ig. in: Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. Budapest, Pannonica, 2003. 47–51.
- Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés és a fekete-tengeri szorosok geopolitikai és gazdasági aspektusai az orosz külpolitikában, 1774–1841. In: Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XLIV. Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára. Eger, Redigunt, 2017. 333–343.
- Bodnár Erzsébet: Elmaradottság és haladás. Az orosz állam átalakításának programja és a reformpolitika eredményei a 19. század első évtizedében. Történeti Tanulmányok XVIII. 2010. 67–83.
- Bodnár Erzsébet: Francia–orosz tárgyalások az Oszmán Birodalom felosztásáról. In: (Szerk.) Szvák Gyula: A mi ruszisztikánk. Tanulmányok a 20/25. évfordulóra. Budapest, Russica Pannonica, 2015. 164–182.
- Bodnár Erzsébet: I. Sándor és az európai egység eszméje. Elképzelés és valóság. A Szent Szövetség. In: (Szerk.) Uő: Oroszország a 18–19. században. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2000. 56–72.
- Bodnár Erzsébet: Oroszország déli törekvései és a fekete-tengeri szorosok problémája (1700–1774). In: (Szerk.) Háda Béla – Majoros István – Marusza Zoltán – Petneházi Margit: Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2009. 35–45.
- Bodnár Erzsébet: Oroszország keleti törekvései, 1792–1830. In: (Szerk.) Árvay Viktor – Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor: A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2005. 65–77.
- Bodnár Erzsébet: Orosz kormányzati reformtörekvések és a reformpolitika eredményei (1801–1811). In: (Szerk.) Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István (et. al.): Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010. 69–80.
- Bodnár Erzsébet: Régi és új vonások az orosz külpolitikában 1801–1825. In: „A francia história hazai nagykövete”. Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. Debrecen, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet, 2013. 175–188.

- Bennigsen Broxup, Marie: Introduction. Russia and the North Caucasus. In: (Eds.) Avtorkhanov, Abdurakhman – Bennigsen Broxup, Marie (et al.): *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World*. London, Hurst and Company/Society for Central Asian Studies, 1992. 1–17.
- Bolsover, G. H.: David Urquhart and the Eastern Question, 1833–37. A Study in Publicity and Diplomacy. *The Journal of Modern History*. 1936. No. 4. 444–467.
- Bolsover, G. H.: Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834. *The English Historical Review*. 1936. No. 202. 237–256.
- Савельев, А. Е.: Кавказская война 1817–1864 гг. в исторической науке. *Вопросы истории*. 2011. No. 2. 161–165.
- Crawley, C. W.: *Anglo-Russian Relations 1815–1840*. Cambridge Historical Journal. 1929. No. 1. 47–73.
- C. W. Crawley: John Capodistrias and the Greeks before 1821. *Cambridge Historical Journal*. 1957. No. 2. 162–182
- Davis, Richard W.: Wellington and the "Open Question". The Issue of Catholic Emancipation, 1821–1829. *Albion. A Quarterly Journal Concerned with British Studies*. 1997. No. 1. 39–55.
- Delfiner, Henry: Alexander I, The Holy Alliance and Clemens Metternich, *East European Quarterly*. 2003. No. 2. 127–150.
- Demeter Gábor: A szpáhiktól a tömeghadseregig – Adalékok az oszmán haderő 1826 utáni reformjának társadalmi-gazdasági hátteréhez. In: (Szerk.) Juhász József (et. al.): *Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80. éves Palotás Emil tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Történeti Tanszék, 2016. 105–114.
- Dunn, John: Egypt's Nineteenth-Century Armaments Industry. *The Journal of Military History*. 1997. No. 2. 231–254.
- Filippov Szergej: Az orosz autokrácia és a reformok. In: (Szerk.) Frank Tibor: *Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. 93–108.
- Florescu, Radu R.: Stratford Canning, Palmerston and the Wallachian Revolution of 1848. *The Journal of Modern History*. 1963. No. 3. 227–244.
- Frary, Lucian J.: Salves of the Sultan. Russian Ransoming of Christian Captives during the Greek Revolution, 1821–1830. In: (Ed.) Frary, Lucian J. – Kozelsky, Mara: *Russian-Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered*. Madison, University of Wisconsin Press, 2014. 101–130.

- Green, J. E. S.: Wellington and the Congress of Verona, 1822. *The English Historical Review*. 1920. No. 138. 200–211.
- Grimsted, P. K.: Capodistrias and a "New Order" for Restoration Europe: The "Liberal Ideas" of a Russian Foreign Minister, 1814–1822. *The Journal of Modern History*. 1968. No. 2. 166–192.
- Hajnal István: Metternich és Esterházy. *Századok*. 1927. 1–3. sz. 2–44.
- Hartley, J. M.: Is Russia Part of Europe? Russian Perceptions of Europe in the Reign of Alexander I. *Cahiers du Monde russe et soviétique*. 1992. No. 4. 369–386.
- Hurewitz, J. C.: The Beginnings of Military Modernization in the Middle East: A Comparative Analysis. *Middle East Journal*. 1968. No. 2. 144–158.
- Layton, Susan: The Creation of an Imaginative Caucasian Geography. *Slavic Review*. 1986. No. 3. 470–485.
- King, Charles: Imaging Circassia. David Urquhart and the Making of North Caucasus Nationalism. *The Russian Review*. 2007. No. 66. 238–255.
- Kljucsevskij, V. O.: Előadások az orosz történelemről. In: (Szerk.) Krausz Tamás – Szvák Gyula – Béládi László: *Az orosz történelem egyetemessége és különlegessége. Fejlődés-tanulmányok*. Budapest, ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék, 1982. 73–82.
- Lackland, H. M.: Wellington at Verona. *The English Historical Review*. 1920. No. 140. 574–580.
- Narotchnitzki, A. L.: La diplomatie russe et la préparation de la conférence de Saint-Pétersbourg sur la Grèce en 1824. In: *Les relations gréco-russes pendant la domination turque et la guerre d'indépendance grecque*. Institute for Balkan Studies. Vol. 198. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1983. 87–97.
- Prousis, Theophilus C.: British Embassy Reports on the Greek Uprising in 1821–1822. War of Independence or War of Religion? History Faculty Publications, University of Florida. UNF Digital Commons.
http://digitalcommons.unf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1021&context=his_facpub
- Prousis, Theophilus C.: „Dreadful Scenes of Carnage on Both Sides”. The Strangford Files and the Eastern Crisis of 1821–1822. In: (Eds.) Frary, Lucian J. – Kozelsky, Mara: *Russian–Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered*. Madison, University of Wisconsin Press, 2014. 73–99.

- Ragsdale, Hugh: Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project. *The Slavonic and East European Review*. 1988. No. 1. 91–117.
- Ress Imre: Der Diplomat Paul III. Anton Esterházy (1786–1866). In: (Hrsg.) Perschy, Johann: *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten, Mäzene*. Eisenstadt, 1995. 199–212.
- Rodkey, Frederick Stanley: Conversations on Anglo–Russian Relations in 1838. *The English Historical Review*. 1935. No. 197. 120–123.
- Sashalmi Endre: Az orosz Balkán-politika vallási gyökereinek kérdéséhez: a nyikoni reformoktól a kücsük-kajnardzsi békéig (1774). In: *Font Márta – Sashalmi Endre: Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól*. [S. l.], Pannonica Kiadó, 2007. 215–228.
- Шеремет, В. И.: Русско–турецкая торговля и балканские земли (конец XVIII – первая половина XIX в.). *Вопросы социальной, политической и культурной истории Юго–Восточной Европы. Балканские исследования*. Вып. 9. Москва, Наука, 1984. 74–86.
- Strakhovsky, Leonid I.: Alexander I’s Death and Destiny. *American Slavic and East European Review*. 1945. No. 1/2. 33–50
- Schrek Katalin: Az angol–oros szövetségekötés diplomáciai háttere (1804–1805). In: (Szerk.) Bene Krisztián: *Európa periferiáján. Jubileumi kötet*. MOSZT Könyvek 8. Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2015. 45–58.
- Саун, О. Ф.: Деятельность российского посла Х. А. Ливена и его супруги Д. Х. Ливен в Лондоне. 1812–1834 годы. *Новая и новейшая истории*. 2006. No. 6. 142–161.
- Taki, Victor: 1812 and the Emergence of the Bessarabian Region: Province-Building under Russian Imperial Rule. *Euxeinos*. 2014. No. 15/16. 9–19.
- Taki, Victor: Russian Protectorate in the Danubian Principlaities: Legacies of the Eastern Question in Contemporary Russo–Romanian Relations. In: (Ed.) Frary, Luicen J. – Kozelsky, Mara: *The Russian–Ottoman Borderlands. The Eastern Question Reconsidered*. Madison, The University of Wisconsin Press, 2014. 35–72.
- Tappe, E. D.: Bell and Anderson. A Scottish Partnership in Wallachia. *Balkan Studies*. 1971. No. 2. 479–484.
- Temperley, Harold: Princess Lieven and the Protocol of 4 April 1826. *The English Historical Review*. 1924. No. 153. 55–78.

- Temperley, Harold: *The Foreign Policy of Canning, 1820-1827*. In: (Ed.) Ward – Gooch: *The Cambridge History of British Foreign Policy*. Vol. II. Cambridge, University Press, 1923. 51–119.
- Van Regemorter, Jean-Louis: *La Russie méridionale, la mer Noire et le commerce international de 1774 à 1861*. In: (Comp.) Čadaev, P. Ja.: *Revue des études slaves*. Tome 55. Fascicule 2. Paris, 1983. 371–373.
- Webster, Charles: *Urquhart, Ponsonby and Palmerston*. *The English Historical Review*. 1947. No. 244. 327–351.

* Az irodalomjegyzék listájában a könyv megírásához közvetlenül használt és a szövegben hivatkozott szakirodalmak szerepelnek. A téma historiográfiai hátterének bemutatása során a hivatkozott munkák között említésre kerültek olyan monográfiák, amelyek ugyan a történetírói háttér ismertetéséhez elengedhetetlennek bizonyultak, jelen kutatási téma feldolgozásához azonban nem járultak hozzá érdemben. Ezeket a munkákat az irodalomjegyzék nem tartalmazza, azok bibliográfiai leírásai a vonatkozó fejezet lábjegyzeteiben találhatóak.

Név- és tárgymutató

A

- Aacheni kongresszus, 49, 75, 79
Abbász Mirzá perzsa herceg, 153
Abdül-Medzsid szultán (I.), 227, 232
Aberdeen, Lord, 59, 63, 159, 161, 163, 165, 167, 215, 257
Ahmed Fevzi, 227
Ajnali-(k)avaki egyezmény, 173
Akkermani konvenció, 129, 153, 154, 155, 156, 161, 162, 179
Archibald, Alison, 24, 27, 187, 188, 195, 198, 199, 258

B

- Bagot, Sir Charles, 76, 83, 85, 97, 98, 100, 101, 102
Barante, M. de, 224
Bathurst, Lord, 138, 139, 140
Bécsi kongresszus, 43, 44, 45, 48, 77, 241, 269
Bell, George, 206, 210
Bell, James, 202
Bezborodko, A. A., 104
Borgo, Pozzo di, 84, 120, 157, 211, 221, 227
Brünnov, Ernst Philipp von, 228, 229, 230
Bukaresti béke, 105, 111, 128, 142
Butyenev, A. P., 207

C

- Canning, Stratford, 18, 26, 90, 92, 122, 132, 134, 135, 137, 146, 158, 180, 220, 260, 266, 271
Castlereagh, Robert Stewart, 29, 44, 47, 48, 50, 59, 60, 61, 76, 78, 79, 80, 83, 88, 98, 103, 259, 262, 263
Chateaubriand, François-René de, 88, 259
Clanricarde, Lord, 227, 229, 230
Cobden, Richard, 27, 192, 193, 259
Cockburn, Sir George, 122
Colquhoun, R. G, 182
Cottage Cotterie, 131
Cowper, Lady, 221
Czartoryski, Adam, 66

D

- Damas, Ange-Hyacinthe de, 146
Dardanella egyezmény, 16, 32, 213, 232
Dekabrista felkelés, 69, 133, 141, 239
Déli Társaság, 133
Desages, Émile, 224
Drinápolyi béke, 63, 70, 162, 163, 164, 165, 168, 170, 177, 179, 184, 204, 205
Durham, Lord, 175, 203, 204, 205, 210, 211, 212, 221

E

Egyiptomi válságok, 23, 64, 71, 188, 190, 192, 213, 214, 215, 222, 224, 232

Ellis, Sir Henry, 237

Esterházy Pál Antal, 19, 159, 160, 167, 168, 256, 272, 273

F

Ferenc osztrák császár (I.), 46

Ferronays, Auguste de La, 125, 134, 141

Frigyes Vilmos porosz király (III.), 46

G

Gaugegreben, Charlotte von, 126

Gordon, Sir Robert, 160, 161

Görög ügy, 19, 23, 24, 29, 30, 31, 33, 38, 39, 40, 53, 55, 56, 60, 62, 63, 66, 67, 68, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 129, 135, 136, 137, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 162, 164, 165, 166, 167, 173, 174, 177, 178, 188, 189, 194, 213, 233, 241, 242, 245, 264, 265, 271, 272, 273

Granville, Lord, 122, 123, 125, 131, 146

Grey, Charles, 26, 29, 115, 192, 208, 215, 220, 221, 262

Guilleminot, Armand Charles, 146, 161

Gülhánei Hatt-i Serif, 59, 232

Gülsztáni béke, 152

György angol király (IV.), 79, 130, 131

H

Hagemeister, Jules de, 171, 172, 175, 183, 260

Heytesbury, Lord, 219

I

Iaşi béke, 105, 170, 179, 183

Ibrahim pasa, 114, 121, 213, 227

J

Jermolov, A. P., 153, 184

K

Kapodisztriász, Joannész, 29, 30, 66, 81, 83, 167, 265, 271, 272

Károly francia király (X.), 217

Katalin cárnő (II.), 33, 74, 104, 105, 174, 176, 197, 273

Katolikus egyenjogúsítás, 130, 131

Kaukázusi blokádnak, 24, 64, 175, 183, 184, 204, 205, 206, 207, 208, 209

Kiszeljov, P. D., 70

Kocsubej, V. P., 66

Konsztantyin nagyherceg, 133, 142

Krími háború, 38, 40, 53, 180, 235

Krüdener, Barbara Júlianna von, 46

Kücsük-kajnardzsai béke, 33, 39, 70, 81, 169, 173, 179, 183, 226, 273

L

Laibachi kongresszus, 51, 76, 77, 87
 Lajos Fülöp francia király, 190, 218, 224
 Lebzeltern, Ludwig von, 85, 87, 141
 Lieven, Dorothea, 18, 24, 26, 29, 89, 115, 118, 119, 120, 121, 131, 159, 221, 261, 262, 273
 Lieven, K. A., 18, 24, 66, 79, 93, 94, 96, 100, 102, 110, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 132, 140, 141, 145, 146, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 214, 220, 221, 257
 Liverpool, Lord, 47, 92, 93, 114, 127
 Londoni konferencia (1830), 30, 145, 167, 168

M

Mahmud szultán (II.), 58, 59, 99, 114, 121, 223, 227
 Maitland, Thomas, 94
 Máltai Lovagrend, 42
 Marigny, Eduard Taitbou de, 175, 199, 200, 201, 260
 Matuszewicz, Andrzej Josef, 165, 166
 McNeill, John, 24, 27, 187, 188, 195, 196, 197, 198, 260
 Melburne, Lord, 221
 Metternich, Klemens von, 29, 46, 47, 48, 69, 76, 77, 78, 79, 85, 86, 87, 95, 96, 115, 120, 132, 146, 159, 225, 226, 227, 261, 268, 271, 272
 Miklós cár (I.), 33, 67, 68, 69, 71, 115, 116, 124, 126, 129, 132, 133, 134, 141, 142, 153, 156, 158, 161,

182, 204, 220, 225, 226, 227, 240, 241

Mincsaki, M. Ja., 100, 112, 113, 128, 138, 142

Mohamed Ali, 113, 114, 121, 190, 192, 213, 216, 217, 218, 222, 223, 224, 227, 230, 231, 233

Münchengrätzi egyezmény, 219, 225

Münster, Ernst Friedrich Herbert, 131

N

Nagy játszma - Great Game, 235

Navarinói ütközet, 32, 148, 154, 155, 158

Négyes Szövetség, 44, 45, 48, 73, 75, 108, 241

Nesselrode, K. R., 30, 66, 67, 71, 85, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 111, 113, 119, 122, 124, 125, 127, 128, 129, 132, 133, 134, 140, 141, 143, 145, 146, 155, 156, 160, 175, 184, 192, 196, 203, 204, 207, 209, 211, 219, 222, 225, 226, 227, 228, 232, 237, 261, 265

Nizám-i Dzsedíd, 58, 216

P

Pál cár (I.), 41, 42, 71, 74

Palmerston, Lord, 26, 29, 59, 61, 64, 159, 160, 180, 185, 192, 193, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 212, 214, 215, 220, 221, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 232, 240, 257, 259, 262, 269, 271

Panyin, Ny. P., 66

Párizsi béke (II.), 45

Pétervári protokoll, 24, 29, 56, 116,
147, 154

Philiki Eteria, 80, 83

Pitt, William (Ifjabb), 52, 63

Pius pápa (VII.), 47

Polignac, Jules de, 131, 217, 218

Ponsonby, Lord, 29, 184, 185, 186,
191, 192, 195, 203, 207, 208, 209,
274

Potocki, Jan, 199, 261

S

Sándor cár (I.), 31, 33, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 52, 53, 66, 67, 68,
69, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 82, 83,
84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93,
94, 95, 97, 107, 108, 109, 111,
114, 115, 116, 117, 118, 120, 124,
125, 133, 134, 138, 142, 156, 157,
158, 240, 241, 265, 268, 269, 270,
271, 272, 273

Soult, Nicolas, 224

Splendid Isolation, 50, 61

Strangford, Lord, 18, 84, 94, 95, 113,
118, 119, 122, 124, 125, 130, 132,
134, 135, 236, 272

Szezbán-i Dzsedíd, 58

Szelim szultán (III.), 58, 59, 114, 216

Szened-i Ittifák, 58

Szent Szövetség, 42, 44, 45, 46, 47,
48, 49, 73, 75, 88, 112, 139, 241,
270

Szentpétervári konferencia, 33, 93,
97, 101, 109, 110, 111, 113, 121

Szerb felkelések, 52, 59, 241

Szervezeti Statútumok, 70, 180

Szimonyics, I. O., 236

Sztroganov, G. A., 84, 138

Szuvorov, A. V., 41

T

Tanzimát, 59, 233

Tatyiscsev, D. P., 85, 146

Thiers, Adolphe, 224

Titkos Utasítás, 43

Troppai kongresszus, 49, 51

Troppai protokoll, 49, 50, 75, 77

Türkmencaji béke, 153, 154

U

Unkiar-iszkeleszi egyezmény, 66,
71, 190, 213, 218, 219, 224, 225,
228, 232

Urquhart, David, 19, 24, 27, 29, 182,
187, 188, 189, 190, 191, 192, 193,
194, 195, 196, 209, 210, 262, 268,
271, 272, 274

V

Veronai kongresszus, 33, 51, 87, 88,
89, 108, 259, 272

Vixen ügy, 22, 55, 65, 72, 186, 201,
202, 203, 204, 205, 206, 208, 209,
210, 211, 212, 237, 243

Völgyfejedelmek, 57, 58

Voroncov, A. R., 66

Voroncov, M. Sz., 171, 172

W

Wellesley, Henry, 120

Wellington, Arthur Wellesley, 24, 26,
59, 61, 63, 89, 114, 115, 120, 123,

124, 125, 126, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 136, 138, 139, 140, 141,
142, 143, 145, 159, 160, 161, 163,
164, 195, 215, 240, 256, 262, 271,
272

Y

Yeames, James, 89, 100, 184, 202,
203, 208

Ypszilanti Sándor, 83

A MOSZT Könyvek sorozat

korábban megjelent kötetei

(Sorozatszerkesztő: Bebesi György)

1. **„Önkényuralom, alkotmányosság, forradalom.”** Előadások és tanulmányok az első orosz forradalom 100 éves évfordulója alkalmából. **MOSZT Könyvek I.** Szerk.: *Polgár Tamás*. PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola, Európa és a Magyarság Doktori Program, MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2006.
2. **„Azef levelei: 1893-1917.”** „Pizma Azefa: 1893–1917” (Egy kettősügynök hagyatékából) **Forráskiadvány. MOSZT Könyvek 2.** Szerk.: *Kolontári Attila – Lengyel Gábor*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs-Budapest, 2008.
3. **„Utak és alternatívák.”** Előadások és tanulmányok az 1917-es orosz forradalom 90 éves évfordulójára alkalmából. **MOSZT Könyvek 3.** Szerk.: *Lengyel Gábor*, társszerk.: *Kolontári Attila*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport – Történész Céh Egyesület, Pécs, 2009.
4. **„Afganisztán – 1979 – 89 – 99 – 2009. Konferenciakötet.”** **MOSZT Könyvek 4.** Szerk.: *Dávid Ferenc – Kolontári Attila – Lengyel Gábor*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2010.
5. *Bebesi György*: **„A roskatag kolosszus bukása: Oroszország története a 19. században, 1801-1914.”** **MOSZT Könyvek 5.** Szerk.: *Lengyel Gábor*, társszerk.: *Kolontári Attila*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2011.

6. **„Európa peremén. Válogatott írások Oroszország és a Szovjetunió történetéről.”** MOSZT Könyvek 6. Kutatási Füzetek 18. Szorozatszerk.: *Fischer Ferenc – Ormos Mária – Harsányi Iván.* Szerk.: *Bebesi György – Lengyel Gábor.* PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola - MOSZT Kutatócsoport Pécs, 2013.
7. **„Háborúk és békekötések a 18–20. századi orosz-szovjet történelemben.”** MOSZT Könyvek 7. Szerk.: *Máté Zsolt.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2014.
8. **„Európa Perifériáján.”** MOSZT Könyvek 8. Szerk.: *Bene Krisztián.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2015.
9. *Bene Krisztián:* **„A Nagy Károly hadosztály. A Waffen-SS francia önkénteseinek harcai a keleti hadszíntéren.”** MOSZT Könyvek 9. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2016.
10. **„De Disciplina >>Rusistica << I. Magyar ruszisták a hazai történeti ruszisztikáról.”** MOSZT Könyvek 10. Szerk.: *Csurgai Zoltán – Huszár Mihály.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2017.
11. **„Új nemzedék.”** MOSZT Könyvek 11. Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2018.
12. *V. Molnár László:* **„Ruszisztikai és magyar-orosz kapcsolattörténeti írások (1711–1848). Válogatás tíz év cikkeiből (2008–2018).”** MOSZT Könyvek 12. Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2019.
13. *Bárdonicsek Dominika:* **„A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953).”** MOSZT Könyvek 13. Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2019.

14. **„Fiatal Kutatók Fóruma.” MOSZT Könyvek 14.** Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2019.

15. *Saáry Gábor Levente*: **„A magyar gépkocsizó gyalogság létrejötte és szerepe az 1941. évi Szovjetunió elleni hadműveletekben.” MOSZT Könyvek 15.** Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2019.

16. *Bodor Mária*: **Az orosz medve a Vezúvra tekint. Az orosz–nápolyi-szicíliai diplomáciai kapcsolatok nemzetközi összefüggései és helye I. Sándor (1801–1825) európai ügyekben követett politikájában. MOSZT Könyvek 16.** Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán – Somogyi Bianka*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2020.

17. **„Forradalmak és kölcsönhatások 1917. Orosz Birodalom – Szovjetunió – Oroszország.” MOSZT Könyvek 17.** Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Bárdonicsek Dominika*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2020.

A MOSZT Füzetek sorozat korábban megjelent kötetei

(Sorozatszerkesztő: Bebesi György)

1. *Kolontári Attila*: „Alekszej von Lampe, Vrangel báró katonai képviselője Magyarországon.” MOSZT Füzetek 1. Szerk.: *Kopasz Zsannett – Bene Krisztián*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2015.
2. *Zsemlye János*: „Följegyzések Nagy Péter katonai modernizációjáról és európai külpolitikájáról (1695–1721).” MOSZT Füzetek 2. Szerk.: *Bene Krisztián*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2016.
3. *Szunomár Szabolcs*: „Georgij Zsukov életpályája és katonai tevékenysége.” MOSZT Füzetek 3. Szerk.: *Bene Krisztián*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2016.
4. *Bene Krisztián*: „Lotaringiai kereszt és vörös csillag. A Szabad Franciaország és a Szovjetunió közötti kapcsolatok a második világháborúban.” MOSZT Füzetek 4. Szerk.: *Csurgai Zoltán*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2017.
5. *Mohai-Kakasy Bernadett*: „Anglia Oroszország-képe a 17. század második felében két forrás alapján.” MOSZT Füzetek 5. Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2018.